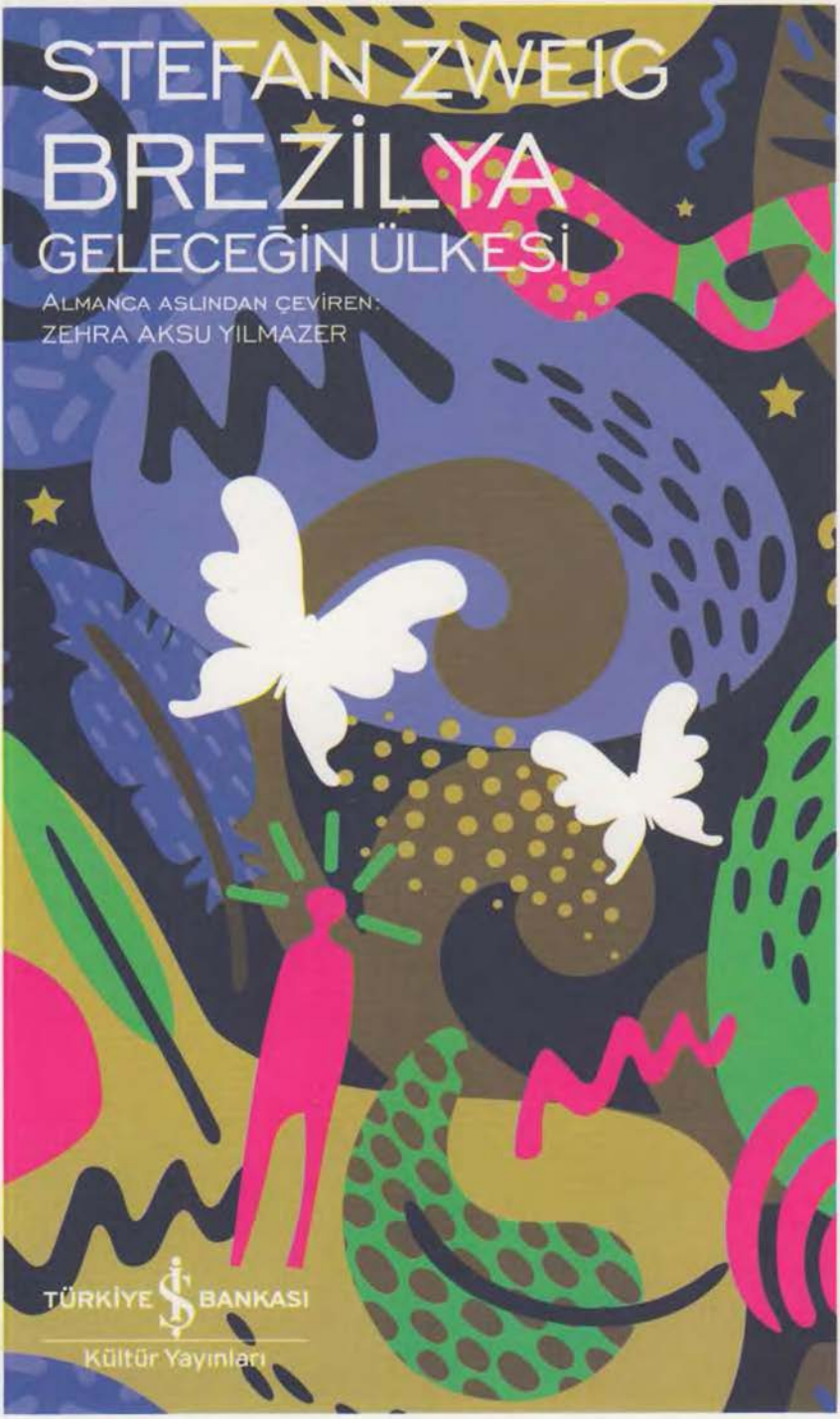
Modern Klasikler Dizisi - 166

STEFAN ZWEIG

BREZİLYA

GELECEĞİN ÜLKESİ

Almanca aslından çeviren:
Zehra Aksu Yılmazer

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

STEFAN ZWEIG
BREZİLYA
GELECEĞİN ÜLKESİ

ÖZGÜN ADI
BRASILIEN
EIN LAND DER ZUKUNFT

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2019
SERTİFİKA NO: 40077

EDİTÖR
GAMZE VARIM

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

DÜZELTİ
RENAN AKMAN

GRAFİK TASARIM VE UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM MART 2021, İSTANBUL

ISBN 978-625-405-297-2

BASKI: UMUT KAĞITÇILIK SANAYİ VE TİCARET LTD. ŞTİ.
Keresteciler Sitesi Fatih Caddesi Yüksek Sokak No: 11/1 Merter Güngören/İstanbul
Tel. (0212) 637 04 11 Sertifika No: 45162

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İstiklal Caddesi, Meşelik Sokak No: 2/4 Beyoğlu 34433 İstanbul
Tel. (0212) 252 39 91 Faks (0212) 252 39 95
www.iskultur.com.tr

ÇEVİREN: ZEHRA AKSU YILMAZER

Giresun'da doğdu, Almanya'da büyüdü, Ankara Hacettepe Üniversitesi Mütercim-Tercümanlık Bölümü'nden mezun oldu. Stefan Zweig, Hermann Hesse, Carl Gustav Jung, Heiner Müller, Herfried Münkler, Monika Maron, Leo Perutz, Gustav Meyrink, Robert Musil, Hans Belting gibi yazarların eserlerini Türkçeye kazandırdı. Almancadan çeviri yapmaya devam ediyor.

Modern
Klasikler
Dizisi - 166

Stefan Zweig

Brezilya

Almancadan çeviren:
Zehra Aksu Yılmazer

TÜRKİYE İŞ BANKASI
Kültür Yayınları

İçindekiler

Giriş 1
Tarih 13
Ekonomi 73
Brezilya'nın Kültürüne Bir Bakış 121
Rio de Janeiro 151
Limana Giriş 157
Eski Rio 161
Şehirde Gezinti 167
Ara Sokaklar 177
Tezatlar Sanatı 181
Belki de Yarın Yok Olup Gidecek Birkaç Şey 185
Bahçeler, Dağlar ve Adalar 191
Rio'da Yaz 197
São Paulo'ya Bir Bakış 203
Kahve Ziyareti 213
Geçmişin Altın Şehirlerine Bir Ziyaret 223
Kuzeyden Uçuş 241

Un pays nouveau, un port magnifique, l'éloignement de la mesquine Europe, un nouvel horizon politique, une terre d'avenir et un passé presque inconnu qui invite l'homme d'étude à des recherches, une nature splendide et le contact avec des idées exotiques nouvelles.[1]

Avusturyalı diplomat
Kont Prokesch-Osten'den,
Brezilya'da büyükelçilik görevini kabul
etmekte tereddüt eden Gobineau'ya (1868).

1 (Fr.) Yeni bir ülke, harikulade bir liman, dar kafalı Avrupa'dan uzaklaşmak için bir fırsat, siyasette yepyeni bir ufuk, geçmişi neredeyse hiç bilinmeyen, biliminsanını araştırmaya ve incelemeye davet eden geleceğin ülkesi, muhteşem bir doğa; egzotik, taze fikirlerle tanışma imkânı. (ç.n.)

Giriş

Eski dönemlerde yazarlar bir kitabı okurlarla buluşturmadan önce küçük bir önsöz kaleme alır, kitabı hangi nedenlerle, hangi bakış açısıyla ve hangi saiklerle yazdıklarını samimiyetle anlatırlardı. Güzel bir alışkanlıktı. Zira bu doğrudan hitap ve açıklık sayesinde yazar ile okurları arasında daha en baştan bir mutabakat kurulurdu. Nitekim ben de olabildiğince dürüst davranarak, mutat çalışma alanımdan çok uzak gibi görünen bir konuya neden el attığını anlatmak istiyorum.

1936 yılında Buenos Aires'teki Pen Kulübü Kongresi için Arjantin'e gideceğim belli olunca Brezilya'ya da davet edildim. Çok büyük beklentilerim yoktu. Brezilya'yla ilgili düşüncelerim, sıradan bir Avrupalının ya da Kuzey Amerikalının kibirli bakışına tekabül ediyordu ve şimdi kafamda yeniden canlandırabildiğim kadarıyla şöyleydi: Sıcak, sağlıksız iklimi, istikrarsız siyasi koşulları, berbat ekonomisi, kötü yönetimi, sadece kıyılarda bir nebze medenileşmiş şehirleriyle birbirinden pek ayırt edilemeyen ama coğrafyası güzel, henüz kullanılmamış imkânlarla dolu Güney Amerika cumhuriyetlerinden biri işte – yani ancak çaresiz göçmenlere ya da yerleşimcilere hitap edebilen, entelektüel bakımdan ilham

vermesi beklenemeyecek bir ülke. Ne uzman coğrafyacı ne kelebek koleksiyoncusu ne de avcı sporcu ya da tüccar olan birinin on günlük bir geziyi göze alması kâfiydi bana göre. Sekiz on gün kalır dönerim, diye düşünmüştüm, ama bu aptalca tavrı şimdi burada anlatmaktan utanmıyorum. Hatta bunu dile getirmeyi önemli buluyorum, zira Avrupalılar ve Kuzey Amerikalılar bugün hâlâ aynı tutum içerisinde. Brezilya ilk denizciler için coğrafi anlamda nasıl bir *terra incognita** idiyse, bugün de kültürel anlamda öyle. Dünyamızın gelişiminde hiç kuşkusuz önemli bir rol oynamaya yazgılı bu ülke hakkında, siyasete ilgi duyan eğitimli ve kültürlü kişilerin bile ne kadar tutarsız ve yüzeysel düşüncelere sahip olduğunu gördüğümde her defasında yeniden şaşırıyorum. Mesela gemide, Güney Amerika'nın "küçük" ülkeleri hakkında hayli aşağılayıcı laflar eden Bostonlu bir tüccara sırf Brezilya'nın yüzölçümünün bile Amerika Birleşik Devletleri'ninkinden daha büyük olduğunu hatırlattığımda, beyefendi şaka yaptığımı sanmış, ancak haritayı gördükten sonra ikna olmuştu. Ya da çok tanınmış bir İngiliz yazarın roman kahramanını İspanyolca öğrenmesi için Rio de Janeiro'ya gönderdiğini eğlenerek okumuştum. Fakat bu yazar, Brezilya'da Portekizce konuşulduğunu bilmeyen sayısız insandan sadece biri. Ama dediğim gibi, başkalarının cehaletini küçümsemek haddime değil; Avrupa'dan ilk kez ayrıldığımda Brezilya hakkında ben de doğru dürüst bir şey bilmiyordum.

Rio'ya varış hayatımın en etkileyici anlarından biriydi. Hem büyülenmiş hem de sarsılmıştım. Zira karşımda sadece dünyanın en güzel manzaralarından biri; deniz ve dağların, şehir ve tropik doğanın o eşsiz bileşimi değil, yepyeni tarzda bir medeniyet de uzanıyordu. Tüm beklentilerimin aksine, düzenli mimarisi, titiz planlamasıyla tamamen kendine özgü bir şehir vardı karşımda; modern olan her şeyde bir cesaret ve görkem göze çarpıyordu ve Avrupa'yla arasındaki büyük

* (Lat.) Bilinmeyen topraklar. (ç.n.)

mesafeden ötürü kültürünü de neyse ki çok iyi koruyabilmişti. Renk ve hareket vardı her yerde; heyecanlı göz seyretmekten usanmıyor, nereye bakarsa baksın sevinçle doluyordu. Duyularımı canlandıran, sinirlerimi uyaran, yüreğimi genişleten, zihnimi harekete geçiren bir güzelliğin ve mutluluğun esrikliğine kapılmış, seyretmeye doyamıyordum. Brezilya gezimin son günlerinde ülkenin iç kesimlerine de uzandım, daha doğrusu uzandığımı sandım. On iki-on dört saatlik yolculuklarla São Paulo'ya, ülkenin kalbine yaklaşabilme umuduyla Campinas'a gittim. Ama geri döndüğümde haritaya bakınca fark ettim ki on iki-on dört saatlik tren yolculuğuyla meğer sadece tenin hemen altına dokunmuşum; ülkeden ziyade kıta denmesi gereken, üç yüz, dört yüz, beş yüz milyon insanı içine alacak genişlikteki el değmemiş bereketli topraklarının altındaki zenginliğinin binde birinden bile henüz faydalanılamamış bu ülkenin akıl almaz büyüklüğünü ilk o zaman kavrar gibi oldum. Öyle bir ülkeydi ki bu, tüm atılımlara, yapılaşmaya, yaratıcı, örgütleyici faaliyetlere rağmen henüz yeni yeni hızla gelişiyordu. Öyle bir ülke ki, gelecek kuşaklar için taşıyacağı önemi en cüretkâr muhayyileler bile tasavvur edemezdi. Ve bu seyahate çıkarken had safhada lüzumsuz bir bagaj olarak yanıma aldığım Avrupalı kibrim şaşırtıcı bir hızla eridi gitti. Dünyamızın geleceğini gördüğümü biliyordum.

Ve gemi limandan ayrılırken –yıldızlı bir geceydi ama eşsiz şehrin elektrikli ışık zincirleri gökyüzündeki kıvılcımlardan daha güzel, daha gizemli parlıyordu– bu şehri, bu ülkeyi son kez görmediğimden emindim ve aslında henüz pek bir şey görmediğimin de farkındaydım. Oluşan, doğan, gelişen bir ülkede yaşama duygusunu bir kez daha ve daha derinden hissetmek, barışın güvenliğinin ve misafirperver ortamın tadını çıkarmak için sonraki sene iyice hazırlanarak uzunca bir süre kalmak üzere tekrar gelmeye karar verdim. Ama kararıma sadık kalamadım. Ertesi yıl İspanya'da savaş pat-

lak verdi ve herkes gibi ben de ortalığın sakinleşmesini bekledim. 1938'de Avusturya düşünce yine daha sakin bir zamanı kolladım. Sonra, 1939'da sıra Çekoslovakya'ya geldi, ondan sonra Polonya'ya saldırıldı ve gözünü kan bürümüş Avrupamızda herkes herkesle savaşmaya başladı. Yıkılan bir dünyadan bir süreliğine kaçma arzusu, barış içinde yaşayan ve yaratarak gelişen bir dünyaya sığınma özlemi içimde giderek bir tutkuya dönüştü ve küçük bir tasvirini çizmek amacıyla bu sefer daha iyi hazırlanarak ülkeye nihayet bir kez daha geldim.

Bu tasvirin eksiksiz olmadığını, olamayacağını biliyorum. Brezilya'yı, böylesine büyük bir dünyayı baştan sona tanımak imkânsız. Ülkede aşağı yukarı altı ay geçirdim ve olanca öğrenme hevesime, tüm seyahatlere rağmen bu görkemli âlemin tam bir tablosunu çizebilmek için hâlâ çok eksiğim olduğunu, Brezilya'yı tanıyorum diyebilmeye bir ömrün yetmeyeceğini artık biliyorum. Her şeyden önce, ülkenin her biri Fransa ya da Almanya kadar büyük, hatta daha büyük olan bir dizi eyaletini hiç görmedim, keşif heyetlerinin bile her yerine giremediği Mato Grosso, Goiás gibi bölgelerini gezmedim, Amazon kıyılarının vahşi ormanlarında dolaşmadım. Bu devasa alanlara serpiştirilmiş köylerdeki ilkel yaşama aşina değilim; modern kültürle hemen hemen hiç temas etmemiş meslek dallarını; nehirlerde gemicilik yapan *barqueiro*'ların*, Amazon bölgesindeki *caboclo*'ların**, elmas avcısı *garimpeiro*'ların, sığır yetiştiricisi *vaqueiro*'lar ile *gaúcho*'ların, vahşi ormandaki kauçuk plantasyonlarında çalışan *seringueiro*'ların ya da Minas Gerais'in *sertanejo*'larının*** hayatını da tasvir edemem. Santa Catarina'nın eski evlerinde hâlâ İmparator Wilhelm'in, yeni evlerinde ise

---

* (Port.) Tekne kaptanı. (ç.n.)

** (Port.) "Bakır tenli" anlamına gelen *caboclo*, Brezilya yerlisi ile Avrupalı melezidir. (ç.n.)

*** (Port.) Dağ köylüsü. (ç.n.)

Adolf Hitler'in portresinin asılı olduğunu duyduğum Alman kolonilerine, São Paulo'nun iç kısımlarındaki Japon kolonilerine gitmedim; balta girmemiş ormanlardaki bazı yerli kabilelerinin gerçekten hâlâ yamyam olup olmadığını da söyleyemem.

Ülkenin önemli bazı doğa harikalarını da sadece resimlerden ve kitaplardan biliyorum. Amazon'un görkemli bir tekdüzelikle uzanıp giden yemyeşil kıyıları boyunca yirmi günlük bir geziye çıkmadım, Peru ve Bolivya sınırlarına kadar gitmedim; Brezilya'nın en güçlü, tarihi bakımdan en önemli iç nehri Rio São Paulo'daki on iki günlük geziden elverişsiz bir mevsimde nehir yolculuğunun zorlukları yüzünden vazgeçmek zorunda kaldım. Brezilya Platosu'ndaki tüm dorukların ta Minas Gerais ve Rio de Janeiro'ya kadar görülebildiği üç bin metrelik Itatiaia Dağı'na çıkmadım. Muazzam su kütlelerinin köpük köpük bir su perdesi halinde gümbürdeyerek aktığı, ziyaretçilerin söylediğine göre muhteşemliğiyle Niagara'yı kat kat aşan dünya harikası Iguassú'yu görmedim. Yağmur ormanının nemden pırıl pırıl çalılıklarında kazma ve maşetayla yolumu açmadım. Bütün o gezmelere, görmelere, öğrenmelere, okumalara ve arayışlara rağmen Brezilya'da medeniyet sınırlarının ötesine geçemedim; kendi vatanlarının iç kısımlarını, geçit vermez derinliklerini bildiğini iddia edebilen iki üç Brezilyalıya bile rastlamadığım bu ülkenin fantastik boyutları karşısında çaresiz kalan tren, buharlı gemi ve arabayla zaten çok uzaklara gidemeyeceğim düşüncesiyle teselli bulmak zorundayım. Brezilya'nın ekonomik ve siyasi geleceği hakkında kesin hükümlerde, tahminlerde ve kehanetlerde bulunmaktan da imtina etmeliyim. Ülkenin ekonomik, sosyolojik ve kültürel sorunları o kadar yeni, o kadar kendine özgü, özellikle de büyüklüğü nedeniyle o kadar karmaşık ve girift ki bunları ancak bir uzmanlar ordusu hakkıyla açıklayabilir. Kendisi de her bir alanına nüfuz edemeyen; her raporun, her istatis-

tiğin yazılı bilgiye, yazılı bilginin de matbu ifadeye dönüşemeden eskiyip geçerliliğini yitireceği kadar baş döndürücü bir büyüme içinde olan bir ülkenin bütüncül bir tablosunu sunmak mümkün değil. Bu nedenle, ülkenin zengin yelpazesi içinde bana en güncel görünen ve bugün gerek entelektüel gerek ahlaki açıdan Brezilya'ya dünyanın tüm ulusları arasında özel bir konum bahşeden bir meseleyi ön plana çıkarmak istiyorum.

Her kuşağın, dolayısıyla bizimkinin de karşısına çıkan bu önemli meselenin temelinde yatan, çok basit ama çok gerekli bir sorudur: Irk, sınıf, renk, din ve görüş farklılığına rağmen insanların dünyada barış içinde bir arada yaşaması nasıl sağlanabilir? Her toplumun, her devletin karşına tüm heybetiyle tekrar tekrar dikilen bir sorudur bu. Fakat özel bileşiminden ötürü en başta Brezilya için tehdit oluşturabileceği düşünülen bu meselenin en mutlu, en örnek alınası çözüme kavuşturulduğu ülke –ki bu kitabı minnettarlığımı gösterebilmek için yazıyorum– Brezilya'dır. Bu sorun öyle bir biçimde çözülmüştür ki, bana göre tüm dünyanın sadece dikkatini değil, hayranlığını da uyandırmalıdır.

Zira Avrupa gibi Brezilya da milliyetçilik ve ırkçılık cinnetine kapılsaydı, etnolojik yapısı nedeniyle dünyanın en bölünmüş, en geçimsiz, en huzursuz ülkesi olurdu. Nüfusu oluşturan çeşitli ırklar çarşıda pazarda daha ilk bakışta hemen göze çarpıyor: Bu toprakları fetheden ve kolonileştiren Portekizlilerin soyundan gelenler, ezelden beri ülkenin iç bölgelerinde yaşayan kadim yerli halk, kölelik döneminde Afrika'dan getirilen milyonlarca zenci, buraya kolonici olarak gelen ve sayıları artık milyonları bulan İtalyanlar, Almanlar ve hatta Japonlar. Avrupa zihniyetine göre, her grubun diğerine; önce gelenlerin sonradan gelenlere, beyazların siyahlara, Amerikalıların Avrupalılara, kahverengilerin sarılara kin ve husumet beslemesi, çoğunluk ve azınlıkların sürekli bir hak ve ayrıcalık mücadelesi içinde birbirlerine düşman

olması beklenirdi. Fakat ne şaşırtıcıdır ki sırf renklerinden ötürü bile hemen ayırt edilen tüm bu ırklar tam bir uyum içinde yaşıyor ve bambaşka kökenlere sahip olmalarına rağmen sadece tek bir konuda, bir an önce tam bir Brezilyalı olmak, birlik ve beraberlik içinde yepyeni bir ulus oluşturmak üzere eski milli özelliklerini sıyırıp atmak için birbirleriyle yarışıyor. Brezilya büyük bir deneyden yüz akıyla çıkarak, Avrupamızı sarsan ırk sorununun saçmalığını çok basit bir yoldan ortaya koydu: Güya böyle bir sorun varmış gibi dayatılan bu meseleyi dikkate bile almadı. Yarış atları ya da köpekler gibi "safkan" insan yetiştirme çılgınlığı Eski Dünyamıza her zamankinden daha fazla hâkimken, Brezilya ulusu asırlardan beri ırkların özgürce ve sınırsızca birbirine karışması ilkesine; siyah, beyaz, kahverengi ve sarının tamamen eşitlenmesine dayanıyor. Tüm yurttaşların kamusal ve özel alanda mutlak eşitliği ilkesi başka ülkelerde kâğıt üzerinde ve teoride kalırken, burada her alanda; okullarda, resmi kurumlarda, kiliselerde, meslek dallarında, orduda, üniversitelerde, kürsülerde hayata geçirilmiş: İnsan teninin tüm renk tonlarını –çikolata, süt ve kahve– yansıtan çocukların kol kola okula gidip geldiğini görmek duygulandırıyor insanı ve bu bedensel ve ruhsal bağlılık en üst kademelere, akademilere ve devlet kurumlarına kadar uzanıyor. Renk sınırları yok, ayrımcılık yok, kendini üstün gören tabakalar yok ve bu ortak yaşamın doğallığının en karakteristik ifadesi dilde hiçbir aşağılayıcı kelimenin bulunmaması. Bizde her millet bir diğeri için nefret sözcükleri, *Katzelmacher** ya da *Boche*** gibi aşağılayıcı ifadeler icat ederken, buradaki kelime dağarcığında *nigger**** ya da Kreol'e tekabül eden hakaretamiz bir kelime yok; hem kim saf ırktan olmakla

---

* (Alm.) Özellikle Avusturya'da İtalyan göçmen işçiler için kullanılan, artık eskimiş aşağılayıcı bir ifade. (ç.n.)

** (Fr.) Birinci Dünya Savaşı'nda Fransızların Almanları aşağılamak için kullandığı tabir. (ç.n.)

*** (İng.) Siyahiler için kullanılan aşağılayıcı bir terim. (ç.n.)

övünebilir ki burada, kim övünmek ister? Gobineau, Brezilya'da saf ırktan olduğunu gördüğü tek kişinin İmparator II. Dom Pedro olduğunu öfkeyle söylerken abartmış olsa da, son göçmenleri saymazsak, her hakiki Brezilyalı damarlarında birkaç damla yerli kanı olduğundan emindir herhalde. Ama ne harikuladedir ki hiç utanmaz bundan. Bizdeki saplantılı ırk teorisyenlerinin tahripkâr olarak niteledikleri melezlik, bu dehşet, bu "kana karşı işlenmiş günah", burada ulusal kültürü pekiştirmekte kullanılan çimentodur. Bir ulus bu temelin üzerinde dört asırdan beri güvenle yükselerek ve –ne büyük bir mucizedir ki!– aynı iklimde, aynı hayat koşullarında birbirine karışıp uyum sağlayarak, saf ırkçılık fanatiklerinin küstahça öngördüğü "bozulmuşluk"tan fersah fersah uzak, tamamen kendine özgü bir insan tipi yaratmıştır. Dünyanın hiçbir yerinde kadınlarından daha güzel kadınlar, çocuklarından daha güzel çocuklar göremediğiniz bu melezlerin vücut yapıları zarif, hal ve tavırları latiftir; üniversite öğrencilerinin esmer yüzlerinde zekânın mütevazılık ve nezaketle birleştiğini görmek içinizi sevinçle doldurur. Yumuşak mizaçlı, hafif melankolik Brezilyalı, dinamik ve enerjik Kuzey Amerikalı karşısında yepyeni ve çok özel bir tezat oluşturur. Melezlerde "bozulmuş" tek şey keskin, dolayısıyla da tehlikeli tezatlardır. Kendi içinde kapalı olup özellikle savaşta bütünleşen farklı ulus ve ırktan grupların sistematik bir biçimde çözülüp dağılması bütüncül bir ulusal bilincin oluşmasını hayli kolaylaştırmıştır ve daha ikinci kuşağın bile kendini salt Brezilyalı olarak hissetmesi şaşırtıcıdır. Dogmacıların kâğıt üstündeki teorilerini çürüten de bu gerçeğin inkâr edilemeyecek kadar aşikâr gücüdür zaten. Bu nedenle, renk ve ırk ayrımını bilinçli biçimde reddeden Brezilya deneyinin somut başarısı, dünyamıza her tür kötülükten daha fazla kargaşa ve felaket getiren bir cinnetin ortadan kaldırılmasına belki de en büyük katkı anlamına gelmektedir.

Nitekim bütün bunları bilince, ülkeye adımınızı atar atmaz ruhunuzda neden bir ferahlık hissettiğinizi de anlıyorsunuz. İlk başta, insanı rahatlatan, yatıştıran bu etkinin sadece temaşa zevkinden, ülkeye gelen herkesi adeta bağrına basan o eşsiz güzelliğin verdiği esriklikten kaynaklandığını sanıyorsunuz. Ama doğanın bu ahenkli yapısının burada tüm bir ulusun mizacı haline geldiğini çok geçmeden anlıyorsunuz. Kamusal ve özel alanın her tür nefretten azade olması, Avrupa'nın o çıldırtıcı gerginliğinden kaçan birine önce inanılmaz bir şey, sonra da sonsuz bir esenlik gibi geliyor. On yıldır sinirlerimizi yıpratan o korkunç gerilimden burada neredeyse hiç eser yok; tüm tezatlar, toplumsal çelişkiler bile burada çok daha hafif, her şeyden önce de zehirli uçlardan yoksun. Politikanın kahpelikleri özel hayatın mihenk taşına, tüm fikriyat ve hissiyatın odak noktasına dönüşmemiş henüz burada. Ülkenin size ilk sürprizi, sonra her gün yeni baştan yaşattığı mutluluk, insanların bu devasa coğrafyada dostluk ve huzur içinde bir arada yaşamaları. Irk ve sınıf nefretinin boğucu havasından sonra geldiğiniz bu sakin, insani atmosferde yeniden nefes almaya başlıyorsunuz. Kuşkusuz, burada daha gevşek bir hayat tarzı var. İklimin vücudu yoran, halsizleştiren etkisinden ötürü insanlar daha enerjisiz, daha atıl, daha hareketsiz, yani günümüzde bir ulusun ahlaki değerleri olarak trajik bir biçimde göklere çıkarılan niteliklerden yoksunlar; ama ruhsal gerilimlerin, muhterisliğin ve iktidar hırsının korkunç sonuçlarını bizzat yaşamış bizler için bu sakin ve gevşek hayat tarzı şifa ve mutluluk anlamına geliyor. Fakat en son isteyeceğim şey, bugün Brezilya'da her şeyin daha şimdiden ideal biçimine kavuştuğu izlenimini yaratmak. Pek çok şey henüz başlangıç ve geçiş aşamasında. Halkın büyük bölümünün hayat standartı bizimkinin henüz çok altında. Elli milyonluk halkın teknolojik ve endüstriyel başarıları şimdilik ancak Avrupa'daki küçük bir devletinkiyle kıyaslanabilecek düzeyde. İdari sistem henüz tam oturma-

dığından sık sık sinir bozucu aksaklıklar yaşanıyor. Birkaç yüz millik bir yolculukla ülkenin iç kesimlerine gittiğinizde bir asır öncesinin ilkel koşullarıyla karşılaşıyorsunuz. Ülkeye yeni gelen biri, gündelik yaşamdaki gecikmelere, belirsizliklere ve bir miktar gevşekliğe ayak uydurmak zorunda kalacak; dünyaya sadece otelin ve otomobilin penceresinden bakan bir gezgin, Brezilya'daki pek çok şeyi geri kalmış ya da gelişmemiş olarak görerek daha üstün bir medeniyete ait olmanın kibriyle dönecektir ülkesine. Ama son yılların olayları "medeniyet" ve "kültür" gibi kelimelerin anlamıyla ilgili görüşlerimizi kökünden değiştirdi. Bunları "düzen" ve "konfor" kavramlarıyla eşleştirmeye razı değiliz artık. Vahim sonuçları olan bu yanılgıyı en çok da istatistik bilimi, bir ülkenin milli gelirini, her bireyin bundan ne kadar pay aldığını, kişi başına kaç otomobil, kaç banyo, kaç radyo düştüğünü, ne kadar sigorta primi ödendiğini hesaplayan bu mekanik bilim dalı beslemiştir. İstatistik tablolarına bakılacak olursa, dünyanın en kültürlü, en medeni halkları, en fazla üreten, en çok tüketen ve en çok bireysel servetin olduğu ülkelerdir. Ama bu tabloların temel eksikliği, kültür ve medeniyetin en önemli ölçütü olduğuna inandığımız insani tavır ve zihniyettir. En gelişmiş düzenin bile ulusların güçlerini insanlığa hizmet için kullanmak yerine, canavarlığın hizmetine koşmasını engelleyemediğini, Avrupa medeniyetinin çeyrek asır içinde kendine ikinci kez ihanet ettiğini gördük. Bu sebeple, bir halkın endüstriyel, ekonomik ve askeri gücüne göre sıralanan bir hiyerarşiyi artık kabul etmiyor, ideal ülke ölçütünün barışçı zihniyet ve insani tavır olduğunu düşünüyoruz.

Bu anlamda –ki bu bence en önemlisi– Brezilya benim gözümde dünyanın en ideal, en sevilesi ülkelerinden biri. Savaştan nefret eden, hatta savaşı hemen hemen hiç bilmeyen bir ülke Brezilya. Kudurmuş bir diktatör tarafından anlamsızca kışkırtılan o Paraguay hadisesini saymazsak, Brezilya

komşularıyla yaşadığı tüm sınır anlaşmazlıklarını barışçı antlaşmalar yaparak ve uluslararası hakemlere başvurarak çözdü. Ülkenin gururu ve kahramanları generaller değil, savaşları akıl ve izanla engelleyen Rio Branco gibi devlet adamları. Kendi kendine yeten, dil sınırlarıyla coğrafi sınırları örtüşen bu ülkenin ne bir fetih hevesi var ne de emperyalist eğilimleri. Hiçbir komşusu ondan bir talepte bulunamayacağı gibi, onun da komşularından bir talebi yok. Ülkenin siyaseti dünya barışı için asla bir tehdit oluşturmadı; içinde bulunduğumuz bu vahim dönemde bile bu temel ilkesinden, anlaşma ve uzlaşma çabasından herhangi bir sebeple vazgeçeceği düşünülemez. Bu uzlaşmacı, bu hümanist tavrın ülkenin her bir hükümdar ve liderinin tutumuna da yansıması bir tesadüf değil, zira halkın karakterinin, Brezilyalının doğuştan gelen ve tarihi boyunca da kendini tekrar tekrar ispat etmiş hoşgörüsünün doğal sonucu. İber yarımadası ulusları içinde sadece Brezilyalılar kanlı din savaşlarına girmedi, Engizisyon'un odun yığınları burada asla alevlenmedi, kölelere sadece bu ülkede nispeten daha insanca muamele edildi. İç sarsıntılar ve hükümet değişiklikleri bile hemen hemen kan dökülmeden yaşandı. Brezilya'nın bağımsızlık mücadelesinin ülkeden ayrılmaya zorladığı kral ve iki imparator da kendi rızalarıyla, dolayısıyla da nefret duymadan uzaklaşıp gittiler. Bağımsızlığın kazanılmasından sonraki isyan ve darbelerin liderleri bile bunun bedelini hayatlarıyla ödemediler. Bu halkı kim yönetirse yönetsin, ülkenin uzlaşmacı karakterine ister istemez boyun eğmek zorunda kaldı; Amerika kıtasının onyıllarca tek monarşisi olan Brezilya'nın imparatorunun taç giymiş hükümdarlar arasında en demokratik, en liberal hükümdar olması ve bugün bir diktatörlük sayılan ülkenin bireye Avrupa ülkelerinin çoğundan daha fazla özgürlük tanıması da bir tesadüf değil. Bu nedenle, nefret ve cinnetin yerle bir ettiği dünyamızın gelecekte medeniyete ve barışa kavuşmasına dair umutlarımız, barış içinde kalkın-

maktan başka bir amaç taşımayan Brezilya'nın varlığından güç alıyor. Etik güçlerin işbaşında olduğu yerlerde görevimiz onlara destek olmaktır. Bu feci dönemde dünyanın yeni bölgelerinde hâlâ yeni bir gelecek umudu görüyorsak, görevimiz o ülkeye, o imkâna işaret etmektir.

Bu kitabı işte bu yüzden yazdım.

Tarih

Binlerce binlerce yıldır meçhul ve isimsiz uzanmaktadır devasa Brezilya toprakları, koyu yeşil uğultulu ormanlarıyla, dağları, ırmakları ve ırıltılı deniziyle. Sonra birdenbire, 1500 yılının 22 Nisan akşamında ufukta birkaç beyaz yelken parlar; geniş karınlı ağır karavelalar, yelkenlerinin üzerinde Portekiz'in kırmızı haçı, kıyıya yanaşır ve ertesi gün ilk tekneler yabancı sahile demir atar.

Camões'in *Os Lusíadas*'ında [Lusitania'lılar] övgüler düzdüğü *feito nunca feito*'yu*, Vasco da Gama'nın Ümit Burnu'nu dolaşarak Hindistan'a yaptığı o unutulmaz yolculuğu tekrarlamak için Mart 1500'de, Pedro Álvares Cabral komutasında Tejo Nehri'nin ağzından okyanusa açılan Portekiz filosudur bu. Rivayete göre, vaktiyle ters rüzgârlar Vasco da Gama'yı Afrika kıyıları boyunca izlediği rotasından uzaklaştırarak gemileri bu bilinmeyen adaya sürüklemiş, boyutları ilk başta tahmin bile edilemeyen bu kıyılara önce Ilha de Santa Cruz** adı verilmişti. Görünüşe bakılırsa, Brezilya'nın keşfi –Amazon Nehri'nin yakınlarına kadar gelen Alfonso Pinzon'un seferleri ve Vespucci'nin halen şüpheli seyahati bir ön keşif sayılmazsa– sırf rüzgâr ve dalgaların tuhaf bir cilvesiyle Portekiz'e ve Pedro Álvares Cabral'e nasip

* (Port.) Daha önce hiç yapılmamış olan. (ç.n.)

** (Port.) Santa Cruz Adası. (ç.n.)

olmuştur. Tarihçiler bu "tesadüf"e inanmaya çoktandır meyilli değil elbette, zira yolculukta Cabral'in yanında Vasco da Gama'nın en kestirme yolu bilen serdümeni de vardı; ters rüzgârlar hikâyesi ise gemideki bir başka eşlikçinin, Cabo Verde'den *sem haver tempo forte ou contrario** uzaklara yelken açtıklarını ısrarla vurgulayan Pêro Vaz de Caminha'nın tanıklığıyla geçerliliğini yitirir. Ümit Burnu yolunda bir fırtına yüzünden bu kadar batıya sürüklenerek Brezilya'ya varamayacaklarına göre, Cabral belirli bir amaçla ya da –ki bu daha güçlü bir ihtimal– kralının gizli bir emri doğrultusunda rotayı bu kadar batıya çevirmiş olmalı; dolayısıyla, çok büyük bir ihtimalle Portekiz tahtı, Brezilya'nın varlığı ve coğrafi konumu hakkında, bu topraklar resmen keşfedilmeden çok önce de gizli bilgilere sahipti. Bu büyük sırrı ifşa edebilecek belgeler Lizbon depreminde arşivlerin yok olmasıyla sonsuza dek kaybolduğu için dünya Brezilya'nın gerçek kâşifinin adını muhtemelen asla öğrenemeyecek. Columbus'un Amerika'yı keşfetmesinden hemen sonra yeni kıtaya gönderilen bir Portekiz keşif gemisi müjdeli haberlerle dönmüş olsa gerek ya da –ki bunun da ipuçları var– Portekiz tahtı, uzak batıdaki bu diyar hakkında Columbus daha kralın huzuruna çıkmadan önce de az çok bilgi sahibiydi. Ama Portekiz artık ne biliyorduysa, bildiklerini kıskanç komşularından titizlikle sakladığı kesin; keşifler çağında Portekiz denizlerdeki gemilerinden gelen her yeni habere askeri ya da ticari devlet sırrı muamelesi yapıyordu ve bu bilgileri yabancı güçlere sızdıranları ölümle cezalandırıyordu. Haritalar, seyir defterleri, gemi rotaları, serdümen raporları altın ve elmas değerinde hazinelerdi ve *Tesouraria*'da, Lizbon'daki hazine dairesinde kilit altına alınıyordu; ayrıca özellikle de bu meselede vaktinden evvel ifşaatta bulunmak hiç münasip olmazdı, zira papalık fermanı *Inter caetera*'ya göre Cabo Verde'nin yüz mil batısındaki tüm bölgelerin meşru sahibi hâlâ İspanyol-

* (Port.) Kötü ya da elverişsiz havayla karşılaşmadan. (ç.n.)

lardı. Bu alanın ötesindeki resmi bir keşif o dönemde Portekiz'in değil, sadece komşusunun servetini artıracağından, böyle bir keşfin (şayet gerçekten vuku bulmuşsa) vaktinden evvel bildirilmesi Portekiz'in hiç işine gelmezdi. Yeni ülkenin İspanya'ya değil, Portekiz tahtına ait olduğunu önce hukuken teminat altına almak gerekiyordu ve Portekiz dikkat çekici bir öngörüyle bunu Tordesillas Antlaşması'yla sağlama almıştı. 7 Haziran 1494'te, yani Amerika'nın keşfinden hemen önce imzalanan antlaşma uyarınca Portekiz bölgesi, ilkin Cabo Verde'den yüz *légua** batıya uzanırken, üç yüz yetmiş *légua* daha öteye, güya henüz keşfedilmemiş Brezilya kıyılarını kapsayacak kadar genişletilmişti. Bu bir tesadüf mü değil mi bilemiyoruz, ama her halükârda Pedro Álvares Cabral'in başka türlü açıklanamayan rota sapmasıyla tuhaf bir biçimde örtüşüyor.

Bazı tarihçilerin, Brezilya'nın varlığının keşfinden önce de bilindiği, Portekiz kralının Cabral'e, yeni toprakları "mucizevi bir tesadüf eseri" –İspanya kralına *milagrosamente*** diye yazar– keşfetmek için rotayı iyice batıya kırmasını gizlice emrettiği tezinin daha da inanılırlık kazanmasının bir nedeni de, filonun vakanüvisi Pêro Vaz de Caminha'nın krala Brezilya'nın keşfini rapor etme biçimidir. Vakanüvis, bu beklenmedik keşif karşısında hiçbir heyecan veya coşku göstermez, bu olayı çok doğal bir şeymiş gibi kuru bir dille kaydeder; filonun adı bilinmeyen ikinci vakanüvisi ise sadece *che ebbe grandissimo piacere**** demekle yetinir. Ne bir zafer ifadesi ne de Columbus ve halefleri gibi nihayet Asya'ya ulaşıldığına dair mutat tahminler – yeni bir bilgiden ziyade malumun ilamına benzeyen bir iki cılız not, o kadar. Dolayısıyla, Cabral'e bahşedilen bu onur, Brezilya'nın kâşifi unvanı, Amazon'un kuzeyinde karaya çıkan Pinzon'dan

---

* (Port.) Üç deniz miline karşılık gelen uzunluk birimi. (ç.n.)

** (Port.) Mucizevi bir biçimde. (ç.n.)

*** (İt.) Ne büyük bir sevinçti. (ç.n.)

ötürü zaten tartışmalıdır ve belki bir gün belgeler gün yüzüne çıkınca Cabral'in elinden temelli alınacaktır; fakat belgeler elimizde olmadığı sürece 1500 yılının 22 Nisan günü, bu yeni ülkenin dünya tarihine adım attığı gün sayılmalıdır.

Yeni toprakların karaya çıkan denizciler üzerinde bıraktığı ilk izlenim müthiştir: Bereketli topraklar, ılık rüzgârlar, temiz içme suyu, bol meyve, sıcakkanlı, zararsız yerliler. Sonraki yıllarda Brezilya'ya gelen herkes, Cabral'den bir yıl sonra oraya varan Amerigo Vespucci'nin coşkulu nidasını tekrarlayacaktır: "Yeryüzünde dünyevi bir cennet varsa, buralardan çok uzakta olamaz!" Kâşiflerin karşısına çıplaklığın masum kılığı içinde çıkan ve örtünmemiş bedenlerini "*com tanta innocencia como e rostro*", yüzleri gibi doğallıkla sergileyen yerliler denizcileri dostça karşılar. Merakla ve sakince yaklaşır erkekler yeni gelenlerin yanına, ama özellikle de kadınlar, vücutlarının güzelliği ve (sonraki tüm vakanüvislerin de minnettarlıkla övdüğü gibi) hiç nazlanmadan cömertçe dağıttıkları lütuflarla denizcilere haftalardır çektikleri mahrumiyetleri çabucak unuttururlar. Fakat ülkenin iç kesimleri epeyce bir süre daha keşfedilmeden ya da işgal edilmeden kalır, zira gizli görevini yerine getiren Cabral bir an önce resmi hedefine, Hindistan'a ulaşmak zorundadır. Yeni topraklarda hepi topu on gün kalır ve 2 Mayıs'ta Afrika'ya yelken açmadan önce Gaspar de Lemos'a, gemiyle kıyı boyunca kuzeye ilerlemesini, sonra da yeni toprakların bulunduğu haberiyle ve meyveler, bitkiler ve hayvanlardan birkaç örnekle birlikte Lizbon'a dönmesini emreder.

Cabral'in filosunun bu yeni ülkeyi –tesadüf eseri ya da gizli görevi başarıyla yerine getirerek– bulduğu haberi kraliyet sarayında memnuniyetle karşılansa da, büyük bir coşku yaratmaz. Haber, mülkiyet hakkını koruma altına almak amacıyla resmi mektuplarla İspanya kralına iletilir, ama yeni ülkenin *sem ouro nem prata, nem nenhuma cousa de*

*metal** olduğu bilgisinden ötürü ilk başlarda bu keşfe büyük bir önem atfedilmez. Portekiz son yıllarda o kadar çok ülke keşfetmiş, yerkürenin öyle büyük bir kısmına el koymuştur ki, küçük ülke kapasitesini aslında çoktan aşmıştır. Hindistan'a açılan yeni deniz yoluyla tekeline aldığı baharat ticaretiyle sınırsız bir zenginliğe kavuşmuştur Portekiz ve asırlar içinde efsaneleşen bir zenginliğin, kıymetli taşlar, paha biçilmez kumaşlar, porselen ve baharatın Kalikut'ta, Malakka'da gözü pek bir hamleyle ele geçirilmeyi beklediği Lizbon'da bilinmektedir; nitekim bu üstün kültürü, Doğu'nun zenginliklerini yağmalamak için sabırsızlanan Portekiz, dünya tarihinde eşi benzeri görülmemiş bir cüretkârlığa ve kahramanlık hevesine kapılır. Kahramanlık destanı *Os Lusíadas* bile bu macerayı, bir avuç insanın minik gemilerle aynı anda üç kıtayı birden, üstüne de meçhul okyanusu keşfetmeye çıktığı bu İskendervari fetih seferini anlaşılır kılmayı sağlayamaz. Zira Arap hâkimiyetinden kurtulalı iki asır bile olmamış küçük, yoksul Portekiz'in nakit parası yoktur; kral ne zaman bir filo donatmak istese, seferden beklediği geliri tefeci ve tüccarlara önceden rehin vermek zorundadır. Portekiz aynı anda hem Araplarla, Hintlilerle, Malaylarla, Afrikalılarla, vahşilerle savaşmak hem de üç kıtada birden yerleşimler kurup kaleler inşa etmek için yeterince askeri güce sahip değildir. Yine de, adeta bir mucize eseri, gereken gücü her defasında kendi içinden bulup çıkarmayı bilir. Şövalyeler, köylüler ve Columbus'un bir keresinde öfkeyle şikâyet ettiği gibi "terziler" evlerini, karılarını, çocuklarını, işlerini bırakarak ülkenin her yerinden limanlara akın eder, Barros'un meşhur sözündeki gibi "okyanusun Portekizlilerin çoğuna mezar olması"ndan da korkmazlar. Zira Hindistan kelimesinin sihirli bir gücü vardır. Kral bilir ki, bu Golkonda'dan dönen tek bir gemi seferde kaybedilen on gemiye bedeldir; fırtınaları, kazaları, muharebeleri, hastalıkları atlatan

* (Port.) Altın, gümüş ya da başka bir değerli madenden yoksun. (ç.n.)

bir adam, serveti yedi ceddine yetecek kadar zengin olur. Eh, o dönemin dünyasının hazine dairesinin kapısı kırılmışken kimse memleketteki *pequena casa*'sında* kalmak istemez elbette ve herkesin bu arzuda birleşmesi Portekiz'e, bir asır boyunca imkânsızı mümkün, ihtimal dışı olanı gerçek kılan baş döndürücü bir güç ve cesaret verir.

Tutkudan geçilmeyen bu ortamda Brezilya'nın keşfi gibi önemli bir tarihi hadise bile pek dikkate alınmaz; bu olayın ne kadar hafife alındığının en karakteristik örneği, Camões'in epik şiirinin binlerce mısrasının birinde bile Brezilya'nın keşfinden ya da varlığından söz etmemesidir. Vasco da Gama'nın denizcileri paha biçilmez kumaşlarla, mücevherlerle, değerli taşlarla ve baharatlarla, her şeyden önce de Zamorinlerin ve mihracelerin saraylarında bunun gibi daha nice hazineler olduğu haberiyle dönmüşlerdir. Buna kıyasla ne kadar da cılızdır Gaspar de Lemos'un ganimeti – rengârenk birkaç papağan, bir iki kereste örneği, birkaç meyve ve oradaki çıplak insanların elinden alınabilecek bir şey olmadığının kuru bilgisi. Ne bir zerre altın getirmiştir yanında ne de tek bir değerli taş ya da baharat, oysa bunların bir gıdımı bile ormanlar dolusu Brezilya kerestesinden daha değerlidir; ağaçların önce bir kesilmesi, parçalara bölünmesi, gemilere yüklenip satılması gerekirken, bu hazineleri ele geçirmek için birkaç kılıç darbesi, bir iki top atışı yeterlidir. Şu Ilha de Santa Cruz ya da Terra de Santa Cruz'da zenginlikler varsa bile bunlar toprağın bağrından ancak yıllarca ter döktükten sonra koparılıp alınabilecek potansiyel zenginliklerdir. Ama Portekiz kralının borçlarını ödeyebilmesi için acilen nakit paraya ihtiyacı vardır. Öyleyse, önce Hindistan, Afrika, Malakka ve de Şark! Kral Lear'in Cordeliası gibidir Brezilya; üç kız kardeşler Asya, Afrika ve Amerika arasında en sevilmeyenidir, ama kral dara düştüğünde bir tek o sadakatle yanında duracaktır.

---

* (Port.) Kulübe. (ç.n.)

Olağanüstü başarılarından başı dönen Portekiz'in önceleri Brezilya'yla hiç ilgilenmemesi zaruretlerin dayattığı katı mantığa uygundur; Brezilya adı halkın ne bilincine ulaşır ne de hayal gücünü meşgul eder. Alman ve İtalyan coğrafyacılar haritalarına *Brassil* ya da *Terra dos Papagaios* diye rastgele çizer geçerler sahil şeridini, ama Terra de Santa Cruz'un, bu bomboş yemyeşil diyarın denizcilere ya da maceracılara çekici gelebilecek hiçbir tarafı yoktur. Fakat Kral Manuel bu yeni ülkeden faydalanmak ve onu korumak için vakit ve çaba harcamaya hevesli olmasa da, bir karış toprağını bile başkalarına bırakmaya niyetli değildir, çünkü Brezilya Hindistan'a giden deniz yolunu güvence altına almıştır, çünkü talihin ve keşif zevkinin mest ettiği Portekiz esasen tüm dünyayı küçücük avcunun içinde tutmak istemektedir. Tordesillas Antlaşması uyarınca bu ülkenin kendi hükümranlık alanına girdiğini kabul ettirmek için İspanya'ya karşı inatçı, çetin ve ustalıklı bir mücadele veren Portekiz'le İspanya'nın savaşa tutuşmasına ramak kalmıştır, oysa her iki ülke de bu yeni topraklara gerçekten sahip olmak istemez, ihtiyaç da duymaz, çünkü ikisinin de tek istediği değerli taşlar ve altındır. Ama gökten ansızın kucaklarına düşen yeni dünyaları talan etmek için her adama, her kurşuna ihtiyaçları varken birbirlerine karşı silah kullanmanın anlamsızlığını çok geçmeden anlarlar. 1506'da imzalanan bir antlaşmayla, Portekiz'in Brezilya üzerindeki hak iddiası platonik olmaktan çıkarak meşrulaşır.

Güçlü komşu İspanya'dan korkmak için bir neden kalmamıştır artık. Ama dünyanın paylaşımından İspanya ve Portekiz kadar sebeplenemeyen Fransızlar, henüz bir yerleşim ve düzenin kurulmadığı bu geniş, güzel topraklara giderek daha fazla ilgi göstermeye başlarlar. Brezilya kerestesi için Dieppe ve Le Havre'dan yola çıkan gemilerin seferleri sıklaşır, Portekiz'in ise doğal limanlarda gemileri, korsan saldırılarını püskürtecek askerleri yoktur. Sadece kâğıt üstünde bir resmi ünvanı vardır ve Fransa istese tüm koloniyi

üç beş silahlı gemiyle bir anda ele geçirebilir. Geniş sahil şeridini savunmak için yapılması gereken bellidir: Oraları iskân etmek. Portekiz Brezilya'yı kendi ülkesi haline getirmek ve mülkiyetinde tutmak istiyorsa, oraya Portekizli göndermek zorundadır. Devasa boyutlara, sınırsız imkânlara sahip bu toprakların çalışan ellere ihtiyacı vardır ve her gelen, başka elleri, mütemadiyen yenilerini çağırır. Brezilya'nın tarihinde en başından beri yankılanır bu çağrı: İnsan, daha fazla insan! Gelişip serpilmek isteyen, gerçek anlamına, görkemine ulaşmak için en gerekli yardımcısına, insana ihtiyaç duyan doğanın sesidir bu.

Ama zaten büyük kayıplar vermiş küçük bir ülkede koloniciler nereden, nasıl bulunur? Keşifler çağının başında Portekiz'deki yetişkin erkek sayısı en fazla üç yüz bindir, bunun en az yüzde onu, en güçlüleri, en iyileri, en cesurları armadalarla ülkeden ayrılıp gitmiş, bu yüzde onun dokuzu da denize, muharebelere, hastalıklara kurban gitmiştir. Köylerin boşaldığı, tarlaların çoraklaştığı bir ülkede asker ve tayfa bulmak giderek zorlaşır, maceraperestler bile Brezilya'ya gitmek istemez. Ülkenin en canlı, en cesur zümresi *fidalgo*'lar, soylular ve askerler, daha en baştan reddederler gitmeyi, zira bilirler ki Terra de Santa Cruz'da ne altın, değerli taş ve fildişi vardır ne de şan şöhret. Hele hele âlimler, aydınlar medeniyetle bütün bağlarını koparıp da ne yapsınlar o ıssızlıkta? Tacirler, ticaret erbabı, çıplak yamyamların yaşadığı bir yerde neyin ticaretini yapsınlar? Malakka'dan gelen tek bir yük gemisi bire bin kazandırırken, Brezilya'dan, üstelik de büyük zahmetlerle ne getirsinler? En yoksul Portekizli köylüler bile yamyamların yabancı, uzak topraklarına gitmeyi göze almaktansa kendi topraklarını ekip biçmeyi tercih ederler. Soylu soplu, paralı ve kültürlü hiç kimse bu ıssız kıyılara yelken açmayı aklının ucundan bile geçirmediği için Brezilya'ya ilk yıllarda yerleşenler birkaç kazazede denizci, bir iki maceracı ve gemilerden kaçtıktan sonra tesadüfen ya da ataletten

geride kalan ve hızlı bir iskân için esasen ellerinden gelen en iyi şeyi yaparak *mamelucos* denen sayısız melez dölleyen –tek birinin bile üç yüz melez evlat sahibi olduğu söylenir– firarilerdir; o dönemde bilinen boyutlarıyla bile neredeyse Avrupa kadar büyük olan bir ülkede en nihayetinde sadece birkaç yüz Avrupalı yaşamaktadır.

Bu durumda, göçmenliği cebren ve planlayarak teşvik etmekten başka çare yoktur. Bunun için Portekiz daha önce İspanya'da denenmiş sürgün yöntemine başvurarak, ülkenin tüm *alcalde*'lerine* yeni kıtaya gitmeye razı olan suçluların affedilmesi çağrısında bulunur. Cezaevlerini mahkûmlarla doldurup suçluları yıllarca devletin sırtından beslemenin ne gereği vardır? En iyisi, bu *degregado*'ları** bir daha hiç dönmemecesine okyanusun öbür ucuna, yeni ülkeye yollamaktır; belki oraya bir faydaları da dokunabilir. Her zamanki gibi, toprağı bereketli bir hasada hazırlamanın en iyi yolu zengin karışımlı keskin bir gübre kullanmaktır.

Ülkeye zincirlerinden, işledikleri suçun damgasından ve yargıdan kurtulmak için değil, gönüllü olarak gelen tek koloniciler *Cristãos novos*, yeni vaftiz edilmiş Yahudilerdir. Ama aslında onlar da çok istekli olduklarından değil, temkinlilik ve korkudan gelirler. Portekiz'de cayır cayır yakılmamak için ister istemez vaftiz olmuşlardır, ama Torquemada'nın gölgesi üzerlerindeyken kendilerini haklı olarak güvende hissetmezler. En iyisi, Engizisyon'un korkunç eli okyanusun ötesine de uzanamadan yeni bir ülkeye kapağı atmaktır. Vaftizli vaftizsiz Yahudilerden oluşan kapalı gruplar ilk göçmenler olarak liman bölgelerine yerleşirler; *Cristãos novos* daha sonra Bahia ve Pernambuco'nun en köklü aileleri ve ticaret erbabı olurlar. Dünya piyasasını iyi bildikleri için *pau vermelho*** ticareti yapar, o dönemde Brezilya'nın tek ihraç

* (İsp.) Yargı yetkisine de sahip belediye reisi. (ç.n.)

** (Port.) Sürgün edilen suçlular için özellikle 15.-18. yüzyıllarda kullanılan terim. (ç.n.)

*** (Port.) Kızılağaç. (ç.n.)

malı olan ve ticaret imtiyazı içlerinden biri olan Fernando de Noronha tarafından kraldan uzun süreliğine satın alınan Brezilya kerestesinin kesimi ve gemilere yüklenmesi işini üstlenirler. Bu kıymetli malı yüklemeye gelen Portekiz gemileri arasında yabancı gemiler de vardır ve müstakbel şehirlerin ilk çekirdekleri olan küçük liman yerleşimleri Pernambuco'dan Santos'a kadar yavaş yavaş gelişmeye başlar. Bu arada irili ufaklı keşif filoları Rio de Plata'ya kadar ilerlemiş, sahil şeridinin hudutlarını araştırmaya girişmiştir. Ama o dönemin dünyasının Brezilya olarak bildiği dar sahil şeridinin ardındaki devasa topraklar hâlâ meçhul, hâlâ isimsizdir.

İlk otuz yıl yavaş, tehlikeli derecede yavaş bir ilerleme kaydedilir. Kereste yüklemek için limanlara gelen –Portekiz'in gözünde kanunlara aykırıdır bu– yabancı gemilerin sayısı giderek artar. Nihayet 1530'da kral bu gidişata dur deyip düzeni tesis etmek için Martim Alfonso de Sousa komutasında küçük bir filo göndermeye karar verir; ülkeye varır varmaz üç Fransız gemisini suçüstü yakalayan de Sousa'nın krala ilk izlenimlerini aktardığı rapor, daha önce herkesin verdiği bilgilerin bir tekrarından ibarettir: Brezilya iskân edilmediği takdirde Portekiz ülkeyi kaybetmeye mahkûmdur. Ama kahramanlık döneminin başından beri olduğu gibi devletin kasası tamtakırdır; Hindistan'daki işgal kuvvetleri, Afrika'daki kaleler, askeri prestijin korunmasının bedeli, kısacası Portekiz'in emperyalizmi tüm sermaye ve enerjiyi tüketmektedir. Bu yüzden yeni bir deneye, *povoar a terra*'ya*, daha doğrusu Asor Adaları'nda ve Cabo Verde'de işe yaramış bir yönteme başvurulur: Kolonileşmenin özel teşebbüsle teşviki. Hemen hemen insansız olan ıssız topraklar on iki *capitania*'ya** bölünür, her birinin başına tüm miras haklarıyla donatılan ve kendisine tahsis edilen toprakları ya

* (Port.) Ülkeyi iskân etme. (ç.n.)

** (Port.) Kaptanlık; Portekiz kralı Brezilya topraklarını kaptanlıklara bölmüş, buraları kararnamelerle tüccarlara, askerlere, denizcilere ve küçük soylulara vermiştir. (ç.n.)

da esasen imparatorluğu kolonileştirerek –ki bu onun da çıkarına olacaktır– geliştirmekle yükümlü kılınan bir kişi getirilir. Bu *capitania*'lara verilen bölgelerin her biri gerçek bir imparatorluk, her biri Fransa, İspanya büyüklüğündedir. Portekiz'de hiç malı mülkü olmayan bir soylu, Hindistan'daki muharebelerde rüştünü ispat eden ve ödül isteyen bir subay, kralın minnet borçlu olduğu João de Barros gibi bir vakanüvis, hükümdarın tek bir kalem darbesiyle Brezilya'nın on ikide birine tekabül eden şahane topraklara sahip olur; bunun karşılığında kralın onlardan beklentisi, bağışlanmış topraklara insan çekerek ülkeyi kalkındırmaları, yani anavatan için korumalarıdır.

Tamamen tesadüfe bırakılmış dağınık iskân sürecine bir tür düzen getirmeyi amaçlayan bu ilk girişim çok cömertçe planlanmıştır. *Donatàrio*'lara* muazzam avantajlar sağlanır; çok fazla yükümlülükleri olmamasına rağmen, para basma hakkıyla birlikte bağımsız bir prensin tüm hakları onlara da tanınır; bunlar gerçekten bir halk yetiştirmeyi becerebilselerdi, evlatları ve torunları Avrupa'nın hükümdarlarıyla eşit statüde olurdu. Ama bu ihsanlara nail olanların çoğu yaşlı, enerjilerini kraliyetin hizmetinde çoktan tüketmiş insanlardır; bağışlanan toprakları çocuklarına ve torunlarına miras bırakmak için kabul ederler, ama kendi sağlıklarında buraları kalkındırmak için canla başla çalışmazlar. Sonraki onyıllarda *capitania*'lardan sadece ikisinin, São Vicente ile *Nova Lusitânia* diye bilinen Pernambuco'nun akılcı şekerkamışı tarımı sayesinde müreffehleştiği görülür. Diğerleri ise sahiplerinin umursamazlığı, kolonici kıtlığı, yerlilerin düşmanlığı, denizde ve karada yaşanan felaketler nedeniyle anarşiye sürüklenirler. Sahil şeridinin tamamı parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalır; gelirden, ortak kanunlardan, savaş gücünden, kalelerden, askerlerden yoksun, birbirinden kopuk olan *capitania*'lar her düşman güç, hatta her cüretkâr kor-

* (Port.) Toprakların bağışlandığı kişiler. (ç.n.)

san için kolayca elde edilecek bir ganimet haline gelir. Ve 12 Mayıs 1548'de Luís de Góis çaresizlik içinde krala yazar: "Majesteleri kıyıdaki *capitania*'ların yardımına bir an evvel koşmazsa, biz hayatımızı ve mülklerimizi kaybetmekle kalmayacağız, Majesteleri tüm ülkeyi kaybedecek." Portekiz Brezilya'da birlik ve düzeni sağlayamadığı takdirde ülke elden gidecektir. Ancak ve ancak kralın kararlı bir temsilcisi, askeri güçlerle gelen bir *governador geral** gereken düzeni sağlayacak, ülke hepten parçalanmadan birlik ve beraberliği tesis edebilecektir.

Kral III. João'nun bu yardım çağrısına tam zamanında kulak vermesi ve daha önce Afrika ve Hindistan'da rüştünü ispat etmiş bir adam olan Tomé de Sousa'yı 1 Şubat 1549'da, herhangi bir yerde, tercihen Bahia'da, ülkenin nihayet tek elden yönetileceği bir başkent kurmakla görevlendirmesi Brezilya'nın tarihinde önemli bir dönüm noktasıdır.

Tomé de Sousa beraberinde gerekli memurların yanı sıra altı yüz asker ve dört yüz *degredado* da getirir; bunların hepsi daha sonra yeni şehre ya da kırsala yerleşecektir. Şehrin inşası için gerekli malzemeler de gemilerden indirildikten sonra hiç vakit kaybetmeden kollar sıvanır; bölgeyi savunmak için dört ayda surlar inşa edilir, eskiden sefil toprak kulübelerin olduğu yerlere evler ve kiliseler yapılır. İlk başlarda henüz derme çatma olan Palácio do Governo'da** bir koloni idaresi, bir de belediye kurulur ve yeni tesis edilen, kuruluşunda geç bile kalınmış adaletin görünür işareti olarak *cárcere*'nin*** de inşa edilmesi, ülkenin bundan sonra demir yumrukla yönetileceğinin habercisi gibidir. Kimsesizler, unutulmuşlar, sürgünler ve yersiz yurtsuzların hukuk ve sorumluluktan azade oldukları günlerin geride kaldığını, bundan

* (Port.) Genel vali. (ç.n.)

** (Port.) Hükümet konağı. (ç.n.)

*** (Port.) Zindan. (ç.n.)

böyle anavatandaki kanunların işleyeceğini herkesin bilmesi istenmektedir. Brezilya'nın o güne kadarki amorf yapısı bir başkentin kurulmasıyla ve genel valinin atanmasıyla artık bir yüreğe ve beyne kavuşmuştur.

Altı yüz asker ya da tayfa ve dört yüz *degregado* vardır Tomé de Sousa'nın yanında, zırhlar ya da kaba mintanlar içinde bin adam; ama Brezilya'nın kaderini bu bin adamın kolları ve gücü değil, ruhani liderlik ve rehberlik etmeleri için kralın Tomé de Sousa'yla birlikte ülkeye gönderdiği, basit siyah cüppeler içindeki altı adam belirleyecektir. Zira bu altı adam bir halkın ve ülkenin varlığı için en değerli şeyi, bir fikri kuşanarak gelmişlerdir: Yaratıcı Brezilya'nın temeli bu fikirle atılacaktır. Altı Cizvit henüz taze bir enerjiyle doludur, zira mensup oldukları tarikat yeni kurulmuştur ve özel anlamını kanıtlamanın kutsal coşkusu içindedir. Tarikatın kurucu lideri Ignacio de Loyola henüz hayattadır, çilekeşliğiyle, keskin zekâsıyla, sıkı fanatizmiyle özdisiplinin ta kendisidir; tüm dini hareketlerde olduğu gibi Cizvitlerde de ruhani yoğunluk, ahlaki saflık tarikatın henüz gerçek bir başarıya ulaşmadığı başlangıç yıllarında doruk noktasındadır. 1550'de Cizvitler sonraki asırlarda olacağı gibi manevi, dünyevi, siyasi, ekonomik bir güç değildir – zira gücün her biçimi partiler gibi insanların da ahlakını yozlaştırır. Her anlamda malsız mülksüz olan tarikat ve üyeleri kararlı bir iradenin, henüz son derece ruhani, dünyeviliğe bulaşmamış bir temel ilkenin cisimleşmiş halidir. Ve tam zamanında ortaya çıkarlar, zira onların o muhteşem tasavvuruna, manevi mücadeleyle dünyada din birliğinin yeniden kurulması anlayışına göre yeni kıtaların keşfi muazzam bir kazanç anlamına gelmektedir. Vahşi Alman 1519'da Worms'taki imparatorluk meclisinde din savaşını başlattığından beri Avrupa'nın üçte biri, hatta neredeyse yarısı kiliseden kopmuş, bir zamanlar *ecclasia universialis** olan Katoliklik savunma pozisyonuna

* (Lat.) Evrensel kilise. (ç.n.)

itilmiştir. Bu nedenle, birdenbire ortaya çıkan yeni dünyaların bir an önce eski, hakiki inanç için de fethedilmesi, bu sayede ilk cephenin ardında adeta ikinci, daha geniş bir cephe kurulması ne kadar da avantajlı olacaktır! Cizvitler maaş ya da imtiyaz, hiçbir şey istemedikleri için Kral João yeni ülkeyi Katolikliğe kazandırma planlarına karşı çıkmaz ve "İsa'nın askerleri"nden altısının sefere eşlik etmesine izin verir. Oysa bu altı Cizvit eşlikçi değil, lider olacaktır.

Bu altı adamla birlikte Brezilya'da yepyeni bir dönem başlar. Onlardan öncekilerin hepsi emirle veya zorla veyahut kaçıp gelmişlerdir; o zamana kadar bir geminin bu kıyılara bıraktığı herkes bu ülkeden kazanç sağlamak, kereste, meyve, egzotik kuşlar, maden ya da insan alıp götürmek peşindedir; karşılığında ülkeye bir şey vermek kimsenin aklına gelmemiştir. Kendileri için hiçbir şey istemeyen, ama ülke için her şeyi isteyen ilk kişiler Cizvitlerdir. Toprağı işlemek için bitkiler ve hayvanlar getirmişlerdir yanlarında, insanları tedavi etmek için ilaçlar, cahilleri eğitmek için kitaplar, araç gereçler getirmişlerdir; inançlarını ve hocalarından öğrendikleri disiplin ve ahlaki terbiye, her şeyden önce de yeni bir fikir, tarihin en büyük kolonileştirme fikrini getirmişlerdir. Onlardan önce, Barbar halklar ve kapı komşuları İspanya için kolonileştirmenin anlamı yerlileri yok etmek ya da hayvan yerine koymaktır; keşif, on altıncı yüzyılın konkistador ahlakına göre fetihle, tabi kılmakla, haklardan yoksun bırakmakla, köleleştirmekle eşanlamlıdır. Oysa Euclides da Cunha'nın tabiriyle, *os únicos homens disciplinados do seu tempo** olan Cizvitler gasp etme sürecinin ötesinde inşa etme sürecini ve sonraki kuşakları düşünerek ilk andan itibaren ülkede herkesin ahlaken eşitlenmesini planlarlar. Kadim yerli halk zaten çok ilkel koşullarda yaşadığından daha da aşağılara, hayvanlık ve kölelik seviyesine düşürülmemeli, insan olarak yüceltilmeli ve Hıristiyanlık üzerinden Batı mede-

* (Port.) Dönemin yegâne disiplin sahibi insanları. (ç.n.)

niyetiyle buluşturulmalıdır: Melezleşme ve eğitimle yeni bir ulus yaratılmalıdır burada. Çeşitli unsurlardan oluşan bir öbekler yığınıyken bir organizmaya, bir çelişkiler yumağıyken birliğini sağlamış bir ülkeye dönüşmesini Brezilya son kertede bu yaratıcı fikre borçludur.

Cizvitler böylesine geniş kapsamlı bir misyonun hemen yerine getirilemeyeceğini bilirler elbette. Ne Cizvitler kararsız ve şuursuz hayalperestlerdir ne de hocaları Ignacio de Loyola insanların şefkatli kardeşliğine inanan Assisili Francesco. Gerçekçidir onlar ve dünyada insan zaaflarının muazzam direncini kırabilmek için gereken enerjiyi her gün yeni baştan canlandırmayı sıkı disiplinli temrinleriyle öğrenmişlerdir. Misyonlarının ne kadar tehlikeli ve çetin olduğunun farkındadırlar. Ama işte tam da bu adanmışlıkları; hedeflerinin en başından beri uzak bir geleceğe, asırlar ötesine, hatta ebediyete uzanması, kendileri ya da anavatanları için hızlı ve somut kazançlar peşinde koşan memur ve askerlerden çok farklı bir konuma yükseltir onları. Ülkedeki bu ilk Cizvitler, *abrasileiramento** sürecinin kuşaklar, kuşaklar alacağını ve içlerinden her biri bu amaç uğrunda hayatını, sağlığını, gücünü tüketse de, çabalarının ufacık bir sonucunu bile görmeye ömürlerinin yetmeyeceğini çok iyi bilirler. Tohumları bin bir zahmetle ekmeye başlamışlardır ve görünüşte umutsuz bir girişimdir bu, ama tohumları daha önce hiç işlenmemiş uçsuz bucaksız topraklara ektikleri içindir ki heyecanları azalmak şöyle dursun, giderek artar; Brezilya'ya tam zamanında gelmiş olmaları ülke için nasıl büyük bir şanssa, Brezilya da onlar için büyük bir fırsattır, zira fikirlerini gerçekleştirmek için ideal bir atölyedir. Onlardan önce kimse burada işlere el atmadığı, kimse onlarla yan yana çalışmadığı için dünya tarihine damgasını vuran bir deneyi sonuna kadar gerçekleştirme imkânına sahip olurlar; madde ile ruh, öz ile biçim, bomboş, başıboş bir ülke ile henüz denenmemiş bir örgüt-

* (Port.) Brezilyalılaştırma. (ç.n.)

lenme yöntemi yepyeni ve capcanlı bir şey yaratmak üzere bir araya gelir.

Muazzam bir misyon ile bu misyonu üstlenen daha da muazzam bir enerjinin talihli buluşmasının en büyük şansı gerçek bir liderin varlığıdır. Manuel da Nóbrega'nın, manastırının başrahibi tarafından hızla Brezilya'ya gitmekle görevlendirilmesi öyle ani olur ki, genç keşiş tarikatın Roma'daki lideri Ignacio de Loyola'yla bizzat görüşmeye bile fırsat bulamaz. Manuel da Nóbrega hayatının en verimli çağında, otuz iki yaşındadır ve tarikata girmeden önce Coimbra Üniversitesi'nde okumuştur; ama tarihi önemi teoloji bilgisinin derinliğinden değil, müthiş enerjisinden ve ahlaki gücünden gelir. Nóbrega –ki bir konuşma kusurundan ötürü dili biraz tutuktur– Vieira gibi büyük bir hatip, Anchieta gibi büyük bir yazar değildir. O her şeyden önce Loyola'nın ruhuna sahip bir savaşçıdır. Rio de Janeiro'yu kurtarma seferlerinde orduyu harekete geçiren güçtür, valinin strateji danışmanıdır, ayrıca idari işlerde de dâhiyane bir organizatörün becerilerine sahip olduğunu göstermiştir; mektuplarından da hissedilen keskin bir idrak kabiliyeti ile hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan bir yiğitlik onda cisim bulmuştur. Sadece o yıllarda ülkede gerçekleştirdiği yolculuklar, kuzeyden güneye, güneyden kuzeye yaptığı teftiş gezileri hesap edildiğinde bile, endişe ve tehlike dolu yüzlerce, belki de binlerce gece geçirdiği görülür. Bütün bu yıllarda valinin yanındaki vali, öğretmenlerin yanındaki ve önündeki öğretmen, şehir kurucusu ve arabulucudur, kısacası o dönemin Brezilya tarihinde onun adıyla birlikte anılmayan tek bir önemli hadise yoktur. Rio de Janeiro limanının yeniden zapt edilmesi, São Paulo ve Santos'un kurulması, düşman kabilelerle barış sağlanması ve *collégio*'ların* kurulması, eğitimin örgütlenmesi, yerli

* (Port.) Cizvitlerin manastır okulları. (ç.n.)

halkın kölelikten kurtarılması öncelikle onun başarısıdır. Her yerde en başından beri o vardır; öğrencileri Anchieta ve Vieira'nın adı sonradan ülkede daha popüler olsa da, sonuçta onlar da sadece onun fikirlerini geliştirmiş, bir şeyleri hep onun kurduğu temeller üzerinde inşa etmişlerdir. Brezilya tarihinin, bu *obra sem exemplo na História*'nın* ilk sayfası Nóbrega'nın elinden çıkmış, enerjik ve kararlı elinin çizdiği her çizgi bugüne kadar silinmeden kalmıştır.

Cizvitler Brezilya'daki ilk günlerini keşif ve teftişle, durum tespiti yaparak geçirirler. Öğretmeden önce öğrenmek isterler; biraderlerden biri hiç vakit geçirmeden yerlilerin dilini öğrenmeye koyulur. Daha ilk bakışta görüldüğü gibi, yerliler hâlâ göçebeliğin en ilkel koşullarında yaşarlar. Çırılçıplak gezerler, çalışmak nedir bilmezler, ne takıları vardır ne de ilkel aletleri. Yaşamak için neye ihtiyaç duyuyorlarsa ağaçlardan ya da ırmaklardan alır, bir bölgenin kaynaklarını tüketir tüketmez başka bir yere göçerler. Esasen iyi huylu, yumuşak mizaçlı bir halk olan yerlilerin kendi aralarında zaman zaman savaşmalarının tek nedeni, savaş tutsaklarını büyük ayinlerde törenle yemektir. Ama yamyamlık geleneğinin gaddarlıkla bir ilgisi yoktur; tam tersine, bu barbarlar tutsaklarını kesip yemeden önce onlara kızlarını sunar, özenle bakarlar. Yerlileri yamyamlıktan vazgeçirmeye çalışan rahipler, gerçek bir dirençten ziyade hayretle karşılaşırlar, zira vahşiler her tür kültürel ve ahlaki anlayıştan henüz yoksundur, tutsakları yemek onlar için yiyip içmek, dans etmek, kadınlarla yatmak kadar masum bir eğlenceden ibarettir.

Hayat koşullarının olağanüstü düşük seviyesi Cizvitlerin görevlerinin önünde aşılmaz bir engel gibi görünür, ama gerçekte işlerini kolaylaştırır. Zira bu çıplak varlıklar dini ya da ahlaki tasavvurlardan yoksun oldukları için onlara bunları

* (Port.) Tarihte eşi benzeri olmayan. (ç.n.)

öğretmek, kendi kültlerine sahip büyücü, rahip ve şamanları misyonerlere düşmanca bir şüpheyle direnen halklara kültür aşılamaktan çok daha kolaydır. Brezilya yerlileri "boş bir sayfa"dır, yeni kurallara hiç direnmeden uyum sağlarlar, eğitilmeye açıktırlar, Nóbrega'nın tabiriyle yerli halk bir *papel em branco*'dur.* Nitekim yerliler de *branco*'ları**, rahipleri her yerde açık yüreklilikle karşılarlar: *Onde quer que vamos, somos recebidos com grande boa vontade.*** Vaftiz olmayı hiç tereddütsüz kabul ederler ve onları diğer beyazlardan, "vahşi beyazlar"dan koruyan rahiplerin, "iyi beyazlar"ın kilisesine –neden gitmesinler ki?– istekle ve minnettarlıkla giderler. Cizvitler, talimli ve tetikte realistler olarak, yamyamların yeni dini kolayca ve bilinçsizce kabul etmesine, diz çöküp ıstavroz çıkarmalarına gerçek bir Hıristiyanlık denemeyeceğinin farkındadırlar elbette –São Paulo'daki misyonun meşhur koruyucusu Tibiriça'nın kabilesinde bile yamyamlığın zaman zaman nüksettiğini görürler– ve şimdiye kadar kurtardıkları ruhların sayısıyla övünmekle boşa vakit harcamazlar. Görevlerinin aslında geleceğe yönelik olduğunu bilirler. Öncelikle, bu göçebe kabilelerin yerleşik düzene geçmesi sağlanacak, böylece çocukları kayıt altına alınarak eğitilebilecektir. Mevcut yamyam kuşağına ciddi anlamda kültür aşılamak mümkün değildir artık. Ama onların çocuklarını ve torunlarını, yani gelecek kuşakları eğitmek kolay olacaktır. Bu nedenle, Cizvitler için en önemlisi okullar kurmak, bu okullarda daima geleceği göz önünde bulundurmak, Brezilya'yı birleştirip bir birlik olarak ayakta kalmasını sağlayacak melezlemeyi sistematik bir biçimde hayata geçirmektir. Sazdan kulübelerde yaşayan vahşilerin çocuklarıyla, sayıları artık epey artan melezleri bilinçli olarak bir araya getirirler ve sokaklardan toplanan kimsesiz ya

---

* (Port.) Beyaz sayfa. (ç.n.)

** (Port.) Beyaz. (ç.n.)

*** (Port.) Gittiğimiz her yerde büyük bir dostlukla karşılandık. (ç.n.)

da terk edilmiş çocuklar bile olsa, Lizbon'dan acilen beyaz çocuklar gönderilmesini talep ederler. Melezlemeyi çeşitlendirecek her yeni unsura, hatta *moços perdidos, ladrões e maus que aqui chamam de patifes*'e* dahi kucak açarlar. Halkın öğretmenlerini halkın içinden yetiştirmeyi amaçlarlar, çünkü yerliler din dersinde yabancılardan, beyazlardan ziyade kendileriyle aynı ya da karışık renkten biraderlere güvenirler. Diğer beyazların aksine Cizvitler tamamen gelecek kuşaklar üzerinden düşünürler; müstakbel Brezilya'ya dair gerçek bir vizyon sahibi olanlar sadece bu katı ve net realistlerdir; ülkenin gerçek boyutlarını sezebilen tek bir coğrafyacı bile yokken, onlar çalışmalarını doğru ölçeğe oturturlar. Tasarladıkları plan, geleceğe yönelik bir seferberliktir ve nihai hedefi asırlar boyunca hiç değişmeden kalır: Yeni ülkenin tek bir din, dil ve fikir etrafında şekillenmesi. Bu hedefe ulaşılmış olması, Brezilya'yı devlet fikrinin bu ilk yaratıcılarına ebediyen borçlu kılmaktadır.

Cizvitlerin geniş kapsamlı kolonileşme planlarına gerçekten taş koyanlar, ilk başta beklenebileceği gibi yerliler, vahşiler, yamyamlar değil; Avrupalılar, Hıristiyanlar, kolonicilerdir. Bu kaçak askerler, firari tayfalar, *degregado*'lar için Brezilya Cizvitler gelene kadar egzotik bir cennet, herkesin canının istediğini yapabildiği kanunsuz, yasaksız bir ülkeydi. En hayvani güdülerini bile adalete ya da otoritelere hesap vermek zorunda kalmadan fütursuzca yaşayabiliyorlardı; kendi vatanlarında zincirle, kızgın demirle cezalandırılan suçlar burada konkistadorlar için mubah eğlenceler sayılıyordu: *Ultra equinoxialem non peccatur.*** İstedikleri yerde, istedikleri miktarda toprağa el koyuyor, yerlileri gördükleri

---

* (Port.) Sokağa düşmüş oğlanlar, hırsızlar, oradaki tabirle berduş gençler. (ç.n.)

** (Port.) Ekvatorun ötesinde günah diye bir şey yoktur. (ç.n.)

yerde esir alıyor, kırbaçlayarak canlarını çıkarana kadar çalıştırıyorlardı. Önlerine çıkan her kadına sahip oluyor, bu dizginsiz çokeşliliğin yaygınlığı melez çocukların sayısının muazzam boyutlara ulaşmasından da anlaşılıyordu. Onları hizaya getirecek hiç kimse olmadığından, cezaevinin damgasını hâlâ omuzlarında taşıyan bu sefil herifler hak, hukuk ve din tanımadan, en başta da çalışmak için parmaklarını bile oynatmadan krallar gibi yaşıyorlardı. İlk koloniciler ülkeyi medenileştirecekleri yerde vahşileştirmişlerdi.

Aylaklığa ve başına buyrukluğa alışmış hoyrat güruha tekrar disiplin ve terbiye öğretmek çok zor bir iştir. Fakat sofu biraderler en çok da pervasız çokeşlilik, kahverengi haremler karşısında dehşete düşerler. Öte yandan, burada yasal olarak evlenip aile kurma imkânından tamamen yoksun olan bu adamlar böyle zina içinde yaşadıkları için suçlanabilirler mi? Öyle ya, ortalıkta hiç beyaz kadın yoksa, ahlaka sağlam bir temel teşkil edebilecek aile nasıl kurulacak? Nitekim Nóbrega Portekiz'den kadın göndermesi için kralı sıkıştırmaya başlar: *Mande Vossa Alteza mulheres órfãs, porque tôdas casarão.** Portekiz'in *fidalgo*'larından kızlarını bu uzak, ıssız ülkeye serserilerle evlensinler diye göndermeleri beklenemeyeceği için Nóbrega âlicenaplıkta o kadar ileri gider ki, kraldan, kötü yola düşmüş kızları, Lizbon sokaklarındaki fahişeleri de yollamasını rica eder. Nasılsa her biri burada koca bulabilecektir. Güçlerini birleştiren dini ve idari otoriteler bir süre sonra bir tür ahlaki düzen kurmayı başarırlar gerçekten de. Ama bir noktada, kölelik meselesinde tüm kolonide şiddetli bir dirençle karşılaşırlar – bu sorun en başından sonuna kadar, 1500'den hemen hemen 1900'e kadar Brezilya'nın başına bela olur. Toprağın çalışan ellere ihtiyacı vardır, ama ülkede yeterince insan yoktur. Şekerkamışı yetiştirmeye, *engenho* denen ilkel fabrikaları işletmeye

* (Port.) Majesteleri buraya öksüz kızları göndermeli ki herkes evlenebilsin. (ç.n.)

bir avuç kolonici yetmez; ayrıca maceracılar ve konkistadorlar kazmayla ve çapayla çalışmak için okyanusu aşıp gelmemiştir bu tropik ülkeye. Buranın efendileri olmak isterler; nitekim yerlileri tavşan gibi avlar, kamçı altında ölesiye çalıştırırlar; onlara göre, toprak üstündekilerle ve altındakilerle birlikte onlarındır, çalışmaktan gebersinler ya da gebermesinler bu iki ayaklı hayvanlar da onların malıdır; ölen her yerlinin yerine *caça al branco*'da* bir sürü yeni ırgat yakalanır, üstüne de av sporunun keyfi yaşanır.

Fakat Cizvitler bu ehlikeyif hayat anlayışına şiddetle karşı çıkarak müdahale ederler, zira ülkenin köleleştirilmesi ve nüfusunun kurutulması inceden inceye düşünülmüş uzak görüşlü planlarına tamamen terstir. Kolonicilerin yerli halkı iş hayvanlarına indirgemelerine göz yumamazlar, çünkü cahil yerlileri, inanca, dünyaya ve geleceğe kazandırmayı kendilerine en yüce görev bellemişlerdir. Her özgür yerli onlar için iskân ve medeniyet anlamına gelmektedir. Münferit kabileleri birbirlerine karşı kışkırtarak mütemadiyen savaştırmak, böylece soylarını hızla kurutmak, üstelik de her savaştan sonra ele geçirilen tutsakları ucuza satın almak kolonicilerin ekmeğine yağ sürerken, Cizvitler kabileleri barıştırmaya, geniş topraklara dağınık şekilde yerleştirerek tecrit etmeye çalışırlar. Yerliler onların gözünde geleceğin Brezilyalısı ve Hıristiyanı olarak bu dünyanın belki de en kıymetli cevheridir, uğruna köleleştirilip yok edildikleri şekerkamışından, Brezilya kerestesinden ve tütünden çok daha önemlidir. Henüz şekillenmemiş bu insanlar daha da körelip iyice vahşileşmeden onları Avrupa'dan getirdikleri yabancı meyve ve bitkiler gibi Tanrı ihsanı tohumlar olarak keseklere ekmek isterler. Krala, yerlilerin özgür kalması şartını dayatırlar, zira onların planına göre, geleceğin Brezilya'sında beyazlardan oluşan bir efendiler milleti ve renklilerden oluşan bir köle milleti değil, özgür topraklarda özgür bir halk birlik içinde yaşayacaktır.

---

* (Port.) Beyazların yerli avı. (ç.n.)

Fakat bir mektup ve emir kraldan bile gelse, üç bin mil ötede buyurgan gücünden elbette çok şey yitirir, on-on iki rahip, üstelik de bunların yarısı misyonları gereği ülkeyi hiç durmadan karış karış geziyorsa, koloninin bencil iradesi karşısında fazla zayıf kalır. Cizvitler, yerlilerin hiç olmazsa bir kısmını kurtarabilmek için kölelik konusunda taviz vermek zorunda kalırlar. Güya "haklı" savaşta, yani yerlilere karşı yürütülen savunma savaşlarında tutsak alınan yerlilerin kolonicilere köle olarak verilmesiyle ilgili şartları mecburen kabul ederler, elbette bu şartlar olabildiğince gevşetilecek, uygulamada çığırından çıkacaktır. Cizvitler, ülkenin hızla gelişmesini engellemekle suçlanmamak için Afrikalı zencilerin ithalini de onaylamak zorunda kalırlar; zenci köleleri yün ya da kereste gibi doğal bir ticari mal olarak gören dönemin anlayışından bu entelektüel ve hümanist adamlar da azade değildir. O yıllarda Lizbon'da, Avrupa'nın başkentinde bile on bin siyah köle varken, koloniden nasıl esirgenebilir ki siyah köleler? Cizvitler bile zenci satın almaya mecbur kalırlar; Nóbrega, öğretmenler için üç köle ve birkaç inek aldığını büyük bir soğukkanlılıkla rapor eder. Fakat Brezilya yerlilerinin, ipini koparıp gelmiş her macerapereste av hayvanı olamayacağı düsturuna hiç taviz vermeden bağlı kalır Cizvitler; vaftiz evlatlarının her birini koruyup kollarlar, ama kahverengi Brezilyalıların hakları için mücadele ederken sergiledikleri bu ahlaki dik başlılık onların felaketi olacaktır. Cizvitlerin Brezilya'daki durumunu en çok zora sokan, ülkenin özgür insanlarla iskân edilerek canlandırılması fikridir, nitekim içlerinden biri hüzünle itiraf eder: "Rahip okullarımızda kalsaydık ve sadece dini hizmet vermekle yetinseydik, çok daha huzurlu yaşardık." Ama tarikatın kurucusu boşuna eski asker değildi, öğrencilerini bir fikir için mücadele etmek üzere eğitmişti. Ve bu fikri, Brezilya fikrini ülkeye hayatları pahasına getirmişlerdi.

Nóbrega'nın, göklerin krallığı için yürüttüğü fetih planında geleceğe uzanan köprübaşı için en doğru yeri derhal görmüş olması onun ne büyük bir stratejist olduğunu gösterir. Bahia'ya vardıktan hemen sonra öğretmen okullarından ilkini açan Nóbrega, arkadan gelen biraderleri de yanına alarak bütün kıyıları Pernambuco'dan ta aşağılara, Santos'a kadar zahmetli, yorucu seferlerde incelemiş, Santos'ta São Vicente'yi kurmuştur. Ama tüm ülkeye yavaş yavaş nüfuz edecek olan ruhani ve dini komuta merkezi başmanastır için doğru yeri henüz bulamamıştır. Nóbrega'nın kuracağı üssün yerini enine boyuna düşünerek titizlikle araması ilk bakışta anlaşılmaz gelir. Genel merkezini neden başkent Bahia'ya, papanın atadığı piskoposun ve valinin de bulunduğu yere kurmaz? Zamanla açıktan açığa yaşanacak, sonunda da şiddete yol açacak gizli çatışma işte ilk o zaman fark edilir. Loyola'nın tarikatı büyük eserine devletin, hatta papalığın kontrolünde başlamak niyetinde değildir; Cizvitler Brezilya'da en başından beri büyük bir plan, yüce bir amaç peşindedir, Portekiz tahtının ve kilisenin buyruğu altında eğiten ve yardım eden bir kolonileşme kurumu olmak istemezler. Brezilya onlar için muazzam bir deney, tarikatın örgütleme kapasitesinin sahada vereceği ilk sınavdır ki Nóbrega bunu lafı hiç dolandırmadan söyler: *esta terra é nossa emprêsa*, "bu ülke bizim misyonumuzdur" ve bununla şunu kasteder: Tanrı ve insanlar huzurunda bu görevin başarıya ulaşmasından biz sorumluyuz. Güçlü lider bütün sorumluluğu tek başına üstlenmek ister. Cizvitlerin –ki Brezilya tarihi boyunca kuşku uyandırmalarının nedeni budur– belli ki inceden inceye planlanmış, başka kimselerin tam bilemediği bir hedefleri vardı. Amaçları –bilinçli ya da bilinçsiz– diğer tüm Portekiz kolonileri arasında bir koloninin daha gelişmesine katkıda bulunmak değil, daha sonra Paraguay'da da kurmaya çalıştıkları gibi teokratik bir toplum, paranın ve şiddetin boyunduruğunda olmayan, daha önce hiç görülmemiş

bir devlet yapısı kurmaktı. Brezilya'da ilk baştan beri eşsiz, yeni, mükemmel bir şey yaratmak istiyorlardı ve bu yepyeni tasavvur, Portekiz sarayının salt ticari ve feodal düşünceleriyle er geç çatışmak zorundaydı; Cizvitlerin, düşmanları tarafından suçlandıkları gibi, Brezilya'yı kendi tarikatları ve amaçları için kapitalist bir ülkeye dönüştürmek anlamında ele geçirmeye çalışmadıkları muhakkaktı.

Fakat Cizvitlerin Brezilya'da sadece İncil vaizleri olmak istemediklerini, oradaki diğer dini tarikatlardan daha fazlasını, bambaşka şeyler yapmayı planladıklarını, onlardan minnettarlıkla faydalanan ama yine de hafif bir kuşkuyla tarikatı gözetim altında tutan hükümet ile birlikte dini otoritesini kimseyle paylaşmaya niyetli olmayan ruhban sınıfı da başından beri hissetmiş, ülkeyi pervasızca talan etmelerinin tarikat biraderleri yüzünden engellendiğini düşünen koloniciler de sezmişti. Cizvitler dünya nimetlerinin değil, manevi, idealist, bu yüzden de dönemin eğilimleriyle hiç bağdaşmayan ilkeleri hayata geçirmenin peşinde oldukları için başından beri sürekli dirençle karşılaştılar, en sonunda bu dirençle daha fazla baş edemeyerek, her şeye rağmen geleceğin tohumlarını ektikleri ülkeden kovuldular. Dolayısıyla, Nóbrega'nın bu yetki çatışmasından olabildiğince kaçınmak için ruhani başkentini, kendi Roma'sını, valinin ve piskoposun ikamet merkezinden uzağa kurmak istemesi çok mantıklı bir düşünceydi; hayalindeki kristalleştirme sürecini ancak karışanı görüşeni olmadan rahatça çalışabileceği bir yerde başarıya ulaştırabilirdi. Faaliyet merkezinin kıyıdan içerilere taşınması hem coğrafya hem de dini eğitim açısından inceden inceye hesaplanmış avantajlar sağlayacaktı. Üreme hücresi için en ideal konum ancak ülkenin iç kesimlerindeki bir yer, hem denizden gelebilecek korsan saldırılarına karşı sıradağlarla korunan hem de medeniyete kazandırılıp göçebelikten yerleşik hayata geçirilmeleri amaçlanan kabilelere ve okyanusa yakın bir kavşak noktası olabilirdi.

Nóbrega, Piratininga'da, bugünkü São Paulo'da karar kılar; sonraki tarihsel gelişim bu kararın dâhiyaneliğini teyit eder, zira Brezilya'nın sanayisi, ticareti, girişimci ruhu onun bu tercihine asırlardan beri sadık kalmıştır; Nóbrega'nın 24 Ocak 1554'te biraderleriyle birlikte *paupérrima e estreitíssima casinha*'yı* kurduğu yerde bugün apartmanları, fabrikaları ve kalabalık caddeleriyle modern bir dünya kenti vardır. Nóbrega en ideal yeri seçmiştir. Bu yaylanın iklimi ılıman, toprağı verimlidir, limana yakındır, Paraná ve Paraguay nehirleri üzerinden La Plata Nehri'ne bağlantısı vardır; misyonerler buradan her tarafa ulaşarak civardaki kabileleri eğitim meşalesiyle aydınlatabilirler. Ayrıca, ufak tefek hediyelerle ve insanca muameleyle çok geçmeden komşu kabilelerin dostluğunu kazanan küçük yerleşimin yakınlarında, gelenekleri yozlaştıran bir *degredado* kolonisi de yoktur şimdilik. Rahipler yerlileri, günümüzdeki Rus "kolhoz"larına çok benzeyen küçük *aldeida*'lar**, ekonomik birlikler halinde örgütlemekte zorluk çekmezler, çok geçmeden de Nóbrega müjdeli haberi verir: *Vai-se fazendo uma formosa povoação.**** O yıllarda tarikat henüz geniş arazilere sahip değildir, mütevazı kaynaklar ise eğitim merkezinin ancak adım adım genişletilmesine izin verir. Ama yine de çok sayıda rahip yetiştirme imkânı bulunur ve bu beyaz ve renkli rahipler ülkenin dilini öğrenir öğrenmez *missões volantes***** olarak bir kabileden diğerine giderek yerlileri göçebe hayatını bırakıp yerleşik hayata geçmeye ikna etmeye ve Hıristiyanlığa kazandırmaya çalışırlar. Bir düğüm noktası yaratılmış, ilk *escola para muitas nações de índios****** kurulmuştur, çok geçmeden de misyonerler ile yerleşik kabileler arasında içten bir dayanışma duygusu oluşur; etrafta kol gezen çetelerin ilk

---

* (Port.) Ufacık fakirhane. (ç.n.)

** (Port.) Küçük yerleşim, köy. (ç.n.)

*** (Port.) Burada harikulade bir şehir gelişecek. (ç.n.)

**** (Port.) Gezgin misyonerler. (ç.n.)

*****(Port.) Çeşitli yerli kabileleri için okul. (ç.n.)

saldırısını, reisleri Tibiriça önderliğinde kendilerini coşkuyla feda ederek püskürtenler, vaftiz olmuş bu ilk yerlilerdir. Ruhani liderlerin önderliğindeki iskân süreci, daha sonra Paraguay'da kurulan Cizvit cumhuriyetinde tamamına erdirilecek o eşsiz deney artık başlamıştır.

Nóbrega'nın kurduğu bu yapı ulusal anlamda da büyük bir adımdır. Müstakbel devlet için ilk kez bir tür denge kurulur. O zamana kadar Brezilya, kuzeydeki üç dört liman şehrinde sadece bir iki tropik ürünün ticaretinin yapıldığı bir kıyı şeridiyken, kolonileşme şimdi ülkenin güneyinde ve iç kesimlerinde de gelişmeye başlar. Yavaş yavaş toplanan bu enerjiler çok geçmeden harekete geçecek, ülke merakla ve sabırsızlıkla kendi dağlarını ve nehirlerini, enginliğini ve derinliğini keşfedecektir. Kafadaki fikir ve idealler iç kesimde kurulan ilk örgütlü yerleşimde bile meyvelerini vermiştir.

Cenin misali belli belirsiz kıpırdanmalardan sonra gerçekten bilinçli ve bağımsız bir hayatın ilk emareleri görüldüğünde Brezilya elli yaşındadır. Kolonyal örgütlenmenin ilk semeresi yavaş yavaş alınmaya başlar. Bahia ve Pernambuco'daki şekerkamışı plantasyonları henüz ilkel yöntemlerle işletilse de yüksek kâr getirirler. Hammadde almak ve mal takasında bulunmak için kıyılara uğrayan gemiler giderek çoğalır, ama Brezilya'nın aşağılarına kadar inmeye cesaret edenler hâlâ pek azdır, bu geniş toprakları anlatan kitaplar da yoktur pek. Ama koloninin dünya ticaretinde böyle ara ara boy göstermesi son kertede Brezilya için büyük şanstır, çünkü bu sayede yavaş ama sağlam adımlarla gelişme imkânı bulur. Şiddettin kol gezdiği o fetih döneminde ülkenin ilgi ve arzu uyandırmaması esasen kendi hayrınadır; Albuquerque'in Hindistan'da ve Malakka'da gördüğü hazineler, Cortez'in Meksika'dan, Pizarro'nun Peru'dan getirdiği ganimetler, haris ülkelerin dikkatini neyse ki Brezilya'dan uzak tutar. Hâlâ ne Porte-

kiz'in ne de başka bir ülkenin gönül koyduğu "Papağanlar Diyarı", bir *quantité négligeable*[*] olarak görülür.

Nitekim 10 Kasım 1555'te Fransız bandıralı küçük bir filonun Guanabara Körfezi'ne girip oradaki adalardan birine birkaç yüz adam çıkarması ilk başta bir meydan okuma olarak görülmez. Zira yabancı toprakları fiilen işgal etmiş sayılmazlar. Rio de Janeiro o dönemde henüz bir şehir, hatta yerleşim bile değildir. Dağınık üç beş kulübede Portekiz kralının ne bir askeri ne de memuru olduğundan, burada bayrağını dalgalandıran tuhaf maceraperestin bu cüretkâr hamlesi hiçbir direnişle karşılaşmaz. Müphem ama ilginç bir karakterdir bu Rodos şövalyesi Nicolas Durand de Villegaignon, yarı korsan yarı âlim, ete kemiğe bürünmüş sahici bir Rönesans parçasıdır. Mary Stuart'ı İskoçya'dan Fransız kraliyet sarayına o getirmiş, savaşta nişanlar kazanmış, çeşitli sanatlarla uğraşmıştır. Ronsard'ın övgüsüne mazhar olsa da saray korkar ondan, zira sağı solu belli olmaz, ayrıca ele avuca da sığmaz, düzenli her tür işten nefret eder, fantastik arzularını özgürce ve dizginsizce yaşayabilmek için en iyi makamlara, en yüksek payelere burun kıvırmıştır. Huguenotlara göre Katolik, Katoliklere göre Huguenot'dur. Kime hizmet ettiğini kimse bilmez, muhtemelen onun da kendisiyle ilgili tek bildiği, büyük, önemli bir şey, herkesten farklı bir şey, çılgın, gözü kara, romantik ve eşsiz bir iş başarmayı arzulamasıdır. İspanya'da doğsaydı bir Pizarro ya da bir Cortez olurdu, ama onun sadece kendi ülkesiyle meşgul kralı kolonyal maceralara girmediğinden, sabırsız Villegaignon kendi macerasını yaratmak zorunda kalır. Sağdan soldan bulup buluşturduğu birkaç gemiye birkaç yüz adam doldurur, bunların çoğu kendini Guise Hanedanı'nın Fransa'sında güvende hissetmeyen Huguenotlardır, ama aralarında Yeni Dünya'ya açılmak isteyen Katolikler de vardır; had safhada şan şöhret meraklısı olan

[*] (Fr.) Dikkate alınmayı gerektirmeyecek kadar önemsiz bir nicelik. (ç.n.)

Villegaignon her ihtimale karşı yanına vakanüvis André Thévet'yi de alır, zira en büyük hayali bir "France Antarctique" kurmak ve bu yeni ülkenin yaratıcısı, valisi, hatta belki de başına buyruk hükümdarı olmaktır. Fransız sarayının bu planlardan ne kadar haberdar olduğunu, bunları onaylayıp onaylamadığını, hatta teşvik edip etmediğini bilemiyoruz. Eğer bu planlar başarıya ulaşsaydı, Kraliçe Elizabeth'in meşhur korsanları Raleigh ve Drake'e yaptığı gibi, Kral Henri de Villegaignon'un emeğinin üzerine konardı muhtemelen, ama resmi bir sefer ve ilhakla Portekiz'in karşısında suçlu duruma düşmemek için Villegaignon'un özel bir müteşebbis olarak şansını denemesine göz yumulur.

Deneyimli bir asker olan Villegaignon, bugün onun adını taşıyan adaya varır varmaz savunma meselesine öncelik verir ve Huguenot Amiral Coligny onuruna Coligny Kalesi'ni inşa eder, adanın tam karşısındaki noktaya –ki o sırada bataklıklardan ve boş tepelerden ibarettir– kuracağı müstakbel şehre ise kralına saygıda kusur etmeyerek şaşaalı Henriville adını verir. Din konusunda meşrebi geniş olduğundan, ayrıca Fransa'nın bu hayali kolonisine başka Katolik de bulamadığından, 1556'da Cenevre'den bir gemi dolusu Kalvenci getirir ve küçük yerleşimde çok geçmeden dini çekişmeler baş gösterir. Ada, birbirini heretiklikle suçlayan iki vaiz için fazla küçüktür, ama France Antarctique kurulmuştur bir kere. Fransızlar köle avına asla izin vermedikleri için yerlilerle çok iyi anlaşır, onlarla yoğun bir ticaret ilişkisine girerler, sonra da Fransız gemileri anavatan ile Fransa'nın henüz resmen tanımadığı bu yerleşim arasında, sanki kendi meşru limanlarıymış gibi mekik dokumaya başlar.

Bahia'daki Portekiz valisi bu gaspa kayıtsız kalamaz elbette. O dönemin kanunlarına göre Brezilya kıyıları, yabancı gemilerin demir atamayacağı ve ticaret yapamayacağı bir *mare clausum*'dur*; hele ki koloninin en iyi limanına

* (Lat.) Kapalı deniz. (ç.n.)

bir kale inşa edilip içine yabancı asker doldurulması güneyi kuzeyden ayırmak, dolayısıyla da Brezilya'nın birliğini yok etmek anlamına gelmektedir. Bu durumda Vali de Sousa'nın en doğal görevi yabancı gemileri ele geçirerek yerleşimi yerle bir etmektir, ama vali bu çapta bir askeri harekâta girişecek kadar güçlü değildir. Vaktiyle onunla birlikte Brezilya'ya gelen birkaç yüz asker çoktan plantasyon sahibi ya da çiftçi olmuştur, rahat ve huzur içinde geçen yıllardan sonra hiçbiri tekrar zırh kuşanmaya istekli değildir; genç ülke henüz her tür milli duygu ve toplum anlayışından uzaktır, Portekiz ise tehlikeyi görme ferasetinden ve her zamanki gibi, acil bir sefer için gereken paradan yoksundur. Portekiz tahtı için Külkedisi Brezilya masraflı bir filo donatmaya değecek kadar önemli değildir hâlâ. Böylece Fransızların giderek güçlenmek ve durumlarını sağlamlaştırmak için bol bol zamanı olur; mütecavizlere karşı ancak 1557'de, Bahia'ya yeni bir vali, Mem de Sá atanınca harekât hazırlıklarına başlanır. Nóbrega'ya gözü kapalı güvenen Mem de Sá, onun ruhani otoritesine gönülden boyun eğer. Fransızlara karşı vakitlice harekete geçilmesini talep eden de bütün o tutkulu enerjisiyle Nóbrega'dır zaten. Cizvitler ülkeyi herkesten daha iyi tanımakta, kolonileri baharatların getirdiği anlık kâra göre değerlendiren Lizbon tüccarlarından daha fazla önemsemektedirler; Fransız Huguenotların Brezilya kıyılarına kalıcı biçimde yerleşmesinin sadece ülkenin birliğinin değil, din birliğinin de sonsuza kadar elden gitmesi anlamına geldiğini bilirler. Vali ile Nóbrega Portekiz'e mektup üstüne mektup göndererek *faça socorrer a êsse pobre Brasil** çağrısında bulunurlar. Ama Portekiz –o da bir başka Atlas'tır– cılız omuzlarında bütün dünyanın yükünü taşımaktadır zaten; Lizbon'dan nihayet iki gemi gönderilmesi ve Mem de Sá'nın işgalcilere karşı bir harekâtı düşünebilecek duruma gelmesi iki yılı bulur.

* (Port.) Şu perişan Brezilya'ya yardım edin. (ç.n.)

Harekâtın asıl kumandanı, zayıf Portekiz birliğini, Anchieta'nın yardımıyla getirttiği kalabalık bir grup vaftiz evladıyla takviye eden Nóbrega'dır. 18 Şubat 1560'da valiyle birlikte Rio önlerine varır, São Vicente'den alelacele toplanan birlikler 15 Mart'ta gelir gelmez Villegaignon'un kalesine hücum emri verilir. Bugünden bakıldığında, bu önemli harekât kurbağalarla fareler arasındaki savaştan* farksızdır aslında. Yetmiş dört Fransız ile bir avuç kölenin savunduğu Coligny Kalesi'ne yüz yirmi Portekizliyle birlikte yüz kırk yerli akın eder. Fransızlar fazla direnemez ve Morro do Castelo'da yeniden mevzilenmek üzere anakaradaki dostlarının, yerlilerin yanına kaçarlar. Portekizliler için bir zaferdir bu, zira Coligny Kalesi'ni, güçlü bir müstahkem mevkii ele geçirmişlerdir; Fransızların peşine düşmeden ya da onları bozguna uğratmadan tekrar Bahia ve São Vicente'ye dönerler.

Ama sadece yarım bir zafer kazanılmıştır, çünkü Fransızlar hâlâ ülkededir. Hepi topu bir kilometre, yani bugün otomobille beş dakikalık bir mesafeye geri püskürtülmüşlerdir. Eskisi gibi hiçbir engelle karşılaşmadan limanda kalır, ticaret yapmaya devam eder, gemiler doldurur boşaltır, Morro do Castelo'da yeni bir kale kurarlar, hatta Tamoio'ları, dost oldukları yerlileri Portekizlilere karşı kışkırtırlar; bu kabilenin üyelerinin São Paulo'ya ilk saldırısını da muhtemelen onlar örgütlemiştir. Fakat Mem de Sá saldırganları kovacak güce sahip değildir. Brezilya'nın kusuru, en başından bugüne kadar hep aynıdır: Yeterince insanı yoktur. Mem de Sá Bahia'da tek bir koldan bile feragat edemez, aksi takdirde şeker üretimi, ülkenin ekonomik can damarı tıkanır, ayrıca menfur bir veba salgını nüfusun büyük bir kısmını kırıp geçirmiştir. Kısacası, Portekiz'in desteği olmadan Fransızları kovmak imkânsızdır, ama bu destek bir türlü gelmez; Villegaignon'un kolonicileri Rio'da bir beş yıl daha at oyna-

* Homeros'un *Batrakhomyomakhai* (Kurbağalarla Farelerin Savaşı) başlıklı destanına atfen. (ç.n.)

tırlar. Portekiz değil de Fransa yardım göndermeye devam ettiği müddetçe Rio Körfezi'nin, dolayısıyla da Brezilya'nın sonsuza kadar kaybedileceği uyarısını bıkmadan usanmadan tekrarlayan yine Nóbrega'dır. Sonunda Nóbrega'nın acil yardım çağrısına kulak veren kraliçe, Estácio de Sá'yı Cizvitlerin toparladığı yardım birlikleriyle birlikte Lizbon'dan Brezilya'ya gönderir. Çok küçük çapta da olsa harekâtlara yeniden başlanır. 1 Mart 1565'te Estácio de Sá savaş filosuyla birlikte Rio Körfezi'ne girer ve Páo Açúcar'ın eteklerinde, bugünkü Urca'nın olduğu yerde karargâhını kurar. Ama –ki şimdi buna akıl sır erdirmemiz mümkün değildir– bugün otomobille on dakika mesafedeki Morro do Castelo'ya hücum edene kadar aradan tam on ay geçer. Estácio de Sá askerlerini ancak 18 Ocak 1566'da kaleye sürer ve dünya tarihinin gidişatı, bundan böyle şehrin adının Rio de Janeiro mu, yoksa Henriville mi olacağı, Brezilya'nın Portekiz'in dil dünyasında mı, yoksa Fransa'nınkinde mi kalacağı birkaç saat süren bir çarpışmada yirmi otuz kayıp verildikten sonra belli olur – o dönemlerde, hem Hindistan'da hem de Amerika'da, kıtaların kaderlerine asırlarca damga vuracak olan muharebeler böyle küçük çaplı çarpışmalardaki otuz kırk askerle belirlenmektedir. Okla yaralanan Estácio de Sá zaferin bedelini hayatıyla öder. Ama bu kez zafer kesindir: Fransızlar gemilerine binip ülkeden kaçarlar ve Fransa'ya, büyükelçileri Jean Nicot'nun onuruna onun adını verdikleri tütünden ve tütün alışkanlığından başka bir şey götüremezler. Piskoposun, Fransız kalesi Morro do Castelo'nun harabeleri üzerinde geleceğin başkentinin kilisesini törenle kutsamasıyla birlikte Rio de Janeiro şehri doğar.

Muharebe minik de olsa, Brezilya'yı parçalanmaktan kurtarmış, ülkede birlik sağlanmıştır: Brezilya artık Brezilyalılarındır. Şimdi en önemli görev koloniyi geliştirmektir ve

bunun için tam bir barışın sağlandığı hemen hemen elli yıllık bir zaman vardır. Ülke sınırları Paraíba'ya, Rio Grande do Norte'ye, iç kesimlere doğru yavaş yavaş genişler, Cizvitlerin São Paulo'daki yerleşimleri gelişip serpilmeye başlar, kıyıdaki plantasyonlar bol hasat verir ve giderek artan şeker ve tütün ihracatının yanı sıra karanlık bir işkolu, "siyah fildişi" ithalatı gelişir. Gine ve Senegal'den zenci köle getiren gemiler aydan aya çoğalır ve tıka basa dolu, leş kokulu gemilerdeki feci yolculuktan sağ çıkabilenler Bahia'daki büyük pazarda satışa sunulur. Bu zenci bolluğu ve Portekizlilerin şaşırtıcı bir hızda ürettiği *mameluco*'lar, ten renginin tüm tonlarındaki melezler yüzünden Avrupa'nın, medeniyetin etkisinin ortadan kalkması tehlikesi yaşanır bir süre; kıyı şehirlerinde bir yanda aşırı derecede zenginleşen bir avuç girişimci, diğer yanda sayısız renkli köle vardır. Ülkenin iç kesimlerinde her yere *fazenda*'lar* kuran ve halkı yerleşik hayata alıştırmaya çalışan, yerlilerin kökünün kazınmasını engelleyen ve melezliğin her türünü önyargısız teşvik eden Cizvitlerin dengeleyici çabaları olmasaydı, Brezilya belki de bir Afrika ülkesi olurdu, çünkü Avrupa bu topraklara karşı tamamen kayıtsız kalır. Öte yandan, başına yüz ayrı savaş belası açan Avrupa'nın Brezilya'ya verebileceği kolonici yoktur, ülkenin değerini anlayanlar bir avuç idrak sahibi insandan ibarettir; nitekim Gabriel Soares de Sousa daha 1587'de yazdığı *Roteiro*'sunda adeta bir kehanette bulunur gibi şu sözleri sarf eder: *Estará bem empregado todo cuidado que Sua Majestade mandar ter deste novo reino, pois está capaz para se edificar nelle hum grande imperio o qual com pouca despeza deste reino se fará tão soberano que seja hum dos estados do mundo.***

* (Port.) Brezilya'da koloni döneminde şekerkamışı ya da kahve plantasyonu; bugün ülkede tarım çiftliklerine verilen genel ad. (ç.n.)

** (Port.) Majestelerinin bu yeni ülke için harcadığı tüm çabalar karşılığını bulacaktır, zira bu ülke büyük bir imparatorluğa dönüşebilir ve çok az bir harcamayla dünyanın en büyük devletlerinden biri haline gelebilir. (ç.n.)

Fakat dünyanın yarısına hâkim olan Portekiz'in yardım elini uzatabileceği günler çoktan geride kalmıştır; zira o büyük, romantik düşü, üç kıtanın üçünü de kendisi ve Hıristiyanlık için fethetme hayali gerçekleşemeden sona ermiştir. Afrika'nın iki kıyısını, hem doğu hem de batı sahillerini ele geçirmek ve Hindistan'ı ta Çin'e kadar ticari tekeli altına almak yetmemiştir küçük, cesur ülkeye. Bu yiğit soyun son ve de en cüretkâr hayalperesti Kral Sebastião, Müslümanların gücünü sonsuza dek kıracak bir haçlı seferinin hayalini kurar. En iyi adamlarını, şövalyelerini, askerlerini kolonilere dağıtmak ve *Os Lusíadas*'ın imparatorluğunu gerçekçi örgütlenmelerle ayakta tutmak yerine, gümüş zırhlı bir Kutsal Kâse şövalyesi gibi tüm gücünü tek bir orduda toplar ve Magripli can düşmanını bir darbede ezmek için Afrika'ya geçer. Ama yıkıcı darbeyi yiyen Magripliler değil, kendisi olur; 1578'deki Kasr'ül Kebir Muharebesi'nde, Garp'ın Şark'a karşı o geç kalmış son haçlı seferinde Portekiz ordusu darmadağın olur ve Kral Sebastião öldürülür. Sınırsız ihtirasın intikamı acı olur: Portekiz, evreni kendine tabi kılmak isteyen bu küçük ülke bağımsızlığını yitirir ve boşalan tahta İspanya el koyar. Binlerce muharebede kan kaybede kaybede iyice güçten düşen ülke hiçbir direnç gösteremez; bağımsız Portekiz İmparatorluğu tam altmış iki yıl boyunca, 1578'den 1640'a kadar tarih sahnesinden silinir. Portekiz'in tüm kolonileriyle birlikte Brezilya da İspanya tahtına geçer.

Ve talihin yüzüne güldüğü II. Felipe, büyüklüğü İskender'in ve Augustus'un imparatorluklarını kat kat aşan bir dünya imparatorluğunun hâkimi olur. İber yarımadası dışında Flandre, keşfedildiği kadarıyla Amerika'nın tamamı, Afrika'nın dörtte üçü ve Portekizlilerin fethettiği Hindistan'ın sahibi Habsburglu Felipe'dir artık. Bu kudret ve heybet duygusu İber yarımadasının sanatına da yansır. Cervantes, Lope de Vega, Caldéron eşsiz eserlerini yaratırlar; dünyanın tüm zenginliği bu muzaffer ülkeye akar.

Brezilya'nın bu zaferden payına düşen pek bir şey yoktur, en ufak bir avantajı da olmaz; İber İmparatorluğu'nun istemeden de olsa bir parçası haline gelmesiyle biraz güç kazanması şöyle dursun, o ana kadar kendi haline bırakılan koloniye İspanya'nın tüm düşmanları doluşur; İngiliz korsanlar Santos'u talan eder, São Vicente'yi yakıp yıkarlar, Fransızlar Maranhão'yu bir süre işgal eder, Hollandalılar Bahia'ya girip limandaki gemileri çalarlar. Portekiz donanması yok edildiğinden beri kaç yeni gücün İspanya'nın denizlerdeki hâkimiyetine rakip çıktığını Brezilya bu acı olaylarla bizzat tecrübe eder. Neyse ki bu münferit korsanlıklar çok derin yaralar açmaz, Brezilya'nın hızlı gelişimine zarar veremeyen ufak tefek sıyrıklar ve huzursuzluklardan ibaret kalır. Fakat Hollanda'nın limanları talan etmekle yetinmeyip becerikli tacirlerinin ülkenin en iyi ticaret malına atfen ***het Zuikerland****[*] dedikleri koloniyi tümden fethetmek için çok iyi düşünülmüş bir planı devreye sokmasıyla durum Brezilya için tehlikeli bir hal alır.

Ekonomisini örnek biçimde örgütlemiş Hollanda, Brezilya'nın değerinin gayet iyi farkındadır; 1618 tarihli *Diálogos das grandezas do Brasil*'de[**] ülkenin Hindistan'dan daha büyük zenginliklere sahip olduğundan söz edilmesi Hollandalı uyanık tüccarların gözünden kaçmamıştır. Nitekim İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası örneğinden hareketle 1621'de Amsterdam'da büyük bir sermayeyle "Companhia Holandesa das Índias Ocidentais"in[***] kurulması tesadüf olmasa gerek – güya Brezilya ve Güney Amerika'yla ticaret yapmak için kurulur şirket, ama asıl amaç bu devasa imparatorluğu Hollanda ve ticaret tekeli için ele geçirmektir. Kumpanyanın yetkin hesap uzmanları, böylesine büyük bir

---

* (Holl.) Şeker Ülkesi. (ç.n.)

** *Brezilya'nın Büyüklüğüne Dair Diyaloglar*. Kitabın yazarı Ambrósio Fernández Brâçao'dur. (ç.n.)

*** (Port.) Hollanda Batı Hindistan Kumpanyası. (ç.n.)

hedefin büyük yatırımlar gerektirdiğini bilirler; Brezilya'yı işgal etmek, daha da önemlisi sonrasında elde tutmak için Fransızların yaptığı gibi Avrupa yorgunu koloniciler ve hızla devşirilmiş tayfalarla doldurulan iki üç gemiyi ülkeye yollamak yeterli olmayacağından, gerçek bir donanma kurulmalı, donanmanın eğitimli bir ordusu olmalıdır. Bu yaklaşım, Brezilya'nın gelişimini ve son elli yılda dünyanın gözünde kazandığı önemi çok iyi anlatır. Zamanında Villegaignon "France Antarctique"i fethetmeye üç dört gemiyle gelmiş, sonrasındaki muharebeler altmış ve yüz kişilik derme çatma birlikler arasında olup bitmiştir, oysa Hollanda kumpanyası ta en baştan yirmi altı gemiyi bin yedi yüz eğitimli askerle ve bin altı yüz tayfayla donatır.

İlk darbe başkente indirilecektir. 9 Mayıs 1624'te Bahia hemen hemen hiçbir direnişle karşılaşmadan alınır ve haddi hesabı olmayan bir ganimet toplanır. İspanya ancak o zaman uyanır; elliden fazla gemiyle gönderilen on bir bin asker, Pernambuco'dan gelen yerli kuvvetlerle güç birliği yaparak Hollandalıların otuz dört gemilik ikinci filosu gelmeden Bahia'yı geri alır; o güne dek önemsenmeyen kolonin değerinin anlaşılmasıyla, "Şeker Ülkesi"ni ele geçirme çabaları yüz kat artmıştır. Bahia'dan geri çekilmeye mecbur kalan Hollanda kumpanyası takviye kuvvetlerle yeni bir saldırıya hazırlanır ve başarılı olur. 1635'te Recife, sonraki yıllarda da Bahia hariç tüm kıyıları işgal eder. O andan itibaren Brezilya'nın kuzeyinde yirmi üç yıl boyunca bağımsız bir Hollanda idaresi hüküm sürecektir. Hollandalılar bu yirmi üç yılda kolonicilik açısından muhteşem başarılara imza atarlar. Portekizlilerin yüz yılda yaptıklarının kat kat ötesine geçerler. Örgütlenme konusunda başarıyla denenmiş açık seçik fikirlere sahiptirler. Brezilya'ya göçü ve idareyi tesadüfi anarşik unsurlara bırakmazlar, oraya ülkelerinin süprüntülerini değil, özenle seçilmiş en iyi adamlarını yollarlar. Yeni ülkeye kraliyet valisi olarak atanan Maurits van Nassau asil

bir soydan gelmekle kalmaz, ruhen de asil bir insandır; uzak görüşlü, cömert ve hoşgörülüdür. Ülkeyi araştırmak, kolonileştirmek, Avrupalılaştırmak için uzmanlar; mühendisler, botanikçiler ve astronomlardan oluşan kalabalık bir heyeti de beraberinde getirir. Portekizlilerin ülkeye kazandırdığı kültür varlıklarının Fransız ve Hollandalılarınkine kıyasla ne kadar kalitesiz olduğunun en tipik kanıtı, Brezilya'nın ilk gençlik yıllarını mektuplarında anlatan Cizvitler dışında hiçbir Portekizlinin o dönemle ilgili gerçekten edebi değer taşıyan bir tasvir kaleme almamış olmasıdır, oysa Fransızlar ülkeye geldikten birkaç yıl sonra dünyaya "France Antarctique" üzerine bir eser bahşetmiş, Maurits van Nassau ise Barleus'a bakır baskı gravürler ve haritalar içeren muhteşem bir eser yazdırarak adını ve şanını ebedileştirmiştir.

Maurits van Nassau Brezilya tarihinde çok olumlu bir iz bırakır. Bir hümanist olarak hoşgörü fikrini de beraberinde getirmiş, tüm dinlerin özgürce yaşanmasına izin vermiş, tüm sanatların gelişmesini teşvik etmiştir; eski yerleşimciler bile herhangi bir şiddete maruz kaldıklarından şikâyet edemezler. Onun onuruna Mauritsstaad adı verilen Recife, saraylar, taş evler ve düzgün sokaklarla donatılır, civar bölgeler coğrafyacılar tarafından incelenir. Şeker endüstrisinde hidrolik pres kullanılmaya başlar, Portekiz'den kaçan tüccarlar ticarete dahil edilir, kamusal hayatın her alanında istikrar ve ilerleme sağlanır. Portekizlilerin hakları, yerlilerin özgürlüğü korunur. Bir anlamda Maurits van Nassau, Cizvitlerin dini temeller üzerinde inşa etmeyi amaçladığı barışçıl iskân idealini hümanizm ruhuyla gerçekleştirir.

Ama Brezilya'nın kaderi Brezilya'da değil, Avrupa'da tayin edilmektedir. 1640'ta Portekiz bağımsızlığını yeniden kazanarak İspanya'dan ayrılır ve IV. Dom João tacına kavuşur. Bu durumda, Hollanda'nın Brezilya'ya daha fazla yayılmak için hiçbir hukuki dayanağı kalmamıştır. Ateşkes imzalanması iki ülkeye de nefes aldırır, fakat yeni de-

niz gücü Hollanda, daha da yeni deniz gücü İngiltere'yle anlaşmazlığa düşünce Brezilya'nın kurtarılması mücadelesi yeniden başlar. Bu mücadelenin fitilini tutuşturanlar ilk kez Brezilya'nın ulusal güçleri olur, birlik ve bağımsızlık mücadelesini bu kez Portekiz'den ziyade koloninin kendisi verir. Önderliği yine kilisenin ileri gelenleri üstlenir, çünkü ölümcül din savaşlarını Avrupa'dan Brezilya'ya taşıyabilecek olan Protestanlığın yeni ülkeye sızmasını engellemenin ne kadar elzem olduğunu anlamışlardır. Dönemin dâhi diplomatlarından Peder Antônio Vieira, Hollanda kumpanyasına rakip olsun diye 1649'da Lizbon'da "Companhia Geral de Comércio para o Brasil"i kurar; bu yeni şirket kendi adına bir filo donatır, bu arada plantasyonlarını ve şeker imalathanelerini geri almak isteyen yerel tacirler de elbirliğiyle ulusal bir ordu toplarlar. Ve hiç beklenmeyen bir şey olur: Portekiz, Brezilya kıyılarının ne kadarının ne zaman kendisine kalacağını Hollanda'yla müzakere eder, Portekiz'in vaat ettiği filo daha gelmeden Brezilyalılar başlarının çaresine bakmaya karar vererek harekete geçerler; Hollandalılar adım adım geri çekilmeye zorlanır, Maurits van Nassau ülkeden ayrılır ve Hollandalıların son kalesi Recife 6 Ocak 1654'te teslim olur; Hollandalılar Brezilya'yı ebediyen terk ederler. *Os Lusíadas*'ın düşler imparatorluğu, Portekiz'in yaratıcı bir anında hızla kurulduğu gibi hızla çökerken, Brezilya sapasağlam ayakta kalır.

Neticede Brezilya tarihindeki Hollanda epizotu talihli bir dönemdir. İyi, medeni bir örgütlenmeyle bu ülkede neler yapılabileceğini ortaya koyacak kadar sürmüş, Portekiz dili ile Portekiz geleneğinin birliğini ortadan kaldıracak kadar da uzamamıştır; Brezilya'nın milli duygusu ancak yabancı bir devletin egemenliği altına girme tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında oluşmuş ve güçlenmiştir. Koloni şimdi kuzeyinden güneyine kadar ulusal birlik ve beraberlik içindedir ve varlığına dayatılan her türlü şiddeti aynı şiddetle yok etmeye

kararlıdır; Brezilya ayakta kalacaksa, bundan böyle yabancı tüm unsurları içinden söküp atmalıdır. Bu savaşla Brezilya tekrar Portekiz'e kazandırılmış gibi görünse de, gerçekte Brezilya kendini geri kazanmıştır.

Zira gücü ve nitelikleri henüz bilinmeyen bir halk, Brezilyalılar, Portekizliler ile Hollandalılar arasındaki bu savaştan sonra doğmuştur.

Yavaş yavaş şekillenmeye başlayan bu halk ilk başlarda çelişkilerle doludur. Ülkenin sahil şeridi ile iç kesimleri birbirinden tamamen farklı bir görünümdedir. Kıyı şehirlerine mütemadiyen taze kan; göçmenler, tüccarlar, tayfalar ve köleler akın eder, iç kesimlerdeki *aldeida*'larda ise hep aynı melez kan korunur. Kıyı şeridindeki insanlar tüccar ya da basit işletmecilerdir; gerçek vatanları denizdir, ürünleri ve planları için bakışlarını ister istemez daima Avrupa'ya çevirirler. Koloniciler içinse vatan toprak demektir ve tam bir bağlılık duygusunu ancak toprak yaratır.

İç kesimlerdeki adamların daha güçlü bir enerjisi vardır. Güvenlikten yoksun yaşarlar, artık alıştıkları tehlikeleri sevmeye de başlamışlardır. Özellikle São Paulo'da garip bir insan tipi türer: Paulistalar. Portekizliler ya da Portekizlilerin oğulları olarak kanları hem kadim Indio'ların göçebelik sevdasıyla hem de Avrupalı atalarının macera aşkıyla doludur ve sahip oldukları toprakları bizzat ekip biçmekten hoşlanmazlar. Bu ağır işi epeyce bir zamandan beri kölelerine bırakmışlardır ve böyle bin bir zahmetle yavaş yavaş zenginleşmek sabırsız meşreplerine uygun değildir. Yüzlerce kölenin çalıştırıldığı büyük çaplı bir girişim olmadığı sürece tarımla ve hayvancılıkla zengin olunmaz, oysa onlar konkistadorlar gibi bir anda zenginleşmek isterler – hayatları pahasına da olsa. Nitekim São Paulo'daki yerleşimciler yılda birkaç kez bir araya gelip büyücek gruplar oluşturur ve önlerinde bayrak, altlarında atları, arkalarında bir hizmetçi ve köle ordusu, bir zamanların hırsız şövalyeleri gibi yolla-

ra düşer, *bandeirantes** olarak ülkenin iç kesimlerine doğru sefere çıkarlar ama öncesinde bayrağın kilisede törenle kutsanmasını ihmal etmezler. Bazen bu *entrada*'lara** iki bin adam katılır, o zaman şehirler ve yerleşimler birkaç aylığına boşalır. Ne aradıklarını onlar da tam bilmez, biraz maceradır peşinde koştukları, biraz da bu engin ve bakir ülkede hiç beklenmedik bir şeyler bulma umudu. Peru'nun hazineleri ile Potosis'in gümüş madenlerinin bulunduğu günlerden beri bir yerlerde efsanevi bir El Dorado olduğu söylentilerinin ardı arkası kesilmemiştir. Öyle ya, El Dorado neden Brezilya'da olmasın? Bu uğurda Paulistalar nehir kıyıları boyunca ilerler, dağlara çıkar, dağlardan iner, hep yeni yeni patikalar açar, rüzgâr en önde taşınan *bandeira*'yı*** hangi yöne sürüklerse o yöne gider, hep bir yerde o efsanevi madenlere rastlamanın umuduyla heyecan içinde yollara revan olurlar. Kıymetli cevherin yeri keşfedilemediğinde, "Sertão Herkülü" Fernão Dias zümrüt bile bulamayınca eve götürülen başka bir ganimet olur: Canlı insanlar. İlk onyıllarda bu *entrada*'lar vahşi, gaddar, insafsız bir köle avından başka bir şey değildir. Bahia'daki pazardan zenci satın almak yerine, yerlileri heyecanlı bir sürek avında köpekler ve atlarla tavşan gibi yakalamak Paulistalar için çok daha basit ve eğlencelidir; neticede bunun en rahat yolu, korkuyla ormanın içlerine kaçan yerlilerin peşine av köpeklerini salmak yerine, köleleri Cizvitlerin yerleşik hayata geçirip çalışmayı da öğrettikleri yerli kolonilerinden kapıvermektir.

Bu hırsız şövalyelik kanunlara aykırıdır elbette, zira vaktiyle kral yerlilerin özgür kalmasını onaylamıştır; nitekim Anchieta çaresizce yakınır: *Para êste género de gente não há*

---

* (Port.) *Bandeirantes*, kelime anlamıyla "bayrak taşıyıcılar", erken koloni döneminde Brezilya'daki kâşifler, maceraperestler, köle ve talih avcılarından oluşan, yağma ve talan seferlerine çıkan büyük gruplardı. (ç.n.)

** (Port.) "Giriş" anlamına gelen *entrada*'nın buradaki anlamı "sefer"dir. (ç.n.)

*** (Port.) Bayrak. (ç.n.)

*melhor prègação que espada e vara de ferro.** Gözlerini para hırsı bürümüş haydutlar, Cizvitlerin yıllarca büyük emeklerle kurdukları yerleşimleri mahvetmekte, kolonileri insansızlaştırmakta, barışın sağlandığı iç kesimlerde terör estirmekte, sadece savunmasız zavallıları değil, kültür aşılanıp Hıristiyanlığa kazandırılan insanları da çalmaktadırlar. Fakat melezleşme sayesinde hızla çoğalan Paulistalar hukuk ve buyruk dinlemeyecek kadar güçlenmişlerdir; *sertão*'da, balta girmemiş ormanda papanın bu *entrada*'lara ve *bandeira*'lara karşı çıkardığı fermanların hiçbir hükmü yoktur. Paulistaların ülkenin iç kesimlerindeki insan avı giderek vahşileşerek sürüp gider, nitekim Debret'nin *Voyage pittoresque au Brésil*** adlı eserindeki tüyler ürpertici resimlerde, on dokuzuncu yüzyılın başında bile vahşetin devam ettiğini, bu gaddar köle avcıları tarafından avlanan çıplak kadın, erkek ve çocukların kalın sopalara hayvanlar gibi bağlanıp götürüldüklerini görürüz.

Fakat bu gaddarlar ülkenin tarihine farkında olmadan büyük bir hizmette bulunmuşlardır. İnsanları uzaklara götüren en güçlü saik daima hızlı kazanç hırsı olmuştur; bu hırs Fenike gemilerine denizlere yelken açtırmış, konkistadorları dünyanın bilinmeyen kıtalarına sürüklemiş, en feci güdü olsa da, insanları ataleti ve rahat hayatı bırakıp ilerlemek için kamçılamıştır. Ne büyük bir paradokstur ki, Brezilya'daki medeniyet inşasını, sadece çalıp çırpma peşinde olan bu *bandeirante*'ler tamamlar, zira iç kesimlerdeki vahşi seferleriyle ülkenin coğrafyasının keşfedilmesinin önünü açarlar. Bahia'dan São Francisco'ya, São Paulo'dan Paraná ve Paraguay'a, Minas Gerais'ten Sierra'ya, Mato Grosso ve Goiás'a kadar yağmur ormanlarını karış karış dolaşarak

---

* (Port.) Bu tür insanlar laftan anlamaz, ancak kılıç ve mızrağın dilinden anlar. (ç.n.)

** *Voyage pittoresque et historique au Brésil* [Pitoresk ve Tarihi Brezilya Seyahati], 1839. (ç.n.)

bilinmeyen bölgelere giden yolları ilk onlar araştırmış, bir yandan nüfusu kırıp geçirmiş, bir yandan da yeni yerleşimler kurmuşlardır; zira içlerinden bazıları gidilen bölgelerde kalmış, oralarda oluşan yerleşim hücrelerinden daha önce kimsenin adımını atmadığı yerlere yeni sinirler ve damarlar uzanmıştır; sabırlı Cizvitlerin iskân planlarına şiddetli bir düşmanlıkla taş koyarak bilinmeyene doğru böyle sabırsızca ilerlerken aslında ülkenin keşfini hızlandırmışlardır; Goethe'nin dediği gibi, "hep kötülüğü istese de daima iyiliği yaratan o gücün bir parçası"dır onlar. Brezilya'nın yaratılmasında onların da payı vardır.

Entrada'lardan birinde Minas Gerais'in ıpıssız dağ vadilerine kadar ilerleyen ve Rio das Velhas'ta ilk kez altın bulanlar da yine Paulistalardır. *Bandeirante*'lerden biri haberi Bahia'ya, bir diğeri Rio de Janeiro'ya ulaştırır ulaştırmaz her iki şehirden, her köşe bucaktan insanlar adeta bir kavimler göçü halinde o vahşi bölgelere akın eder. Plantasyon sahipleri kölelerini önlerine katar, şeker imalathaneleri terk edilir, askerler firar eder; altın bölgesinin etrafında birkaç yıl içinde bir dizi yerleşim yeri, yüz bin nüfuslu Vila Rica, Vila Real, Vila Albuquerque şehirleri oluşur. Çok geçmeden elmas da bulunur. Brezilya bir anda dünyanın en zengin altın kaynağı, Portekiz tahtının en kıymetli mülkü olur, zira bulunan altının beşte birini ve yirmi iki karatın üstündeki her elması Portekiz kralı daha en baştan kendisi için sağlama alır.

Yeni eyalete ilkin tam bir kaos hâkimdir. Henüz devlet kontrolünde olmayan bu uzak vadileri istila edenler, tıpkı kolonileşmenin ilk dönemlerindeki gibi kanun ve nizamdan azade hissederler kendilerini; bölgeye atanan vali –vaktiyle Cizvitler gibi– asayiş ve düzeni sağlamaya kalkışınca kararlı

bir direnişle karşılaşır. Paulistaların *emboaba*'lara* şiddetle karşı koymaları sonu baştan belli mücadelelere yol açar, nitekim sonunda kraliyet otoritesi baskın çıkar. Beklenmedik zenginliği kimseyle paylaşmak istemeyen ilk altın arayıcılarını bir arada tutan harislikten başka bir şey değildir aslında. Ama bu hırçın direnişin ardında, henüz bilincinde olmadıkları bir ulus duygusu da vardır. Paulistaların Portekiz otoritesine karşı bu ilk başkaldırılarında henüz kelimelere bile dökmeden içgüdüsel olarak ortaya koydukları talep, Brezilya topraklarının tüm zenginliklerinin Brezilyalılara ait olduğudur; kendilerinin –daha doğrusu kölelerinin– çıkardığı altının, okyanusun binlerce mil ötesindeki, ömür boyu görmeyecekleri bir ülkede saraylar ve devasa manastırlar inşa etmekte kullanılmasını abes bulurlar. Altın arayıcılarının Portekiz otoritesine karşı ilk ve hemen bastırılan isyanı, dizginlenen bu gücün yarım asır sonra aynı şehirde, aynı yerde infilak edeceği büyük bağımsızlık savaşının prelüdü gibidir. Zira Brezilya en görünür, paraya en kolay çevrilen değer olan altın sayesinde zenginliğinin bilincine varır ve keşfedildiğinden bu yana ilk kez anavatana karşı borçlu ve minnettar değil, borcunu misliyle geri ödemiş özgür bir ülke olarak görür kendini.

Altın sarhoşluğu hepi topu elli yıl sürer. Sonra –Portekiz için tam bir felaket– bu değerli kaynak kurur. Ama Brezilya'nın tarihinde hep tekerrür eden tuhaf bir olgu vardır: Anavatan Portekiz'in talihsizliği, kolonisi için talih anlamına gelir. Altın akışı kesilince Portekiz çok ağır bir ekonomik krize girer, Pombal'in üstesinden gelemediği bu kriz süreç içinde Cizvitlerin ülkeden kovulmasına ve Portekiz'in çökmesine yol açarken, Brezilya istikrar kazanır: Zira altının bulunmasıyla dengeler değişmiş, Brezilya'nın nüfus dağılımında ilk kez bir eşitlenme eğilimi görülmüştür. Ülkenin o zamana kadar çok az nüfus alan iç kesimlerine insanlar

* (Port.) Minas Gerais'te dışardan gelen yabancılar ya da Paulista olmayanlar için kullanılan tabir. (ç.n.)

büyük kitleler halinde göçmüş, nehir yataklarındaki altın tükenmiş olsa bile, yeri yurdu olmayan eski altın arayıcıları kıyılara geri dönmektense *matta*'da, Minas Gerais'in bereketli topraklarında kalmayı tercih etmiştir. Böylelikle –daha önce São Paulo'da olduğu gibi– bir bölge daha iskân edilmiş, daha önceleri kullanılmayan São Francisco Nehri hareketli bir ana arter haline gelmiştir. Brezilya bir kıyı olmaktan çıkarak gitgide gerçek bir imparatorluğa dönüşmektedir.

Fakat Brezilya'nın kendi gözünde değerinin artması, bu duyguyu kuvvetle hissetmesi bütün o altınlardan daha önemlidir. Ülkenin insanları, kısmen kuzeyden Maranhão'ya ilerleyen Fransızlara karşı muharebelerle, kısmen de bilinmeyen topraklara cesurca adım atıp batı kesimlerini hızla iskân ederek Amazon nehir havzasını, Mato Grosso, Goiás, Rio Grande do Sul'u, her birinin yüzölçümü Avrupa'nın en güçlü devletleri İspanya, Fransa ve Almanya kadar büyük, hatta daha da büyük olan bir dizi başka bölgeyi bileğinin gücüyle ele geçirmiştir; aynı büyüklükteki Kuzey Amerika'nın kendi topraklarının altıda birini bile bilmediği bir dönemde Brezilya neredeyse bugünkü sınırlarına kadar genişlemiş, küçük anavatan çoktandır ölçek olmaktan çıkmıştır, nitekim Portekiz haritası Brezilya'nın muazzam sınırları içine çizildiğinde kocaman bir örtüde küçücük bir mürekkep lekesi gibi kalır. Daha sonra, 1750'de Madrid Antlaşması'yla koloninin sınırları nihai olarak çizilirken, Brezilya'nın Tordesillas Antlaşması'ndaki eski sınırlarına çekilmesinin artık mümkün olmadığını, kolonyal başarılarından ötürü kâğıt üstündeki tüm paragrafların geçerliliğini yitirdiğini İspanya hınçla kabul etmek zorunda kalır. On sekizinci yüzyılın başlarında hem Avrupa hem de Brezilya, görünüşte olaysız geçen bütün o yıllar boyunca ülkenin kendi tarzında sessizce ama dirayetle nasıl da büyüdüğünü, nasıl da güçlenip bütünleştiğini kavramaya başlar. Ve ülke çocukluktan çıktıkça, maddi bağımlılığından kurtuldukça, serbestçe gelişmesinin Portekiz'in kötü siyaseti, üstelik de

beceriksiz vesayeti yüzünden engellenmesini daha da büyük bir edepsizlik ve haksızlık olarak görür.

Zira kolonisinden azami kazanç sağlamak isteyen Portekiz tahtı, genç ülkenin kuvvet fışkıran damarlarını dünya ticaretinden koparan bir dizi yasayla Brezilya'nın elini kolunu bağlamıştır; mesela Brezilya'yı tekstil ürünlerini Lizbon'dan sipariş etmeye zorlamak için pamuğun doğada bol miktarda yetiştiği ülkede tekstil üretimine izin vermez ve bu tür keyfi yasaklar giderek çoğalarak grotesk boyutlara ulaşır. 1775'te çıkarılan bir kararnameyle sabun üretimi yasaklanır, tüketicilerin daha fazla Portekiz şarabı içmesi için yerli alkol üretimi yasaklanır. Vali, Portekiz kumaşından dikilmiş giysiler giymeyen ziyaretçileri sarayına kabul etmeyi reddeder. Nüfusu iki buçuk milyonu bulan bir ülkenin pirinç yetiştirmesine müsaade edilmez, felsefe ve Aydınlanma çağında şehirlerinde gazete çıkarması, kitap yayımlaması yasaktır, hiçbir Brezilyalı yabancı bir ülkeden gemi satın alamaz, hiçbir yabancı Rio'ya yerleşemez, şehrin limanına ayak basabilenler pek azdır. Brezilya, Portekiz kralının has bahçesi gibi kapatılır dış dünyaya. On dokuzuncu yüzyılda bile, Humboldt Brezilya'yı tüm dünyaya tanıtan o muhteşem eserini kaleme almak için ülkeyi gezmek istediğinde, resmi makamlara verilen gizli emir, şayet *un certain baron Humboldt** boy gösterirse, bu kişiye her tür zorluğun çıkarılmasıdır.

Bütün bu baskılardan bunalan Brezilyalıların, çok daha munis ve akıllı bir vasiden şiddet yoluyla kurtularak özgürlüğüne kavuşan Kuzey Amerika'nın bağımsızlık savaşını büyük bir heyecanla izlemesi anlaşılır bir durumdur. Halkın hayat tarzını biçimlendiren Cizvitler, örgütleri ticarileştikçe ve yerli kolonicilerle rekabet içine girdikçe eskisi gibi sevilmez olmuş, sonunda Pombal'in emriyle ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır, ama Brezilyalılar kendi kaderlerini tayin etme hakkına yine de kavuşamamıştır;

* (Fr.) Humboldt diye bir baron. (ç.n.)

kral naipleri ülkeyi sırf Portekiz'in çıkarlarını gözeterek yönetmekte, koloninin gelişimiyle pek ilgilenmemektedir. Yavaş yavaş, gizlice ama engellenemez bir biçimde Portekiz karşıtı bir cephe oluşur, oysa ülkeye sadece eşitlik ve serbest ticaret hakkının tanınmasıyla bile kolayca önü alınabilecek bir cephedir bu. Zira Brezilyalılar özünde ne radikal ne de devrimcidir; ülkenin idaresi becerikli ve hassas ellerde olsa, anavatandan kopması kolayca engellenebilecektir. Ama Lizbon ülkenin isteklerine anlayış göstermez, beyhude bir çabayla Portekiz'i daha Aydınlanmacı, daha çağdaş bir yaklaşım sergilemeye davet eden Pombal bile Brezilya'nın, ekonomide bazı iyileştirmeler dışında, gücünü tam kapasite kullanmasına izin vermez; Pombal'in bir plasebo, bir müsekkin olarak Cizvitleri ülkeden kovması tarikata bağlı yerleşimlerin şiddetli direnişi altında gerçekleşmiş, üstelik de ülkeye ne etik ne de ekonomik bir fayda sağlamıştır; tam tersine, o zamana kadar kolonicilerin ruhani-ticari örgütçülere beslediği nefret bir anda anavatana yönelmiştir. Portekiz'in vergi memurlarına Minas Gerais'te, Bahia'da, Pernambuco'da daha önce de kaç defa isyan edilmiş, ama bunlar örgütlü isyanlar olmadığından şiddet yoluyla hızla bastırılabilmiştir. İsyanların çoğu yeni vergilere ya da yasaklara karşı yerel başkaldırılar, öfkeyle bir araya toplanan kitlenin tepkisel patlamalarıdır, bu nedenle Portekiz'in otoritesini gerçekten sarsacak kadar tehlikeli değillerdir. Hedefinin tamamen bilincinde olan ve idealizmden güç alan ulusal bir hareket ancak yüzyılın sonuna doğru *Inconfidência Mineira* asileriyle birlikte başlar.

Inconfidência gençlerin kurduğu, bu yüzden de romantik bir gizli örgüttür; cesur konuşmalardan ve isyankâr şiirlerden beslenir; derme çatmadır, ama dönemin ruhuna uygun bir gözü karalığa sahiptir. 1788'de Montpellier Üniversitesi'nden bir grup Brezilyalı üniversite öğrencisi ulusal kurtuluşun önemini hararetle tartışmış, hatta Kuzey Ame-

rika'daki cumhuriyetin davalarına destek verip veremeyeceğini yoklamak amacıyla Amerika Birleşik Devletleri'nin Paris büyükelçisi Jefferson'la temas kurmuştur. Eylem planı asla gerçekleşmez, ama fikir canlı kalır ve bu öğrencilerin bir kısmı Ouro Preto'ya, o dönemin entelektüel açıdan en hareketli şehrine döner dönmez, Coimbra'dan yeni gelen José Álvares Maciel ile Brezilya'nın bu ilk gerçek özgürlük hareketinin "Tiradentes" namıyla dillere destan kahramanı Joaquim José da Silva Xavier önderliğinde devrimci bir grup kurulur. Bu gizli toplantılarda buluşanlar, entelektüel mesleklerden insanlar, doktorlar, şairler, avukatlar, belediye meclisi üyeleridir, aynı günlerde Fransa'da da yıldızı parlayan, devrimin önderlerinin de mensubu olduğu burjuva sınıfındandırlar – tartışmaya bayılan, kitap ve düşüncelerle mest olan, konuşmayı seven adamlardır, ama maalesef çok fazla konuşurlar. Örgüt üyeleri öyle coşkuludur ki, daha eylem planını bile doğru dürüst hazırlamadıkları halde hedefe ulaştıkları vehmine kapılarak henüz teoriden başka bir şey olmayan projelerine heyecanla ve büyük bir saflıkla yandaş ararlar. Örgüte soktuğu ajanlardan devamlı bilgi edinen vali, ihtilalciler daha harekete geçmeye karar veremeden darbeyi indirir. Gençlerin çoğu Afrika'ya sürgüne gönderilir, şair Cláudio Manuel da Costa hapishanede intihar eder, içlerinden sadece biri, Joaquim José da Silva Xavier, namı diğer "Tiradentes" çıkarıldığı mahkemede inancını dürüstçe ve kahramanca itiraf eder ve 21 Temmuz 1789'da Rio de Janeiro'da acımasızca katledilir; "Tiradentes"in işkencelerden geçirilmiş bedeninin uzuvları *para terrível escarmento dos povos** amacıyla Minas'ın yol kavşaklarına çivilenir. Ama özgürlük hareketinin tamamen söndürülemeyen ateşi için için yanmaya devam eder. On sekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Arjantin'den Venezuela'ya kadar Güney Amerika'daki tüm komşuları gibi Brezilya da Avrupa'dan

* (Port.) İbreti âlem olsun diye. (ç.n.)

kopmaya hazırdır ve sadece uygun anın gelmesini beklemektedir.

Bir tesadüf bu kopuşu yirmi yıl daha geciktirir. Napoléon Savaşları'nda Portekiz bir savaşta olabilecek en feci duruma düşmüş, iki arada bir derede kalmıştır. Oysa küçük ülke, Napoléon ile İngiltere'nin, bu iki devin çetin mücadelesine hiç karışmadan tarafsız kalmayı tercih ederdi elbette.

Ama şiddetin hüküm sürdüğü bir asırda barışa yer yoktur artık; Portekiz'in limanlarına göz diken Fransa ve kıta ablukasına karşı bu limanlara ihtiyacı olan İngiltere, Portekiz'den bir karar vermesini talep eder. Ve bu karar Kral IV. João için büyük bir sorumluluk anlamına gelmektedir. Napoléon kıtaya, İngiltere ise denizlere hâkimdir. Kral, Napoléon'a karşı çıkarsa, Napoléon Portekiz'i işgal edecek, o zaman da Portekiz'in sonu gelecektir. İngiltere'ye karşı çıkarsa, İngiltere deniz trafiğini engelleyecek, bu sefer de Portekiz Brezilya'yı kaybedecektir. Portekiz, Lizbon'un karadan Napoléon tarafından ya da denizden İngiltere tarafından bombalanması gibi korkunç bir seçenekle karşı karşıya kalınca, sarayda Fransa yanlısı ve İngiltere yanlısı iki cephe oluşur. Kral kararsızdır ve böyle bocalayıp dururken Brezilya'nın üç asırda geldiği yerin ilk kez bilincine varır: Brezilya Portekiz tahtının en kıymetli mülküdür ve çoktandır sadece bir koloni değildir. Kral, Portekiz'den ziyade Brezilya'nın kendisine ileride daha fazla zenginlik, güç ve saygınlık kazandırabileceğini sezer gibi olur; Portekiz ile Brezilya terazide ilk kez eşit ağırlıktadır.

Napoléon 1807'de Portekiz'e verdiği ültimatomda "ya bendensin ya da bana karşı" deyince Braçanga Hanedanı son anda kararını verir: Brezilya'dan vazgeçmektense Lizbon'dan, Portekiz'in tamamından vazgeçecektir. Junot koşar adım Lizbon kapılarına dayandığında, kraliyet ailesi

bin beş yüz kişiyle, soyluların tamamı, meclis üyeleri, kilise mensupları, generaller ve *–last but not least**– iki yüz milyon *cruzado*'yla** birlikte alelacele gemilere biner ve İngiliz filosunun korumasında okyanusu geçer. Braçanga Hanedanı'nın bir üyesinin, hatta şimdi bizzat kralın Brezilya toprağına, üç yüz yıllık kolonisine ilk defa ayak basması için dünya düzeninin tepetaklak olması gerekmiştir.

Vali ile teşrifatçıları dehşete düşerler. Rio de Janeiro'da saraylar, böylesine soylu misafirleri ve kalabalık saray maiyetini ağırlamaya uygun yerler ve yataklar yoktur. Ama halk hükümdarını "Imperador do Brasil" nidalarıyla coşkuyla karşılar, zira ülkeye mülteci olarak sığınan bir kralın Brezilya'ya artık ikinci sınıf bir koloni muamelesi yapamayacağını içgüdüsel olarak hisseder. Nitekim kral ülkeye geldikten kısa süre sonra yasakları kaldırır. Öncelikle limanlar dünya ticaretine açılır, sanayi üretimi tamamen serbest bırakılır, ülkenin kendi bankası Banco do Brasil kurulur, bakanlıklar oluşturulur, kraliyet matbaasının açılışı yapılır, o zamana kadar susturulan ülkenin ilk gazetesini çıkarmasına bile izin verilir. Rio de Janeiro'yu gerçek bir başkent haline getiren akademiler, müzeler, botanik bahçesi gibi bir dizi müessese kurulur. Ama Brezilya eşit anayasal haklara ve statüye, *reinos unidos*'a ancak 1815'te kavuşur; bir zamanların hanımefendisi ile hizmetçisi artık eşit kız kardeşlerdir. On yıl önce hayal bile edilemeyen, diplomasinin bilgeliğinden bile daha asırlarca beklenemeyecek bir şey Napoléon'un çığır açıcı şahsiyeti sayesinde bir anda olup bitmiştir. Bu talihli olay –Portekiz'in felaketinin Brezilya'nın talihi anlamına geldiği ne kadar tekrarlansa azdır– ayrıcalıklı Brezilya'yı, Kuzey Amerika'yı yıllarca perişan eden ve diğer Güney Amerika ülkelerine oluk oluk akan kanlara mal olan bağımsızlık savaşına girmekten bir süre daha kurtarır; Avrupa'nın

* (İng.) Sonuncu ama aynı ölçüde önemli. (ç.n.)

** Portekiz para birimi. (ç.n.)

kargaşa içinde olduğu bir dönemde Brezilya kendi sınırlarını yavaş yavaş sağlamlaştırır. Tordesillas Antlaşması'nın eski kısıtlamalarının hükmünü yitirdiği çok önce, 1750'de ilan edilmiştir zaten. Yeni krallık batıda Amazon Nehri boyunca ta iç kesimlere kadar uzanmaktadır; güneyde Rio Grande do Sul'u da sınırlarına katmış, kuzeyde uğruna onca mücadele verilen sınır Guyana'ya kadar genişlemiştir; Avrupa'nın kongrelerle meşgul olmasını fırsat bilen IV. Dom João tek bir hamlede Montevideo'yu ele geçirir ve Uruguay –ancak geçici bir süreliğine– bir tür Cisalpina* eyaleti olarak Brezilya'ya dahil edilir. Brezilya nihai sınırlarına on dokuzuncu yüzyılda hemen hemen ulaşmış gibidir.

Kraliyet sarayının artık Rio'da olması o yıllarda ülkeye hem siyasi avantajlar hem de muazzam bir manevi kazanç sağlar. Cizvitlerin Pombal döneminde ülkeden kovulmasından bu yana kültür çevrelerinden Portekizliler, âlimler, bilim adamları ilk kez başkente gelip yerleşir. Kral, cömert tekliflerle Fransa ve Avusturya'dan davet ettiği araştırmacı ve sanatçıları kurumlar kurmakla ya da mevcut kurumları geliştirmekle görevlendirir. Rio'ya dair gerçekçi resim ve tasvirlere, bilimsel araştırmalara ve okunmaya değer tasvirlere ancak o tarihten sonra sahip oluruz. Brezilya bir zamanların *terra do exílio*'su** değil, kralın *terra do refúgio*'sudur*** artık ve birkaç yıl içinde Avrupa medeniyetinin karşı kutbu, göz kamaştırıcı saygın bir sarayın yurdu olur. Ve bu yeni ülkenin dünyadaki konumunun en önemli göstergesi, Avrupa'nın Napoléon'dan sonra en kudretli adamı olan Avusturya imparatorunun kızı, Marie Louise'in kız kardeşi Leopoldina'yı, Brezilya veliahtı Dom Pedro'yla evlendirmeyi kendi statüsünün altında görmemesidir; Leopoldina Brezil-

---

* Cisalpina Cumhuriyeti. Napoléon'un Haziran 1797'de, İtalya'nın kuzeyindeki Po Irmağı vadisi ve çevresinde fethettiği toptaklarda kurduğu cumhuriyet. (ç.n.)

** (Port.) Sürgün toprakları. (ç.n)

*** (Port.) Sığınılacak topraklar. (ç.n.)

ya'da büyük kutlamalarla karşılanır. Kral João'ya kalsa, güzelliğini ve müstakbel değerini çok geçmeden kavradığı bu yeni ülkede bütün ömrünü geçirirdi, ama anavatan Portekiz, ıssız St. Helena Adası'na sürülen Napoléon artık Avrupa'yı huzursuz edemeyeceği için meşru kralını kıskançlıkla geri ister. João, giderek buyurganlaşan bu çağrılara uymadığı takdirde atalarının tahtını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Brezilya'yla vedalaşmayı elinden geldiğince erteler, ama sonunda tüm bahaneleri tükenir ve ülkeden ayrılmak zorunda kalır: IV. João veliaht Dom Pedro'yu Brezilya'ya kral naibi tayin ettikten sonra 1820'de Lizbon'a döner.

Kral IV. João Brezilya'da on iki yıl hüküm sürmüş, ülkenin yeni yüzyılla birlikte ne kadar güçlendiğini, ne kadar başına buyruklaştığını, ne kadar ulusallaştığını kavramak için yeterince zamanı olmuştur; üç bin millik okyanusun ayırdığı iki ülke arasında şahsa dayalı birliğin ilelebet süremeyeceğini büyük bir esefle içten içe hissetmektedir. Nitekim bunun idrakiyle, *defensor perpétuo do Brasil** unvanını verdiği oğluna, Brezilya tacını herhangi bir yabancıya kaptırmaktansa gerekirse hiç çekinmeden kendi başına geçirmesini söyler. Gerçekten de, kralın ülkeden ayrılması, *independência*** isteyen ve veliahtın engellemekten ziyade teşvik ettiği bir ulusal hareketin başlamasına yol açar. Hırslı veliaht harekete direniyormuş gibi yaptıktan sonra 7 Eylül 1822'de, Brezilya'nın ilk hakiki devlet adamı olan ve muazzam entelektüel üstünlüğüyle genç veliahtın ihtiraslarını kendi vatanperver amaçları için kullanmayı bilen muhteşem yurtsever Bakan José Bonifácio de Andrada e Silva'nın da yardımıyla Brezilya'nın bağımsızlığını ilan eder; *defensor perpétuo*, ülkeyi otokrasiyle değil, anayasal monarşiyle yöneteceğine dair ye-

* (Port.) Brezilya'nın ebedi savunucusu. (ç.n.)

** (Port.) Bağımsızlık (ç.n.)

min ettikten sonra 12 Ekim 1822'de I. Pedro adını alarak Brezilya imparatoru olur. Krala sadık birliklerin ve devrimci hareketlerin isyanları kısa sürede bastırılarak dışarıya karşı huzur sağlanır, ama iç huzuru tesis etmek elbette daha zordur. Ani başarılarının hızından başı dönen Brezilya, bağımsızlığı artık bir kez tattıktan sonra daha görünür zaferler ister. İlk imparatorunu kendi imparatoru gibi, hakiki Brezilyalı bir imparator gibi görmez; halk I. Pedro'nun Portekiz doğumlu olmasını affedemez, babasının ölümünden sonra iki tahtı tekrar birleştirmeye çalışacağına dair şüpheler de bir türlü dinmez. Ayrıca, I. Pedro gerçekçi olmaktan ziyade romantiktir, cesurdur gerçi, ama kendini aşk ilişkilerine fazlaca kaptırmış, sarayı metresi Marquesa de Santos'u kaprislerine teslim etmiş, halkının gönlünü fethetmeyi başaramamıştır.

Ama imparatora asıl darbeyi indiren, Brezilya'nın Arjantin'le girdiği talihsiz savaş sonucunda "Cisalpina Cumhuriyeti" Uruguay'ı kaybetmesidir. Tarihi açıdan bakıldığında bu savaşın böyle bitmesi siyasi bir kazançtır aslında; Uruguay'ın bağımsızlığını kazanması iki güçlü kardeş ülke Brezilya ile Arjantin arasındaki tüm çatışmaları ilelebet ortadan kaldırmış, kalıcı bir dostluk kurulmasını sağlamıştır. Ama 1828'de Brezilya'nın tek gördüğü, yıllardan beri göz koyduğu La Plata Nehri'nin ağzından vazgeçmek zorunda kalmasıdır, nitekim bunun yarattığı hoşnutsuzluk doğrudan imparatora yansır. 1830'da, babası IV. João'nun ölümünden sonra meşru hakkı olan Portekiz tacını reddedip açıkça Brezilya'yı tercih etmesi de kurtarmaz I. Pedro'yu; halk onu yabancı, dışarlıklı biri olarak görmeye devam eder ve ulusal güçler giderek saraya karşı cephe alır. Fransa'daki Temmuz Devrimi'yle imparator iyice gözden düşer, zira konuşmalarında, kararnamelerinde ve tartışmalarında Paris'i taklit etmeye alışkın Brezilyalı parlamenterler Fransa'da olan biten her şeyden fazlasıyla etkilenmektedir, hatta bu Fransa taklitçiliği öyle bir raddeye varmıştır ki, önde gelen iki Brezilyalı si-

yasetçinin adı grotesk biçimde Lafayette ve Benjamin Constant'tır. Sevilmeyen imparatorun son anda çekilmesiyle taht cumhuriyetçilerin saldırısından kurtulur; I. Pedro 1831'de tahtı oğluna bırakırken çok doğru bir tespitte bulunur: *Meu filho tem sôbre mim a vantagem de ser brasileiro.** Brezilya'nın siyasi çalkantıları olabildiğince kan dökülmeden sükûnetle atlatması geleneğine imparatorun tahttan çekilmesi sürecinde de bağlı kalınır. Brezilya'nın ilk imparatoru nefrete ve öfkeye maruz kalmadan, sükûnet içinde ülkeden ayrılır. Yeni imparator II. Pedro, *o imperador menino*** ki damarlarında Habsburg ve Bragança Hanedanı'nın kanı dolaşır, babası tahttan feragat ettiğinde beş yaşındadır. Yönetimi onun adına José Bonifácio üstlenince hem açıktan açığa hem de kapalı kapılar ardında müthiş bir entrikalar ve siyasi ayak oyunları dönemi başlar. Üç asır boyunca eli kolu bağlanan ve zorla susturulan Brezilya için parlamenter haklar ve basın özgürlüğü o kadar yeni şeylerdir ki, herkes bunların cazibesiyle adeta kendinden geçer. Tartışmaların haddi hesabı yoktur, siyasi heyecan –ki bazen sebepsiz yere– sadece konuşma ve politika yapma şevkiyle hep doruk noktasındadır; partilerden biri cumhuriyetin kurulması için çalışır, diğeri II. Pedro'nun hükümetin başına geçişini hızlandırma derdindedir, aralarda kişisel entrikalar çevrilir. Hiçbir hükümet, hiçbir parti gerçekten istikrarlı değil gibidir. Yedi yılda dört kez naip değiştirilir, sonunda 1840'ta muhafazakâr parti ortalığı bir nebze sakinleştirmek amacıyla vaktinden evvel harekete geçerek II. Pedro'nun reşit olduğunu kabul ettirir. *Imperador menino* 18 Temmuz'da görkemli bir törenle Brezilya İmparatorluğu tacını giydiğinde on beş yaşındadır.

Taç giyme töreninden hemen sonra genç imparatora saraylı bir eş bulması için Avrupa'ya gönderilen gizli elçinin soğuk karşılanması, Güney Amerikalı politikacıların hiç bit-

* (Port.) Oğlum Brezilyalı olduğu için benden daha avantajlı. (ç.n.)

** (Port.) Çocuk imparator. (ç.n.)

meyen çekişme ve itilaflarının dünyada ülkeye karşı nasıl bir güvensizlik yarattığını gösterir. Elçi önce Viyana'ya, genç imparatorun yakın akrabaları olan Habsburglara gider. Ama vaktiyle imparatorun babası I. Pedro'ya imparatorluk ailesinin her daim zengin repertuvarından hiç tereddütsüz bir arşidüşes verildiği halde, kudretli şansölye Metternich bu kez ihtiyatlı ve soğuk davranır. Güney Amerika ülkeleri istikrarsız hükümetleri, hırslı generallerin ardı arkası kesilmeyen darbeleri ve ihtiraslı politikacıları yüzünden Avrupa'da epey itibar kaybetmiştir. 1840'ta bir arşidüşesi çalkantılı okyanus üzerinden daha da çalkantılı bir ülkeye göndermeye niyeti yoktur kimsenin, önemsiz hanedanların prensesleri arasında bile okyanusun ötesindeki imparatoriçe tacına hevesli olan kimse bulunmaz. Gelin adayı peşindeki elçi Viyana'da tam bir sene boşu boşuna el etek öptükten sonra, imparatoruna eş olarak götürmek için, güzellik ve zenginlikten pek nasibini almamışsa da yaşıyla müstakbel kocasına fark atan Napolili bir prensesle yetinmek zorunda kalır.

Ama meslekten politikacılar çoğu kez olduğu gibi bu sefer de öngörülerinde yanılmışlardır; genç hükümdar ülkesini neredeyse yarım asır barış içinde yönetecek, esasen zor bir görevi layığıyla yerine getirerek herkesin saygısını kazanacaktır. II. Pedro mizacı itibariyle derin düşüncelerin adamıdır, siyaset adamından ya da askerden ziyade kendini tesadüfen tahtta bulmuş bir âlim ya da kütüphanecidir. Sağlam karakterli gerçek bir hümanisttir; Manzoni, Victor Hugo ya da Pasteur'den mektup almak onun gururunu, resmi geçitlerde parlamaktan ya da askeri zaferler kazanmaktan daha çok okşar; güzel sakalı ve vakur duruşuyla göz kamaştırsa da, mümkün mertebe arka planda kalmayı tercih eder ve en mutlu saatlerini geçirdiği yerler çiçekleriyle ilgilendiği Petrópolis ya da kitaplarla haşır neşir olup müzeleri gezdiği Avrupa'dır. Kişisel tavrı –ki ülkesinin ruhuyla örtüşür– uzlaşmadan yanadır ve uzun hükümdarlık döneminde mecbu-

ren girdiği tek savaş, Paraguay'ın saldırgan askeri diktatörü Lopez'e karşıdır, ama zaferden sonra komşu ülkeyle tam bir barış sağlanmış, hatta savaşta ele geçirilen silahlar mağlup ülkeye gönüllü olarak iade edilmiştir. İmparatorun dışarıdan bakıldığında etkileyici ama esasında tedbirli ve iddiasız tavrı, sınır anlaşmazlıklarını tahkim mahkemeleri ve uluslararası antlaşmalarla çözmeyi bilen Rio Branco'nun üstün diplomasisi, zor yoluyla sınırlarını genişletmek yerine, içerde istikrar sağlamayı tercih eden ülkenin bariz şekilde artan zenginliği sayesinde Brezilya, II. Dom Pedro'nun elli yıllık iktidarında dünyanın gözünde bambaşka bir saygınlığa kavuşur.

Fakat ülkenin sinir uçlarına dokunan ve fazla radikal bir çözümün yol açacağı güç ve kan kaybı kestirilemediği için bütün o yıllar boyunca ortadan kaldırılamayan bir sorun vardır: Kölelik. Brezilya'nın zirai ve endüstriyel üretiminin tamamı başından beri köle emeğine dayalıdır; milyonlarca siyah elin yerini alabilecek ne yeterince makinesi ne de özgür işçisi vardır ülkenin. Öte yandan, özellikle de Kuzey Amerika'daki İç Savaş'tan sonra kölelik salt toplumsal bir mesele olmaktan çıkmış, etik bir sorun haline de gelmiştir ve bu sorun, itiraf edilsin ya da edilmesin, ulusun vicdanında ağır bir yüktür. Gerçi yeni köle ithalatı, dolayısıyla da köle ticareti 1831'den beri –aslında İngiltere'yle imzalanan bir antlaşmayla 1810'dan beri– resmen yasaktır; bu koruma kanununa 1870'te, her köle kadının çocuğunu daha ana rahmine düştüğü andan itibaren özgür sayan *ventre libre* yasası* eklenir. Bu iki yasayla kölelik meselesinin çözümü zamana bırakılabilir aslında, çünkü kölelere yeni köleler eklenemeyecek, mevcut köleler öldükçe Brezilya'da sonunda sadece özgür insanlar olacaktır. Fakat yasalar ne köle ithalatçılarının ne de ücra bölgelerdeki plantasyon sahiplerinin umurundadır. 1846'da, köle ticaretinin yasaklanmasından on beş yıl sonra elli bin, 1847'de en az elli yedi bin, 1848'de

* (Port.) *Lei do Ventre Libre*, "Özgür Rahim Yasası". (ç.n.)

ise altmış bin zenci ithal edilir ve siyah fildişi ticareti yapan güçlü tüccarlar uluslararası antlaşmalarla alay ettiği için İngiliz hükümeti yasak yükü taşıyan gemileri yakalamak için gambotları devreye sokmak zorunda kalır. Köle sorunu her geçen yıl biraz daha hararetle tartışılır, "kara utanca" derhal son verilmesini talep eden liberal grupların baskısı giderek artar, fakat alınacak önlemlerin, ekonomisinin onda dokuzu köle emeğine dayalı bir ülkeyi feci bir krize sürüklemesinden korkan –haksız da değillerdir hani– tarım çevrelerinin direnişi de aynı ölçüde, belki daha da yoğunlaşarak güçlenir.

İmparator için bu sorun giderek kişisel bir çelişki haline gelir. Habsburg Hanedanı'na özgü bir soğukkanlılığa sahip olsa da özünde duygusal bir mizacı vardır ve aydın, liberal ve demokrat bir insan olarak köleliği insanlık dışı bulmaktadır. Köle ticaretinden servet kazananlara, ne kadar zengin olurlarsa olsunlar, soyluluk unvanı ya da nişan vermeyi inatla reddederek bu utanç verici ticaretle iştigal edenlerden hiç hazzetmediğini açıkça gösterir. Avrupa ziyaretlerinde buluştuğu büyük hümanistlerin gözünde, bir Pasteur'ün, bir Charcot'nun, bir Lamartine'in, bir Victor Hugo'nun, bir Wagner'in, bir Nietzsche'nin gözünde, dünyanın köle kırbaçlayan tek ülkesinin hükümdarı olmak bu kültürlü adamın çok ama çok ağırına gitmektedir. Ama imparator devletin en iyi, en bilge adamı Rio Branco'nun tavsiyesine uyarak kölelik nefretini yıllarca zapt etmek, her tür müdahaleden imtina etmek zorunda kalır; bu sorunun Brezilya usulünde, yani barışçı yollardan çözülmesini isteyen Rio Branco ölüm döşeğindeyken bile uyarmaya devam eder imparatorunu: *Não perturbem a marcha do elemento servil.** Bir müdahalenin yol açacağı ekonomik sonuçlar o kadar belirsiz, kölelik karşıtları ile köle sahipleri arasındaki çatışma o kadar keskindir ki taht ancak iki cephe arasında salıncak misali gidip gelerek ayakta kalabilir, çünkü iki taraftan birine meyletmesi

* (Port.) Kölelik meselesine müdahalede bulunmayın. (ç.n.)

devrilmesi anlamına gelecektir. Bu yüzden imparator 1884'e kadar, yani kırk yıldan uzun bir süre –aslında herkesin bildiği– şahsi görüşünü beyan etmekten kaçınır. Sonunda daha fazla sabredemeyerek bu utançtan kurtulmak ister; 1885 yılında, altmış yaşını doldurmuş tüm kölelerin azat edilmesine yönelik geçici bir kanun çıkarılır – ülke ileriye doğru kocaman bir adım atmıştır yine. Ama Brezilya'daki son kölenin de otomatikman azat olacağı gün, o ana bizzat tanık olmak isteyen yaşlı ve hasta bir adama hâlâ fazlasıyla uzak görünmektedir; nitekim II. Pedro kızıyla, veliaht prenses Dona Isabel'le mutabakat içinde kölelik karşıtlarının partisini açıktan açığa desteklemeye başlar. Ve uzun zamandır özlemle beklenen, Brezilya'daki istisnasız tüm kölelerin derhal azat edilmesine hükmeden kanun 13 Mayıs 1888'de nihayet yürürlüğe girer.

Yaşlı imparator en büyük arzusunun gerçekleştiğini az kalsın göremeyecektir. Haberin Brezilya caddelerini sevinç nidalarıyla doldurduğu günlerde, II. Dom Pedro Milano'daki bir otelde hasta döşeğinde yatmaktadır. Nisan ayında her zamanki öğrenme şevkiyle İtalya'nın müzelerini ve âlimlerini ziyaret etmiş, Pompeii ve Capri'ye, Floransa ve Bologna'ya gitmiş, Venedik'te Accademia'daki tabloları tek tek incelemiş, akşamları tiyatroda Eleonora Duse'yi izlemiş, Brezilyalı besteci Carlos Gomes'i huzuruna kabul etmiştir. Sonra ağır bir zatülcenbe yakalanarak yatağa düşmüştür. Paris'ten gelen Charcot'yla birlikte üç doktor daha tedavisiyle ilgilenir, ama imparatorun durumu o kadar ağırlaşır ki, son kutsamalar bile yapılır. Fakat köleliğin kaldırıldığı haberini almak ona tüm tedavi ve ilaçlardan daha iyi gelir. Telgraf imparatorun enerjisini yerine getirir ve Aix-les-Bains ve Cannes'da geçirdiği birkaç ayın sonunda Brezilya'ya dönmeyi düşünebilecek kadar iyileşir.

Ülkeyi elli yıldır barışla ve vakarla yöneten aksakallı hükümdar Rio'da coşkuyla karşılanır. Ama tek bir caddedeki

sevinç gösterileri tüm bir halkın ruh halini asla yansıtmaz. Gerçekte, kölelik sorununu ortadan kaldırmak için alınan karar partileri iyice birbirine düşürmüştür, zira felaket tellallarının öngörülerini bile aşan bir ekonomik kriz baş göstermiştir. Birçok eski köle kırsaldan kentlere göçer, *main d'œuvre*'ünü* aniden kaybeden tarım işletmeleri büyük sıkıntıya düşer; eski köle sahipleri mallarının gasp edildiğini düşünürler, çünkü sermayelerini, siyah fildişini kaybetmelerine karşılık ya hiç tazminat alamamışlardır ya da tazminatlar yetersizdir. Ülkede esen buz gibi rüzgârları iliklerinde hisseden politikacılar telaş içindedir, zira hangi tarafa meyletmeleri gerektiğini kestiremezler; Kuzey Amerika bağımsızlığını ilan ettiğinden beri Brezilya'da küllerin altında için için yanmaya devam eden cumhuriyetçi eğilimler bu sert rüzgârlarla bir anda harlanır. Hareket, iyi niyetini, dürüstlüğünü ve samimi demokratik zihniyetini en koyu cumhuriyetçilerin bile teslim ettiği imparatora karşı değildir aslında. Ama II. Dom Pedro'nun bir eksiği vardır ve hanedanının devamı için çok büyük bir eksiktir bu: Artık altmış beşine gelen imparatorun bir oğlu, veliahtı yoktur. İki oğlu henüz çok küçükken ölmüştür, veliaht prenses ise Orléans Hanedanı'ndan Prens d'Eu ile evlidir, fakat Brezilya'nın ulusal bilinci, kendi kanından olmayan bir prensi kabul edemeyecek kadar güçlenip keskinleşmiştir. Nitekim asıl darbe ordunun içindeki küçük bir gruptan gelir ki derhal önlem alınsa kolayca bastırılabilecek bir kalkışmadır bu. Fakat imparator yaşlı ve hastadır, hükümdarlık etmekten çoktandır bıkmıştır, nitekim Petrópolis'teyken haberini aldığı bu darbeye direnmeye pek de istekli değildir; uzlaşmacı karakterine en ters düşecek şey bir iç savaştır. Kendisi gibi damadı da harekete geçme kararlılığını göstermeyince, monarşi yanlısı parti bir gecede erir gider. İmparatorluk tacı adeta sessizce yere düşer, vaktiyle nasıl kan dökülmeden kazanılmışsa bu kez de kanla

* (Fr.) İşgücü. (ç.n.)

lekelenmeden kaybedilir ve asıl galip bu kez de Brezilya'nın barışseverliği olur. Ülkeyi elli yıl boyunca iyilikle yönetmiş yaşlı adama hiçbir husumet beslemeyen yeni hükümet, imparatora ülkeden barış içinde ayrılmasının ve ömrünün kalan yıllarını Avrupa'da geçirmesinin en iyisi olacağını uygun bir dille anlatır. Ve 17 Kasım 1889'da II. Dom Pedro kimseyi tek kelimeyle suçlamadan, büyük bir asaletle ülkeden sessizce ayrılarak, krallara yer olmayan kıtayı bir zamanlar babasının ve dedesinin de yaptığı gibi ebediyen terk eder.

O günden bu yana "Estados Unidos do Brasil"* federal bir cumhuriyettir. Vaktiyle krallıktan imparatorluğa geçişi gibi imparatorluktan cumhuriyete dönüşmesi ve bugünlerde başkanlığın Getúlio Vargas tarafından devralınması da ülke içinde sarsıntılar yaşanmadan gerçekleşmiştir; bir halkın ruhunu ve duruşunu belirleyen devlet biçimi değildir, son kertede tarihine damgasını vuran doğuştan gelen ulusal karakteridir. Çeşitli biçimlerde yönetilen Brezilya derinlerde hep aynı kalmış, ama daha güçlü, daha özgüvenli bir ulusal kişilik geliştirmiştir. Gerek iç gerek dış politikasında milyonların ruhunu yansıttığı için, tüm çatışmaların daima uzlaşma yoluyla çözülmesi yöntemini benimsemiştir. Kendini inşa ederken dünyanın gelişimini asla sekteye uğratmamış, sadece teşvik etmiş, yüz yıldan beri sınırlarını genişletmemiş ve tüm komşularıyla iyi ilişkiler kurmuştur; giderek artan gücünü kendi içine yöneltmiş, nüfusunu ve hayat standartlarını hep yükseltmiş, özellikle de son on yılda daha sıkı örgütlenerek zamanın ritmine ayak uydurmuştur. Doğanın cömert davranarak engin topraklar, sonsuz zenginlikler bahşettiği, güzellikle ve akla hayale gelebilecek her türlü potansiyel güçle kutsanmış bu ülkenin kuruluşundan beri görevi hep aynıdır: Kalabalık bölgelerden aldığı insanlara geniş topraklarında kök saldırmak, eskiyle yeniyi birleştirerek yeni bir medeniyet kurmak. Dört yüz kırk yıldan beri hızla gelişmeye devam

* (Port.) Brezilya Birleşik Devletleri. (ç.n.)

eden bu ülkenin, bu dünyanın gelecek nesiller için taşıyacağı anlamı tahmin etmeye hiç kimsenin hayal gücü yetmez. Brezilya'nın Bugün'ünü tasvir eden biri, farkında olmadan Dün'ünü tasvir eder. Ve ancak geçmişini de hesaba katanlar onun gerçek anlamını kavrar.

Ekonomi

Yüzölçümü bakımından Güney Amerika'nın açık arayla en büyük devleti olan, Kuzey Amerika Birleşik Devletleri'ninkinden çok daha geniş bir alanı kapsayan Brezilya, bugün dünyamızın geleceğinin en önemli rezervlerinden biri, belki de en önemlisidir. Tarımla ve pullukla hiç tanışmamış alabildiğine bereketli topraklara, toprağın altında ise madenlere, minerallere, şimdiye kadar yararlanılmamış, hatta henüz keşfedilmemiş yeraltı zenginliklerine sahiptir. Ülkedeki yerleşim imkânlarını bir hayalperest bir istatistikçiden daha iyi hesaplayabilir belki: Bugün nüfusu elli milyon civarında olan ülkenin normal bir yerleşim yoğunluğunda beş yüz, yedi yüz ya da dokuz yüz milyon insanı rahatça barındırabileceği tahmininde bulunan uzmanların verdiği bu rakamların arasındaki büyük farklar bile Brezilya'nın bir asırda, hatta on beş-yirmi yıl içinde dünyamızda nasıl bir yer edineceği hakkında bir ipucu verir. James Bryce'ın şu kısa ve özlü ifadesinin altına imzamızı rahatlıkla atabiliriz: "Dünyanın Avrupalı bir ırka ait hiçbir büyük ülkesinin toprağı, insan varoluşunun ve üretken bir sanayinin gelişimi için benzer bir zenginliğe sahip değildir."

Haritada devasa bir arpa benzeyen, sınır çizgileri ne gariptir ki Güney Amerika'nın profilini tekrarlayan bu ülke hem dağ, deniz, ova ülkesi hem de ormanlar ve akarsular di-

yarıdır, hepsi birdendir ve hemen hemen her karışı bereketlidir. Tropik, astropikal ve ılıman iklimleri buluşturur, havası yer yer nemli ya da kuru, kısmen okyanus havası, kısmen dağ havasıdır; az yağış alan kesimlerle bol yağmurlu bölgelerin birbirini izlemesi envai çeşit bitkinin gelişmesine olanak tanır. Dünyanın en güçlü nehirleri Amazon ve La Plata Brezilya'dan doğar ya da beslenir; ülkenin dağları bazı kesimlerde Alpleri andırır, ülkenin üç bin metrelik en ulu doruğu Itatiaia'nın yüksek kesimleri karlarla kaplıdır. Çok daha meşhur Niagara kadar tanınmayan ama onun gücünü gölgede bırakan Iguassú ve Sete Quedas şelaleleri, dünyanın en büyük hidroelektrik rezervlerinden sayılır; fantastik bir gelişim sürecinin tam ortasında olan Rio de Janeiro ve São Paulo gibi şehirleri, lüks ve güzellik bakımından daha şimdiden Avrupa şehirleriyle yarışabilir. Akla hayale gelebilecek tüm manzaralar büyülenen gözlerinizin önünden mütemadiyen geçer ve fauna ile floranın çeşitliliği araştırmacıları asırlardır yeni sürprizlerle şaşırtmaya devam eder: Sırf kuş çeşitleri bile koca katalogları doldurur ve her keşif seferinden yüzlerce yeni türle dönülür. Ama toprağın altında daha ne olanaklar gizlendiğini, hangi mineral ve madenlerin yattığını ancak gelecek gösterecek. Kesin olan, dünyanın en büyük demir rezervlerinin burada el değmemiş halde beklediği, bu rezervlerin yerküremizin ihtiyacını asırlarca karşılamaya yettiği ve bu görkemli imparatorluğun jeolojik tablosunda neredeyse hiçbir maden, taş ve bitki türünün eksik olmadığıdır. Araştırmalar son yıllarda ivme kazanmışsa da, tespit ve değerlendirme çalışmaları henüz başlangıç aşamasında bile değildir. Bu nedenle şunun tekrar tekrar vurgulanması gerekir: Pek çok açıdan yıpranıp tükenen, aşırı kalabalık yerküremiz için bu ülke, bakirliği ve enginliğiyle bugün en büyük umutlarımızdan biri, dünyamızın belki de en haklı umududur.

Ülkeyle ilgili ilk izlenim, her şeyin insanı şaşırtacak derecede bol ve gümrah olmasıdır. Her şey çarpıcıdır; güneş,

ışık, renkler. Buradaki göğün mavisi gözünüzü kamaştırır, bitkilerin yeşili koyu ve doygun, toprak sıkı ve kırmızıdır; buradaki kuşların tüylerindeki, kelebeklerin kanatlarındaki renklerden daha yakıcı, daha parlak, daha çarpıcı renkler hiçbir ressamın paletinde yoktur. Burada hep şahikasındadır doğa: Gümbürtülü şimşeklerle göğü yırtan fırtınalar, vahşi dereler gibi coşkun yağmurlar, birkaç ayda her yeri barbarca istila eden muazzam bitki örtüsü. Ama burada yüzlerce, binlerce yıl el değmemiş, tüm bereketini vermeye henüz zorlanmamış toprak da her çağrıya inanılmaz derecede güçlü yanıtlar verir. Avrupa'da bahçeden çiçeğin, tarladan meyvenin ne büyük zahmetlerle, maharetle, sabırla alındığı düşünülürse, burada tam tersine doğanın fazla vahşileşmemesi, fazla gümrahlaşmaması için zapt edilmesi gerekir. Burada insanlar azgın floranın daha da yayılıp tarımı yutmaması için doğal bitki örtüsüyle mücadele etmek zorundadır. Burada ağaçlar ve çalılar, nüfusun büyük bölümünün kucağına, ağzına düşen muz, mango, manyok, ananas hiçbir bakıma ihtiyaç duymadan kendiliğinden yetişir. Ve başka bir kıtadan getirilen her yeni bitki, her meyve bu bakir humusun kucağında hemencecik şımarır.

Bu ülkenin her deneye heyecanla, istekle –insanın cömertçe diyesi geliyor– cevap vermesi, ne paradokstur ki ekonomisini defalarca tehdit etmiştir; her şey fazla hızlı, fazla kolay yetiştiği için aşırı üretim yüzünden burada düzenli olarak krizler yaşanmış –yirminci yüzyılda bunun son örneği çuvallarca kahvenin denize dökülmesidir– ve Brezilya ne zaman bir şey üretmeye başlasa, fazla üretimde bulunmamak için kendini frenlemek zorunda kalmıştır. Nitekim ülkenin ekonomi tarihi sürpriz değişimlerle doludur ve belki de siyasi tarihinden de dramatiktir. Zira genelde bir ülkenin ekonomik karakteri başından beri bellidir, tabiri caizse her ülkenin çaldığı tek bir çalgı vardır, ekonomi müziğinin ritmi asırlar içinde çok fazla değişmez. Bir ülke bağlar bahçeler

diyarıdır, diğeri servetini keresteden ya da madenlerden kazanır, bir diğeri ise hayvancılıktan. Üretim çizgisinde inişler çıkışlar görülebilir, ama istikamet genelde aynı kalır. Oysa Brezilya aralıksız dönüşümlerin ve ani değişimlerin ülkesidir. Aslında her yüzyıl burada farklı bir ekonomi karakteri yaratmış, olayların dramatik seyrinde kahramanın adı altın ya da şeker, kahve, kauçuk ya da kereste olmuştur. Her asırda, aslında her elli yılda bir Brezilya zenginliğinin yepyeni, bambaşka bir yönüyle sürpriz yapmıştır.

İlk başlarda, on altıncı yüzyılda, ülkenin ekonomisine damgasını vuran, hatta ülkeye adını da veren, *pau-brasil** denen ağacın kerestesiydi. İlk tekneler bu kıyılara yanaştığında Avrupalılar başta derin bir hayal kırıklığına uğramıştı. Çalıp çırpacak bir şey bulamamışlardı, insana henüz boyun eğmemiş doğasından başka bir şeyi yoktu Brezilya'nın. İlk rapordaki *nem oiro, nem prata*** olduğu bilgisi, yeni ülkenin ticari değerini sıfıra indirmeye yetmişti. Giyimli yabancı beyaz varlıklara merakla bakan yerlilerin elinden alınabilecek bir şey de yoktu, zira kendi derilerinden ve saçlarından başka bir şeye sahip değillerdi. Peru ya da Meksika'daki gibi liflerden kumaş dokuyan, toprağın derinliklerinden maden çıkaran, bunlarla takı ve silah yapabilen bir yerli halk kültürü de gelişmemişti. Terra de Santa Cruz'un çıplak yamyamları medeniyetin en ilkel basamağına bile ulaşmamışlardı, ne toprağı işlemeyi biliyorlardı ne hayvan yetiştirmeyi ne de kulübe yapmayı. Ağaçlarda ve suda bulduklarıyla besleniyor, bir yerin kaynaklarını tükettikten sonra başka bir yere göçüyorlardı. Hiçbir şeyi olmayanların elinden bir şey alınamayacağı için tayfalar hayal kırıklığı içinde gemilerine, herhangi bir şey alıp götürmeye değmeyen bir ülkeden

---

* (Port.) Brezilya ismini bu ağaçtan alır; Brezilya ağacı ya da Pernambuco ağacı diye de bilinir. Kerestesi kızılımsıdır, boyarmadde olarak ve keman yapımında kullanılır. (ç.n.)

** (Port.) Ne altın ne de gümüş. (ç.n.)

yurtlarına dönmüşlerdi, zira yerlilerin mal olarak bile işe yaramadığı anlaşılmıştı. Köle yapıldıklarında ve kamçıyla çalıştırıldıklarında genelde birkaç haftada güçten düşüyor, yere yığılıp ölüyorlardı.

Bu ilk gemilerin yurda götürdüğü tek şey acayip yaratıklar; bir iki çevik maymuncuk ve Avrupa'nın kibar hanımlarının lüks evcil hayvanlar olarak kafeste beslemeye bayıldıkları rengârenk papağanlardı, nitekim papağanlardan ötürü ülkeye bazen *Terra dos Papagaios** da deniyordu. Bu uzak ülkeyle ticaret yapmaya değecek hazır ürün, Brezilya kerestesi ancak ikinci yolculukta keşfedildi. Kesilince içi kızıl kızıl parladığından kor gibi parlamak ya da için için yanmak anlamına gelen *brasa* kelimesinden türetilerek "brasil" denen bu odun aslında kereste olarak değil de boyarmadde olarak işe yarıyordu ve bu renkte başka boyarmadde bilinmediğinden her egzotik mal gibi piyasada çok revaçtaydı.

Portekiz hükümeti *pau-brasil*'in düzenli ihracatını bizzat üstlenemeyecek kadar meşguldür. Tüm askeri ve deniz gücünü Hint mihracelerinin hazinelerini talan etmekte kullanan Portekiz için kereste tekeli hem fazla ufak hem de fazla zahmetli bir iştir. Kârlı bir ticarettir gerçi. Boya kerestesinin tüm nakliye masrafları ve risklerle birlikte Lizbon'a yarım dukaya mal olan bir kantarı Fransa'da ya da Hollanda pazarlarında iki buçuk üç dukaya satılabilmektedir. Ama Portekiz tahtının büyük ve de iddialı girişimleri için hemen nakit para getiren kârlı işlere ihtiyacı vardır. Nitekim kereste tekelini *Cristãos novos*'un en zenginlerinden biri olan Fernando de Noronha'ya nakit para karşılığında devretmeyi tercih eder, de Noronha da Portekiz'den kaçan din kardeşleriyle birlikte Pernambuco'da ticarethanesini kurar. Ama kereste ticareti onun yönetiminde bile gelişip büyüyemediğinden, düzenli bir kolonileşmeyi ve büyük işletmelerin kurulmasını cazip kılabilecek bir işkolu haline gelemez. Sadece bir boyarmad-

* (Port.) Papağanlar Diyarı. (ç.n.)

de bu uzak ülkenin iskânının ivme kazanmasına yetmez. Brezilya dünya piyasasına üretici olarak girecekse, öncelikle yeni ve kârlı bir ihraç ürünü bulmalı, *pau-brasil*'in yetersiz döngüsünün yerini daha hızlı ve verimli bir döngü almalıdır.

Brezilya'nın, daha doğrusu o dar sahil şeridinin keşfedildiği dönemde böyle bir ürün yoktur. Avrupa ekonomisi açısından verimli hale gelmesi için ülkenin önce Avrupa tarafından döllenmesi gerekir. Bereketli topraklarında yetiştirilecek tüm bitki ve ürünler buraya getirilip ekilecektir, bunun için de çok özel bir gübreye, insana ihtiyaç vardır. İnsan, kolonici, yerleşimci en başından beri can damarıdır Brezilya'nın, olmazsa olmazıdır. Brezilya'nın üretebileceği her şey ülkeye Avrupa'dan getirilir, Avrupa tarafından öğretilir. Ama yeni ülke Avrupa'dan ödünç aldığı her şeyi, bitkileri, insan gücünü, eski kıtaya misliyle geri verecektir. Fakat doğunun deniz-aşırı ülkeleri, alınmayı, çalınmayı, soyulmayı bekleyen zengin hazineleriyle Portekiz'in gözünde bir fetih konusuyken, henüz herhangi bir düzen ve nizamdan yoksun bu ülke başından beri bir kolonileşme meselesi, bir yatırım sorunudur.

Brezilya toprağında doğal olarak yetişmeyen bir bitkiyi buraya dikmeyi denemek için Portekizliler Cabo Verde'den şekerkamışı getirirler. Ve daha bu ilk deneme müthiş başarılı olur; Brezilya'da doğa kendisinden beklenen her görevi daima mükemmelen yerine getirir. Şekerkamışı henüz düzen kurulmamış bir ülke için ideal üründür, çünkü ekilmesi ve işlenmesi için çok az kol emeğine ihtiyaç vardır, hiçbir tecrübeye de gerek yoktur. Toprağa dikilir dikilmez, herhangi bir bakım beklemeden iki parmak kalınlığında büyür, üstelik de yılda altı ila on kez boy atar, kıymetli özsuyunu çıkarmak için de en basit, en kolay yöntemler yeterlidir: Şekerkamışı tahtadan iki büyük merdanenin arasına yerleştirilir; iki köle –iki öküz fazla pahalıya patlardı– bir tür yatay tulumba koluyla merdaneyi harekete geçirir. Köleler dolap beygiri gibi hiç durmadan döndükçe merdanelerin arasındaki şekerka-

mışının şurubu son damlasına kadar çıkarılır. Bu beyaz, yapışkan sıvı iyice kaynatıldıktan sonra topak ya da külah haline getirilir; şekerkamışının suyu çıkarılmış sapları mayşe, yakılmış yaprakları ise kül olarak tarımda kullanılır. Bu ilkel üretim yöntemi çeşitli denemelerle geliştirilir; *engenho*'lar, bu küçük imalathaneler, insan gücü yerine su gücünden yararlanmak için akarsuların kenarına kurulmaya başlar. Ama şeker üretimi her halükârda çok rahat bir süreç, üstelik de en kârlı iştir. Siyah kölelerin yeşil yapraklı kahverengi saplardan sıktıkları beyaz şeker şaşırtıcı bir hızla sarı, ağır altına dönüşür. Zira haçlı seferlerinde Avrupa, incelmiş rafine zevklerle dolu Şark dünyasıyla temas ettiğinden beri keskin, uyarıcı baharatlara, leziz tatlılara ve şekerlemelere şiddetli bir iştah duyar olmuştur. Gelişen ticaretle zenginleşen Avrupa, tatsız tuzsuz, tekdüze yemeklerinden artık bıkmış, daha ince bir damak zevkinin peşine düşmüştür. Tatlandırıcı niyetine kullanılan bal artık fazla hafif gelir. Şekeri, bu yeni, güçlü tatlandırıcıyı bir kez tadan biri, bu nefasetin müptelası olur ve hep daha fazlasını ister. Ve Avrupa'nın kendi şekerpancarından şeker üretmesine –Kıta Ablukası döneminde– daha üç yüzyıl olduğundan, bu lüks ürünün egzotik ülkelerden getirilmesi gerekmekte, müşteri kitlesinin giderek arttığını gören tüccarlar yeni ürüne istenen her fiyatı ödemektedir. Brezilya dünya piyasasında bir anda önem kazanır. İlkel yöntemlerle yapılan üretimin maliyeti hemen hemen sıfırdır, zira toprak bedavadır, bitki bedavadır, *engenho*'lardaki köleler ise olabilecek en ucuz iş hayvanlarıdır, nitekim bu işten müthiş bir kazanç sağlanır ve Brezilya'nın –daha doğrusu Portekiz'in– bu imalathanelerden elde ettiği zenginlik inanılmaz boyutlara varır. Her geçen hafta daha da artar üretim; Brezilya'nın bu alandaki liderliği ve tekeli üç asır boyunca sarsılmaz; ihracatın sonunda nasıl devasa rakamlara ulaştığına bir örnek, bazı yıllarda Brezilya'nın üç milyon İngiliz sterlini değerinde şeker ihraç etmesidir ki bu rakam İngiltere'nin o dönemde-

ki toplam ihracat gelirinden yüksektir. Ancak on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru kâr azalmaya başlar, çünkü Brezilya'nın aşırı üretimi beyaz altınının fiyatını düşürmüştür. İlk başlarda ender bulunduğu için değerli olan şeker diğer tüm kolonyal ürünlerle, karabiber, çay ve kauçukla aynı yazgıyı paylaşır, aşırı üretim yüzünden sıradanlaşıp değersizleşir. Avrupa'nın şekerpancarıyla tanışması sektöre son darbeyi indirir, ama şeker "döngüsü" Brezilya'nın ekonomi tarihinde iktisadi görevini mükemmelen yerine getirmiştir ve bu arada başka ürünler de üretmeye başlayan ekonomiyi tehlikeye atamayacak kadar geç bir dönemde çökmüştür. İlk gemilerin Eski Dünya'dan getirdikleri cılız kamışa tutunup ayağa kalkan ve üç asır boyunca dimdik ilerleyen Brezilya, yoluna bu destek olmadan da devam edebilecek kadar güçlenmiştir.

Çok geçmeden Brezilya bir başka ürünün, yine Avrupa'nın bir iptilasına hizmet etmesi anlamında şekerkamışına benzeyen tütünün ihracatına başlar. Columbus kıtaya ilk geldiğinde tütün içen yerlilerle karşılaşmış, daha sonra denizciler bu tuhaf alışkanlığı Avrupa'ya taşımışlardır. Avrupalılar bu kahverengi otun çiğnenmesini, tüttürülmesini ve buruna çekilmesini ilk başlarda barbarca bir alışkanlık olarak görürler. Kalın ruloları dişlerinin arasına sıkıştırıp fosur fosur içen ve kahverengi acı suyu yere tüküren tayfalar kınanır ve aşağılanır. Kil pipolarıyla havayı dumana boğan bir avuç acemi tiryakiyle alay edilir, kibar çevrelerde, özellikle de sarayda tütün kesinlikle yasaktır. Nitekim Avrupa'da tütün alışkanlığının birdenbire yaygınlaşmasının nedeni keyif ya da tütün modası yüzünden taklitçilik değil, korkudur. Büyük salgınların Avrupa'nın şehirlerini kasıp kavurduğu, halkı kırıp geçirdiği dehşet günlerinde pek çok insan –o dönemde virüsler henüz bilinmediğinden– sürekli tütün içerek, yani bir zehri bir başkasının panzehiri olarak kullanarak hastalığa yakalanmayacağına inanır. Salgının sona ermesiyle birlikte korku ortadan kalksa da insanlar –eskiden sadece

ilaç olarak kullanılan konyakta da olduğu gibi– durmadan içtikleri tütüne alışmış, tütün tıpkı ekmek ve su gibi vazgeçilmez bir ihtiyaç maddesi haline gelmiştir. Avrupa'da tüketilen tütün miktarı her geçen yıl artar ve bu muazzam ihtiyacı karşılayan tedarikçi yine Brezilya'dır, zira ülkede tütün vahşi doğada yetişmekte, en iyi kalite olduğu herkesçe kabul edilmektedir. Kardeşi şekerkamışı gibi tütün de özel bir bakım ve işlem gerektirmez. Kendiliğinden büyüyen bitkinin yapraklarını toplamak, kurutmak ve sarmak yeterlidir; ülkede hemen hemen hiçbir kıymeti olmayan ürün bu basit işlemlerden sonra değerli bir mal haline gelerek gemilere yüklenir.

Brezilya'nın ekonomisini on sekizinci yüzyıla kadar ayakta tutan üç ana payanda, şeker, tütün ve bir miktar da çikolatadır; bu üçüncüsü Avrupa'nın incelmiş damak zevkine hitap eden en gözde üründür. Avrupa pamuğu eğirmeyi öğrenir öğrenmez bunlara dördüncü kardeş olarak pamuk, *algodão* da eklenir. Pamuk en başından beri yerlisidir Brezilya'nın; Amazon ormanlarında ve diğer bölgelerde kendiliğinden yetişir, ama yüksek medeniyetler kurmuş Azteklerin ve Perulular'ın aksine Brezilya yerlileri lifleri eğirmeyi henüz bilmez, pamuk topaklarını sadece savaşta, oklarının ucuna takıp düşman köylerini yakmakta kullanırlar; Maranhão bölgesinde ise pamuk ne ilginçtir ki ödeme aracıdır. Pamuğun ne işe yaradığı başlarda Avrupa'da da bilinmez; Columbus bu beyaz yünün bir iki topağını İspanya'ya götürmüştür gerçi, ama gelecekte tekstilde ne büyük bir önem kazanacağı o dönemde tahayyül bile edilemez. Oysa Brezilya'daki Cizvitler, muhtemelen Meksika'dan gelen bilgiler sayesinde, daha 1549'da bitkinin özelliğini bilir, *aldeida*'larında yerlilere pamuğu eğirmeyi öğretirler. Ama pamuğun gerçek bir toptancılık ürünü haline gelmesi, "Sanayi Devrimi"ni başlatan iplik eğirme makinesinin icadıyla (1770-1773) olur. On sekizinci yüzyılın sonundan itibaren özellikle de İngiltere'de bir milyondan fazla tekstil işçisi vardır ve dünya piyasasına

ürettiği tekstil için giderek daha fazla pamuğa ihtiyaç duyan ülke bunun için yüksek meblağlar ödemeye hazırdır. Böylece, Brezilya'da eskiden ormanlarda kendiliğinden yetişen pamuk sistematik biçimde ekilmeye başlanır; daha on dokuzuncu yüzyılın başında *algodão* Brezilya'nın toplam ihracatının yarısını oluşturarak ticaretini dengeler; şeker fiyatlarının dibe vurmasının bu kez de pamuk ihracatının devasa boyutlara ulaşmasıyla telafi edilmesi Brezilya'nın ekonomi tarihi için tipik olan o hızlı ve şanslı değişimlerdendir.

Tüm bu hammaddeler; şeker, tütün, kakao ve pamuk, ham olarak ihraç edilir, ülkede işlenmezler; Brezilya'nın örgütlü ve mekanize bir imalat sanayisi kurabilecek kadar bağımsızlaşıp olgunlaşmasına daha epeyce bir süre vardır. Ülkenin tüm başarısı "kolonyal ürünler"in ekiminden, toplanmasından ve gemilere yüklenmesinden, yani kol emeğinden başka bir şey gerektirmeyen ilkel süreçlerden ibarettir. Ama kol emeği bol ve ucuz olmak zorundadır. Bu nedenle, doğal kaynaklar bakımından çok zengin olan ülkenin en çok ihtiyaç duyduğu ve giderek daha fazla ithal ettiği hammadde insandır; Brezilya'nın ekonomi tarihinin belki de en tuhaf özelliği, dünyada kullanılan güç kaynaklarından her dönemde yoksun olmasıdır, nitekim önceki yüzyıllarda işgücünü, on dokuzuncu yüzyılda kömürü, yirminci yüzyılda ise benzini ithal etmek zorunda kalmıştır. Ülke o ilk yıllarında bu güç kaynaklarının en ucuzunun peşindedir elbette. Önce koloniciler yerlileri köleleştirmeye çalışır, ama narin yapılı yerlilerin ağır işlerde çalışmaya müsait olmadığı anlaşılınca, üstüne üstlük Cizvitler de yerli halkın korunmasını emreden kraliyet fermanlarına başvurmaktan vazgeçmeyince, 1549'dan itibaren Afrika'dan düzenli olarak "siyah fildişi" ithal edilir. Bu canlı hammadde *tumbeiro*'larla* –köle taşıyan bu korkunç gemilere bu isim verilir, çünkü zincire vurularak gemi ambarlarına balık istifi doldurulan zencilerin

* (Port.) Yüzen tabut. (ç.n.)

yarısı yolculukta ölür– önce her ay, çok geçmeden de her hafta ülkeye taşınır; talan edilen ve insanları yağmalanan Afrika'dan yeni kıtaya üç asır boyunca getirilen on milyon kölenin en az üç milyonunu Brezilya ithal eder; tam rakam (kimine göre, Afrika'dan getirilen köle sayısı dört buçuk milyondur) herhalde asla bilinemeyecektir, zira Rui Barbosa, 1890'da kurulan genç cumhuriyetin geçmişindeki bu kara lekeyi silmek amacıyla güya soylu bir davranışta bulunarak köle ithalatıyla ilgili arşiv belgelerinin yakılmasını emretmiştir.

Uzunca bir süre boyunca köle ticareti Brezilya'da en saygın iş değilse de, en kârlı iş olarak görülür; Londra ya da Lizbon'un finanse ettiği köle ticareti, giderek artan talep sayesinde nakliyeciye de satıcıya da risksiz kazanç sağlar. Bahia'daki köle pazarında elli ila üç yüz *milreis*'e* satılan zenci köle, en fazla dört ila yetmiş *milreis*'e satın alınabilen yerli köleye göre çok daha pahalıdır.

Ama güçlü kuvvetli bir Senegalli ya da Gineli zencinin satış fiyatının içinde nakliye masrafları, yolculukta telef olan ve denize atılan "mallar" yüzünden uğranan zarar için alınan fark; köle avcılarının, köle tüccarlarının ve gemi kaptanlarının muazzam kâr payları da vardır; ayrıca Portekiz'in Hıristiyanlık abidesi kralının bu meşum ticaretten kazandığı, *alfandega*'dan, gümrük daireinden köle başına talep ettiği ve anında cebine indirdiği üç bin ila üç bin beş yüz *reis* (3 ila 3 buçuk *milreis*) tutarındaki gümrük vergisi de bu fiyatın içindedir. Köle fiyatları yüksek olsa da, *fazenda* sahipleri için zenciler kazma ve pulluk kadar elzemdir. Güçlü kuvvetli bir zenci, arada bir iyice kırbaçlandığı takdirde günde on iki saat karın tokluğuna çalışır; üstelik bu yatırım tek seferlik de değildir, faiz getiren bir sermayedir, zira zenci köle çalışmaktan kendisine kalan birkaç saatte bile efendisinin servetini çoğaltmaya devam eder, çocukları bedava yeni köleler ola-

* Brezilya'da da geçerli olan Portekiz para birimi. (ç.n.)

rak efendinin mülkiyetine geçer; on altıncı yüzyılda bir zenci çift yirmi otuz yılda efendisine koca bir köle ailesi hediye eder. Büyük *fazenda*'ların işletilmesi için gereken güç kaynağı bu kölelerdir ve devasa ülkede toprağın hemen hemen hiç değeri olmadığından bir plantasyon sahibinin zenginliğinin ölçüsü –feodal dönemde Rusya'da toprak sahibinin servetinin sahip olduğu "canlar"ın sayısıyla ölçülmesi gibi– elindeki zenci sayısıdır. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar ekonominin belkemiğini sayıları giderek artan bu zenciler oluşturur. Kolonyal üretimin bütün yükü onların omzundadır ve milyonlarca siyah kolun emeğiyle kesintiye uğramadan dönen bu çarkı Portekizliler sadece memur, gardiyan ya da girişimci olarak kontrol altında tutup yönetirler.

Siyah ile beyaz, efendi ile köle arasındaki bu aşırı keskin ayrım, en başından beri korkutucudur, eğer iç kesimlerdeki kolonileşmenin dengeleyici etkisi olmasaydı Brezilya'yı muhakkak parçalardı. Devasa ülke ilk dönemlerinde dengeli bir nüfus dağılımından yoksundur, zira kolonileşmenin ilk yüzyılından ikinci yüzyılının ortalarına kadar tüm işgücü, dolayısıyla da kan ve insan kuzeye akar. O zamanki dünyanın gözünde –bugün yaşanan çöküşün tam aksine– Brezilya'nın asıl hazine dairesi tropik bölgesidir; Avrupa'nın kolonyal ürünlere olan ilk açlığı doyuruluncaya kadar ekonomik faaliyetler o bölgede yoğunlaşır. Bahia, Recife, Olinda, Pernambuco salt mal takas edilen yerler olmaktan çıkıp gerçek birer şehir haline gelir, iç kesimlerde kulübeler ve ahşap kiliselerin daha yeni yeni inşa edildiği bir dönemde bu şehirlerde kiliseler ve saraylar yükselir. Avrupa'dan gelen gemiler buralara demir atar, buralarda yüklenir; siyah hammadde, köleler, sürekli buralara yollanır, kolonyal ürünlerin onda dokuzu buralarda gemilere yüklenip okyanus ötesine gönderilir, Avrupalı şirketler ilk şubelerini buralarda açar, nakliyatın daha rahat yürümesi için en verimli *engenho*'lar ve plantasyonlar buralarda gelişip serpilen tropik şehirlerin etrafına kuru-

lur. 1600'ler, 1650'ler, hatta 1700'lerde Avrupa'da Brezilya adını telaffuz eden biri aslında ülkenin kuzeyini, artık tüm dünyada tanınan liman şehirlerini, şekeri, kakaosu, tütünü, ticareti ve ticarethaneleriyle sahil şeridini kastetmektedir. Bu arada iç kesimlerde –yüksek sıradağlar nedeniyle gemicilerin ve tüccarların meraklı gözlerinden uzakta– ticari açıdan belki daha az verimli, ama çok daha sağlıklı bir gelişmenin başladığını Avrupa'da hiç kimse, hatta Portekiz kralı bile bilmez. Brezilya'daki yerli halkın planlı, azimli, sistematik bir çabayla iskâna teşvik edildiği bu büyük eserin mimarları Cizvitlerdir. Kraliyetin vergi memurlarının ve ancak hızla paraya çevrilebilen şeyleri kazanç sayan haris tüccarların göremediklerini asırlar öncesinden gören Cizvitler, bir halkın ekonomik temellerinin birkaç tekel ürününün güvensiz konjonktürüyle ve satın alınan kölelerin alın teriyle uzun vadede ayakta kalamayacağını kavramışlardır; kuruluş aşamasındaki bir ülkenin öncelikle toprağı işlemeyi ve kendinin olarak görmeyi öğrenmesi gerekir. Bu girişimin muhteşemliği ancak iki noktaya, yoktan var edildiği başlangıcına ve bugün tüm dünyanın tanık olduğu nihai sonucuna bakıldığında anlaşılır. Sağlıklı bir ulusal ekonomi ancak tarım ve hayvancılığın bin yıllık ebedi mirası yaşatılarak gelişebilir; hâlâ tam anlamıyla göçebe kabilelere bu en temel uğraşların öğretilmesi Brezilya ulusunun manevi anlamda asıl doğuşu anlamına gelir.

Her şeye sıfırdan başlanır. Nóbrega ile Anchieta geldiğinde ülkede kimsenin işlemediği toprak ve toprağı işlemeyi henüz bilmeyen yerliler dışında hiçbir şey yoktur, sadece maya ve hamur vardır. Kalan her şey eksiktir, her sığır, her inek, dana ve domuz, her çekiç, her testere, her çivi ve kazma kürek, ayrıca bitki ve tohumlar okyanusun ötesinden getirilecek, sonra da o çıplak ve çocuksu varlıklara nasıl ekip biçecekleri, nasıl ağıl yapacakları, hayvanlara nasıl bakacakları öğretilecektir. Cizvitler yerlilere Hıristiyanlığı doğru

dürüst benimsetemeden çalışmayı öğretmek, inancın temel kavramlarından önce çalışma iradesini aşılamak durumundadır. Cizvitlerin ilk başlarda muazzam bir ideolojik çalışma olarak tasarladıkları bu girişim, ancak ömürlerini bir fikre –toprağın işlenmesiyle birlikte insanın da medenileşmesi– adayan disiplinli adamların altından kalkabileceği, iğneyle kuyu kazmak gibi sabır isteyen meşakkatli bir işe dönüşür; nitekim ilk öğretmenlerin getirdikleri hiçbir kitap, ilaç, araç gereç, hayvan ve bitki ülkenin gelişimi için bu bir avuç insanın sert ama yakıcı enerjisi kadar etkili olmamıştır. Bu ilk *aldeida*'lar, yeni yerleşimler hızla –Brezilya'da her şey hızlı olur– kurulup gelişir; çok geçmeden Cizvitler mektuplarında mayanın nasıl da tuttuğunu, toprakla insan arasında kurulan bağ ve beyazlarla yerlilerin karışımı sayesinde yeni ve çalışkan bir soyun nasıl doğduğunu haklı bir gururla anlatırlar. Pederler misyonlarını başardıklarını düşünmeye başlamışlardır; önce São Paulo şehri, ardından taşrası iskân edilir, *aldeia*'lar giderek iç kesimlere doğru yayılır. Fakat ülkenin asıl fethi, Cizvitlerin öngördüğü sessiz, barışçıl, planlı yoldan değil, başka bir yoldan olacaktır. Tarih ne zaman bir fikri hayata geçirecek olsa, insanların açtığı yoldan saparak kendi yoluna gitmeyi sever, nitekim bu sefer de öyle olur. Cizvitler, toprağı işlemesi için genç bir nesli toprağa kök saldırmıştır. Ama daha ilk *mamelucos*, melezler kuşağı, pederlerin çizdiği sınırları sabırsızca aşıp geçer. Kahverengi atalarının kabına sığmayan göçebe ruhu ile ilk kolonicilerin dizginsiz vahşiliği kanlarında hâlâ dipdiridir. Toprağı başkalarına, kölelere ekip biçtirmek varken, neden kendileri çalışsınlar? Yarı kahverengi yerliler kahverengi yerlilerin en belalı düşmanı, babalarını Cizvitlerin kölelikten kurtardığı yerlilerin oğulları en acımasız köle tacirleri olurlar ve tam da São Paulo'da, Cizvitlerin ahlaki temizlik ve ruhsal birlik yeri olarak hayal ettikleri bu şehirde, Cizvitlerin ve tüm çabalarının baş düş-

manı haline gelen yeni bir konkistador nesli, Paulistalar ortaya çıkar. Bu *bandeirante*'ler (Afrikalı köle avcılarıyla tuhaf bir benzerlik içinde) savaşkan çeteler halinde *entrada*'lar düzenler, yerleşimleri yakıp yıkar, sadece vahşi ormandan değil, tarlalardan da kaçırdıkları yerlileri köle yaparlarken, aslında Cizvitlerin her yana yayılma ilkesini –sadece daha hızlı, daha gaddarca ve şiddet yoluyla– hayata geçirmiş olurlar. Yıkıcı seferlerin her birinde birkaç Paulista yol kavşaklarında geride kalır, binlerce köleyle birlikte evlerine dönen talancı çetelerin arkasından yerleşimler, hatta şehirler kurulur. Bereketli güney insanlarla ve sığır sürüleriyle canlanmaya başlar, daha uyuşuk ve rahatına düşkün sahil insanından farklı olan *vaqueiro*'lar, sığır yetiştiricileri ve *gaucho*'lar, çobanlarla birlikte iç kesimleri gerçek yurdu olarak benimseyen bir insan tipi ortaya çıkar. Dengeleyici ve birleştirici bir etkisi olan bu ilk iç göç, kısmen Cizvitlerin planlarıyla, kısmen de Paulistaların harisliğiyle başlamış, iyi ile kötü görünüşte zıt ama aslında ortak bir amaca hizmet etmiştir. On yedinci yüzyılda iç kesimlerdeki tarım ve hayvancılık, kuzeyin hızla serpilen ama aynı hızla çöken, dünya piyasasındaki dalgalanmalara tabi tropik dünyasına karşı sağlıklı bir denge oluşturur. Ve Brezilya'nın, salt kolonyal ürünlerin tedarik yeri olmaktan çıkıp kendi ayakları üzerinde duran bir ülkeye, anavatanın üvey evladı olmaktan çıkıp kendi yasalarına göre gelişen bir organizmaya dönüşme arzusu giderek kuvvetlenir.

On sekizinci yüzyılın eşiğinde Brezilya ekonomik açıdan çok verimli bir kolonidir ve Portekiz bir zamanlar Hindistan ve Afrika'yı kapsayan dünya imparatorluğunun Asya'daki kolonilerini birbiri ardına Hollandalılara ve İngilizlere kaptırdıkça daha da önem kazanır. Vakanüvislerin anlattığına göre, Hindistan ticaretinden hazineye akan gümrük gelir-

lerini saymaya ve kaydetmeye bir günün yetmediği o altın çağ Lizbon için artık geride kalmıştır. Fakat Brezilya daha on yedinci yüzyılda bile Portekiz'e yük olmaktan çıkmış, ilk başlarda valinin her *cruzado* için, Nóbrega'nın da vaftiz çocuklarına üç beş eski gömlek gönderilmesi için Lizbon'a yalvarmak zorunda kaldığı sıkıntılı günler unutulmuştur. Brezilyalılar iyi tedarikçilerdir, Portekiz'in gemilerini değerli mallarla doldurmakta, Portekiz memurlarının maaşını kendi ceplerinden ödemekte, gümrük idaresi Portekiz'deki kraliyet kasasına hatırı sayılır meblağlar göndermektedir. Ayrıca Brezilyalılar bol sipariş veren iyi müşterilerdir; şekerkamışı krallarından bazılarının anavatandaki krallarından daha fazla parası ve ticari itibarı vardır ve Portekiz'in şarapları, tekstil ürünleri, kitapları için tüm kolonileri arasındaki en iyi pazar Brezilya'dır. Yavaş yavaş en büyük ve en kârlı koloni haline gelen Brezilya, Portekiz'e en az kana mal olan, en az sorun çıkaran ve en az yatırım gerektiren koloni olmaya da devam etmektedir. Ne Bahia'da ne Rio de Janeiro'da ne de Pernambuco'da düzeni sağlamak için büyük garnizonlar gerekmiştir. Zamanla nüfus da giderek artmış, ufak tefek bir iki kargaşa dışında isyan da çıkmamıştır. Hindistan ve Afrika'daki gibi masraflı kaleler inşa etmeye ya da yeni devlet yatırımları için para göndermeye lüzum yoktur; bu ülke çoktandır kendi ayakları üzerinde durmaktadır.

Sürekli serpilip büyümesiyle, dünyanın geri kalanının henüz fark edemediği mütevazı –insanın sessizce diyeceği geliyor– gelişmesiyle Brezilya'dan daha sorunsuz bir koloni olamaz herhalde. Kendi içinde usulca büyüyen ve dışardan bakıldığında sadece şeker üreten ya da şirketlerin ülkedeki şubelerine kocaman kahverengi balyalar halinde tütün gönderen bu ülkede Avrupa'nın merakını uyandıracak, hele hele hayal gücünü harekete geçirecek hiçbir şey yoktur. Yazarlara ve vakanüvislere romantik hikâyeler yazma ilhamını veren, gençlerin hep yeni maceralar peşindeki huzursuz

ruhunu büyüleyen, Meksika'nın fethi, İnkaların altın hazineleri, Potosi'nin gümüş madenleri, Hint Okyanusu'nun incileri, Amerikan çiftçilerinin Kızılderililerle mücadeleleri, Karayip Denizi'ndeki korsanlarla savaşlardır. Buna karşın Brezilya yüzyıllarca, aslına bakılırsa iki asır boyunca dünyanın dikkatinden kaçar. Fakat gözlerden ve dikkatlerden kaçması son kertede Brezilya'nın hayrınadır. Huzur içinde, doğallıkla gelişmesinin en önemli nedeni, paraya çevrilebilir hazinelerinin, altınının ve elmaslarının on sekizinci yüzyıla kadar keşfedilmeden toprağın altında kalmasıdır. Eğer bu altınlar, bu elmaslar daha on altıncı ya da on yedinci yüzyılda bulunsaydı, büyük uluslar bu ganimeti kapmak için birbirleriyle kıran kırana mücadele ederlerdi. Peru'dan, Venezuela'dan, Şili'den çıkagelirdi konkistador çeteleri, Brezilya en korkunç güdülerin savaş alanına dönüşür, tutanın elinde kalır, parçalanır, lime lime edilirdi. Ama 1700'de, Brezilya'nın o günün dünyasının en zengin altın ülkesi olduğu bir anda anlaşıldığında, maceraperestlerin ve konkistadorların, Villegaignon'ların, Walter Raleigh'lerin, Cortez'lerin, Pizarro'ların dönemi, bir avuç kararlı maceraperestin dört beş gemi ve birkaç yüz askerle koca koca ülkeleri kılıçtan geçirebildiği, boyunduruk altına alabildiği o cüretkârlık çağı sonsuza dek geride kalmıştır. 1700'de Brezilya artık bir birlik, bir güçtür; şehirleri, kaleleri, limanları vardır ve –hepsinden daha önemlisi– milli bir bilince, kendini her tür yabancı istilaya karşı son ferdine kadar savunmaya hazır, görünmez bir orduya sahiptir, hatta okyanus ötesindeki anavatana istemeye istemeye gümrük vergisi ve haraç öder. Ülkenin sadece daha fazla zamana ve insana ihtiyacı vardır. Sakin ve sabırlı olan, uzun vadede daha güçlü olacaktır.

Minas Gerais eyaletinde altın bulunması sadece Brezilya ve Portekiz'i ilgilendiren bir milli hadiseden ibaret değildir, o

dönemin ekonomisini derinden etkileyen dünya çapında bir olaydır. Werner Sombart'a göre, Brezilya'nın altını Avrupa ekonomisinin damarlarına akmasaydı ve altının uyarıcı ve canlandırıcı etkisiyle Avrupa'nın nabzı derhal hızlanmasaydı, on sekizinci yüzyılın sonundaki kapitalist ve endüstriyel gelişimi mümkün olmazdı. Brezilya'nın, o zamana kadar dikkate alınmayan bu ülkenin dünya piyasasına bir anda sürdüğü altın miktarının değeri o dönemde aklın havsalanın almadığı bir rakamdır. Roberto Simonsen'in güvenilir tahminlerine göre, Minas Gerais'teki tek bir dağ vadisinden elli yılda çıkarılan altın, California altın madenleri 1852'de keşfedilene kadar Amerika'nın tamamından çıkarılan altından daha fazladır. On altıncı yüzyılın gözünü döndüren ve her şeyin maddi değerini, parasal değerini ikiye, üçe katlayan (ki Montesquieu bunu *Les Richesses de l'Espagne** başlıklı meşhur incelemesinde mükemmelen tasvir etmiştir) Peru ve Meksika ganimetleri, anavatanın uzun süre hor gördüğü koloniden çıkan altının ancak beşte biri, belki de sadece onda biridir. Ekonomisi çöken Lizbon bu altınla yeniden ayağa kalkmış, kralın yasal hakkı olan "Quinto"yla, beşte birlik payla devasa Mafra Manastırı inşa edilmiş, İngiliz endüstrisinin böyle aniden serpilip gelişmesi bu sarı gübre sayesinde olmuş, Avrupa'daki ticaret ve hayat bu ani sermaye akışıyla ivme kazanmıştır. Dünya tarihinin kısacık bir diliminde, elli yıl içinde, Brezilya Eski Dünya'nın darphanesi, Avrupalı bir devletin sahip olabileceği en verimli, en kıskanılası koloni olmuştur. Konkistadorların hayali gerçekleşmiş, efsanevi El Dorado bulunmuş gibidir.

Bu altın epizotunun –ki Brezilya'nın tarihinde bir epizottan öteye gitmez– başlangıcı, seyri ve bitişi o kadar drama-

* *Considérations sur les richesses de l'Espagne* [İspanya'nın Zenginlikleri Üzerine Düşünceler], 1727. (ç.n.)

tiktir ki, en iyisi onu bir tiyatro oyunu gibi tek tek perdeler ve sahneler halinde tasvir etmek.

Birinci perde 1700'den hemen önce Minas Gerais'teki bir vadide başlar; Minas Gerais o zamanlar henüz eyalet değildir; ne kasabaların ne de yolların olduğu ıssız, insansız topraklardır buralar. Günlerden bir gün Taubaté'den, Pauliastaların bu küçük yerleşiminden birkaç adam atlara ve katırlara atlar ve Rio das Velhas'ın kıvrıla kıvrıla akarak yardığı tepelere çıkarlar; daha önce binlercesi gibi bu adamlar da nereye gittiklerini bilmeden, hedefsiz, amaçsız yollara düşmüşlerdir. Tek istedikleri eve götürebilecekleri bir şeyler, belki köleler, belki sığır, belki de değerli bir metal bulmaktır. Sonra hiç beklenmedik bir şey keşfederler: İçlerinden biri, artık tesadüfen mi, yoksa gizli bir bilgi sayesinde mi bilinmez, kumların üzerinde suyun getirip bıraktığı birkaç altın tanesi bulur ve altını bir şişenin içine koyup Rio de Janeiro'ya götürür. Ve her zamanki gibi, haset rengindeki bu gizemli metale bir bakış atmak, çılgınca bir kavimler göçünün başlaması için yeterli olur. Bahia'dan, Rio de Janeiro'dan, São Paulo'dan atlarla, eşeklerle, katırlarla ya da yürüyerek, São Francisco'dan teknelerle telaş içinde bölgeye akın eder insanlar. Tayfalar –yönetmen bu kısmı geniş kalabalıklarla sahneye koymalı– gemilerini, askerler garnizonlarını, tüccarlar yazıhanelerini, rahipler kürsülerini terk eder, herkes kölelerini siyah sürüler halinde önüne katar. İlk başta talih tersine dönecekmiş, ülke görülmemiş bir ekonomik felakete sürüklenecekmiş gibi görünür. Şeker fabrikalarında, tütün plantasyonlarında üretim durur, çünkü sabırla, sebatla çalışırken bir yılda kazandıklarını altın bölgesinde bir haftada, bir günde elde etme hırsıyla iş bırakan müdürler yanlarında köleleri de götürmüştür. Gemiler yüklenemeyince nakliyat da durur. Kıyı şehirlerinde yaprak kımıldamamaktadır, nitekim hükümet işgücünün iç kesimlere firar etmesini engellemek için özel yasalar çıkarmak zorunda kalır. Fakat bir

anda boşalan kıyı şehirlerinde ekonomik felaket tehlikesi yaşanırken, aniden kalabalıklaşan altın bölgesi de altın tabaklarıyla aç kalan Midas'ın kaderini paylaşır. Vahşi dağlarda bol miktarda altın tozu ve tanesi vardır, ama bölgeye hücum eden on binlerce, belki yüz binlerce insanı doyuracak ekmek yoktur, mısır yoktur, peynir, süt, et yoktur. Neyse ki tüccarlar da hiçbir zahmetten kaçmaz, mallarını beş katına, on katına, üstelik de altın karşılığında satma umuduyla akın akın gelirler. Giderek artan miktarlarda gıda maddesi ve kazma, kürek, elek gibi alet edevat nehirden ve karadan vahşi doğaya taşınır. Karada patikalar oluşmaya başlar, o zamana kadar kendi kendine mavi hayaller kuran, aylarca yelken yüzü görmeyen durgun São Francisco Nehri işlek bir suyolu haline gelir. Kölelerin kürek çektiği tekneler nehirde vızır vızır işler, nehirden yukarıya mallar öküz arabalarıyla taşınır ve küçük deri keseler hayalleri süsleyen altının taneleri ya da kabaca basılmış sikkeleriyle doldurularak tekrar şehirlere dönülür. Sakin, neredeyse mahmur ülke bir anda hummalı bir faaliyetin pençesine düşmüştür. Ama altın humması daima kötü bir hummadır. Sinirleri bozar, kanı alevlendirir, gözleri hırstan kör eder, algıları bulandırır. Çok geçmeden kıran kırana bir mücadele başlar; altını ilk bulan Paulistalar, sonradan gelenleri, *emboaba*'ları kovmaya kalkarlar. Birilerinin bin bir zahmetle topladığı altın, tek bir hançer darbesiyle başka birilerinin olur; trajedilerle grotesk komediler iç içe geçer. Daha dün dilencilik yapan insanlar gülünç derecede rüküş kıyafetlerle caka satmakta, firariler ve hamallar kumar masalarında büyük servetler kaybetmektedir ve –birinci perdenin operavari sonu– toprağın her tarafı delik deşik edilip karış karış aranırken Diamantina yakınlarında altından daha değerli bir şey bulunur: Elmas.

İkinci perde: Sahneye yeni bir başkarakter, Portekiz'in haklarının müdafaacısı rolündeki Portekiz valisi çıkar. Yeni keşfedilen eyaleti denetlemeye, öncelikle de kralın beşte bir-

lik payını sağlama almaya gelmiştir; asayiş ve düzeni tesis edecek askerler valinin arkasında uygun adım ilerlemekte, hafif zırhlı süvariler atları üstünde sıralanmaktadır. Bulunan bütün altınların eritilmek üzere teslim edilmesi ve tam bir kontrol sağlanması için bir darphane kurulur. Ama kontrol ve denetim istemeyen vahşi güruh başkaldırır, isyan çok kanlı bir biçimde bastırılır. Ve bu vahşi macera yavaş yavaş bir düzene sokularak, kraliyet otoritesi tarafından sıkı sıkıya denetlenen bir üretime dönüşür. Küçük altın bölgesinde zamanla oluşan Vila Rica, Vila Real ve Vila Albuquerque gibi büyük şehirlerin derme çatma kulübelerinde, alelacele inşa edilmiş kerpiç evlerinde yüz binlerce insan yaşamaktadır; bu şehirler o dönemin New York'undan, Amerika'nın tüm şehirlerinden daha kalabalıktır; o şehirler ki bugün neredeyse unutulmuş, o dönemin dünyasında da belki ancak isimleri duyulmuştur, zira Portekiz tahtı hazinesini korumaya, altının kaynağına hiçbir yabancıyı bir an bile yaklaştırmamaya kararlıdır. Bölgenin tamamı adeta demir parmaklık içine alınır; tüm kavşaklara bariyerler kurulur, askerler her yerde gece gündüz devriye gezer, bölgeye hiçbir yolcunun girmesine, hiçbir altın arayıcısının, altın eritme ocağından ya da *tesouraria*'dan* altın tozu kaçırıp kaçırmadığını kontrol etmek için üstü başı tepeden tırnağa aranmadan bölgeden ayrılmasına izin verilmez; kuralları çiğneyenler korkunç cezalara çarptırılır. Kimse Brezilya ve hazineleri hakkında dışarıya bilgi sızdıramaz, mektup gönderemez, İtalyan Cizvit Antonil'in, "Brezilya'nın hazineleri" üzerine yazdığı bir kitap sansüre uğrar. Portekiz Brezilya'nın nasıl bir hazine olduğunu fark ettiği anda elindeki tüm kontrol ve baskı mekanizmalarını devreye sokarak diğer ulusların hasetinden ve açgözlülüğünden korunmaya çalışır. Altının nerelerden, elmasın nerelerden çıkarıldığını, Portekiz'in payına ne düştü-

* (Port.) Hazine. (ç.n.)

ğünü sadece saray ve *tesouraria*'nın memurları bilir, nitekim o yüzyılda elde edilen kazancın bugün tam olarak hesaplanabilmesi mümkün değildir. Ama muazzam bir gelir elde edildiği kesindir, zira Lizbon'un ne zamandır tamtakır olan kasasına sadece o beşte birlik pay akmakla kalmaz, yirmi iki karatın üstündeki her elmasın da tazminatsız hazineye teslim edilmesi zorunludur; buna bir de, aniden zenginleşen koloniye ihraç edilen mallardan sağlanan kazanç ve ülkenin iliğinin kemiğinin hızla sömürülmesi için giderek artan sayılarda ithal edilen köle başına alınan gümrük vergisi de eklenir. Hindistan ve Afrika'daki tüm topraklarını kaybeden Portekiz, *Os Lusíadas*'ta methiyeler düzülmemiş, anavatanın en yoksulları, en dışlanmışlarıyla iskân edilmiş bu ülkenin "denizaşırı eyaletler"i arasında meğer en değerli kolonisi olduğunu ancak şimdi kavramıştır.

Bu altın trajikomedisinin üçüncü perdesi aşağı yukarı yetmiş yıl sonraki trajik sahneyle açılır. İlk sahne, hem değişmiş hem de değişmemiş olan Vila Rica ile Vila Real'de geçer. Koyu yeşil ya da çıplak dağlarıyla, dar vadilerden kendine ağır ağır yol açarak ilerleyen nehriyle değişmeden kalmıştır doğa. Ama şehir değişmiştir; tepelerde, resimlerle ve heykellerle donatılmış ulu, aydınlık, ihtişamlı kiliseler yükselmekte, valinin sarayının etrafında görkemli evler sıralanmaktadır; müreffeh şehrin halkı gösterişli kıyafetler içindedir, ama dünün ve evvelsi günün o savurgan, o canlı, o neşeli insanlarından eser kalmamıştır. Vaktiyle sokaklara, tavernalara, dükkânlara cıvıl cıvıl bir hareketlilik katan, insanların gözlerinde pırıltılar uçuşturan, hareketlerini canlandıran, ortama hummalı, coşkulu bir hava veren o şey yoktur artık. Artık olmayan o şey altındır. Nehir hâlâ köpüre köpüre akmakta, yatağında öğüttüğü çakılların kumunu kıyılarına yığmaktadır ama ne kadar elekten geçirilse de, suları ne kadar süzülse de kumdan geriye yine değersiz kum kalır. Bir zamanların o ağır, parıltılı taneleri yoktur artık kumun içinde; elli yüz

köleyi nehrin kenarına dikmenin, kölelerin ellerindeki tahta tabakları, sonunda tabakların dibinde birkaç onsluk değerli tane kalana kadar hiç durmadan çalkalamasının zengin olmaya yettiği yıllar geçmişte kalmıştır. Rio das Velhas'ın altını alüvyonların getirdiği plaser altındır sadece ve artık tükenmiştir. Altını dağın derinliklerinden çıkarmak çok meşakkatli bir iştir, dönemin ve ülkenin henüz sahip olmadığı gelişmiş bir teknolojiyi gerektirir. Ve böylece gelişim tersine döner: Vila Rica yoksullaşarak Vila Pobre* olur. Dünün altın arayıcıları fakirleşip hayata küser, katırları ve eşekleri, köleleri ve öteberileriyle çekip giderler, kölelerin tepeleri dolduran binlerce toprak kulübesi yağmur sularına kapılır ya da yıkılır. Süvariler atlarına atlayıp şehri terk eder, zira süvarilerin koruyacağı, Casa de Fundaçao'nun eriteceği, valinin yöneteceği bir şey kalmamıştır; cezaevi bile boş kalır, çünkü kimsenin kimseden çalabileceği bir şey yoktur. Altın çevrimi kapanmıştır.

Dördüncü perde, Portekiz'de ve Brezilya'da geçen eşzamanlı iki sahneyle açılır. Birinci sahnede Lizbon'daki kraliyet sarayını görürüz. Kraliyet meclisi toplanmıştır. *Tesouraria*'nın raporları okunur, raporlar dehşet vericidir. Brezilya'dan gelen altın giderek azalmakta, ülkenin borçları giderek artmaktadır. Pombal'in kurduğu sanayi şirketleri artık finanse edilemedikleri için batmak üzeredir, Lizbon'da büyük bir şevkle başlatılan imar çalışmaları durmuştur. Brezilya'dan altın gelmediğine göre başka nereden para bulunabilir, altının kaybı nasıl telafi edilebilir? Cizvitlerin ülkeden kovulması, mallarına el konması da bir işe yaramamıştır; *Os Lusíadas*'taki düşsel imparatorluktan sonra ebedi El Dorado da kaybedilmiştir. Altın her zamanki sinsiliğiyle mutluluk vaat etmiş, ama vaadini yerine getirmemiştir. Ve Portekiz ilk baştaki haliyle, sakin, tam da o sakin güzelliğinden ötürü sevilesi küçük bir ülke olmakla yetinmek zorundadır.

---

* (Port.) Vila Pobre, kelime anlamıyla "Fakir Şehir" demektir, Vila Rica ise "Zengin Şehir". (ç.n.)

Aynı anda Minas Gerais'te geçen diğer sahne birincisiyle taban tabana zıttır: Altın arayıcıları katırları, eşekleri, köleleri ve öteberileriyle verimsiz dağlık bölgeden aşağılara inince bereketli otlakları keşfetmişlerdir. Bu topraklara yerleşmiş, küçük köyler ve kasabalar kurmuşlardır; São Francisco'dan gemiler işlemeye başlamış, trafik artmış, boş ve ıssız topraklardan yepyeni, hareketli bir eyalet doğmuştur. Portekiz'in kaybı Brezilya'nın kazancına dönüşmüştür; ülke, tükenen altının yerine çok daha değerli bir cevhere, emeğin ve üretimin el ele verip kalkındırdığı yeni topraklara sahip olmuştur.

Demografik açıdan bakıldığında, Minas Gerais'in altınlarına hücum, Brezilya'nın ulusal ve ekonomik gelişimi için büyük önem taşıyan o muazzam iç göçlerin ilkidir. İç kesimlerde mütemadiyen yaşanan bu göçler olmasaydı, bu kadar devasa bir ülkenin ulusal birliğini koruması, dilin dahi farklı lehçelere ayrışmaması, Paraná'dan Amazonas'a, okyanus kıyılarından neredeyse ulaşılmaz uzaklıktaki Goiás'a kadar aynı örf ve âdetlerin hüküm sürmesi, tüm iklimsel ve mesleki farklılıklara rağmen halkın tipolojisinin değişmemesi anlaşılmaz bir olgu olarak kalırdı. Çok büyük ülkelerin hepsinde olduğu gibi buradaki yerleşimcinin de toprağıyla ilişkisi, dar sınırlar içinde yaşayan ve evinden, arazisinden kopamayan Avrupalı çiftçininkinden farklıdır. Eskiden ülkenin iç kesimlerinde toprağın bedava olduğu, herkesin istediği yerde istediği kadar toprağı sahiplenebildiği Brezilya'da insanlar gezgin ruhlu ve girişkendir. Avrupalı çiftçi kadar geleneksel olmayan yerleşimcinin ikametgâhını kolayca değiştirmesi, önüne çıkan her fırsatın peşinden istekle gitmesi gayet doğaldır. Nitekim Brezilya ekonomisinde bir tekel ürününden diğerine geçişler ve üretim döngüsü denen büyük değişimler yerleşim dengesinde de oynamalara ve kaymalara yol açmıştır. Bir anlamda, bu döngüler isimlerini ürünlerden değil, ya-

rattıkları şehir ve arazilerden alırlar. Kereste, şekerkamışı ve pamuk döneminde kuzey iskân edilir. Bahia, Recife, Olinda, Pernambuco ve Ceará bu dönemde doğar. Minas Gerais'in iskânı altın döneminde gerçekleşir. Rio de Janeiro büyüklüğünü kralın sarayını oraya taşımasına, São Paulo fantastik yükselişini kahvenin imparatorluğuna, Manaus ve Belém aniden gelişip serpilmesini kauçuğun hızlı döngüsüne borçludur; bir sonraki döngünün, madencilik ve sanayinin hangi şehirleri doğuracağını henüz kestiremiyoruz.

Bugün de hâlâ olanca hızıyla devam eden –zira siyahi mirası sayesinde pek hareketlidir Brezilyalı– ve önce Afrika'dan, sonra Avrupa'dan göçlerin yol açtığı melezleşmeyle mütemadiyen teşvik edilen bu dengeli dağılım süreci, doğal yayılma sürecinin kesintiye uğramasını ve fazlasıyla istikrarlı bir toplumsal tabaka oluşmasını engelleyerek yerel farklılıklar yerine ulusal birliği pekiştirdi. Zaman zaman orada burada falanca kişinin Bahialı, filanca kişinin Porto Alegreli olduğundan söz edildiğini duyarsınız, ama biraz kurcaladığınızda anne ya da babasının genelde farklı bir kökenden geldiğini öğrenirsiniz; Brezilya'nın birliği mucizesi bu daimi transfüzyon ve transplantasyon sayesinde günümüze kadar korunageldi ve iletişim olanaklarının artması, radyo ve gazetenin birleştirici gücü ulusal bütünleşmeyi daha da doğallaştırdı. Güney Amerika'daki İspanyol imparatorluğunun, gerek yüzölçümü gerek nüfus bakımından eski Portekiz kolonisinin eline su dökemeyen Arjantin, Şili, Peru ve Venezuela'yı tek tek valiliklere bölmesi bu yerlerin kendilerine özgü lehçeleri, örf ve âdetleri arasındaki farklılıkları daha da keskinleştirirken, Brezilya'nın merkezi yönetim biçimi halkı en başından beri ekonomik ve ulusal birliğe hazırladı ve halkın ruhuna erkenden aşılanan bu birlik ekonomik anlamda da yıkılamadı.

Koloni ile anavatanın, Brezilya ile Portekiz'in on dokuzuncu yüzyılın başına kadarki borç ve alacak bilançosunu çıkarmaya çalıştığımızda, tablonun zamanla tamamen değiştiğini görürüz. 1500'den 1600'a kadar Brezilya alan taraf, Portekiz ise veren taraftır: Kolonisine memurlar ve gemiler, mallar ve askerler, tüccarlar ve yerleşimciler göndermek zorunda kalan Portekiz'in beyaz nüfusu genç kolonisinin nüfusunun on katıdır. 1700'lerde ve on sekizinci yüzyılın başında terazi oynar, hatta Brezilya'nın kefesi ağır basar. 1800'lere gelindiğinde denge olağanüstü derecede değişmiştir. 91.000 kilometrekarelik Portekiz, sekiz buçuk milyon kilometrekarelik dev Brezilya'nın yanında minnacık kalır. Brezilya'nın sırf siyah köle nüfusu bile Portekiz'in tüm tebaasınınkinden fazladır; Amerika'daki imparatorluğun ekonomik gücü, yoksullaşan, ekonomik krizlerle battıkça batan Avrupalı anavatanınkiyle kıyas kabul etmez. Altınıyla, elmasıyla, şekeriyle, pamuğuyla, tütünüyle, hayvancılığıyla, madenleriyle ve en önemlisi yıldan yıla artan işgücüyle Brezilya'nın artık kimsenin yardımına ihtiyacı yoktur. Şimdi anne çocuğa değil, çocuk anneye bakmaktadır. Lizbon depreminde Brezilya anavatana toparlanması için üç milyon *cruzado* bağışlar; Portekiz'de ancak Brezilya'da malı mülkü olan ya da koloninin şehir ve limanlarında ticaretle uğraşanlar zenginden sayılır. *Pequena casa Lusitana*'nın* yanında koca bir dünyadır Brezilya.

Ama Brezilya kendi ayakları üzerinde durmaya başladıkça, serpilip güçlendikçe, anavatan fazla gürbüz çıkan bu çocuğun bir gün kontrolünden çıkıvereceği endişesini gizleyemez olur. Artık bağımsız hareket eden, bağımsız düşünen, kendi başına işlere girişen bu varlığı, sanki hâlâ reşit değilmiş de kraliyetin tasmasıyla gezdirilmesi gerekiyormuş gibi cendereye sokmaya çalışır. Ekonomik bağımsızlığını engellemek için elinden geleni ardına koymaz. Kuzey Amerika kaderini

* (Port.) Küçük Lusitana yurdu. (ç.n.)

çoktandır kendisi tayin ederken, Brezilya'nın hazır ürünleri dışında mal satmasına izin yoktur. Kumaş dokuması yasaktır, kumaşı dolambaçlı yollarla ille de anavatandan tedarik etmek zorundadır, gemiler inşa etmesi, sırf Portekiz tersaneleri kazansın diye engellenir. Entelektüellere, teknikerlere, sanayicilere göz açtırılmayarak hiçbir faaliyet alanı bırakılmaz. Ne kitap basılabilir ne gazete çıkarılabilir ve Cizvitlerin ülkeden kovulmasıyla, ülkenin eğitimi yaygınlaştırmaya gayret eden tek kurumu da elinden alınır. Sakın ha bağımsız bir ekonomisi olmasın, sakın ha dünya piyasalarıyla serbestçe ilişki kurmasın Brezilya! Köle ülkesi olarak, ırgat olarak, anavatana tabi koloni olarak kalsın! Ne kadar bağımlıysa, ne kadar cahilse, milli bilinçten ne kadar uzaksa o kadar iyi! En ufak bir bağımsızlık hareketi anında şiddetle bastırılır. Brezilya'da konuşlanan Portekiz birliklerinin amacı da eskisi gibi koloniyi dış düşmanlardan korumak değil, –zira ülke çoktandır kendini koruyabilecek durumdadır– kraliyetin ekonomi kışlasını ülkenin kendisinden korumaktır.

Ama tarih tekerrürden ibarettir; o lakaytlık döneminde aklın yıllarca, yıllarca yapamadığını vahşi şiddet tek bir saatte yapar. Ne groteskti ki Amerika'daki ülkeyi kurtaran, Avrupa'nın diktatörü Napoléon olur. Zira Napoléon'un birliklerinin yıldırım hızıyla ilerlemesi Portekiz kralını payitahtı Lizbon'dan apar topar kaçmaya zorlarken, saraylarını inşa eden ve tahtının onlarca, yüzlerce yıl en sadık hizmetkârı olan ülkeye ilk defa alıcı gözle bakmaya da mecbur eder. Ve Braçanga Hanedanı'nın bir mensubu, Kral VI. João gümrük memurları ve jandarmayla değil, saray erkânı, asilzadeler ve ruhban sınıfıyla birlikte ülkeye ilk kez teşrif eder.

Fakat on dokuzuncu yüzyılda Brezilya kolonisi diye bir şey kalmayacaktır; yenilen, ağır bir hezimete uğrayarak kaçan Kral João'nun, kendisini kollarına alan ve tekrar ayağa kaldıran çocuğun artık reşit olduğunu açıklamaktan başka çaresi yoktur. Brezilya, Birleşik Krallık unvanıyla Portekiz'le

eşit statüye sahip olur ve bu çifte krallığın başkentine Tejo kıyısı değil, on iki yıl boyunca Guanabara Körfezi ev sahipliği yapar. Brezilya'yı o zamana kadar dünya ticaretinden koparan engeller bir anda kalkar, müsaade ve yasaklar, katı fermanlar dönemi geride kalır. 1808'den itibaren yabancı gemilerin kıyılara demir atmasına, okyanusun ötesindeki *tesouraria*'ya vergi ödenmeden mal takası yapılmasına izin verilir. Brezilya artık çalışıp üretebilecek, konuşabilecek, düşünüp yazabilecektir ve ekonomik gelişmeyle birlikte, uzun zaman zorla engellenen kültürel gelişim de artık nihayet başlayabilecektir. Kısa süreli Hollanda işgalinden beri ilk kez âlimler, sanatçılar, mühendisler davet edilir ülkeye ve kültürün teşvikine yönelik kurumlar kurmakla görevlendirilir. Ülkede o zamana kadar hiç bilinmeyen müesseseler; kütüphaneler, müzeler, üniversiteler, sanat akademileri, teknik okullar kurulur ve Brezilya'ya, kendi şahsına münhasırlığını dünya kültür çevrelerine tanıtması için tam bir özgürlük tanınır.

Ama özgürlük duygusunu bir kez tadan biri, tüm özgürlükleri elde edinceye kadar durmaz. Yeni krallık, okyanus ötesindeki eski krallıkla arasındaki gevşek bağı bile bir engel ve baskı aracı olarak algılar. Ve gerçek bağımsızlığı ancak 1822'de, kendi krallığını ilan ettiğinde başlar.

Daha doğrusu başlayabilirdi. Zira Brezilya sadece siyasi alanda bağımsızlığına kavuşmayı başarır, ekonomik alanda bunu başaramaz. Hatta tam tersine, Brezilya ekonomisinin İngiltere ve diğer sanayi ülkelerine bağımlılığı, önceden Portekiz'e olduğundan çok daha ağır bir biçimde on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar devam eder. Lizbon'un yasaklarıyla gelişimi tırpanlanan Brezilya, on sekizinci yüzyılın sonlarından itibaren dünyamızı kökünden değiştirmeye başlayan Sanayi Devrimi'ni kaçırmıştır. O zamana kadar ülke kolonyal

ürünlerinin ticaretinde her tür rekabeti işgücünün ucuzluğu ve kölelik sayesinde aşabiliyordu ve Amerika'daki tüm koloniler içinde ekonomide birinciliği elinde tutuyordu. Amerika'nın bağımsızlığını ilan ettiği dönemde bile ihracatı Kuzey Amerika'nınkinden fazlaydı, hatta bazı yıllarda toplam satış rakamları İngiltere'ninkini yakalamıştı. Fakat yeni yüzyılda dünya piyasasına yeni bir eleman katılır: Makine. Liverpool ya da Manchester'da on iki işçinin çalıştırdığı tek bir buharlı makine, aynı süre içinde yüzden fazla, çok geçmeden de binden fazla köleden daha çok iş çıkarır; çıplak yerlilerin okları makineli tüfekler karşısında nasıl âcizse, manifaktür de uzun vadede fabrika üretiminin karşısında direnemez. Zamanın gerisinde kalmanın vahameti özel bir talihsizlikle daha da katmerlenir: Brezilya'nın maden ve taşlardan yana neredeyse eksiksiz ürün kataloğunda, tam da on dokuzuncu yüzyılın motoru olan bir güç kaynağı eksiktir: Kömür.

Dünyanın taşımacılık ve üretimde bu yeni, dinamik güç kaynağına geçtiği o önemli anda Brezilya'nın uçsuz bucaksız topraklarında tek bir kömür madeni yoktur. Kömürün her kilosu haftalarca süren uzak mesafelerden taşınmak, fiyatı hızla düşen şekerle değerinin çok altında takas edilmek zorundadır. Bu yüzden nakliye işi çok pahalıya patlamaktadır ve demiryolunun inşası telafisi olmayan bütün o yıllar boyunca ülkenin dağlık yapısı nedeniyle gecikir, demiryolu nihayet açıldığında da yetersiz kalır. Avrupa ve Kuzey Amerika devletlerinde mal nakliyatı ve ulaşımın hızı yıldan yıla ona, yüze, bine katlanırken, Brezilya'da toprak kömür vermeyi reddeder; dağlar ve nehirler de sanki yeni yüzyıla inatla direniyorlarmış gibi geçit ve yol vermez. Bunun sonuçları çok geçmeden kendini gösterir: Her beş yılda bir Brezilya modern gelişimin daha da gerisinde kalır, özellikle de ulaşımın kötü olması kuzeyi daha sonra önü alınamayacak bir çöküşe sürükler. Demiryolu raylarının Birleşik Devletler'i doğudan batıya, güneyden kuzeye üçlü dörtlü şeritler

halinde kapladığı bir dönemde Brezilya'nın aynı büyüklükteki topraklarının onda dokuzunda raylardan eser yoktur; Mississippi'de, Hudson'da, San Lorenzo'da yeni buharlı gemiler vızır vızır işlerken, Amazon'da ve São Francisco'da bir gemi bacasının dumanı nadiren görülür. Neticede Avrupa'da ve Kuzey Amerika'da kömür madenleri ve dökümhaneler, fabrikalar ve toptancı halleri, şehirler ve limanlar giderek daha az zaman kaybıyla işbirliği içinde çalışırken, seri imalatın kapsamı ve randımanı yıldan yıla artarken, Brezilya on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar on sekizinci, on yedinci, on altıncı yüzyılların üretim yöntemlerine saplanıp kalır ve hep aynı hammaddeleri tedarik ettiği için ürünlerini satarken dünya piyasasının oynaklığına çaresiz teslim olur.

Böylece ticaret bilançosu giderek bozulan Brezilya, Güney Amerika ekonomisindeki lider pozisyonunu yitirerek arka sıralara geriler; on dokuzuncu yüzyılın başında ülkenin ekonomik tablosunda belli bir paradoks da yok değildir, zira dünyada belki de en fazla demire sahip olan Brezilya her makineyi, her aleti yurtdışından ithal etmek zorundadır. Bol miktarda pamuk üretmesine rağmen dokunmuş, baskılı kumaşı İngiltere'den satın almak durumundadır. Uçsuz bucaksız ormanları ağaçtan geçilmediği halde kâğıdı dışardan temin etmek, babadan kalma yöntemlerle ve el emeğiyle üretilemeyen her şeyi yurtdışından getirtmek mecburiyetindedir. Üretimin yeniden örgütlendiği cömert yatırımlar kurtarabilirdi Brezilya'yı, ama altın tükendiğinden beri ülkenin sermayesi de yoktur, nitekim demiryolları, ilk fabrikalar, bir iki büyük ölçekli girişim İngiliz, Fransız ve Belçikalı şirketler tarafından kurulur ve çiçeği burnunda imparatorluk, anonim grupların kolonisi olarak dünyaya peşkeş çekilir. Hareketin hızlı ritminin, yaratıcı enerjilerin hızlı nabzının bir ülkenin ekonomik gelişimini belirlediği bir dönemde hâlâ eski yöntemlerle, eski yavaşlığında çalışan Brezilya madden

ve manen iflas tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Ülke ekonomisi bir kez daha dibe vurmuştur.

Ama sınırsız olanaklarla dolu bu ülkenin özelliklerinden biri de, her krizi ani bir değişimle aşması, ana ihracat ürününden artık randıman alamayınca yeni, daha kârlı bir ürün bulmasıdır. On yedinci yüzyılda şekerkamışıyla, on sekizinci yüzyılda altın ve elmasla mucizevi bir yükselişe geçen ülkede on dokuzuncu yüzyılda bu mucizenin adı kahvedir. Beyaz altın şekerin ve hakiki altının döneminin ardından başlayan ve yerini daha sonra kısa bir süreliğine sıvı altına, kauçuğa bırakacak olan kahverengi altın kahvenin döneminde görülmemiş bir zafer yaşanır. On dokuzuncu yüzyılın başından yirminci yüzyılın ortalarına kadar dünyadaki kahve tekelini mutlak biçimde Brezilya elinde tutar. Bu yeni ürünün özellikle de Brezilya için uygun olmasının nedeni yine o eski tipik faktörler; toprağın verimliliği, kahve tarımının kolaylığı, üretim sürecinin ilkelliğidir. Kahve bitkisi makinelerle dikilemediği gibi hasat da makinelerle yapılamaz. Kölelerin demir çarklardan hâlâ daha randımanlı çalıştığı tek iş sahası budur. Ve şeker, kakao, tütün gibi kahve de incelmiş tat duyusuna hitap eden bir üründür – aslında daha eski iki ürünün vazgeçilmez eşlikçisidir, zira yemek sonrasında puro, şeker ve kahve ideal bir üçlü oluşturur.

Brezilya'nın kurtarıcısı daima güneşi, toprağının özsuyu ve bereketi olmuştur. Eski anavatanda leziz ne varsa bu yeni topraklarda daha da lezzet kazanır; kahve başka hiçbir yerde bu astropikal bölgedeki kadar bol, bu kadar zengin bir aromayla yetişmez. Bu çekirdeklerin uyarıcı gücü önceki yüzyıllarda da biliniyordu. Ama kahve 1730'da Amazon bölgesinde, 1762'de de Rio de Janeiro'da yetiştirilmeye başladığında hâlâ lüks tüketim ürünü olarak görüldüğünden ülke ekonomisinde önemli bir kalem değildir; on dokuzuncu yüzyılın başındaki istatistiklere göre, kahve satışları henüz eser miktardadır ve pamuk, deri, kakao, şeker ve tütünün

çok gerisinden gelir. Ağabeyleri tütün ve şekerde de olduğu gibi, kahve plantasyonlarının büyümesi de ancak kahvenin o harikulade uyarıcı etkisinin Avrupa ve Kuzey Amerika'da geniş kitlelerde giderek alışkanlığa yol açmasıyla olur. Nitekim on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında üretim ve satış eğrileri tırmanmaya başlar ve Brezilya tüm dünyanın kahve tedarikçisi haline gelir ve talebi karşılayabilmek için üretimi acilen hızlandırmak zorunda kalır. Yüz binlerce, milyonlarca işçi São Paulo eyaletine akın eder; Santos'taki büyük limanlar ve depolar genişletilir, bazen tek bir günde otuz yük gemisinin kahve çuvallarıyla doldurulduğu olur. Kahve ihracatı Brezilya'nın ekonomisini onlarca yıl dengede tutar ki bu ihracatın ne boyutlarda olduğunu devasa rakamlar gösteriyor. Ülke 1821-1900 yılları arasındaki seksen yılda 270 milyon 835 bin İngiliz sterlini değerinde kahve ihraç eder, bugüne kadarki toplam kahve ihracatı iki milyar İngiliz sterlininden fazladır, dolayısıyla yatırımlarının ve ithalatının büyük bir bölümünü sırf kahveyle karşılar. Öte yandan, Brezilya'nın ekonomisi bu tekel ürünü yüzünden dünya borsalarındaki fiyatlara bağımlı hale geldiğinden, parasının değeri kahvenin borsadaki değerinden anında etkilenmektedir; kahvenin borsadaki puanı düştüğünde kaçınılmaz olarak *milreis*'in değeri de düşer.

Ve bir süre sonra kahve fiyatlarının düşüşü engellenemez, zira ürünün kolayca satılabildiğini gören çiftçiler plantasyonlarını giderek büyüttüğünden ve ülkenin bu aşırı üretimin önünü alacak planlı bir ekonomisi olmadığından kriz üstüne kriz yaşanır. Hükümet felaketi önlemek için defalarca müdahale etmek zorunda kalır; bir keresinde hasadın bir kısmını satın alır, bir başka sefer yeni kahve ekimine adeta yasak getirir gibi yüksek vergiler koyar, bir diğer sefer de fiyatların daha da düşmesini önlemek için satın aldığı kahveyi denize döker. Ama kriz alttan alta devam eder. Biraz toparlanır gibi olan fiyatlar tekrar düşünce *milreis*'in değeri

de düşer. 1925'te beş İngiliz sterlinine satılan bir çuval kahve, 1936'da bir buçuk sterline satın alınırken, *milreis* de yerlerde sürünmektedir. Fakat kahvenin hükümdarlığının son demlerini yaşaması, koca bir ülkenin refahının ya da krizinin kahverengi tanelerin uluslararası ürün borsalarındaki tesadüfi kuruna bağlı olmaktan kurtulması mali istikrar ve iç denge açısından bir avantajdır aslında. Her zamanki gibi bu kez de Brezilya'nın ekonomik krizi ulusal kazanca dönüşmüştür, zira ülkeyi daha dengeli bir üretimde bulunmaya zorlamış, milli servetin tamamını tek ata oynamanın yarattığı tehlikenin vakitlice görülmesini sağlamıştır.

Bir süre sanki güçlü bir rakip Brezilya ekonomisinin kralı kahvenin tahtını ele geçirecekmiş gibi görünür. Bu rakip kauçuktur ve talebinde haksız da sayılmaz aslında, zira kahve gibi ülkeye sonradan gelmiş bir göçmen değildir kauçuk, bu toprakların yerlisidir. Kauçuk ağacı, *hevea brasiliensis*, çok eskiden beri Amazon ormanlarında yetişmektedir. Üç yüz milyon kauçuk ağacı, özel biçimleri ve sıvıları Avrupalılar tarafından keşfedilmeksizin yüzlerce, yüzlerce yıldır büyümektedir bu ormanlarda. Le Condamine'in 1736'daki Amazon seyahatinde ilk kez tespit ettiği gibi, ağacın gövdesinden sızan özsuyunu yerliler arada bir yelkenlerini ve kaplarını suya dayanıklı hale getirmekte kullanırlar. Fakat ne yüksek ne de düşük ısıya dayanıklı olduğu için sanayide kullanılamayan yapışkan reçine, on dokuzuncu yüzyılın başında küçük miktarlarda ve çok basit ürünler halinde arada bir Amerika'ya gönderilir. Kauçuğun kaderi ancak 1839'da, Charles Goodyear bu yumuşak maddenin bir kükürt karışımı sayesinde sıcağa ve soğuğa karşı daha az hassas yeni bir maddeye dönüştürülebildiğini keşfedince değişir. Kauçuk bir anda "big five"dan* biri, modern dünyanın en elzem ih-

* (İng.) Beş büyük. (ç.n.)

tiyaç maddeleri kömür, petrol, ahşap ve maden cevheri kadar önemli bir madde haline gelir. Hortum, galoş ve daha binlerce şey yapmakta kullanılan kauçuk, önce bisikletin, sonra da otomobilin icadıyla birlikte muazzam miktarlarda tüketilmeye başlanır.

Brezilya bu yeni ürünün hammaddesinin tekelini on dokuzuncu yüzyılın sonuna kadar elinde tutar. *Hevea brasiliensis* tüm dünyada sadece Amazon ormanlarında –ekonomi için eşsiz bir şans– yetişir; fiyatları belirleme sırası şimdi Brezilya'dadır. Değerli tekelini kimseye kaptırmamaya kararlı hükümet tek bir kauçuk ağacının bile ülke dışına çıkarılmasını yasaklar, zira zamanında komşusu Fransız Guayanası'ndan getirdiği birkaç düzine kahve bitkisiyle en tehlikeli rakibini nasıl alt ettiği hâlâ çok iyi hatırındadır. Ve Minas Gerais'te altının bulunduğu günlerle tuhaf bir benzerlik içinde, o zamana kadar sadece sivrisineklere ve diğer hayvanlara ev sahipliği yapan Amazon ormanlarında ani bir *boom** yaşanır. "Sıvı altın" dönemiyle birlikte ıssız bölgeye muazzam bir iç göç başlar. Ceará bölgesinde ani bir kuraklık baş gösterince yerlerini yurtlarını terk etmek zorunda kalan yetmiş bin kişi şirketler tarafından işe alınır, daha doğrusu satın alınır ve Belém'den kalkan gemiler ve teknelerle balta girmemiş ormanlara gönderilir. Bir zamanlar Minas Gerais'in altın vadileri gibi kanunlar ve devlet kontrolünün erişemeyeceği kadar uzak olan bu bölgelerde korkunç bir sömürü düzeni işlemeye başlar; *seringueiro* denen kauçuk işçileri köle değildir, ama berbat iş sözleşmeleri ve kauçuktan henüz istedikleri kadar kâr elde edemeyen girişimcilerin, vahşi ormanın "yeşil hapishanesi"ne mahkûm bu zavallı işçilere ihtiyaç ve gıda maddelerini dört beş kat daha pahalıya satmaları yüzünden köle gibi çalıştırılırlar. O günlerin dehşetinin ayrıntılarını öğrenmek isteyenler, bu utanç verici dönemi son derece gerçekçi bir biçimde tasvir eden Ferreira de Castro'nun muh-

* (İng.) Nüfus patlaması. (ç.n.)

teşem romanını* okuyabilirler. *Seringueiro* korkunç koşullarda çalışır; medeniyetten çok uzakta, ormandaki sefil kulübelerde barınır, ağaçlara ulaşabilmek için çalılıklarda maşeta ve kazmayla kendine yol açmak, ağaçların gövdesini çizip özsuyunu toplamak için yakıcı güneşin altında kulübeden ormana defalarca gidip gelmek, aralarda da kauçuk sütünü vakit geçirmeden kaynatmak zorundadır ve sıtmaya yakalanıp ateşler içinde titrerken bile gücünü son damlasına kadar tüketerek aylarca emek verdiği halde, onu oraya getirdiği için yol masrafınıgeri isteyen ve aşırı pahalıya sattığı gıda maddeleriyle kazıklayan işverene bir de borçlu çıkar. Kauçuk işçisi bu köleliğin hüsnütabiri "iş sözleşmesi"nden kaçmaya yeltendiği anda, eskiden kölelere yapıldığı gibi, silahlı nöbetçiler tarafından avlanır ve zincire vurularak çalıştırılır.

Ama işçilerin pervasızca sömürülmesi, ticaret tekeli ve dünyada yıldan yıla artan talep sayesinde elde edilen kazanç kısa sürede inanılmaz boyutlara ulaşır. On sekizinci yüzyılda ıssızlığın ortasında telaşlı bir şatafat ve anlamsız bir görkemle büyüyen altın şehirleri Vila Rica ve Vila Real'in günleri on dokuzuncu yüzyılda geri gelmiş gibidir. Belém gelişip serpilir, kıyıdan binlerce kilometre içerde kurulan yeni şehir Manaus lüks ve görkemiyle Rio de Janeiro, São Paulo ve Bahia'yı gölgede bırakmak niyetindedir. Yağmur ormanının ortasında asfalt bulvarlar, elektrikle aydınlanan bankalar ve saraylar, görkemli evler, mağazalar ve en az on milyon dolara mal olan, Brezilya'nın en büyük, en lüks tiyatro binası inşa edilir. Herkes para içinde yüzmektedir. O dönemde iki yüz dolara tekabül eden bir *konto*,** bir şilin gibi harcanır, Amazon seferlerini giderek sıklaştıran büyük buharlı gemiler Paris'ten, Londra'dan getirtilen en kaliteli, en lüks malları bölgeye taşır. Herkes borsadadır, herkes kauçuk ticareti yapar ve ağaçlar kan kaybederken, yüzlerce, binlerce *seringueiro* or-

---

* José Maria Ferreira de Castro, *A Selva* [Vahşi Ormanda], 1930. (ç.n.)

** Portekiz para birimi; 1 konto = 1000 escudo. (ç.n.)

manın yeşil hapishanesinde telef olurken, Amazon bölgesinde bütün bir kuşak, bir zamanlar Minas Gerais'in altın vadilerindeki büyük büyükbabaları gibi sıvı altınla zenginleşir. Bu kârlı ihracattan devlet de kazanır elbette; ticaret bilançosunda kauçuk ani ataklarla kahveyi yakalar ve otomobilin icadı kauçuğun önünde sınırsız bir ufuk açar. Sadece on yıl sonra Manaus yalnızca Brezilya'nın en zengin şehri değil, dünyanın en zengin şehirlerinden biri olur.

Ama bu parlak balon hızla şiştiği gibi hızla patlar. Balonu sinsice patlatan ise tek bir adamdır. Genç bir İngiliz *hevea brasiliensis*'in ya da tohumlarının yurtdışına çıkarılması yasağını maharetle delerek en az yetmiş bin tohumu İngiltere'ye kaçırır ve Londra'daki Kew Gardens'daki ilk fidanların tohumları Seylan, Singapur, Sumatra ve Cava'ya da götürülür. Böylece Brezilya'nın kauçuk tekeli kırılır ve çok geçmeden kauçuk üretimi dünyanın gerisinde kalır. Zira Malay Adaları'nda sistematik bir biçimde kurulan ve askeri taburlar gibi muntazam sıralar halinde millerce uzayıp giden fidanlıklardaki kauçuk ağaçlarından verim almak, vahşi ormanda çalılıklardan tek tek kurtarılması gereken ağaçlara göre çok daha hızlı ve kolaydır. Brezilya'nın çağdışı, sistemsiz üretimi bu kez de modern ve örgütlü üretime yenik düşer.

Düşüş çok hızlı olur. 1900'de Brezilya Asya'nın acınası dört tonuna karşılık 26.750 ton kauçuk üretmiştir. 1910'da 42.000 ton üretimle, Asya'nın 8200 tonluk üretiminin hâlâ önündedir. Ama 1914'te 71.000 tona karşılık 37.000 tonla çok geriden gelir ve o andan itibaren ara hızla açılır; 1938'de Malay Adaları'nın 365.000, Hollanda kolonisinin 300.000, Hindiçin'in 58.000 ve Seylan'ın 52.000 tonluk üretimine karşılık sadece 16.400 ton kauçuk üretir. Üstelik de bu 16.400 tonun ederi başlardaki fiyatın çok çok altındadır. Avrupa'nın seçkin tiyatro kumpanyaları Manaus'taki tiyatroya artık gelmez olur, servetler erir gider ve sıvı altın rüyası sona erer. Bir döngü daha kapanmış, ama öncesinde gizemli

görevini yerine getirmiş, diriltip canlandırdığı ıssız bir eyaleti ticaret ve ulaşım yollarıyla ülkeye bağlamıştır.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Brezilya'nın gelişiminin en temel yasası bir kez daha işler: Tek bir tekel ürünüyle hızlı yoldan kazancın cazibesine kapılan ülke rotasını değiştirmek için hep krizlere ihtiyaç duymuş, ama sonuçta bütün bu periyodik krizlerin ülkeye zarardan ziyade faydası olmuştur. Brezilya'ya son büyük değişimi dayatan dünya piyasaları değil, 1888'de çıkarılan yasayla köleliği kaldıran kendi iradesi olur.

Bu yasa ekonomiyi ilk anda derinden sarsar; öyle şiddetli bir sarsıntıdır ki bu, imparatorun tahtını bile devirir. Birdenbire azat edilen zencilerin çoğu özgürlük sarhoşluğuyla ülkenin iç kesimlerinden şehirlere göçer. Sırf işgücü bedava olduğu için kâr eden işletmeler kapanır, plantasyon sahipleri köleleriyle birlikte sermayelerinin büyük bölümünü kaybederler; modern mekanik üretimle rekabet etmekte zaten zorlanan tarım ve kahve plantasyonları çökme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. Ve ülkenin ilk günlerindeki çağrı yeniden yükselir: Çalışan eller Brezilya'ya! Ne pahasına olursa olsun, çalışan eller, insanlar Brezilya'ya! Bu durum hükümeti, şimdiye kadar pasif, umursamaz bir *laissez faire* yaklaşımıyla kendi haline bırakılan göçü sistematik bir biçimde canlandırmaya, ülkeye Avrupa ve Asya'dan göçmen çekmeye zorlar. Kahve döneminden önce Brezilya sadece tarımsal göçü biliyordu. Daha 1817'de Kral João Avrupa acentelerine başvurarak ülkeye iki bin İsviçreli kolonici gelmesini sağlamış, bu İsviçreli göçmenler Novo Friburgo yerleşimini kurmuşlardır; 1825'te onları izleyen bir grup Alman, Rio Grande do Sul'a yerleşmiş, zamanla 120.000 Almanın Brezilya'nın güneyine göç etmesiyle Santa Catarina ve Paraná'da Alman kolonileri oluşmuştur, ama bu göçlerin hepsi az çok göçmenlerin gi-

rişimiyle ya da özel acenteler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Fakat tam da şimdi yeni ve çok kârlı bir üretime geçilecekken köle işgücünün devreden çıkması, devletin ve özellikle de São Paulo eyaletinin, ülkeye gelecek yoksul göçmenlerin yolculuk masraflarını karşılayarak ve tarımla uğraşmak isteyenlere arazi ve toprak tahsis ederek göçü geniş çapta teşvik etme kararı almasına yol açar. Bu teşvikler o kritik dönemde yılda on bin *konto*'ya varan meblağlara ulaşır; Brezilya'nın kolaylık sağlaması ve kapıları açmasıyla insanlar kitleler halinde ülkeye akın eder. 1890'da, köleliğin kaldırılmasından bir yıl sonra Brezilya'ya göç edenlerin sayısı 66.000'den 107.000'e çıkar ve 1891'de o zamana kadarki en yüksek rakama, 216.760'a ulaşır, müteakip yıllardaki iniş çıkışlara rağmen hep çok yüksek bir düzeyde kaldıktan sonra son yıllarda göçün zorlaştırılmasıyla yine yılda 20.000 civarına düşer.

Son elli yılda ülkeye dört ila beş milyon beyazın göçmesi Brezilya'ya muazzam bir enerji katmış, aynı zamanda da müthiş bir kültürel ve etnolojik kazanç sağlamıştır. Üç yüz yıl süren bir zenci ithalatı sonucunda ten rengi giderek koyulaşan ve giderek Afrikalılaşan Brezilyalıların rengi gözle görülür bir biçimde tekrar açılmaya başlamış, okuryazar olmayan kölelerin aksine Avrupalı göçmenler genel kültür seviyesini yükseltmiştir. İtalyan, Alman, Slav, Japon Brezilya'ya taze enerji ve çalışma şevkiyle, daha yüksek bir hayat standartı beklentisini de getirmiştir. Bu göçmenler okuryazardır, teknik becerilere sahiptir, her işi kölelere yaptırmaya alışkın, iklimin de etkisiyle çalışma performansı düşük bir nesilden daha hızlı çalışırlar. Göçmenler içgüdüsel olarak, memleketlerindeki iklimle ve yaşam biçimiyle benzerlik gösteren yerlere yerleşirler, nitekim bu "canlı altın" döneminde özellikle güneydeki Rio Grande do Sul, Santa Catarina eyaletleri gelişir. Vaktiyle şekerkamışının Bahia'yı, altının Minas Gerais'i, kahvenin Santos'u kalkındırdığı gibi, bu yeni göç dalgası da Sao Paulo ve Porto Alegre şehirleri ile

Santa Catarina bölgesini kalkındırır: Zamanla konutlar, iş imkânları, endüstriler ve kültür değerleri yaratan bir gelişimi tetikler. Ve işte bu yeni kaynak –İtalyanlar, Almanlar, Slavlar, Japonlar, Ermeniler– dünyanın her köşesinden geldiği için Brezilya eski sanatını –halkların birbirine karışarak uyum sağlamasını– mükemmelen icra eder. Yeni unsurlar, Brezilya'nın olağanüstü asimilasyon gücü sayesinde ülkeye şaşırtıcı bir hızla eklemlenir ve bir sonraki kuşak ülkenin eski ideali için, tek bir dil ve zihniyetle birleşen ulus ideali için büyük bir doğallıkla ve eşit haklarla çalışır.

Son elli yıldaki göç sayesinde gerçekleşen bu atılım, köleliği kaldıran ahlaki başarının asıl ödülü olur. Yüzyıl dönümünde ülke nüfusuna dört ila beş milyon Avrupalının eklenmesi, Brezilya'nın tarihindeki en talihli olaylardan biridir, üstelik de çifte bir talihtir bu. Çifte talihtir, çünkü birincisi, sağlıklı ve kuvvetli bir işgücü ülkeye kitleler halinde akmıştır; ikincisi, bu göçmenler tarihsel zamanlama bakımından en doğru anda gelmişlerdir. Bu boyutlarda bir göç bir asır önce gerçekleşseydi, milyonlarca İtalyan ve Alman ülkeye bir asır önce akın etseydi, o zamanlar henüz incecik olan Portekiz kültür tabakası aşınır, bu yabancı diller ve gelenekler bazı eyaletleri ele geçirip işgal eder, ülkenin geniş kesimleri illelebet İtalyanlaşır ya da Almanlaşırdı. Öte yandan, bu kitlesel göç henüz kozmopolit olan o döneme değil de, bizimki gibi aşırı milliyetçi bir döneme denk gelseydi, farklı ülkelerden göçmenler yeni bir dil ve zihniyetle bütünleşmeye istekli olmazlardı. Yeni ülkelerinin idealini benimsemez, geldikleri ülkenin ideolojisine inatla bağlı kalırlardı. Brezilya'nın ekonomisini ayağa kaldıran ama birliğini tehlikeye sokmayan altının da ne çok erken ne çok geç bulunması, kahvenin kurtarıcı döngüsünün tam da ülke ekonomisi çöktüğü anda başlaması gibi, Avrupa'dan kitlesel göç de en verimli etkiyi

gösterebileceği bir anda gerçekleşti. Bu güçlü aşı Brezilya'nın Brezilyalılığa yabancılaşması yerine, Brezilyalılığı çok daha güçlü, çeşitli ve özel kıldı.

Brezilya'nın ekonomisinde enerjik atılımlarda bulunması için ille de krizlere ihtiyaç duyduğu gerçeği, ülkenin adeta doğuştan gelen bu özelliği yirminci yüzyılda da doğrulanır. Neyse ki bu seferki krizler ülke içinden kaynaklanmamıştır; bu krizler, okyanusun ötesindeki Avrupa'da yaşanan iki felaket, Brezilya'nın ekonomisine önemli bir ivme kazandıran iki büyük dünya savaşıdır. Birinci Dünya Savaşı Brezilya'yı, ülkenin tüm ihracatını neredeyse tek bir hammaddeye bağlamanın ve sanayiyi tam kapasite geliştirmemenin yarattığı tehlikelerle yüz yüze bırakır. Kahve ihracatı durur; Brezilya'nın ticaretinin ana atardamarı birdenbire tıkanınca, eyaletler ürünleriyle ne yapacaklarını bilemezler, öte yandan denizlerin güvensizliği ve Avrupa'daki savaş nedeniyle gündelik ihtiyaç maddeleri de artık ithal edilemez. Ülke fazla tek yönlü, fazla tedbirsiz davranarak, ayrıca iç dengesini de hiç dikkate almayarak tüm ticaretini kahve satışı üzerine kurduğu için bilançosu tehlikeli bir sarsıntı geçirmeye başlar ve bu durum Brezilya'yı yapısal bir değişime gitmeye ve şimdiye dek ihmal ettiği endüstrilerin hiç olmazsa bazılarıyla ilgilenmeye zorlar. Fikir bir kez hayata geçirildikten sonra arkası hızla gelir; perişan haldeki Avrupa'nın savaş korkusu ve savaş hazırlıkları yüzünden elinin kolunun bağlı olduğu bütün o yıllarda, daha önce Avrupa'dan tedarik edilmesi gereken bir dizi endüstriyel ve el yapımı ürün ülkede üretilmeye başlayarak bir nevi özerkliğin yolu açılır. Nitekim birkaç yıl uzak kaldıktan sonra Brezilya'ya dönenler, eskiden yurtdışından gelen birçok ürünün yerini artık yerli üretim malların aldığını, ülke ekonomisinin örgütlemesinin bu kadar kısa sürede yabancı uzman ve yöneticilerden bağımsızlaştığını

gördüklerinde şaşırmışlardı. Brezilya ekonomisi bu hazırlık sayesinde İkinci Dünya Savaşı'ndan ilkinde olduğu kadar derinden etkilenmedi. Bu kez de kahvenin ve diğer ürünlerinin fiyatının düşmesi kaçınılmazdı, ama kahve piyasasındaki çöküş São Paulo'yu, bir zamanlar altının tükenmesinin Minas Gerais'i, kauçuk felaketinin Manaus'u viraneye çevirdiği gibi ıssızlaştırmadı. Ülke eski İngiliz atasözünü, bütün yumurtaların aynı sepete konulmaması gerektiğini artık iyice bellemiş, dünya piyasasındaki her dalgalanmadan etkilenen tek bir ana ürüne bel bağlamayı bırakıp ekonomisini daha sağlam temeller üzerine oturtmuştu. Denge korunabilmişti, çünkü bir alandaki kayıplar, savaş yüzünden abluka altındaki Almanya'dan ve diğer ülkelerden ithal edilemeyen malların çoğunu artık yurtiçindeki hammaddelerle üreten ülke endüstrisinin hızla gelişmesiyle telafi edilebilmişti. Napoléon Savaşları Brezilya'nın bağımsızlığına kavuşmasına nasıl dolaylı bir katkıda bulunduysa, Hitler'in savaşı da Brezilya'nın sanayisini kurmasını sağlamıştır ve ülke siyasi bağımsızlığı gibi ekonomik bağımsızlığını da gelecek yüzyıllara taşıyacaktır.

Bugünden geleceğe bakmak daima riskli bir iştir. Elli milyonluk nüfusu ve devasa topraklarıyla koloniciliğin en büyük başarılarından biri olan Brezilya, bugün gelişiminin henüz başındadır. Düzenini tam oturtmasını engelleyen zorluklar henüz aşılamamıştır ve büyük ilerlemelere rağmen, hâlâ çok ciddi bazı sorunları vardır. Yüzyıllardır büyük emeklerle elde edilen başarıları doğru değerlendirmenin adil yolu, ülkenin bugün de hâlâ yaşadığı sıkıntıları göz önünde bulundurmaktır, zira bir insanın ya da bir halkın irade gücünün en önemli ölçütü fiziki ya da ahlaki kazanımlar için aşmak zorunda olduğu sorunlardır.

Brezilya'nın kapasitesinin tamamını kullanmasını engelleyen en önemli iki sorundan biri apaçık ortadayken, diğeri ilk bakışta görülmez. Ülkenin enerjisini düşüren gizli, bu yüzden daha da sinsi tehlike, hükümetin ne örtbas ettiği ne de hafife aldığı halk sağlığı sorunlarıdır. Brezilya'nın, bu barışçı ülkenin kendi içinde bazı azılı düşmanları vardır ve bu düşmanların her yıl canını ya da gücünü aldığı insan sayısı, bir ülkenin savaşta kaybettiği insan sayısına denktir. Ülke, gözle görülemeyecek kadar minik milyarlarca varlığa, mikroplara, sivrisineklere ve diğer sinsi hastalık taşıyıcılarına karşı hiç durmadan mücadele etmek zorundadır.

Brezilya'nın baş düşmanı bugün de hâlâ veremdir; her yıl iki yüz bin kişi, yani koca bir ordu insan veremden ölür. Brezilya insanı muhtemelen narin yapısından ötürü bu *peste branca*'nın, beyaz vebanın kolayca pençesine düşüyor. Ayrıca, her tarafından yiyecek fışkıran ülke, özellikle kuzeyinde yetersiz beslenmeden, daha doğrusu yanlış beslenmeden mustarip. Hükümetin, hastalığın değilse bile daha da yayılmasının önünü almak için başlattığı güçlü kampanyanın önümüzdeki yıllarda genişletilmesi beklenebilir. Ama tıp ve modern bilim on yıllardır hasretle beklenen aşıyı bulamazsa bu tehlikeli düşman can almaya devam edecek. Buna karşın, yüzlerce yıldır yayıldığı için yoğunluğunu kaybeden frenginin Ehrlich tedavi yöntemi sayesinde yakında kökü kazınabilir.

İkinci düşman sıtma, *plasmodium.** Brezilya'nın kuzeyindeki iklim koşullarından ötürü neredeyse kaçınılmazdır ve 1930'da Afrika'daki Dakar'dan gelen bir uçakla ülkeye kaçak olarak giren birkaç *Anopheles gambiae*'nin** her meyve, her bitki, her hayvan ve her insan gibi buraya maalesef hızla uyum sağlayıp çoğalmasıyla daha da artmıştır.

Ekipteki üçüncü hastalık, kesin tedavisi bilinmediği için ancak hastaların izole edilmesiyle önü alınabilen cüzamdır.

---

* Sıtma hastalığının etkeni olan bir tür parazit. (ç.n.)

** Sıtmanın en yaygın taşıyıcılarından olan sivrisinek türü. (ç.n.)

Bütün bu hastalıklar her zaman ölümle sonuçlanmasa da, halkın üretim gücünü aşırı derecede zayıflatıyor. Özellikle kuzeyde iklim yüzünden de düşen performans Avrupa ve Kuzey Amerika'daki düzeyin çok altında, nitekim istatistiklerde ülkenin nüfusu kırk ila elli milyon olsa da, bu nüfusun üretkenliği, çok daha iyi sağlık ve iklim koşullarında çalışan aynı sayıdaki Kuzey Amerikalı, Japon ya da Avrupalının performansıyla kıyas kabul etmez. Burada ekonomik hayata ne üretici ne de tüketici olarak katılan insan sayısı hâlâ ürkütücü derecede yüksek; istatistiklere göre, ülkede işsiz ya da belirli bir işi olmayan 25 milyon civarında insan var ve hayat standartı özellikle de ekvatora yakın bölgelerde o kadar düşük ki beslenme koşulları yer yer kölelik döneminden daha kötü. Amazonların ve sınır eyaletlerinin resmi kayıtlara geçmemiş nüfusunun sağlık sistemine ve ekonomiye dahil edilmesi, bugün hükümeti en çok meşgul eden acil sorunlardan biri ve bu sorunu çözmek onyıllar alacak.

Brezilya'da insandan, üretici güç anlamında hemen hiç faydalanılmadığı gibi, toprağın yerüstü ve yeraltı zenginlikleri de değerlendirilmemiş. Buradaki sorun apaçık ortada (hastalıklardaki gibi gizli değil). Sorunun nedeni ise ülkenin coğrafyası, nüfusu ve ulaşım olanakları arasındaki orantısızlık. Binaların yan yana sıralandığı, gökdelenlerin göğe tırmandığı, otomobillerin vızır vızır işlediği São Paulo'daki örnek düzene ve modern medeniyete aldanmamak lazım. Kıyıdan iki kilometre içerilere girdiğinizde pırıl pırıl asfalt yollar yerini güvenilmez toprak yollara bırakıyor; sık sık yağan tropik yağmurlar yüzünden bu yollarda ancak arazi araçları ya da lastikleri zincirli arabalar kullanılabiliyor, çok geçmeden de medeniyetin hâlâ ulaşmadığı *sertão*, karanlık bölge başlıyor. Anayolun sağına soluna yapacağınız her yolculuk bir maceradır. Demiryolları ülkenin derinliklerine kadar uzanmıyor, üç farklı ray açıklığı yüzünden tren bağlantıları kötü, ayrıca trenler o kadar yavaş ki, aşağıdaki Porto

Alegre'ye ya da yukarı kısımdaki Bahia ve Belém'e gemiyle çok daha hızlı varılıyor. São Francisco ya da Rio Doce gibi büyük nehirlerdeki gemi trafiği de son derece düzensiz ve yetersiz olduğu için bu kocaman ülkenin geniş kesimlerine – küçük uçaklarla seyahat edilmediği takdirde– aslında sadece bireysel keşif gezileriyle ulaşılabiliyor. Ezcümle –tıbbi bir metaforla ifade edecek olursak– bu dev organizma kronik bir dolaşım bozukluğundan mustarip; nabzı düzensiz, tansiyonu inişli çıkışlı ve ülkenin önemli bir kısmı ekonomik anlamda atrofiye uğramış durumda. Nitekim en kıymetli ürünler kullanılmadan, hiçbir endüstriye hizmet edemeden öylece yatıyor toprağın altında. Nerede yattıkları bugün çok iyi biliniyor, ama nakliye sorunu çözülmediği sürece gün yüzüne çıkarılmalarının bir anlamı yok. Demir cevherinin olduğu yerde ya tren yok ya da kömürü oraya kadar taşıyacak gemi; hayvancılığın kolayca gelişebileceği yerlerde nakliye imkânı bulunmuyor. Sebep ve sonuç (daha doğrusu sonuçsuzluk) kendi kuyruğunu ısıran bir yılan gibi. Üretim gereken tempoda gelişemiyor, çünkü nakliye yolları yok, yollar hızla inşa edilemiyor, çünkü engebeli ve seyrek nüfuslu ülkede karayollarının inşasına, bakım onarım masraflarına değecek bir trafik henüz yok. Buna bir başka talihsizlik daha ekleniyor: Ülke modern ulaşım aracı otomobil için gereken petrolden de yoksun. On dokuzuncu yüzyıl Brezilya'sının kömürü yoktu, yirminci yüzyılınkinin de petrolü yok ve alkolle ikame edilemediği alanlarda benzinin her damlası ithal edilmek zorunda. Trafik ve ulaşım sorununu hızlı bir biçimde çözebilmek için çok büyük bir sermaye lazım, ama Brezilya'nın nakit sermayesi yok. Nakit para her zaman kıttı bu ülkede, devlet tahvillerinin faiz oranı bile yüzde sekiz civarında, özel kuruluşlarınki ise endişe uyandıracak kadar yükseklere tırmanıyor. *Milreis*'in defalarca değer kaybına uğraması, Güney Amerika'da yatırımlara öteden beri kuşkuyla yaklaşılması ve bu güvensizliğin artık kemikleşmesi, Kuzey Ame-

rikalı ve Avrupalı büyük yatırımcıları temkinli, belki de aşırı temkinli olmaya itti; öte yandan hükümet de verimli iş alanlarının hepten yabancıların eline geçmemesi için son yıllarda imtiyaz vermekte daha çekinceli davranıyor. Bütün bunlar sanayileşme sürecinin Kuzey Amerika ve Avrupa'ya kıyasla çok daha yavaş ilerlemesine yol açtı; bizde çok fazla ve aşırı bir telaşla yatırım yapılırken, burada bazı şeyler onlarca yıl öncesinde kaldı. Bu dev ülkeyi, diyarı, dünyayı bir ucundan diğerine kalkındırmak için iki ilaca ihtiyaç var: Çok güçlü bir sermaye akışı ve son yıllarda dünya savaşı ve bunun ideolojik sonuçları yüzünden çok yavaşlayan göçmen akınının yeniden ivme kazanması. Kuzey Amerika bankalarda faizsiz biriken sermaye fazlasından mustaripse, Avrupa çok fazla insanın dar bir alana sıkışmasından, tıkanan damarlarının siyasi öfke patlamalarına yol açmasından mustaripse, Brezilya da kansızlıktan, fazla geniş bir coğrafyada çok az insan olmasından mustarip. Eski Dünya ile Yeni Dünya'nın tedavisi aynı: Büyük bir dikkat ve sabırla uygulanacak geniş çaplı bir sermaye ve kan transfüzyonu.

Sorunlar büyük gerçi –en başından beri aynı sorunlarla cebelleşiliyor– ama dünyamızın nimetlerle dolu bu görkemli topraklarında olanaklar sorunlardan bin kat daha fazla. Potansiyel güçlerin burada henüz hiç değerlendirilememiş olması sadece bu ülke için değil, tüm insanlık için de sınırsız bir kaynak anlamına geliyor. Ayrıca, Brezilya'nın kalkınmasını yavaşlatan tüm koşullara rağmen adeta mucizeler yaratan bir yardımcısı var artık: Nelere kadir olduğunu bildiğimiz, gelecekte daha neleri başaracağını tahmin bile edemediğimiz modern bilim, modern teknoloji. Brezilya'dan birkaç yıl uzak kalanlar ülkeye döndüklerinde, ülkenin birliği, bağımsızlığı ve sağlığı konusunda daha şimdiden ne büyük adımlar atıldığını gördükçe hayretler içinde kalıyor. Burada genetik bir hastalık olan ve herkese nezle kadar doğal gelen frenginin, Profesör Ehrlich'in buluşu sayesin-

de hemen hemen kökü kurutuldu; bilimsel hijyenin çok geçmeden diğer hastalıkların da yakasına yapışacağına hiç kuşku yok. Daha on yıl öncesine kadar sarı hummanın kol gezdiği Rio de Janeiro bugün dünyanın hijyen bakımından en güvenli şehirlerinden biri; ağır tehdit altındaki kuzeyin de bilim sayesinde mikrop ve salgınlardan kurtulmasını, ateşli hastalıklar ve yetersiz beslenme yüzünden bitap düşen halkının ekonomik hayata katılmasını umut edelim. Bundan beş yıl önce Rio de Janeiro'dan Belo Horizonte'ye on altı saatte gidilirken, bugün uçakla bir buçuk saatte oradasınız; Amazonların kalbindeki Manaus'a gitmek eskisi gibi yirmi gün değil, iki gün sürüyor, yarım günde Arjantin'e, iki buçuk günde Kuzey Amerika'ya, iki günde Avrupa'ya ulaşıyorsunuz, ki bu süreler yarın daha da kısalacak, havacılıktaki gelişmelerle yarı yarıya düşecek. Ülkenin aşırı derecede büyük olması, ekonomisinin başına bela olan bu sorun hemen hemen çözülmüş sayılır; kim bilir, yeni tip uçaklarla ve ürkek hayal gücümüzü aşan başka icatlar sayesinde nakliyatla ilgili sorunlar da kısa sürede çözüme kavuşturacak. Görünüşte aşılmaz olan diğer engel, insanları bitap düşüren ve bedeni yıpratan tropik iklimdeki çalışma performansının yetersizliği de yine teknoloji yardımıyla kararlılıkla aşılmaya başlandı. Şimdilik çok az konutta bulunan bir lüks, evlerin ve çalışma yerlerinin klima cihazlarıyla soğutulması, birkaç yıl içinde bizim soğuk enlemlerimizdeki merkezi kalorifer sistemi gibi sıradanlaşıp yaygınlaşacak. Burada nelerin başarıldığını gören ve daha nelerin başarılması gerektiğini bilen biri, tüm sorunların üstesinden gelinmesinin sadece bir zaman meselesi olduğunu bilir. Fakat zamanın da standart bir ölçü olmaktan çıktığını, makinelerin gücüyle ve daha da harika olan insan aklıyla hızlandığını unutmamak gerekir. II. Dom Pedro'nun döneminde, 1840'larda on yılda, ondan önce Kral João'nun döneminde bir asırda başarılandan çok daha fazlası bugün, 1940'ta, Getúlio Vargas'ın iktidarında

bir yılda başarılabiliyor. Bugün burada şehirlerin ne büyük bir hızla büyüdüğünü, sistemin nasıl da geliştiğini, potansiyel güçlerin aktif güçlere dönüştüğünü gören biri, şimdi artık –geçmişin aksine– saatlerin Avrupa'ya göre daha fazla dakikadan oluştuğunu hisseder. Hangi pencereden bakarsanız bakın, her yerde, her sokakta bir bina yükseliyor, ufukta yeni yerleşimler uzanıyor, hepsinden öte girişimcilik ruhu ve coşkusu giderek güçleniyor. Brezilya'nın henüz öne çıkmayan ve bilinmeyen güçlerine son yıllarda bir yenisi daha eklendi: Ulusal özgüven. Kültür ve ilerleme, çalışma temposu ve performans konusunda Avrupa'nın çok gerisinde kalmaya uzun zamandan beri alışkındı ülke. Geç kalmış bir tür kolonyal bilincin ezikliğiyle, okyanusun ötesindeki dünyaya, kendisinden daha tecrübeli, daha bilge, daha iyi bir dünya gözüyle bakmıştı hep. Ama budalaca bir milliyetçilik ve emperyalizmle kendini şimdi ikinci kez mahvetmekte olan Avrupa'nın körleşmesi buradaki yeni kuşağı kendi başının çaresine bakmaya mecbur etti. Gobineau'nun "*Le brésilien est un homme qui désire passionnément habiter Paris*"* diye alay ettiği günler geride kaldı. Hiçbir Brezilyalı Eski Dünya'da yaşamak istemez, oraya dönmek isteyen göçmen de pek azdır; ve halkın kendini tek başına, modern dönemin ruhuna uygun bir biçimde geliştirmesi insanlara yepyeni bir iyimserlik ve cesaret aşılıyor. Brezilya geleceğe yönelik düşünmeyi öğrendi. Kurduğu bakanlıklar, şimdilerde Rio de Janeiro'daki Çalışma Bakanlığı ve Savaş Bakanlığı, Paris, Londra ya da Berlin'dekilerden daha büyük. Kent planlaması yapılırken, ileride nüfusun beş kat, on kat artabileceği hesaba katılıyor. Hiçbir şey bu yeni irade için fazla cüretkâr, fazla modern değil. Güvensizlik ve tevazuyla geçen uzun yıllardan sonra ülke artık kendisi gibi büyük düşünmeyi ve

* (Fr.) Bu cümle aslında şöyle: "...un Brésilien est un homme qui désire passionnément aller habiter à Paris." ("Brezilyalı, gidip Paris'te yaşamaya can atan bir insandır.") (ç.n.)

sınırsız imkânlarını kısa sürede somutlaşabilecek olgular olarak görmeyi öğrendi. Fiziki büyüklüğün kuvvet anlamına geldiğini, güce güç kattığını, bir ülkenin zenginliğini altınından, birikmiş sermayesinden değil, toprağından ve bu topraklardaki işgücünden aldığını idrak etti. Eski Dünya'nın tamamını kapsayabilecek büyüklükteki bu ülkenin ekilip biçilmemiş, iskân edilmemiş, değerlendirilmemiş toprağına sahip kaç ülke var? Ve geniş topraklar salt maddi bir değer değildir, aynı zamanda da manevi güçtür. Ufkunu genişletir insanın ve ruhunu enginleştirir, üzerinde yaşayan insana ilerlemesi için güç ve cesaret verir, geniş bir mekânda zamanla birlikte gelecek de vardır. Ve bu ülkede yaşayan biri, geleceğin güçlü ve esinlendirici kanat çırpışlarını üzerinde hisseder.

Brezilya'nın Kültürüne Bir Bakış

Dört asırdan beri bu ülkenin muazzam imbiğinin kazanında mütemadiyen çalkalanarak, yeni malzemelerle harmanlanarak kaynıyor, mayalanıyor insan kitleleri. Bu sürecin sonuna gelindi mi artık? Milyonlarca insandan oluşan bu kitle kendi biçimine, özüne kavuşup yeni bir varlığa dönüştü mü? Bugün Brezilya ırkı, Brezilya insanı, Brezilya ruhu diye nitelenebilecek bir şey var mı? Brezilya etnolojisinin dâhiyane uzmanı Euclides da Cunha, *Não há um tipo antropólogico brasileiro*, "Brezilya ırkı diye bir ırk yoktur," diye kestirip atarak bu soruya olumsuz bir cevap verdi. Irk kavramını, günümüzde gereğinden fazla değer biçilen, fakat ne de olsa genel tabloyu tasvir için kullanılan bu müphem kavramı ille de tanımlamamız gerekirse, kan ve tarihin bin yıllık ortaklığıdır ırk, oysa gerçek bir Brezilyalının tarihöncesinden beri bilinçaltının derinliklerinde üç kıtadaki kadim ataları, Avrupa sahilleri, Afrika köyleri ve Amerika'nın vahşi ormanları, bunların hepsi birden vardır. Brezilyalı olma süreci ülkenin iklimine, doğasına, zihniyetine ve coğrafi koşullarına uyum sağlama sürecinden ibaret değildir, her şeyden önce bir transfüzyon meselesidir. Zira Brezilya nüfusunun çoğunluğu –sonradan gelen göçmenleri saymazsak– bir karışımın, hem de akla hayale gelebilecek en çeşitli karışımın ürünüdür. Ülke halkının üç farklı ana-

vatandan gelmesi; Avrupa, Afrika, Amerika kökenli olması yetmezmiş gibi, bu üç katman da kendi içinde farklı katmanlara sahiptir. Ülkedeki ilk Avrupalı, on altıncı yüzyılın Portekizlisi, her şey olabilir, ama tek bir ırktan ya da saf ırktan değildir; İber yarımadası kökenli, Romalı, Got, Fenikeli, Yahudi ve Magripli atalarının bir karışımıdır. Ülkenin yerli halkı da yine birbirinden çok farklı ırklara, Tupí'lere ve Tapuya'lara ayrılır. Hele hele zenciler; uçsuz bucaksız Afrika'nın ne kadar farklı bölgelerinden toplanıp getirilmiştir onlar! Bütün bu halklar hiç durmaksızın karışmış, melezleşmiş, ayrıca Avrupa'dan ülkeye asırlarca akan başka kanlarla tazelenmiştir. Brezilya'ya Avrupa'nın tüm ülkelerinden, hatta sonunda Asya'daki Japonya'dan da gelen bütün bu kan grupları akla hayale gelebilecek her tür melezleşme ve çaprazlamalarla birbirini çeşitlendirip zenginleştirmiştir. Tüm tonlar, fizyolojik ve karakteristik tüm nüanslar vardır burada; başka bir şehirde bir yılda göremeyeceğiniz insan tiplerini, özgün, tanımlanması zor bileşimlerdeki melezleri Rio'da sokakta yürürken bir saatte görebilirsiniz. Sonsuz doğanın burada dört asırda yarattığı sayısız melez varyasyonunun kaosu yanında, milyonlarca farklı kombinasyonuyla satranç bile fakir kalır.

Fakat satrançta hiçbir parti diğerine benzemese de, en nihayetinde satranç hep aynı satrançtır, zira belirli bir çerçevenin içinde belirli kurallara tabidir. Nitekim aynı coğrafyada yaşayan, aynı iklim şartlarına uyum sağlayan, ortak bir din ve dil evreninde devinen Brezilyalılar da kendilerine has özelliklerin ötesinde, asırlar geçtikçe barizleşen benzerlikler geliştirdiler. Çağıl çağıl akan bir nehirdeki çakıl taşlarının birlikte yuvarlandıkça pürüzsüzleştiği gibi, bu ortak hayatta milyonların melezleşmesiyle kökenlerin keskin hatları da giderek ortadan kalktı, benzerlikler ve ortaklıklar giderek arttı. Sürekli birbirine karışarak benzeşme süreci hâlâ devam ediyor ve bu gelişimin nereye varacağı henüz belli değil. Yine

de, her sınıftan, her katmandan Brezilyalı daha şimdiden ulusal kimliğin belirgin ve tipik damgasını taşıyor.

Brezilyalılığın karakteristik özelliklerini herhangi bir kökene dayandırmaya çalışmak, gerçekdışılığa, yapaylığa sürüklenmek olur. Zira Brezilyalının en tipik özelliği, tarihinin olmaması ya da bu tarihin kısacık olmasıdır. Kültürü, Avrupalı halklarınkini gibi mitik dönemlere uzanan kadim gelenekler üzerine kurulu değildir, Perulu ve Meksikalılar gibi kendi topraklarında tarihöncesine dayanan bir geçmişi de yoktur. Ulus son yıllarda yeni bileşimlerle ve kendi çabalarıyla önemli pek çok kültürel atılımda bulunmuşsa da, kültürünün temel unsurları tümüyle Avrupa'dan ithaldir. Gerek din, örf ve âdetler, gerek yaşam tarzı bakımından milyonlarca milyonlarca insan aslında hiçbir şeyi bu topraklara borçlu değildir. Tüm kültür değerleri çeşit çeşit gemilerle; Portekiz karavelaları, yelkenli gemiler ve modern vapurlarla okyanus ötesinden getirilmiş, çıplak ve yamyam yerlilerin Brezilya kültürüne kayda değer bir katkısı en hürmetkâr, en gayretkeş çabalarla bile keşfedilememiş, icat edilememiştir. Brezilya'nın eskiçağlara ait bir edebiyatı yoktur, kadim bir Brezilya dini yoktur, eski Brezilya müziği, nesilden nesle aktarılmış halk efsaneleri yoktur, el sanatlarının mütevazı örnekleri bile yoktur; başka yerlerdeki ulusal etnografya müzelerinde otokton yazı ve el sanatının bin yıllık ürünleri gururla sergilenirken, Brezilya müzelerinde etnografya köşesi bomboş kalmaya mahkûmdur. Ne kadar arasanız da, iz sürseniz de bu gerçeği değiştiremez, bugün samba ya da macumba gibi dansları Brezilya'nın milli dansları ilan etmeye kalktığınızda, gerçekleri gölgelemiş ve saptırmış olursunuz, zira bu dansları ve ritleri zenciler zincirleri ve köle damgalarıyla birlikte Afrika'dan getirmiştir. Brezilya topraklarında bulunan yegâne sanat objeleri, Marajó Adası'nın boyalı kil çömlekleri de otokton değildir; hiç kuşku yok ki bu nesneler yabancı ırklardan kalmadır, muhtemelen de Amazon'un ağzındaki ada-

ya kadar inen Perululular tarafından getirilmiş ya da üretilmişlerdir. Kısacası, şunu kabul etmeliyiz ki, burada mimaride ya da başka bir sanat dalında kolonyal dönemden, on altıncı, on yedinci yüzyıldan daha gerilere giden hiçbir şey yoktur ve kolonyal dönemin Bahia ve Olinda kiliselerindeki en güzel eserleri, şatafatlı altın sunaklar, ahşap oyma mobilyalar Portekiz ya da Cizvit üslubunun, Goa'dakilerden ya da anavatandakilerden hiçbir farkı olmayan örnekleridir. Burada, ilk Avrupalıların geldiği günden önceki tarihe uzandığınızda elleriniz bomboş kalır. Bugün Brezilya'ya özgü dediğimiz, öyle kabul ettiğimiz her şeyin kökeni ülkenin kendi geleneklerine değil, Avrupalılığın burada ülke, iklim ve insanlarıyla birlikte geçirdiği yaratıcı dönüşüme dayanır.

Brezilya'nın tipik kültürel değerleri daha şimdiden Portekiz'inkilerle karıştırılamayacak kadar kendine has olsa da, aralarındaki akrabalık yine de hissedilebiliyor. Bu bağı inkâr etmek yersiz olur. Portekiz Brezilya'ya, bir halkın oluşumu için elzem üç şey vermiştir: Dil, din, gelenek; nitekim yeni ülke, yeni ulus bu temeller üzerinde gelişebilmiştir. Bu temellerin başka bir güneş altında, başka boyutlar içerisinde, ülkeye giderek daha hızlı akan taze kanla başka bir içeriğe dönüşmesi, hiçbir kraliyet otoritesinin, hiçbir silahlı gücün engelleyemeyeceği kaçınılmaz bir süreçti, çünkü organikti. İki ulus özellikle de zihniyet bakımından birbirinden farklı gelişti; köklü bir tarihe sahip Portekiz görkemli geçmişinin özlemiyle yaşarken, Brezilya ileriye, geleceğe bakar. Anavatan tüm imkânlarını sonuna kadar tüketti, oysa yeni ülke olanaklarını tümüyle değerlendirmiş bile değil. Bu da ulusal yapıların farklılığından ziyade kuşak farkından kaynaklanıyor. Bugün yakın dost olan iki halk birbirine hiç yabancılaşmadı, ama tabiri caizse ayrı hayatlar yaşamaya başladı. Bunun belki de en önemli simgesi dildir. Yazı ve sözcük dağarcığı hemen hemen aynı, bir kitabın yazarının Brezilyalı mı yoksa Portekizli mi olduğunu ancak kulağımız çok

ince nüansları ayırt edebiliyorsa anlayabiliriz. Öte yandan, Tupí'lerin ve Tapuya'ların ilk misyonerlerin kayıt altına aldığı özgün dilinden günümüzün Brezilya diline geçen tek bir kelime yoktur. Brezilyalı Portekizceyi farklı bir aksanla, işte Brezilya aksanıyla konuşur –tek fark aksandır zaten– ama tuhaf olan, bu Brezilya aksanının, bu Brezilya lehçesinin ülkenin kuzeyinden güneyine, doğusundan batısına, sekiz buçuk milyon kilometrekaresinin her yerinde hep aynı, yani tam bir ulusal dil olmasıdır. Brezilyalı ile Portekizli aynı kelimeleri ve sözdizimini kullandığı için birbirini tümüyle anlar, ama aynı dil dünyasındaki Amerikan dili ile İngilizcenin farklı yönlerinin zamanla giderek barizleştiği gibi, Brezilya Portekizcesi ile Portekiz Portekizcesi arasındaki tonlama ve kısmen edebi ifadede farklılıkları da başlangıçta eser miktardayken şimdi giderek artıyor. Binlerce millik bir mesafe, başka bir iklimde ve farklı yaşam koşullarında, yeni bağlar ve ortaklıklar, dört asırdan sonra kendini hissettirmeye başlayacaktı elbette; yeni bir tipolojinin, tamamen kendine özgü bir ulusal kimliğin yavaş yavaş ama engellenemez bir biçimde oluşması kaçınılmazdı.

Brezilyalının fiziksel ve ruhsal bakımdan en karakteristik özelliği, Avrupalı ve Kuzey Amerikalıdan daha narin ve hassas olmasıdır. İriyarı, kalın kemikli insan tipini pek göremezsiniz burada. Bu halkın mizacında acımasızlığa, şiddete, kabalığa, kibre, küstahlığa yer yoktur ve bunu binlerce kez bizzat gözlemlemek insana mutluluk verir. Brezilyalı sessiz bir insandır, hayal kurmayı sever ve duygusaldır, hatta bir nebze melankoliktir, nitekim havadaki bu melankoliyi daha 1585'te Anchieta ile Peder Cardim de hissetmiş, yeni ülkeyi *desleixada e remissa e algo melancólica** sözleriyle tarif etmişlerdi. Kişisel ilişkilere de bir sükûnet ve yumuşaklık hâkimdir. Birinin yüksek sesle konuştuğunu ya da karşısındakine öfkeyle bağırdığını duyamazsınız, bizim hiç alışkın

* (Port.) Lakayt, durgun ve bir nebze melankolik. (ç.n.)

olmadığımız bu pes perdeler, bu sessizlik en çok da kalabalık ortamlarda hissedilir. Mesela Penha'daki gibi büyük bir halk festivalinde ya da daracık bir alanda binlerce insanla birlikte bir sürü çocuğun da toplandığı Paquetá Adası'daki bir tür kilise panayırına gitmek için feribotla karşıya geçerken bağırış çağırış olmaz, sevinç nidaları, birbirini çılgınca eğlendirmeye çalışan insanların neşeli çığlıkları duyulmaz. Kalabalık kitleler halinde eğlenilse de herkes sakinliğini ve mesafesini korur ve hiçbir kabalığın, zorbalığın olmaması sessizce tadını çıkardıkları sevinçlerine dokunaklı bir tatlılık verir. Gürültü çıkarmak, bağırıp çağırmak, coşkuyla kendinden geçmek, çılgınca dans etmek buradaki örf ve âdetlere o kadar aykırıdır ki, baskılanan, biriktirilen tüm iştiyaklar dört günlük karnavala saklanıyor gibidir; ama bir anda zincirlerinden boşanmış gibi çılgınca eğlenen milyonlarca insanın bir araya geldiği o dört günde bile herhangi bir taşkınlık, ahlaksızlık ya da bayağılık yaşanmaz; her yabancı, hatta her kadın gürültüden inleyen kalabalık sokaklarda rahatlıkla dolaşabilir. Brezilyalı doğal müşfikliğini her zaman muhafaza eder. Her sınıftan insanın birbirine nezaket ve içtenlikle yaklaştığını görmek, son yıllarda iyice vahşileşen Avrupa'dan gelen bizleri her defasında şaşkınlığa sürüklüyor. Sokakta karşılaşan iki adamın kucaklaştığını gördüğünüzde, kardeş ya da eski dost olduklarını, birinden birinin Avrupa'dan ya da uzak bir yolculuktan döndüğünü düşünürsünüz. Ama sonraki köşe başında da yine kucaklaşıldığını görünce, sarılarak selamlaşmanın Brezilyalılar arasında doğal bir âdet, bir samimiyet ifadesi olduğunu anlarsınız. Burada insan ilişkileri, Avrupa'da çoktan unuttuğumuz biçimlerde tezahür eden nezaket kurallarına dayanıyor; sokakta ayaküstü sohbet ederken insanlar şapkalarını ellerinde tutar, birine bir şey sorduğunuzda size yardımcı olmak için kendini paralar, yüksek tabaka ise ziyaret ve iadeiziyaret, kartvizit alıp verme gibi protokollere titizlikle riayet eder. Her yabancı büyük bir

saygıyla karşılanır, önündeki zorluklar incelikle bertaraf edilir; biz Avrupalılar her tür insaniyete maalesef kuşkuyla yaklaştığımız için dostlarımıza ve yeni göçmenlere, bu içtenliğin acaba sadece nezaketen ve şeklen mi olduğunu, ırkların ve sınıfların birbirine karşı nefret ve haset duymadan bir arada yaşadığı izleniminin yüzeysel bir bakışın yanılgısı mı olduğunu sorarız. Ama herkes ağız birliği etmişçesine bu halkın en önemli özelliğinin cana yakınlık olduğunu söyler. Kime sorarsanız sorun, ülkeye ilk gelenlerin sözlerini tekrarlar: *É a mais gentil gente.** Bu ülkede hayvanlara zulmedildiği hiç duyulmamıştır, boğa güreşleri ya da horoz dövüşleri hiç olmamıştır, Engizisyon *autodafé*'lerini en karanlık günlerinde bile halkın gözü önünde uygulamamıştır; her tür vahşeti içgüdüsel olarak reddeder Brezilyalı; nitekim istatistiklerin de ortaya koyduğu gibi, cinayetlerin hemen hemen hiçbiri planlı ve kasıtlı değildir, anlık bir *crime passional*'dir, ani bir kıskançlık patlaması ya da gurur yüzünden işlenmişlerdir. Hile ve desiseyle, harislik ya da kurnazlıkla işlenmiş suçlar nadirattandır; bir Brezilyalının bıçağına davranması tendon kopması ya da güneş çarpması gibi bir şeydir, nitekim São Paulo'daki büyük *penitenciária*'yı** ziyaret ettiğimde en çok dikkatimi çeken, mahkûmlar arasında kriminolojide tarif edilen suçlu tanımına uyan kimsenin olmamasıydı. Sakin, munis bakışlı, uysal insanlardı hepsi de, muhtemelen bir öfke anında kontrolü kaybederek suç işlemişlerdi. Ama genelde –ki bunu her yeni göçmen de teyit ediyor– Brezilya insanında şiddet, vahşet ve sadizmden eser yoktur. Brezilyalı iyi niyetli, temiz kalplidir, güneylilere özgü o sevecen, hafifften çocuksu mizaç onda ziyadesiyle vardır. Burada geçirdiğim aylarda ne alt ne de üst sınıfların herhangi bir nezaketsizliğiyle karşılaştım; nereye gidersem gideyim, yabancılara, farklı ırktan ve halktan insanlara, başka ülkelerde artık

* (Port.) Çok nazik insanlar. (ç.n.)

** (Port.) Hapishane. (ç.n.)

pek az rastlanan bir güvenle yaklaşıldığını gördüm. Şehrin göbeğindeki kayalara iğreti kuş yuvaları gibi iliştirilmiş favelalarda, bu harikulade pitoresk zenci mahallelerinde merakla dolaşırken bazen vicdan azabına ve kötü bir önseziye kapılıyordum. Sonuçta, hayat standartının en alt seviyesini görmeye, gelen geçenlerin bakışlarından gizlenemeyen biçare toprak ve bambu kulübelerde en ilkel koşullarda yaşayan insanları izlemeye giden, izin almadan evlerinin içine, özel hayatlarına bir göz atan meraklının tekiydim çünkü. İlk başlarda hep tetikteydim, Avrupa'da bir işçi mahallesinde dolaşırken de olabileceği gibi her an düşmanca bakışlarla karşılaşmayı ya da arkamdan küfredildiğini duymayı bekliyordum. Oysa tam tersine, bu temiz kalpli insanlar ücra mahallelerine yolu düşen yabancıları misafir, hatta dost olarak görüyorlar; yolda karşılaştığınız su taşıyan bir zenci size bembeyaz dişleriyle kocaman gülümserken kaygan toprak basamaklardan çıkmanıza yardımcı oluyor; çocuklarını emziren kadınlar siz yanlarından geçerken rahatsız olmuyor, başlarını kaldırıp dostça bakıyorlar. Her tramvayda, her gezi teknesinde, karşınızda oturan kişi ister zenci, ister beyaz ya da melez olsun, aynı rahat ve içten tavırlarla karşılaşıyorsunuz. Ondan fazla ırk var burada, ama aralarında bir ayrım yapıldığına asla rastlamıyorsunuz, ne çocuklar ne de yetişkinler dışlanıyor. Siyah çocuk beyaz çocukla oynuyor, kahverengi melez zenciyle kol kola geziyor, hiçbir yerde ne bir kısıtlama var ne de şahsi bir boykot. Orduda, resmi kurumlarda, çarşı pazarda, yazıhanelerde, mağazalarda, işyerlerinde kimse kimseyi ten rengine ya da kökenine göre sınıflandırmıyor, barış ve huzur içinde işinde gücünde herkes. Japon erkekler zenci kadınlarla, beyazlar yerlilerle evleniyor: Burada "melez" kelimesi bir hakaret değil, herhangi bir aşağılama içermeyen bir tespit sadece: Sınıf nefreti ve Avrupa'nın zehirli bitkisi ırk nefreti bu topraklarda henüz kök salmamış.

Brezilyalı, bu olağanüstü ruh zarafetinin, bu önyargısız, art niyetsiz sevecenliğinin, şiddete hiç yatkın olmamasının bedelini çok güçlü, belki aşırı güçlü bir hassasiyetle öder. Sadece duygusal değil, aynı zamanda da duyarlı mizacından ötürü hemencecik rencide olan bir onur duygusuna sahiptir. Kendisi çok nazik ve mütevazı olduğundan, kasıt olsun olmasın her nezaketsizliği derhal hakaret olarak algılar. Fakat bir İspanyol veya İtalyan veyahut İngiliz gibi şiddetli bir tepki göstermez, suskunluğa bürünerek kırgınlığını içine atar. Her yerde şu hikâyeyi duyarsınız: Bir evin hizmetçisi ki rengi siyah, beyaz ya da kahverengi olabilir, temiz, nazik ve sessizdir, şikâyetçi olunabilecek hiçbir tarafı yoktur. Bir sabah evden çıkıp gittiği anlaşılır; evin hanımı bunun nedenini bilmez, asla da öğrenemeyecektir. Evvelki gün hizmetçiyi hafifçe azarlamış, bir memnuniyetsizliğini dile getirmiş, fakına varmadan kızın kalbini kırmıştır belki. Kız isyan etmemiş, yakınmamış, tartışmamıştır. Eşyalarını usulca toplayıp sessizce çıkıp gitmiştir. Brezilya insanının kendini haklı çıkarmaya çalışmak, yakınmak ya da öfkeyle basıp gitmek gibi bir huyu yoktur. İçine kapanmakla yetinir; bu onun doğal karşı savunmasıdır ki bu sessiz, gizemli inatla burada çok sık karşılaşırsınız. Bir davet ya da teklif, büyük bir nezaketle de olsa reddedildiğinde, bir daha asla tekrarlanmaz, mağazadaki bir şeyi satın almakta tereddüt ettiğinizde hiçbir tezgâhtar sizi bir iki kelimeyle olsun ikna etmeye çalışmaz; bu gizemli gurur, onur konusundaki bu hassasiyet en alt tabakanın en yoksullarında da var. Dünyanın en zengin şehirlerinde, Londra ve Paris'te, hele hele Avrupa'nın güneyinde her yerde dilenci görülürken, "çıplak yoksulluğun" abartılı bir ifade sayılamayacağı bu ülkede dilencinin yok denecek kadar az olmasının nedeni devletin dilenciliği yasaklaması değil, en nazik ret cevabından bile gücenen bu halkın aşırı hassas mizacıdır.

Bana öyle geliyor ki, Brezilya halkının belki de en karakteristik özelliği duygularının narinliği ve her tür hoyratlık-

tan yoksun oluşu. Burada insanlar mutlu olmak için şiddetli heyecanlara, maddi başarılara ihtiyaç duymuyor. Son kertede birbirini geçme, alt etme, yarışma tutkusu olan, bizdeki gençliğin çiğleşmesine ve nadanlaşmasına yol açan sporun, insanı sükûnete ve keyfetmeye davet eden bu iklimde absürt bir önem kazanmaması ve bizim medeni ülkelerimizde sıradanlaşan o taşkınlık ve kudurganlığın izine rastlanmaması tesadüf olmasa gerek. Goethe'nin ilk İtalya gezisinde, güneylilerin mütemadiyen maddi ya da metafizik hedefler peşinde koşmadan hayattan sakince kâm aldıklarını gördüğünde kapıldığı şaşkınlıkla karışık memnuniyet burada da her defasında minnettarlıkla hissediliyor. Burada insanlar çok fazla şey istemiyor, sabırsız değiller. İşten sonra ya da iş arasındaki molalarda biraz sohbet etmek, kahve içmek, sinekkaydı tıraşla ve pırıl pırıl ayakkabılarla gezmeye çıkmak, evde çocuklarıyla hoşça vakit geçirmek çoğuna yetiyor. Her keyif, her mutluluk bu huzurlu sükûnetle örülü. Ülkenin öteden beri nispeten kolayca idare edilmesinin, Portekiz'in buraya büyük bir ordu yığmaya, bugünkü hükümetin barışı ve düzeni sağlamak için baskı uygulamaya ihtiyaç duymamasının nedeni de bu. Halkın barışseverliği ve hasetten azade mütevazılığı sayesinde gruplar ve sınıflar bu devlette nefretten uzak bir şekilde bir arada yaşayabiliyor.

Brezilyalının en güzel erdemlerinden biri olduğunu düşündüğüm bu kalenderlik, bu mütevazılık, bu sabır ekonomik başarı konusunda bir handikap olabilir. Ülkenin kolektif iş performansı Avrupa ya da Kuzey Amerika'nın çok gerisinde, nitekim iklimin insanları halsizleştiren etkisinin verimliliği ister istemez düşürdüğünü bundan dört asır önce Anchieta da tespit etmişti. Ama bu düşük performans tembellik olarak görülmemeli. Brezilyalı özünde mükemmel bir işçidir. Beceriklidir, hızlı çalışır, hızlı kavrar, her alanda yetiştirilebilir. Almanya'dan gelirken yeni, genelde karmaşık teknolojileri de getiren göçmenler, vasıfsız işçilerin bile

yeni üretim biçimlerine kolayca uyum sağladığı konusunda hemfikirler. El sanatlarında kadınlar pek maharetli, üniversite öğrencileri bilim dallarına yoğun ilgi gösteriyor. Brezilyalı zanaatkâr ya da işçileri kalitesiz olarak nitelemek büyük bir haksızlık olur, zira São Paulo'da, yani daha elverişli bir iklimdeki Avrupa standartlarında bir işletmede dünyadaki herhangi bir işçi kadar verimli çalışırlar. Rio de Janeiro'da ayakkabıcıların ve terzilerin o daracık atölyelerinde gece geç saatlere kadar nasıl canla başla çalıştıklarını defalarca gözlemledim, yazın kolunuzu kaldırmakta bile zorlandığınız o cehennem sıcağında inşaatlarda dur durak bilmeden en ağır işlerin yapıldığına hayranlıkla tanık oldum. Dolayısıyla, burada eksik olan beceri, istek ve hız değil, iki kat emek harcayarak hayatta iki kat daha hızlı ilerleme ya da bugünkü yaygın tabirle "yükselme" derdindeki Avrupalının ya da Kuzey Amerikalının tez canlılığıdır, yani dinamizmi yavaşlatan hırs eksikliğidir. *Caboclo*'ların çoğu, özellikle de tropik bölgelerdekiler, tasarruf edip para biriktirmek için değil, birkaç günlük ekmeklerini çıkarmak için çalışırlar; doğanın ihtiyacınız olan her şeyi sunduğu, evin etrafında yetişen meyvelerin adeta ağzınıza düştüğü, hazırlık gerektiren çetin kışların yaşanmadığı tüm ülkelerde kazanç ve tasarruf konularında belli bir lakaytlık oluyor, ne para ne de zaman telaşına düşüyor insanlar. Şu ya da bu iş neden ille de şimdi yapılsın? Neden yarına *–amanhã, amanhã**– bırakılmasın? Böyle cennet gibi bir yerde aceleye ne gerek var? Dakikliğe gelince; burada her konferans, her konser şaşmaz bir dakiklikle çeyrek ya da yarım saat geç başlar; saatinizi buna göre ayarladığınızda hiçbir şeyi kaçırmaz, duruma uyum sağlarsınız. Burada hayatın kendisi, zamandan daha önemlidir. Çoğu zaman işçiler –herkesten o kadar çok duydum ki bunu, doğruluğundan kuşkum yok– haftalık ücretlerini aldıktan sonra iki üç gün işe gelmezler. İşçi bir hafta boyunca canla başla çalışmışsa,

* (Port.) Yarın, yarın. (ç.n.)

son derece mütevazı hayatını iki üç gün çalışmadan idame ettirmeye yetecek kadar para kazanmışsa niye iki gün daha çalışsın? Fazladan birkaç *milreis*'le zengin olamayacağına göre, iki üç gün kafasını dinleyip keyif çatabilir; bunu anlayabilmek için buradaki bolluk ve bereketi görmüş olmak lazım belki de. Gri, kasvetli bir ülkede hayatın sıkıcılığından kurtulmanın tek yolu çalışmaktır, ama meyvelerle dolup taşan, güzelliğiyle mutlu eden böylesine zengin bir doğada, maddi zenginliğe kavuşmak için bizdeki gibi şiddetli bir arzu duyulmuyor. Brezilyalının gözünde zenginlik sayısız iş gününden biriktirilen paranın bir kenara yığılması, sinirleri harap eden çılgın bir tempoda çalışmanın sonucu değil. Zenginlik, hayali kurulan bir şey burada; zenginliğin gökten kucağa düşmesi bekleniyor ki göğün bu görevini Brezilya'da lotarya yerine getiriyor. Brezilya'da loto, bu sessiz sakin halkın birkaç tutkusundan biri, yüz binlerce, milyonlarca insanın günbegün beslediği ortak umududur. Çarkıfelek hiç durmadan döner, her gün çekiliş yapılır. Nereye giderseniz gidin, her mağazada, sokakta, vapurda, trende piyango bileti satılır, berber çırağından ayakkabı boyacısına, hamaldan yazıhane çalışanına, askere varıncaya kadar her Brezilyalı haftalık yevmiyesinden arta kalanla piyango bileti satın alır. Öğleden sonra belli bir saatte piyango çekilişinin yapıldığı yerlerin önüne kara bir tümör gibi birikir kalabalıklar; bütün evlerde, bütün mağazalarda radyo açıktır; o anda bütün bir şehir, hatta belki de tüm ülke nefesini tutmuş tek bir rakama yoğunlaşmıştır. Üst tabakalar ise gazinolarda kumar oynar, hemen hemen her kaplıcada, her lüks otelde bir kumarhane bulunur. Onlarca Monte Carlo vardır burada ve masalar genelde hıncahınç doludur. Ama bunlar da yetmemiş, Avrupa'dan ithal lotoya, bakaraya ve rulete, Brezilya'ya özgü bir milli kumar, *bicho* denen hayvan oyunu da eklenmiştir; *bicho** hükümet tarafından kati

* (Port.) Hayvan. (ç.n.)

surette yasaklanmış olsa da, tüm engellere rağmen büyük bir şevkle oynanır.

Bicho'nun, bu hayvan oyununun doğuş hikâyesi, şans oyunu tutkusunun bu halkın hayalperest ve naif karakterine ne kadar da hitap ettiğini gösteriyor aslında: Rio de Janeiro'daki hayvanat bahçesinin müdürü ziyaretçi sayısının azlığından şikâyetçiymiş. Sonra, ülkesinin insanlarını çok iyi bildiği için, hayvanat bahçesinde her gün belirli bir hayvanla, bir gün ayı, bir gün eşek, bir gün papağan ya da fille ilgili bir çekiliş düzenlemek gibi muhteşem bir fikir gelmiş aklına. Hayvanat bahçesi biletinin üzerinde, o gün için belirlenen hayvanın rakamı olan ziyaretçiye bilet parasının yirmi ya da yirmi beş katı ödenecekmiş. Fikir anında tutmuş: Hayvanat bahçesi, hayvanları görmekten ziyade çekilişe katılıp ikramiyeyi kazanmak için gelen insanlarla haftalarca dolup taşmış. Ama bir süre sonra her gün her gün onca yol kat edip hayvanat bahçesine gitmeyi fazla zahmetli bulan insanlar kendi aralarında, o gün piyangonun hangi hayvana çıkacağına dair bahis oynamaya başlamışlar. Meyhanelerin arkasında, sokak köşelerinde, bahis parası alıp ikramiye ödeyen küçük bahis dükkânları peyda olmuş. Sonunda oyun polis tarafından yasaklanınca bunun da bir çaresi bulunmuş, resmi lotarya sonuçlarındaki her rakam belirli bir hayvanın rakamını da temsil eder olmuş. Bugün polisin eline hiç koz vermemek için bahisler karşılıklı güven temelinde oynanıyor. Bahis dükkânları müşterilerine makbuz vermiyor, ama ikramiyenin ödenmediği tek bir vaka bilinmiyor. Bu oyun, belki de yasak olduğu için, tüm çevrelerde tutkuyla oynanıyor; Rio'daki her çocuk, sayı sayınayı yeni öğrenenler bile, hangi rakamın hangi hayvanı temsil ettiğini ezbere bilir ve listeyi alfabeden daha hızlı sayar. Hiçbir otorite, hiçbir yasak oyunu engelleyememiştir. Öyle ya, insanın gece gördüğü rüya sabah hayvan oyunu ve lotoda çıkmayacaksa ne işe yarar? Milli tutkulara yasaklar sökmediğinden, harislik nedir bil-

meyen Brezilyalı bu eksiğini her gün kurduğu aniden zengin olma hayalleriyle telafi eder.

Kuşkusuz, Brezilya toprağının tüm nimetlerinden henüz yararlanmadığı gibi, insanı da içindeki yeteneği, kapasite ve potansiyeli yüzde yüz ortaya koymuş değildir. Ama iklimin olumsuz etkisine ve insanların fiziksel dayanıksızlığına rağmen sergilenen performansın hiç fena olmadığı söylenebilir, hatta son yıllarda dünyada yaşananlara baktığınızda, telaş ve hırs eksikliğini bir kusur, ilerlemekte acele edilmemesini bir hata olarak görmekte tereddüt ediyorsunuz. Zira Brezilya sorununun çok ötesindeki asıl mesele, uluslar ve bireylerin kendine yeterek barış içinde yaşamasının, bir ulusu diğeriyle yarıştıran ve sonunda savaşa sürükleyen o abartılı dinamizmden daha önemli olup olmadığı, insanın içindeki tüm dinamik güçlerin sonuna kadar kazınıp çıkarılmasının, bu *doping*'in, bu aşırı hararetin ruhunu çoraklaştırıp çoraklaştırmadığıdır. Ticari istatistiklerin ve ticaret bilançolarının kuru rakamlarına karşılık göze görünmeyen hakiki bir kazanç vardır burada: Bozulmamış, güdükleştirilmemiş bir insaniyet ve huzur dolu bir memnuniyet.

Varoluş tarzındaki bu şaşırtıcı kanaatkârlık ülkenin tüm alt tabakasının karakteristik özelliğidir ki muazzam bir tabaka, ne sayıları ne de hayat koşulları kayıt altına alınmış başı sonu olmayan kara bir kitledir bu. Büyük şehirlerde yaşayanlar pek karşılaşmaz bu insanlarla. Kuzey Amerika'daki, Avrupa'daki mülksüzler kitlesi gibi fabrikalarda, işyerlerinde toplanmamışlardır; proletarya da denemez onlara, çünkü ülkenin her yerine dağılmış bu görünmez milyonlar arasında herhangi bir bağ yoktur. Amazonların *caboclo*'ları, ormanlardaki *seringueiro*'lar, engin otlaklardaki *vaqueiro*'lar, balta girmemiş ormanlardaki Indio'lar belli başlı yerlerde bir arada yaşamazlar; yabancılar (büyük şehirlerdeki Brezilyalılar da) pek bilmez onları. Tek bildikleri, sayıları milyonları aşan bu insanların bir yerlerde yaşadığı, hemen hemen

tamamı renkli olan bu en alt tabakanın hayat standartının hem ihtiyaçların karşılanması hem de gelir bakımından çok düşük, sıfıra yakın olduğudur. Indio'lar ile kölelerin defalarca birbirine karışmış bu melez evlatlarının yaşam biçimi asırlardan beri değişmemiş, gelişmemiş, teknolojik kazanım ve ilerlemeler hayatlarına hemen hemen hiç yansımamıştır. Evlerini nereye isterlerse oraya, genelde kendi elleriyle yaparlar, bu kulübelerin ya da küçücük bambu evlerin duvarlarını çamurla sıvar, üzerini sazlarla kapatırlar. Ülkenin iç kesimlerindeki kulübelerde cam pencere bir lükstür, yatak ve masa dışında aynaya ya da başka bir eşyaya nadiren rastlanır. Kulübelere kira ödenmez elbette; şehirler dışındaki toprak ve araziler o kadar değersizdir ki, hiç kimse birkaç metrekarenin parasını isteme zahmetine girmez. Bu iklimde giysiye pek ihtiyaç duyulmaz, bir keten pantolon, bir gömlek ve ceket fazlasıyla yeter. Muz, manyok, ananas, hindistancevizi ağacından, çalısından bedava toplanır, birkaç tavuk da kolayca bulunur, belki bir de domuz. Böylece temel ihtiyaçlar karşılanmış olur. Bir amele ister düzenli bir işte çalışsın ister fırsat buldukça, cebine mutlaka sigara parası kalır, ufak tefek, ama gerçekten ufak tefek birkaç ihtiyacını karşılayabilir. Bu alt sınıfların, özellikle de kuzeydekilerin hayat standartının çağdışı kaldığını, adeta endemik olan bu yoksulluk yüzünden yetersiz beslenen halkın doğru dürüst çalışmaya mecali kalmadığını üst tabakalar da bilir elbette ve çıplak yoksullukla mücadele etmek için sürekli yeni önlemler düşünülüp hayata geçirilir. Ama Getúlio Vargas hükümetinin asgari ücret normları demiryolundan ve karayolundan uzak ücra bölgelere, Mato Grosso ve Acre ormanlarına henüz ulaşamamıştır; hiçbir resmi kaydı olmayan milyonlarca insan düzenli, örgütlü bir iş hayatından ve medeniyetten henüz fersah fersah uzaktır ve ülkenin çalışma hayatına katılmaları yıllar, onyıllar alacaktır. Brezilya, doğasının zenginliğinden tümüyle faydalanamadığı gibi, bu büyük kara kitleyi de ne

üretici ne de tüketici olarak değerlendirebilmiştir. Geleceğin muazzam rezervlerinden, bu şaşırtıcı ülkenin henüz kullanmadığı enerji potansiyellerinden biri de bu kitlelerdir.

Ülkenin entelektüel kültürüne hemen hemen hiç katkıda bulunamamış bu insanların – çoğu okuryazar değildir, hayat standartları neredeyse sıfır noktasındadır–, karanlıklardaki bu amorf kitlenin üzerinde, hızla gelişen ve etkisi giderek güçlenen küçük burjuvazi, taşra orta sınıfı yükselir: Masa başı çalışanları, küçük girişimciler, işadamları, zanaatkârlar, şehirler ve *fazenda*'lardaki çeşitli meslek erbabı. Brezilyalıya has hayat tarzı en çok da bu rasyonel sınıfın insanlarında görülür; koloni döneminin eski gelenekleri bu sınıfta bilinçli bir biçimde yaşatılıp yaratıcı çabalarla geliştirilerek kendine özgü bir yaşam biçimine dönüşmüştür. Gerçi içlerine girmek, hayatlarına bir göz atmak kolay değildir, zira dışarıya karşı her tür gösterişten uzak durur, dikkat çekmeyecek kadar sade bir hayat sürer, adeta sessizce yaşarlar, çünkü orta sınıfın hayatının dörtte üçü, eski Avrupa tarzına uygun şekilde aile çevresinde geçer. Bugün Rio de Janeiro ve São Paulo'daki apartmanlarla birlikte ilk kez ortaya çıkan kiralık daireler bir yana, müstakil ev, varoluşun özünün, yani ailenin koruyucu kılıfıdır. Böyle bir ev ekseriyetle bir, en fazla iki katlı, üç ila altı odalıdır, gösterişsiz ve sade dış cephesi sokağa bakar, içi de öyle sade döşenmiştir ki, kalabalık davetler vermeye, yatılı misafir ağırlamaya pek müsait değildir. Üç dört yüz "üst sınıf" aile haricinde ülkenin hiçbir yerinde değerli tablolar, vasat da olsa bir sanat eseri, kıymetli kitaplar bulunmaz, Avrupalı küçük burjuvanın konforlarına da rastlanmaz – Brezilya'da tekrar tekrar dikkatinizi çeker bu mütevazılık. Evin içi yalnızca aileye göre düzenlendiğinden sahte şatafat ve ıvır zıvırla göz boyamaya kalkışılmaz. Radyo ve elektrik ışığı, olsa olsa bir de banyo dışında bugün evlerin iç düzeni ve işleyişi kral naiplerinin kolonyal döneminden farklı değildir; geçen yüzyılın bizde çoktan tarihe

karışan –insanın neredeyse esef duyacağı geliyor– bazı ataerkil örf ve âdetleri burada henüz tümüyle korunuyor, bilinçli bir biçimde yaşatılan geleneğin gücü aile bağlarının ve baba otoritesinin gevşemesine direniyor. Koloni döneminin biraz daha muhafazakâr zihniyeti Kuzey Amerika'nın eski eyaletlerindeki gibi burada da hâlâ etkisini sürdürüyor; Avrupa'da babalarımızdan dinlediğimiz dedelerimizin dünyası burada hâlâ capcanlı karşımıza çıkıyor. Aile burada hayatın anlamı, her şeyin doğduğu ve eninde sonunda geri döndüğü güç merkezidir. Bu ortak yaşamda aile fertleri dayanışma içindedir; hafta içi en yakınlarla, pazar günleri geniş bir akraba çevresiyle bir araya gelinir; hangi mesleğin seçileceğine, hangi üniversitede okunacağına birlikte karar verilir. Ailenin kayıtsız şartsız efendisi burada hâlâ babadır, kocadır. Aile babası tüm haklara ve ayrıcalıklara sahiptir, herkesin kendisine itaat etmesini en doğal hakkı olarak görür; geçmiş yüzyıllarda bizde de olduğu gibi, özellikle kırsal kesimde evlatlar saygılarını göstermek için babalarının elini öper. Erkeğin üstünlüğü ve otoritesi hâlâ tartışmasız kabul edilir; kadınlar birkaç yüzyıl öncesine nazaran daha az baskı görse de, etki alanı evle sınırlı olan kadına erkeğin yaptığı pek çok şey yasaktır. Orta sınıf kadının burada tek başına sokağa çıktığına pek rastlanmaz, yanında bir kadın arkadaşı olsa bile hava kararddıktan sonra sokakta kocasız görülmesi hoş karşılanmaz. Bu nedenle akşamları, İspanya ve İtalya'da da olduğu gibi, şehirler sadece erkeklerindir, kahvehaneler erkeklerle doludur, bulvarda erkekler dolaşır ve büyük şehirlerde bile, bir kadının ya da genç kızın yanında babası ya da ağabeyi olmadan akşam sinemaya gitmesi düşünülemez. Kadın özgürlüğü ya da kadın hakları mücadelesi burada henüz filizlenmemiştir, ev kadınlarına göre çok küçük bir azınlık oluşturan çalışan kadınlar dahi geleneksel rollerinin dışına çıkamazlar. Genç kızlar daha da çok baskı altında tutulur. Evlenme niyetini açıkça belli etmeyen gençlerle masum bir arkadaşlık ilişki-

sine girmelerine müsaade edilmez, *flirt** kelimesinin Brezilya'da karşılığı yoktur. Bu koşullarda sıkıntı yaşamamak için insanlar genelde çok erken yaşta evlenir, orta sınıftan kızlar en geç on yedi-on sekiz yaşında gelin olur. Evlenir evlenmez çocuk yapmaktan kimse korkmaz, evlilikte çocuk sayısının giderek artması makbuldür. Kadın, ev ve aile arasında sıkı bağlar vardır, hayır işleriyle ilgili faaliyetler dışında kadınlar kutlama ya da törenlerde bile ön plana çıkmazlar; I. Dom Pedro'nun metresi Marquesa de Santos'u saymazsak, siyasi hayatta asla bir rol oynamamışlardır. Kibirli Amerikalı ve Avrupalılar bu durumu geri kalmışlık olarak görebilir, ama küçük evlerinde sessiz sakin, huzurlu bir hayat süren bütün bu aileler sağlıklı, normal yaşam tarzlarıyla toplumun belkemiğini oluşturur. Orta sınıf olanca muhafazakârlığına rağmen eğitim ve kültüre meraklı, ilerlemeye açıktır; bugün ülke yönetimini köklü ve aristokrat ailelerle paylaşmaya başlayan kuşak, bu sağlam ve sağlıklı hanelerden gelir; nitekim taşralı orta sınıf bir ailenin evladı olan Vargas da bu yeni, güçlü, enerjik, aynı zamanda da gelenekçi kuşağın bir anlamda en tipik örneğidir.

Tüm ülkeye nüfuz eden ve etkisi giderek artarak yeni Brezilya'yı temsil eden orta sınıfın üzerinde, bu genç ve demokratik ülkeyle ilgili yanlış bir izlenim yaratmayacak olsa aristokrat diyebileceğimiz, küçük ama köklü bir sınıf yükselir, daha doğrusu varlığını sürdürür. Zira kökleri kısmen koloni dönemine uzanan, kısmen de Kral João'yla birlikte Portekiz'den gelen, yoğun bir akrabalık ilişkisi içinde olan ve bazıları soyluluk unvanı alırken bazıları alamayan bu ailelerin tam bir aristokrat kasta dönüşecek kadar geriye giden bir geçmişi olmadı; ortak özellikleri yaşam tarzından ve nesillerdir geliştirdikleri entelektüel kültürden ibaretti. Avrupa seyahatlerine çıkan, Avrupalı öğretmen ve mürebbiyeler tarafından yetiştirilen, büyük servet sahibi olan ya da hükümette

* (İng.) Flört. (ç.n.)

önemli mevkilere getirilen bu aristokratlar ilk imparatorluk döneminden beri Avrupa'yla kültürel ilişkileri sıkı tutmuş, Brezilya'yı dünyanın gözünde kültürlü ve ilerici bir ülke haline getirmek için seferber olmuşlardır. Kuzey Amerika'nın demokratik idealizmi ile Avrupa'nın liberalizmini Amerika'nın tek monarşisinde birleştirmeyi bilen ve Brezilya siyasetinin yüz akı olan, uzlaşmaya, tahkim kurullarına ve anlaşmalara dayanan yönetim biçimini sükûnet ve ısrarla kabul ettirmeyi başaran Rio Branco, Rui Barbosa, Joaquim Nabuco gibi büyük devlet adamları kuşağı da bu çevrelerdendir.

Diplomasi bugün de hâlâ daha ziyade aristokrasinin elinde, ama idari yönetim ve askeriye yükselmekte olan orta sınıfın kontrolü altına girmeye başladı. Fakat aristokrat sınıfının genel hayat standartı üzerindeki etkisi neyse ki halen hissediliyor. Öte yandan, bu sınıf da her tür gösterişten uzak durur. Aristokratlar genelde şehrin vaktiyle en nezih semtleri olan Tijuca, Laranjeiras ya da Rua Paissandú'da, eski, harikulade bahçelerle çevrili, saraylık taslamayan güzel villalarda oturur, geleneksel yaşam kültürüne uygun biçimde yaşar, ülkelerinin tarihi sanat eserlerini toplarlar; diğer Güney Amerika ülkelerinde hemen hemen hiç görülmeyen, hem milli hem de evrensel değerlere bağlı olmalarıyla, sanatseverlikleri ve entelektüel liberallikleriyle Avusturyalı seçkinlere çok benzeyen kültürlü ve medeni insan modelini temsil ederler. Bu köklü ailelerin –köklü olmak için bir asır yeterlidir burada– kültürel egemenliği yeni yeni palazlanan para aristokrasisi tarafından henüz kırılmamıştır, çünkü eski aristokratların da çoğu zengindir ve burada bizdeki kadar kesin ayrımlar yoktur. Seçkincilik Brezilya'nın bilmediği bir şeydir –asıl gücü de buradan gelir– ve ırklar bağlamında olduğu gibi toplumsal tabakalar da sürekli bir asimilasyon içindedir. Ülkenin gelenekleri de geçmişi de, Brezilyalılığın yeni biçimleriyle kaynaşmaya direnecek kadar köklü değildir.

En alttaki kitle okuryazar olmaması ve coğrafi izolasyon nedeniyle tipik Brezilya kültürünün biçimlendirilmesine

katkıda bulunamadığından, Brezilya'nın dünya kültürüne katkısı hem üretim hem de tüketim anlamında orta sınıf ile aristokrasinin eseridir. Bu özel performansı gereğince değerlendirebilmek için Brezilya'nın entelektüel hayatının bir asırdan daha geriye gitmediğini, koloni döneminde üç asır boyunca her kültürel gelişimin sistematik bir biçimde bastırıldığını unutmamak gerekir. 1800'e kadar gazete çıkarmanın, edebiyat eseri yayımlamanın yasak olduğu ülkede kitap nadir bulunan çok kıymetli bir şeydi, ama aynı zamanda da fuzuliydi, zira iyimser bir hesapla bile 1800 civarında yüz kişiden doksan dokuzu okuma yazma bilmiyordu. Eğitim ve öğretimi teşvik edenler ilk başlarda sadece Cizvitlerdi, ama *colégio*'larında evrensel ve çağdaş eğitime değil, din derslerine öncelik tanıyorlardı elbette. Cizvitler 1765'te ülkeden kovulduktan sonra halk eğitiminde büyük bir boşluk oluşur. Ne devlet ne de belediye okul kurmayı düşünür. 1772'de Marquês de Pombal, elde edilecek gelirle ilkokullar açmak amacıyla gıda maddeleri ve içecekler için özel bir vergi çıkarılması talimatını verir, ama girişim kâğıt üstünde kalır. Ülke ilk gerçek kütüphanesine ancak Portekiz sarayının Brezilya'ya kaçmasıyla birlikte 1808'de kavuşur ve kral ikâmet ettiği şehre hiç olmazsa dışarıya karşı kültürel bir pırıltı kazandırmak için Avrupa'dan âlimler davet eder, akademiler ve bir sanat okulu açar. Ama tüm bunlar incecik bir cila tabakasından başka bir şey değildir; okuma, yazma ve hesap yapmanın esasında kolayca öğrenilen sırlarını geniş halk kitlelerine anlatmak için önemli bir atılımda bulunulmaz. Ancak 1823'te, imparatorluk döneminde bazı projeler geliştirilir: "*...cada villa ou cidade tenha uma escola pública, cada província um liceu, e que se estabeleçam universidades nos mais apropriados locais.*"* Ama her büyük yerleşimde ilkokul açılmasına yönelik kanun ancak dört yıl sonra, 1827'de

* (Port.) "... her köyde ve şehirde bir ilkokul, her eyalette bir lise açılması ve en uygun yerlerde üniversiteler kurulması..." (ç.n.)

yürürlüğe girer. Böylelikle, gelişimin ilk adımı nihayet atılmış olur, ama ilerlemeler kaplumbağa hızındadır. 1872'de nüfusu on milyonu aşan ülkede sadece 139.000 çocuk ilkokula gitmektedir; bugün, 1938'de bile hükümet okuma yazma bilmeyenlerin oranını nihayet sıfıra düşürmek için özel bir komisyon kurma gereğini duyuyor.

Kısacası, şiir ve edebiyatının hasretle beklenen ilk filizlerini vermesi için en önemli besinden, okurlardan asırlarca mahrum kalmıştı ülke. Dizeler yazmak, kitaplar kaleme almak, daha birkaç yıl öncesine kadar bir Brezilyalı için maddi karşılığını asla alamadığı, edebi idealler için kendini gerçekten feda ettiği kahramanca bir çaba anlamına geliyordu, zira bir yazar muhabirlik yapmıyorsa ya da siyasetin hizmetinde değilse boşa yaratıyor, boşa konuşuyordu. Geniş halk kesimleri kitapları okuyamıyordu, çünkü okuma bilmiyorlardı, en üstteki küçük entelektüel tabaka ise Brezilya'da yazılan kitapları önemsemiyor, şiir ve romanları daha ziyade Paris'ten getirtiyordu. Ancak son onyıllarda, kültürel alışkanlıkları, dolayısıyla da kültürel ihtiyaçları olan insanların ülkeye akın etmesiyle ve yükselen orta sınıfta eğitimin epeyce yaygınlaşmasıyla bir değişim yaşandı. Brezilya edebiyatı ancak uzun süre baskı altında tutulan ülkelerde görülen bir sabırsızlıkla dünya edebiyatına adım attı. Burada kültür ürünlerine şaşırtıcı derecede yoğun bir ilgi gösteriliyor. Kitapçılar her yerde pıtrak gibi çoğalıyor, baskı ve üretim teknikleri giderek gelişiyor, edebiyat eserleri ve kuramsal kitaplar bundan on yıl önce hayal bile edilemeyecek baskı sayılarına ulaşıyor, nitekim Brezilya'daki kitap üretimi Portekiz'dekini bile geride bırakmaya başladı. Bizde gençlerin tüm ilgisini uğursuz bir biçimde spor ve siyaset gasp ederken, Brezilya halkının ilgisinin odak noktasında entelektüel ve sanatsal üretim yer alıyor.

Brezilyalı esasen fikriyata meraklıdır. Esnek düşünür, hızlı kavrar ve doğuştan konuşkandır; ne de olsa Portekizlilerin torunu olduğundan, burada mektuplara ve insan ilişkilerin-

deki nezaket sözcüklerine, konuşmalarda bazen aşırıya kaçan süslü üsluba damgasını vuran söz sanatlarından büyük zevk alır. Okumayı çok sever; boş anlarında bir işçiyi ya da tramvay kondüktörünü elinde gazete, bir üniversite öğrencini elinde kitap olmadan pek göremezsiniz. Bu yeni kuşaklar için yazı ve edebiyat, Avrupa'daki gibi asırlardan beri hayatın doğal bir parçası, nesilden nesle aktarılmış köklü bir miras değil, bizzat elde edilmiş bir kazanım olduğundan insanlar hem kendilerini hem de dünya edebiyatını keşfetmenin gururunu ve sevincini yaşıyorlar. Güney Amerika ülkelerinde entelektüel başarılara başka yerlerle kıyaslanamayacak kadar büyük bir saygı duyulduğunu ve çağdaş edebiyatın dahi –ucuz baskılar sayesinde de– diğer gelenekçi toplumlara göre daha çok okunduğunu söylersek abartmış olmayız. Brezilyalının zarif biçimlere doğuştan eğilimli olması, ulusal edebiyatın başköşesine uzunca bir süre şiiri oturtmuştur; gerçekten müstesna şahsiyetler yetiştiren Brezilya şiir kültürünün temel taşları *Uruguai* ve *Marília* başlıklı epik şiirlerdir. Lirik şairler burada hâlâ çok popüler olabilir. Paris'teki Parc Monceau ve Lüksemburg Bahçeleri'ndeki gibi buradaki tüm parklarda da milli şairlerin heykelleri yükselir, hatta vatandaşlar –daha doğrusu yoksul halk– bu onuru henüz hayatta olan bir şaire, Catulo da Paixão Cearense'ye de bahşetmek için kendi arasında küçük gümüş paralar toplamıştır. Şiirin hâlâ saygıyla yüceltildiği son ülkelerden biridir Brezilya ve bugün Brezilya Akademisi, dile yepyeni, kişisel bir nüans katan çok sayıda şairi buluşturur.

Nesirde, roman ve novellada Avrupa'dan bağımsızlaşmak daha uzun sürüyor elbette. José de Alencar'ın *Guaranisi*'ndeki "iyi yerli" karakteri bile Chateaubriand'ın *Atala*'sı ya da Fenimore Cooper'ın *Meşin Çorap*'ı gibi yabancı örneklerin kopyasından başka bir şey değildir aslında; Alencar'ın romanlarının, ruhsal yaklaşımı, sanatsal atmosferi değil, sadece konusu, tarihi arka planı Brezilyalıdır.

Dünya edebiyatı salonuna Brezilya ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, ülkenin gerçek temsilcisi iki şahsiyetle, Machado de Assis ve Euclides da Cunba'yla adım atar. İngiltere için Dickens, Fransa için Alphonse Daudet neyse, Brezilya için de Machado de Assis odur. Ülkesini, halkını karakterize eden kanlı canlı figürleri yaratma ve etkileyici bir dille tasvir etme yetisine sahiptir; doğuştan anlatıcıdır, hafif bir mizah ile sağlam bir kuşkuculuğun karışımdan oluşan tarzı tüm romanlarına çok özel bir cazibe katar. David Copperfield İngiltere, Tartarin de Tarascon Fransa için nasıl ölümsüzse, Machado de Assis'in başyapıtlarının en tanınmışı olan *Dom Casmurro*'yla yarattığı karakter de Brezilya için ölümsüzdür; yazar döneminin en iyi Avrupalı edebiyatçılarıyla birlikte anılmasını anlatım biçiminin duruluğuna, berrak ve insani bakışına borçludur.

Machado de Assis'in aksine Euclides da Cunha meslekten yazar değildi; büyük ulusal destanı *Sertões* adeta bir tesadüf eseri yazıldı. Mühendis olan Euclides da Cunha, kuzeyin vahşi ve karanlık bölgelerinde isyancı Canudos tarikatına karşı yürütülen askeri keşiflerden birine *Estado de São Paulo* gazetesini temsilen katılmıştı. Keşif seferinin görkemli, dramatik dille anlatıldığı yazı dizisi daha sonra kitaba dönüşürken, Brezilya toprağının, halkının, ülkesinin bu kapsamlı psikolojik tasvirindekine benzer bir derinlik ve geniş sosyolojik perspektif bir daha asla yakalanamadı. Dünya edebiyatında belki en çok Lawrence'ın çöldeki mücadelesini anlattığı *Bilgeliğin Yedi Sütunu*'yla karşılaştırılabilecek eser ülke dışında pek bilinmez, ama görkemli, dramatik tasvirleri, zengin fikriyatı ve baştan sona sergilediği insancıllığıyla bu muhteşem destanın bugün pek meşhur olan sayısız kitaptan daha kalıcı olacağı kesindir. Bugün Brezilya edebiyatı dilin zarafeti ve inceliği bakımından roman yazarları ve şairleriyle yer yer muazzam bir ilerleme kaydetmiş olsa da, bu destanın vardığı zirveye hiçbir eseriyle ulaşamamıştır.

Öte yandan, ülkede sahne sanatları şimdilik çok yavaş gelişiyor. Şimdiye kadar gerçekten kayda değer bir tiyatro eserinden söz edildiğini duymadım, nitekim tiyatro sanatı kamusal ve sosyal hayatta da önemli bir rol oynamıyor. Aslına bakılırsa çok da şaşırtıcı bir durum değil bu, zira dengeli bir biçimde örgütlenmiş bir toplumun tipik ürünüdür tiyatro ve toplumun ancak belirli bir katmanına hitap eden bir sanat biçimidir, fakat Brezilya'da bu toplum biçiminin gelişmeye zamanı olmamıştır. Brezilya, bir Elizabeth dönemi ya da XIV. Louis'ninki gibi bir saray hayatı yaşamadı, İspanya ya da Avusturya'daki gibi tiyatro delisi bir orta sınıfı da olmadı. Tüm tiyatro prodüksiyonları ta imparatorluk döneminden itibaren ithal eserlerdi, üstelik de dev mesafeden ötürü ikinci sınıf kumpanyaların kalitesiz oyunlarıydı. Dom Pedro zamanında bile gerçek bir ulusal tiyatro kurma çabasına girilmedi; hatta Avrupa'dan ülkeye gelen ilk kumpanyaların oyunları Portekizce değil, İspanyolcaydı. Bugünün milyonluk şehirlerinde tiyatroya ilgi gösterebilecek bir kitle olsa da, sinema artık her yerde hazır ve nazır olduğundan burada tiyatro alanında yeni bir başlangıç yapmak için belki de çok geç kalındı.

Müzikte de benzer koşullar geçerlidir. Tüm tabakalara nüfuz etmiş yüzlerce yıllık bir geleneğin olmaması müzikte de kendini hissettirir. Ülkede büyük korolar yetiştirilmediğinden, müziğin *Matthäus-Passion* gibi anıtsal eserleri, büyük *requiem*'ler, Beethoven'in *Dokuzuncu Senfonisi*, Händel'in oratoryoları genel izleyici tarafından hemen hemen hiç bilinmez. Rio de Janeiro ve São Paulo'daki operanın repertuvarı, elli yıl öncesinde de olduğu gibi Verdi'nin, bir de en fazla Puccini'nin İtalyanca operalarından ibarettir. İmparator Dom Pedro'nun neredeyse bir asır önce ilk gösteriminin Rio de Janeiro'da yapılmasını istediği *Tristan* gibi bir eser o tarihten sonra belki ancak iki üç defa sahnelenmiştir, ayrıca çağdaş müzik de hemen hemen hiç bilinmiyor. Şim-

dilerde senfoni orkestrası kurma çalışmalarına başlanmıştır, ama burada izleyicilere en çok da hafif, eğlendirici müzik hitap eder.

İşte bu ülkeden, kendini eğitip yetiştirmenin gerçek bir kahramanlık, adeta iflah olmaz bir öğrenme şevki gerektirdiği bir dönemde bile dünya çapında başarı kazanan bir müzisyenin, Carlos Gomes'in çıkması bir o kadar hayrete şayandır. 1836'da São Paulo eyaletindeki küçük bir kasabada doğan Carlos Gomes henüz on yaşındayken bir orkestraya girer ve bırakın opera temsillerini, sahici bir partisyona bile ulaşmanın imkânsız olduğu bir ülkede kendini öyle bir azimle yetiştirir ki, daha yirmi dört yaşındayken *A Noite do Castelo* başlıklı bir opera yazar. İlk kez 1861'de Rio de Janeiro'da sahnelenen bu opera gibi sonraki operası da ülkede çok başarılı olunca İmparator Dom Pedro onu himayesi altına alarak yüksek öğrenim için Avrupa'ya gönderir. İtalya'da Gomes'in eline memleketlisi José de Alencar'ın *Guarani*'sinin İtalyanca çevirisi geçer, Gomes derhal libretto yazarına koşarak bir Brezilyalı olarak Brezilya'yı bu eserle tanıtmak istediğini söyler. Opera ilk kez 1870'te La Scala'da sahnelenir ve müthiş bir başarı kazanır. Büyük üstat Verdi, kendine layık bir halef bulduğunu açıklar, nitekim *Guarani* –bir müzik tarihçisinin dediğine göre, Meyerbeer'in en iyi operası– bugün bile İtalyan operalarında zaman zaman sahneleniyor. Göze ve kulağa her istediğini bol miktarda, hatta biraz aşırıya kaçacak ölçüde sunan o büyük operaların tipik bir örneği olan, ama lirik bölümlerinin fazla melodik olmasıyla ruhu yeterince beslemeyen bu eser, Carlos Gomes'in başarısını ve daha da yükseleceğine dair büyük umutları bugün de anlaşılır kılıyor, ama tam da Meyerbeer döneminin o romantik ve şaşaalı tarzına fazlasıyla uyduğu için *Guarani* bugün yaşayan bir eserden ziyade bir müzik tarihi belgesidir. Dünya müziğine, İtalyanlaşmış Carlos Gomes'ten çok daha büyük bir katkıda bulunan besteci,

tipik Brezilya tarzıyla Villa-Lobos'tur. Onun kendine özgü güçlü ritimleri eserlerinin her birine başka hiçbir bestecide bulunmayan, keskinliği ve de gizemli hüznüyle Brezilya'nın doğasını ve ruhunu yansıtan renkler katar.

Brezilya halkının özelliklerinin resim sanatında benzer bir ifadesini bulabileceğimiz eserler, uluslararası sanat piyasasında kısa sürede yer edinmeyi başaran ilk Brezilyalı ressam olan Portinari'nin resimleridir. Gauguin'in Güney Pasifik, Segantini'nin İsviçre için yaptığı gibi ülkesinin muhteşem doğasını dünyaya tanıtmak isteyen bu adamı bekleyen ne çok renk, ne büyük bir çeşitlilik, ne muazzam işler var! Hummalı bir hızla büyürken, artık Avrupa ya da Kuzey Amerika'yı model almak istemediğini, kendi tarzını yaratmayı tercih ettiğini giderek daha çok ifşa eden şehirler mimarlara ne büyük imkânlar sunuyor! Nitekim pek çok mimari tarzın denendiği şehirlerde daha şimdiden önemli işler başarıldı.

Bilimde –uzmanlık alanıma girmediği için gereğince değerlendiremeyeceğim bir konu– son yıllarda özellikle de tarih ve ekonomi alanında şaşırtıcı ilerlemeler kaydedildi. Brezilya'yla ilgili eski belge ve tasvirlerin hemen hemen hepsi yabancılar tarafından kaleme alınmıştı. Ülkenin klasik tasvirlerini borçlu olduğu isimler, on altıncı yüzyılda Fransız Thévet, Alman Hans Staden, on yedinci yüzyılda Hollandalı Berleus, on sekizinci yüzyılda İtalyan Antonil, on dokuzuncu yüzyılda İngiliz Southey, Alman Humboldt, Fransız Debret ve Alman kökenli Varnhagen'dir. Fakat son onyıllarda titizlikle incelenen kaynaklardan yola çıkarak ülkenin tarihini yazma görevini artık Brezilyalılar üstlenmiş bulunuyor; hükümetin ve eyaletlerin kapsamlı yayınlarıyla birlikte bu araştırmalar daha şimdiden koca bir kütüphaneyi dolduruyor. Felsefe alanında gözlemlenen en ilginç olgu, Auguste Comte'un pozitivizminin burada bir ekol, hatta bir kilise kurmuş olması; Brezilya anayasasının önemli bir kısmı, bu-

radaki hayata kendi memleketinde olduğundan çok daha fazla nüfuz eden Fransız filozofun formülleri ve görüşleriyle örülü. Teknoloji alanında en başta havacı Santos Dumont, Eiffel Kulesi'nin etrafında uçan ilk insan olmasıyla ve büyük başarılar kazanmasını sağlayan cesur tayyare tasarımlarıyla ölümsüz bir üne kavuştu. Havadan daha ağır olan bir uçağı tarihte ilk uçuran insanın Santos Dumont mu yoksa Wright Kardeşler mi olduğu hâlâ tartışmalı bir konu olsa da, sonuçta tartışma Dumont'un modern dünyanın bu muhteşem başarısını gerçekleştiren ilk ya da –en kötü ihtimalle– ikinci insan mı olduğu sorusundan ibaret, ki bu da onun adının tarihin şeref levhasına ebediyen kazınması için yeterli. Santos Dumont'un hayatı başlı başına bir cesaret ve fedakârlık destanıdır ve teknoloji alanındaki başarıları kadar insanlık için yaptıkları, uçağın bomba atmakta kullanılmasını ve savaşın başka vahşetlerine alet edilmesini yasaklaması için Milletler Cemiyeti'ne çaresizlik içinde yazdığı o iki mektup da unutulmayacaktır. Yurdunun insani tavrını tüm dünya önünde ilan eden ve savunan o iki mektup bile onu nankörce unutulmaktan ilelebet koruyacak.

Bilanço çıkarırken her şeyi dikkate aldığımızda, Brezilya'nın kültür alanında daha şimdiden başarılı bir performans sergilediğini söyleyebiliriz. Ama değerlendirme yaparken, ülkenin kültürel yaşının dört yüz elli, nüfusunun da elli milyon olmadığını unutmamamız gerekir, zira Brezilya yüz yaşını yeni devirmiş sayılır, tam olarak sadece yüz on sekiz yaşındadır ve bugün ülkede modern yaşama üretken bir katkıda bulunanlar nüfusun ancak yedi-sekiz milyonunu oluşturur. Ülkeyi herhangi bir biçimde Avrupa'yla karşılaştırmanın da bir anlamı yok. Avrupa'nın Brezilya'yla kıyaslanamayacak kadar köklü bir geçmişi var, Brezilya'nın ise geçmişi kısa, geleceği uzun ve burada başarılmış olan her şey ileride başarılacakların sadece küçük bir kısmı. Avrupa'nın yüzlerce yıllık birikimiyle inşa ettiği her şey; müzeler,

kütüphaneler, yaygın bir eğitim ve öğretim sistemi, burada henüz kurulma aşamasında; buradaki genç sanatçının, genç yazarın, genç bilim adamının, üniversite öğrencisinin genel kültüre ve evrensel bilgiye ulaşması, Kuzey Amerika'nın çok daha iyi örgütlenmiş eğitim kurumlarındakinden yüz kat daha zor. Bazen burada kısıtlandığınız, çağın güncel olaylarından uzakta kaldığınız duygusuna kapılıyorsunuz hâlâ; ülke büyüklüğüyle orantılı bir gelişimi hâlâ yakalamış değil; her Brezilyalı Avrupa'da ya da Kuzey Amerika'da geçireceği bir yılı gelişiminin doruk noktası olarak görüyor hâlâ, bütün o budalalıklarımıza rağmen Brezilya'nın Eski Dünyamızdan alabileceği hâlâ çok şey var.

Öte yandan, buraya kısa ya da uzun süreliğine gelen bir Avrupalının bu ülkeden öğreneceği çok şey vardır. Avrupalı burada bambaşka bir mekân duygusuyla, bambaşka bir zaman duygusuyla tanışır. Toplumsal ortam daha az gerilimlidir, insanlar daha sevimlidir, tezatlar çok keskin değildir, doğa hemen yanı başınızdadır, zaman boldur, enerjiler son damlasına kadar tüketilmez. İnsanlar daha huzurlu, daha insanca yaşar; burada hayat Amerika'daki gibi mekanik ve tektipleşmiş, Avrupa'daki gibi aşırı politize ve nefret dolu değildir. İnsanlar dip dibe yaşamadığı için kimse birbirine sabırsızca dirsek atmaz,gelecek bu ülkede olduğu için hayat daha endişesiz, bireyler daha tasasız ve sakindir. Dünyadan yeterince kâm almış; güzel, huzurlu bir doğada anılarını yâd ederek sakin bir hayat sürmek isteyen yaşlı insanlar için ideal bir ülkedir burası. Taze enerjilerini yorgun bir dünyada tüketmek yerine, buraya rahatça, özgürce uyum sağlayıp ülkenin gelişimine ve yükselişine katkıda bulunmak isteyen gençler için de harika bir ülkedir. Son yıllarda Avrupa'dan buraya gelenlerin hemen hemen hiçbiri geri dönmedi; ülke, bugün okyanusun ötesinde birbirleriyle anlamsızca savaşan halkların barış dolu ortak yurdu oldu. Ve Eski Dünyamı-

zın medeniyeti bu korkunç savaşta kendini gerçekten yok edecek olsa bile, biliyoruz ki –umutsuzluk anlarımızdaki en güzel tesellimiz bu– bizdeki en soylu, en aydın kuşakların boşu boşuna dileyip hayal ettiği insancıl ve barışçı bir dünya burada yeni baştan yaratılıyor.

Rio de Janeiro

Tomé de Sousa bundan neredeyse dört yüz yıl önce, 1552'de Rio'ya ayak bastığında şöyle yazar: *Tudo é graça que dela se pode dizer.** Çetin savaşçı ne de isabetli söylemiş. Bu şehrin, bu doğanın güzelliği tarif edilemez gerçekten. Kelimelere sığmaz bu güzellik, fotoğraflara hapsedilemez, çünkü fazla zengin, fazla girift, fazla gümrahtır; binlerce rengi ve manzarasıyla Rio'nun tamamını tuvale dökmeye ömrü yetmez bir ressamın. Zira doğa bir kapris anında varını yoğunu buraya dökmüş, ülkelere azar azar dağıttığı güzelliklerini dar bir alana boca etmiştir. Burada deniz, ama tüm biçim ve renklerini kuşanan bir deniz, Atlas Okyanusu'nun enginliğinden kabarıp gelerek Copacabana Sahili'nde yemyeşil dalgalarla köpürür, Gávea'da kayalara hınçla tırmandıktan sonra Niterói'de dümdüz kumsala pürüzsüz ve masmavi sokulur, şefkatle sarmalar adaları. Dağlar vardır Rio'da, ama her doruğun, her yamacın biçimi farklıdır; kimisi haşin, gri ve kayalık, kimisi yemyeşil ve yumuşaktır, sipsivri yükselir Pão de Açúcar, dev bir balyozla dümdüz edilmiş gibidir Gávea Tepesi ve parça parça, kesik kesiktir Dedo de Deus, Tanrı'nın Parmağı sıradağları. Her biri kendi biçimini inatla korumuş, yine de kardeşçe sırt sırta vermişlerdir. Lagoa Rodrigo de Freitas ve Tijuca gibi göller vardır Rio'da;

* (Port.) Burada her şey tarifsiz bir güzellikte. (ç.n.)

dağları, manzarayı, şehrin ışıklarını yansıtan göller, kayalıklardan köpürerek akan serin şelaleler vardır; dereler ve ırmaklar vardır, aklın havsalanın alamayacağı biçimleriyle sular. Yeşilin her tonu vardır Rio'da, vahşi orman karmakarışık sarmaşıkları ve azgın bitkileriyle şehrin dibine kadar uzanır; tropiklerin her ağacını, her meyvesini, her çalısını görünüşte girift, ama aslında bilgece bir düzenle birleştiren parklar, bakımlı bahçeler vardır. Göz alabildiğince uzanan bu coşkun ama ahenkli doğanın tam ortasında gökdelenleri, köşkleri, bulvarları, meydanları, Şark'ı hatırlatan rengârenk sokakları, zenci kulübeleri ve devasa bakanlık binalarıyla, plajları ve gazinolarıyla şehrin kendisi, taştan bir orman uzanır – her şeyin aynı anda bir arada olduğu lüks bir şehirdir Rio, göçmen şehri, liman şehri, sanayi şehri, memur şehridir. Ve bütün bunların üzerindeki mübarek gökyüzü, gündüzleri dev bir çadır gibi masmavi, geceleri güney yıldızlarıyla bezelidir; Rio'da nereye bakarsanız bakın gözleriniz okşanır.

Dünyada Rio'dan daha güzel bir şehir yoktur –Rio'yu bir kez gören biri bana itiraz etmeyecektir– ama ondan daha gizemli, daha karmaşık bir şehir de kolay kolay bulunmaz. Akıl sır erdiremezsiniz bu şehre. Deniz bile sahiline tuhaf zikzaklar çizmiş, dağlar eteklerine dik yamaçlar serpiştirmiştir. Her yerde köşelerle, virajlarla karşılaşırsınız, tüm sokaklar olmadık yerlerde kesişir, sürekli yönünüzü kaybedersiniz. Yolun sonuna geldiğinizi sandığınız yer yeni bir başlangıçtır, şehrin merkezine gitmek için bir koydan çıktığınızda kendinizi başka bir koyda buluverirsiniz. Her sokakta yeni bir şey keşfeder, tepelerin arasından sürpriz bir manzara, koloni döneminden unutulmuşa benzeyen küçük bir meydan, bir pazaryeri, palmiyelerle çevrili bir kanal, bir bahçe, bir favela görürsünüz. Yüzlerce kez geçtiğiniz bir yerde yanlışlıkla yan sokağa saptığınızda kendinizi başka bir dünyada bulursunuz; insana hiç durmadan başka bir manzara sunan bir döner tablada duruyor gibisinizdir. Buna bir de şehrin

yıldan yıla, hatta aydan aya baş döndürücü bir hızla değişmesi eklenir. Şehirden birkaç yıl uzak kalmış birinin yönünü bulabilmesi epey zaman alır. Şehrin içindeki eski, romantik mahalleleri göreceğiniz geldiği için bir tepeye tırmanırsınız, ama yerinde bulamazsınız mahalleyi; yıkılmış, yerine on iki katlı apartmanlarla çevrili bir bulvar yapılmıştır. Eskiden bir kayanın yolu kapattığı yere bir tünel açılmıştır, denizin kumsala usulca sokulduğu yerde şimdi deni'ze küçük bir havaalanı uzanıyordur; daha üç ay önce yumuşak kumlarında yürüdüğünüz ıssız sahilde villalardan oluşan kocaman bir site vardır artık ve bütün bunlar göz açıp kapayıncaya kadar olur. Her yer kıpır kıpırdır, her yerde renk, ışık, hareket vardır, hiçbir şey kendini tekrarlamaz, hiçbir şey birbirine uymaz, ama hepsi birbirini tamamlar. Aheste aheste dolaşmak –başka büyük şehirlerde sıkıcıdır, mümkün de değildir zaten– burada çok zevklidir ve her gün yeni bir keşif zevki yaşatır. Nerede olursanız olun, gözünüz bayram eder. Bir arkadaşınıza gidersiniz ve sohbet ederken altıncı kattan şöyle bir dışarıya bakarsınız: Daha önce hiç görmediğiniz bir görkemle, pırıl pırıl parlayan adaları, süzülerek geçen vapurlarıyla önünüze serilirengin körfez. Aynı dairenin arkaya bakan bir odasına geçersiniz, deniz kaybolur ama bu sefer de Corcovado Haçı ve karanlık gökteki yıldızların pırıltısı kamaştırır gözünüzü. Işıklar içindeki bulvarlar saatlerce uzar gider, fakat balkondan azıcık sarktığınızda küçük kulübeleri ve rengârenk ışıklarıyla bir zenci köyü görürsünüz. Arabayla şehre gidiyorsunuzdur, yol bir dağın ortasından geçiyordur, şaşırtıcı manzaraları kaçırmamak için ikide bir arabayı durdurmasını rica edersiniz arkadaşınızdan. Şehrin bir banliyösüne gidiyorsunuzdur, niyetiniz oradaki ufacık dükkânlarda hoşça vakit geçirmektir ve birdenbire kendinizi yüzyıllık bahçelerle çevrili kocaman feodal köşkler arasında bulursunuz. Issız doğayla baş başa kalabilmek için Santa Teresa'dan dağlara çıkan tramvaya binersiniz ve birdenbi-

re on sekizinci yüzyıldan kalma bir sukemerinin üzerinden, birkaç dakika sonra da yamaçlarda yükselen apartmanların arasından geçersiniz. Pırıl pırıl denizin kıyısından dağın tepesine çıkmanız on beş dakikanızı alır, lüks bir dünyadan çıkıp toprak kulübelerin yoksulluğuna gidip, ışıl ışıl kafelerin, sel gibi akan otomobillerin kozmopolit dünyasına dönmeniz beş dakika sürer – burada her şey karmakarışık, iç içedir, zenginle yoksul, yeniyle eski, doğayla şehir, kulübeyle gökdelen, zenciyle beyaz, el arabasıyla otomobil, kumsalla kaya, yeşille asfalt bir aradadır. Ve tüm bunlar envai çeşit renkleriyle göz kamaştırır, o da güzeldir bu da, hep yeni yeni bileşimlerle büyülerler insanı. Seyretmekten asla bıkmaz, bakmaya doyamazsınız. Şehrin profilini de asla tam kavrayamazsınız, zira onlarca, hayır yüzlerce profili vardır. Her yönden, her açıdan, her perspektiften farklıdır; içerden başka, dışardan başkadır; yukarıdan, aşağıdan, dağdan, denizden, caddeden, uçaktan, vapurdan baktığınızda farklıdır; her evden, her kattan, her odadan farklı görünür. Riolu biri diğer tüm şehirlerdeki renkleri soluk, sokaklardaki insanları sönük, hayatı fazla düzenli, fazla tekdüze bulur. Rio'nun renk ve biçim cümbüşünden, eşsiz çeşitliliğinden sonra her şey sıradan ve donuk gelir.

Rio'da istediği gibi yaşayabilir insan. Zengin olmak, Tijuca'nın tepelerindeki geniş bahçeli rüya gibi evlerde oturmak düşüncesi başka her yerde olduğundan daha baştan çıkarıcıdır burada; öte yandan fakirlerin hayatı diğer büyük şehirlere kıyasla daha kolaydır. Denizde yüzmek herkese bedavadır, güzel manzaralar tüm gözlere bedavadır, hayatın basit ihtiyaçları ucuz, insanlar sevimlidir, sizi durduk yerde mutlu eden bütün o küçük sürprizlerin sonu yoktur. İnsanı rahatlatan yumuşak bir şeyler vardır buranın havasında, dövüşkenliğiniz azalır, ama azminiz de biraz azalır sanki. Burada siz etrafı seyrederken, gördüklerinizin tadını çıkarırken hep alıcısınızdır ve bu doğada, dünyada güzel ve eşsiz olanın

hep verdiği o gizemli teselliyi bulursunuz farkına varmadan. Geceleri milyonlarca yıldızı ve ışığıyla, gündüzleri parlak ve keskin, sıcak ve patlayan renkleriyle, alacakaranlıkta hafif sisi ve bulut oyunlarıyla, mis kokulu nemi ve tropik sağanaklarıyla hep büyüleyicidir bu şehir. Onu tanıdıkça daha çok sever, tanıdıkça anlatmakta zorlanırsınız.

Limana Giriş

Tüm yolcular sabah erkenden güvertedeler, ellerinde dürbünleri ve fotoğraf makineleriyle sabırsızca bekliyorlar; hiç kimse, şehri daha önce defalarca görenler dahi, Rio de Janeiro'ya varışı, o meşhur anı kaçırmak istemiyor. Ama günlerdir, günlerdir saçtığı metalik mavi pırıltılarla parlamaya devam eden deniz, hem huzur veren hem de bıktıran bir tekdüzelikte hâlâ. Yine de, geminin karaya yaklaştığını hissediyorsunuz, daha görmeden kokusunu alıyorsunuz toprağın, zira hava bir anda şurup gibi oluyor, nemleniyor, yumuşacık dokunuyor ağzınıza, ellerinize ve karadan, devasa ormanların derinliklerindeki bitkilerin nefesinden, ıslak çanaklarından damıtılmış, insanı hem tatlı tatlı esrikleştiren hem de uykuya teslim eden mis gibi bir koku, tropiklerin o tarifi imkânsız, sıcak, nemli, mayalı buğusunun rayihası süzülüp geliyor.

İşte nihayet bir siluet beliriyor uzakta: Göğün boşluğundaki muğlak, bulutumsu dağ silsilesinin çizgileri gemi kıyıya yaklaştıkça netleşiyor: Dünyanın en büyük körfezlerinden Guanabara Körfezi'ni kollarıyla sarıp sarmalayan sıradağlar bunlar. Guanabara Körfezi, irili ufaklı koyları ve burunlarıyla öyle geniş kavislerle uzanıyor ki içine tüm ülkelerin tüm gemilerini alabilir ve bu ağzı açık dev midyenin içine serpiştirilmiş inciler misali her biri ayrı biçim ve renkte sayı-

sız ada var. Bazıları gri ve tekdüze yükseliyor ametist rengi denizden; sırtları o kadar çıplak ve çorak ki, uzaktan balinalara benziyorlar. Bazılarıysa uzunlukları ve taşlı, pütürlü yüzeyleriyle timsahları andırıyor; bazılarında evler var, bazıları müstahkem mevki, bazıları yüzen bahçelere benziyor palmiyeleri ve çiçek tarhlarıyla; ve siz bu şaşırtıcı çeşitliliği elinizde dürbün, merak ve hayranlıkla incelerken arka plandaki dağlar bir anda gözünüze hücum ediyor, onların da her biri farklı, kendine özgü. Kimi çıplak, kimi yeşil palmiyelere bürünmüş, kimi kayalık, kiminin belinde evler ve bahçelerle örülü yeşil bir kuşak; doğa, bu cüretkâr heykeltıraş, tüm dünyevi biçimleri yan yana getirmeye ahdetmiş sanki, nitekim halk da hayal gücünü çalıştırarak bu dağ heykellerine Dul, Kambur, Köpek, Tanrı'nın Parmağı, Uyuyan Dev, Biraderler gibi dünyevi isimler vermiş, şehrin önünde New York'taki Özgürlük Heykeli gibi aniden dimdik yükselen, ezelden beri Rio'nun değişmez simgesi olan en göz alıcı dağa ise Pão de Açúcar, Kelle Şeker demiş. Ama tüm bu monolitlerin ve dağların üstünde, devler kabilesinin şefi Corcovado, bu görkemli haç (geceleri elektrik ışığıyla parıl parıl aydınlatılır), önünde diz çöken inançlıları takdis eden bir rahibin monstransı gibi yükseliyor Rio de Janeiro'nun tepesinde.

Ancak şimdi, adalar kalabalığının arasından geçtikten sonra çıkıyor karşınıza şehir. Ama her şeyi bir anda göremiyorsunuz. Binaların panoraması, bir amfiteatrın taş basamakları halinde yükselen Napoli, Cezayir ve Marsilya'da olduğu gibi gözler önüne serilmiyor hemen, Rio de Janeiro bir yelpaze gibi azar azar, parça parça, manzara manzara açıyor size kendini ve şehre girişi bu kadar etkileyici kılan da bu zaten, çünkü şaşkınlıktan şaşkınlığa sürükleniyorsunuz. Zira sahil şeridini oluşturan meskûn koyların her birinin arasında dağlar yükseliyor – dağlar, yelpazenin manzaraları hem ayıran hem bir arada tutan çıtaları sanki. Geniş kavisli sahil şeridi de nihayet gösteriyor kendini büyüleyici manza-

rasıyla: Dalgalarla köpüklenen kıyıdaki şahil şeridinde evler, villalar, bahçeler sıralanıyor; lüks otel de görülüyor şimdi ve arkasındaki yamaçlarda orman içinde villalar – ama hayır, yanılıyorsunuz! Copacabana bu, dünyanın en güzel sahillerinden biri ama sadece bir banliyö, asıl şehir değil. Şehri görmeniz için önce Pão de Açúcar'ın, manzarayı kapatan Kelle Şeker'inin etrafından dolanmanız lazım, bembeyaz binalarla dolu koydan yemyeşil tepelere doğru tırmanan şehir ancak ondan sonra gösterecek kendini. Sahile yeni kurulan bahçeler ve denizden kazanılan havaalanı da göründü artık. Birazdan karaya ayak basacağız ve sabrın sonu gelecek. Ama hayır! Yine yanılmışız, burası da Botafogo ve Flamengo koylarıymış meğer ve gemi yola devam ediyor, rengârenk parlayan bu tanrısal yelpaze bir kez daha açılıyor, şimdi bir de Marine Adası'nın, İmparator Pedro'nun tahtan indirilmeden iki gün önce her şeyden bihaber son balosunu verdiği o küçük adanın etrafından dolanmamız lazım. Ve ancak ondan sonra selam veriyor gökdelenler, ancak şimdi görünüyor tersaneler, ancak şimdi demir atıyor gemi, Güney Amerika'dayız, Brezilya'dayız, dünyanın en güzel şehrindeyiz!

Rio limanına bir saat süren bu giriş eşsiz bir deneyimdir ve yarattığı çarpıcı etki ancak New York'a girişle karşılaştırılabilir. Ama New York sizi daha soğuk, daha haşin selamlar: Üst üste dizilmiş buz beyazı küpleriyle kuzeyin fiyortlarını çağrıştırır. Manhattan erkeksi, heroik bir selam, Amerika'nın sipsivri dikilen insan iradesi, yoğun bir güç patlamasıdır. Rio de Janeiro ise karşınızda diklenmez, biraz da şehvetle sergiler kendini, yumuşak kadın kollarını kocaman açarak şefkatle selamlar sizi, sımsıkı kucaklar. Burada her şey ahenktir, şehir ve deniz ve yeşil ve dağlar, hepsi bir melodi gibi iç içe geçmiştir; apartmanlar, gemiler, rengârenk ışıklı tabelalar da bozmaz bu melodiyi ve ahenk hep başka başka akorlarla yinelenir: Tepelerden baktığınızda başkadır bu şehir, denizden baktığınızda başka ama her yerde ahenk

vardır, sonsuz bir çeşitlilik mütemadiyen birleşip bütünleşir; doğa şehir olmuştur, şehir ise doğa olduğu izlenimini uyandırır. Ve sizi nasıl karşıladıysa, anlamlarla, görkemle ve cömertçe, kendine bağlamayı da bilir; şehre girdiğiniz andan itibaren bilirsiniz ki ne gözler yorulacak ne de duyular bıkacak bu eşsiz şehirden.

Şehre uçakla geldiğinizde ilk izlenimler bu kadar yoğun değildir ama belki de daha çarpıcıdır. Şehrin gerçek coğrafyasını ancak o zaman görürsünüz – onu koruyup kollayan dağların eteklerine nasıl tutunduğunu, doğada nasıl eriyip gittiğini. Dağların üstünden süzülerek şehre yaklaşırken, bu beyaz inciyi dev mavi kabuğuna sarmalayan körfezin enginliğini görürsünüz bir anda. *Avenida*'ların* oluşturduğu, cetvelle çizilmiş gibi dümdüz diyagonalleri görürsünüz, altın renkli bir portakalın beyaz etinden daha geniş olmayan parıl parıl sahil şeridini, içerlere parlak çakıl taşları gibi serpiştirilmiş villa ve evlerle keskin bir tezat oluşturan göğün katmerli mavisini, çelik parıltılı bu azur mavisinin suda yansımasını. Sonra uçak geniş bir kavis çizerken birdenbire kaybolur dağlar; şimdi şehir, beyaz evleriyle yekpare bir duvar selamlar sizi, az sonra da sahil şeridinden vızır vızır geçen otomobillerin oluşturduğu pırpırlı kurdeleyi, denizde yüzenleri görürsünüz, sizi burada bekleyen hayatı hissedersiniz canlı renkler gözünüze doluşurken. Ve uçak bir, iki, üç kere daha salınarak alçalır, alçalır, São Bento'nun çatılarını neredeyse yalayarak geçer. Sonra da tekerlekler gacırdar ve yere, dünyanın en güzel toprağına inersiniz.

* (Port.) Bulvar. (ç.n.)

Eski Rio

Bir şehri, bir sanat eserini, bir insanı gerçekten anlayabilmek için geçmişini, hayat hikâyesini, gelişimini bilmek gerekir. Nitekim ben de yeni geldiğim her şehrin bugününü geçmişinden hareketle kavramak için en önce üzerine kurulduğu temellere giderim. Rio'da da ilk önce Morro do Castelo'ya, bundan dört yüz yıl önce Fransızların tahkim ettikleri, daha sonra muzaffer Portekizlilerin ele geçirip şehrin temelini attıkları tarihi tepeye gitmemden daha doğal bir şey olamazdı. Ama boşuna. Tarihi tepenin yerinde yeller esiyordu. Ne bir taşı ne de bir parça toprağı kalmıştı. Çoktan düzlenen arazinin üzerine geniş caddeler açılmıştı. Ne tuhaf. Eski Rio yok olmuş, ama yenisi şehrin on altıncı, on yedinci yüzyılda bulunduğu yerde değil. Bugün asfalt yolların geçtiği yer eskiden küçük dere yataklarıyla örülü sağlıksız bir bataklıkmış, ilk yerleşimciler çok geçmeden tepelere kaçmış. Zamanla tepelerin arasındaki düzlükler kurutularak bataklığın ve denizin elinden kurtarılmış, dere yatakları kısmen doldurulmuş, kısmen de kanallara dönüştürülmüş, toprakla doldurulduğu için de sahil giderek körfeze doğru genişlemiş. Çok daha sonra da ulaşıma engel olan tepeler tıraşlanmış. Böyle böyle şehir üç asırda tamamen ters yüz edilmiş, neredeyse tüm tarihi yerler bu sabırsız dönüşümün kurbanı olmuş.

Aslında çok da büyük bir kayıp sayılmaz, zira on altıncı, on yedinci yüzyıla, hatta on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar Brezilya'nın başkenti Bahia'ydı; Rio sanatsal yapılar, görkemli saraylar için fazla fakir, fazla önemsizdi. On dokuzuncu yüzyılın başında Portekiz sarayı buraya taşındığında, zoraki misafirler kendilerine layık meskenler bulamamıştı. Dolayısıyla Rio'nun tarihi en fazla koloni dönemine kadar geriye gider ve Bahia'nın aksine burada yüz elli yıllık bir eve yaşından ötürü büyük hürmet duyulur. Rio'da koloni döneminin üslubu ve hayat tarzı hakkında bir izlenim edinmenin en iyi yolu, sahiciliğini henüz kaybetmemiş Alfândega civarındaki daracık sokaklarda dolaşmaktır. Bu tipik Portekiz sokakları iddiasızlıkları, mütevazılıklarıyla pek hoştur. Bir ya da iki katlı, bir zamanlar muhtemelen rengârenk boyalı evlerin tek süsü ince bir işçiliğin ürünü ferforje balkonlarıdır; eski seçkin günleri geçmişte kalmış bu evler bugün küçük dükkânlara dönüştürülmüştür. Zemin katlardaki dükkânların, *armazén*'lerin depoları da göz önünde olduğundan istiflenmiş mallarını rahatça görür, hatta ta uzaktan kokusunu alırsınız, zira limanın etrafındaki bu sokaklar, koloni döneminden kalan son hatıralar, ağır bir balık, meyve ve sebze kokusuyla doludur. Hayvanlarla insanların sokaklarda birlikte yaşadığı ve en basit hijyen kurallarına bile uyulmadığı bir dönemde bu daracık geçitlerin pislik içinde yüzdüğünü tahmin edebilmek için Luís Edmundo'nun kral naipleri döneminin Rio'sunu anlattığı kitabındaki mükemmel tasvirleri okumaya hacet yok. Koloni döneminden kalma bir iki kamu binası, küçük saray ve kışlalar ucuz malzemeyle alelacele inşa edilmiş plansız, iddiasız yapılardır ve Portekiz üslubunun olsa olsa kötü taklitleridir. Velhasıl, "eski Rio"yu yâd edip hüzünlenenler, aslında kendi gençliklerini yâd eden bir avuç yaşlı insandan ibarettir. Gerçekte, Rio geçmişin kalıntılarını kaldırmakla pek bir şey kaybetmiş değil. Koloni dönemi kiliselerinin sadece birkaçı, özellikle de muhteşem

bir konumdaki Glória ve São Francisco kiliseleri, asil, kavisli hatlarıyla sukemeri, bir de o küçük rengârenk sokaklardan bazıları dönemin alametifarikası olarak korunmayı hak ediyor. Rio'nun geçmişinin en büyük anıtsal simgesi olan São Bento Kilisesi ve Manastırı ise zaten ölümsüz.

São Bento Kilisesi ıssız bir tepeye ta ilk günden cesurca mevzilendiği için asırlara direnip hiç değişmeden kalabilmiş; şehirde on altıncı yüzyıla ait tek görkemli anıt, yapımına 1589'da başlanan bu eserdir ve şunu da unutmamak gerekir ki, Parthenon ve piramitler bizim için ne kadar eskiyse, on altıncı yüzyıldan kalma bir sanat eseri de bu Yeni Dünya için o kadar eskidir. Tepede tek başına dimdik yükselir kilise, aşağılardaki gökdelenler henüz önünü kapatamadığından her tarafı rahatça görür, kendine sabırsızca yol açan bu şehrin renkli ve gürültülü keşmekeşinde harikulade bir güzellik ve sükûnet timsalidir. Rio'da bir tek orada zaman durmuştur, şehrin dur durak bilmeyen yenilenme hırsı bir tek orayı değiştirememiştir. Tepeye çıkan delik deşik yol, üç asır önce hacıların tırmandığı eski yoldur ve eskiden karaya yanaşan Portekiz kalyonlarının, ince uzun yelkenli gemilerin seyredildiği taraçadan şimdi yavaş yavaş, azametle yol alan dev okyanus gemileri görülür.

Dışardan bakıldığında São Bento ve bitişiğindeki manastır ne çok etkileyici ne de ilginçtir. Ağır, yuvarlak kuleleriyle sağlam, geniş bir yapıdır; dörtgen manastır binası daha ziyade bir kaleye benzer ve savaş zamanlarında gerçekten de kale görevi görmüştür. Fazla bir beklentiye kapılmadan içeriye girersiniz oymalı ağır ahşap kapılardan. Ama iç mekâna adım atar atmaz gözleriniz kamaşır. Daha az önce Rio'nun güneşinin güneye özgü o keskin ışığındayken, içeride bal rengi bir parıltıyla, sisli bir günbatımına benzeyen, tuhaf bir biçimde yumuşak, hafif bir ışıkla kuşatılırsınız. Biçimler, konturlar silinmiş, bu ışıltılı siste mekân ve biçim birbirinin içinde erimiştir. Sonra bu parıltının tüm duvarları aydınlatan altından

kaynaklandığını fark edersiniz. Ama altın kaplı metalin bağıran, gözü tırmalayan, çiğ rengi değildir bu, sütunların ve duvarlardaki ahşap oyma panellerin etrafında tabiri caizse sessizce dans eden incecik bir ışıltıdır. Her çizgi, her yüzey yumuşacık bir zarafetle iç içe geçerek, tavandaki pencerelerden içeriye dolan gün ışığıyla karışır ve ferah kilise nefinde incecik bir duman gibi süzülen bu uçucu parlaklığı yaratır.

Sonra gözünüz ışığa yavaş yavaş alışır ve ayrıntıların farkına varırsınız. Bizim kiliselerin taştan, metalden, mermerden mutat dekorunun, oymalı tırabzanların, duvar kaplamalarının burada yerli ahşaptan yapıldığını görürsünüz, fakat bu ahşap süslemeler öylesine ince bir altın tabakasıyla boyanmış ya da varaklanmış ki, her kıvrımı ve kavisi zarafetle yansıtarak Barok üslubun şatafatını yumuşatmış. São Bento Avrupa'daki büyük katedrallerin ihtişamı ve özgünlüğüyle kıyaslanamasa da, kiliseyi yaratan sanatçılar eşsiz bir başarıya imza atmışlar: Malzemeyi bambaşka bir biçimde ele almış, bir daha asla unutamayacağınız bu altın alacakaranlıkta mükemmel bir ahenk yaratmışlar. İnsanın ruhunu okşayan bu ölçülülük, taş döşeli geniş koridorları, siyah renkte ağır ahşap kapıları, düzgün kütüphanesi, tenha avlusuyla manastıra da hâkimdir ve içeriye hiçbir gürültü ve ses sızdırmayan kalın duvarlarla çevrili serin koridorlardan geçerken başka bir çağda geziniyormuş gibi hissedersiniz. Güneyin dünyasında, ekvatorun diğer tarafında, başka yıldızların altında olduğunuzu unutursunuz. İsviçre ya da Almanya'daki Benedikten manastırlarından birinde, kitapseverlerin o kadim sığınaklarında hayal kurduğunuzu sanırsınız. Sonra bir an pencereden dışarıya bakar, nerede olduğunuzu hatırlarsınız: Gökdelenleri, köşkleri, kalabalık caddeleriyle dalga dalga uzanıp gider yeşil dağlarının kanatları altında modern metropolün labirenti. Ta aşağılarda, gemileri ve adalarıyla körfez uzanır, parıldar tropik deniz; Rio'nun her yerinde, en ücra, en

ıssız köşelerinde bile yaşarsınız bu şehir ile doğa, zaman ile zamandışılığın karışımını.

Bir bu manastır, bir de başka bir tepedeki São Antônio Manastırı kalmış Rio'ya geçmişinden. Yaşının ve soylu geçmişinin asalet beratları bunlar. Koloni dönemine ait üç beş önemsiz eser harabeye dönmeye, yok olmaya devam etse de, sabırsız şehir yıldan yıla değişse de, bu altın parıltı zamana ışık tutmaya devam edecek.

Şehirde Gezinti

Burada her yol Avenida Rio Branco'ya çıkar. O bu şehrin gururudur, daha doğrusu gururuydu. Aşağı yukarı kırk yıl önce Rio Avrupa'daki büyük şehirlerle yarışma hırsına kapılarak şehrin göbeğine geniş bir bulvar, bir protokol caddesi açmaya karar verdi. Ve güneydeki tüm şehirler gibi Rio da bir Paris olma hayalini kurduğundan, Hausmann'ın eğri büğrü daracık sokakların ortasına gözünü kırpmadan dümdüz, kalın bir çizgi halinde çektiği Hausmann Bulvarı'nı taklit etmek bölge valisine pek cazip geldi. Fakat Avrupa'nın bulvarlarının boyutlarına bakarak caddenin otuz üç metre genişliğinde planlanması gerçekten fazlasıyla cüretkârdı. Koloni döneminden kalma daracık, gölgeli sokaklara alışkın yaşlı kuşak Brezilyalılar, Rio'nun yerlisi *carioca*'lar başlarını hayretle sallayıp bu abartılı genişliği fazla iddialı bulsalar da plan uygulandı. Yeni bulvarı daha en baştan şehrin entelektüel ve kültürel merkezi olarak öne çıkarmak amacıyla Avenida'nın girişine, tam Paris tarzında ihtişamlı bir opera binası, ulusal kütüphane, müze ve o dönemin en lüks oteli konduruldu, hatta civardaki *palació* ve *palacete*'lerin* alçak çatılarına kibirle tepeden bakan altı katlı apartmanlar dikmeye bile cüret edildi. Geniş kaldırımlar siyah-beyaz mozaik taşlarla en güzel şekilde döşendi, yol asfaltlandı, mağazalar

* (Port.) Saray ve köşkler. (ç.n.)

ve kulüpler geniş, güzel cepheyi dönemin en modern binalarıyla süslemek için bulvara telaşla doluştular. Gerçekten de muhteşem bir cadde olmuştu, Brezilyalılar onun Avrupa'nın meşhur bulvarlarından aşağı kalmadığını söylüyor, gururlanıyorlardı.

Ama Güney Amerika'da, bambaşka bir tutkuyla gelişen bu kıtada Avrupa ölçekleriyle düşünüp hesap yapmanın daima hüsranla sonuçlanan bir hata, tehlikeli bir tevazu olduğu çok geçmeden anlaşılır. Zaman ve mekân okyanusun ötesinde çok başka bir dinamizme sahiptir. Burada her şey çok daha hızlı geliştiği gibi çok da çabuk eskir. Nitekim Avenida Rio Branco, Rio'nun tropik büyümesine ve fantastik boyutlara varan trafiğine daha şimdiden dar geliyor; trafik sürekli tıkanıyor, arabalar ancak milim milim ilerliyor; kulakları sağır eden bir gürültü ve insan kalabalığı bir yana, sürekli yol çalışması olduğundan cadde sağlı sollu yerleştirilen bariyerlerle eski yatağına geri itiliyor. 1910'un görkemli yapıları yeterince ihtişamlı ve iddialı bulunmuyor artık, bir zamanların lüks oteli yıkılmaya mahkûm, onun yerine otuz iki katlı bir bina dikilmesi planlanıyor, altı katlı apartmanlara ya kat çıkılıyor ya da binalar tepeden tırnağa tadilattan geçiriliyor; bundan otuz yıl önce göze kocaman, hatta devasa görünen binalar bugün ufacık, antika, demode görünüyor. İyice gölgede kalan opera eski ihtişamını sergileyemiyor, sanat müzesi ve kütüphane yüceliklerini kaybetmiş ve Paris'in merkezindeki bulvarlarda, Berlin'deki Friedrichstraße'de, Londra'daki Regent Street'te de olduğu gibi, buradaki lüks mağazalar da bu vahşi keşmekeşten kaçıp daha sakin yan caddelere çekilmeye başlamış. Bir zamanların ihtişamlı bulvarı bugün mecburen kullanılan bir ana arterden, herhangi bir cazibesi, sanatsal özelliği kalmamış işlek bir caddeden başka bir şey değil; eski karakterini ve görkemini yitirmiş, çünkü bugün tek işlevi zamana hizmet etmek ama buna bile yetemiyor.

Şehrin giderek hızlanan ritmine ayak uydurabilmek için hep daha geniş yeni bulvarlara ihtiyaç duyulur ve şehir artık nefes almakta zorlandığından bunlar kararlılıkla inşa edilir. Rio sağındaki solundaki –gerçekten geniş çaplı iddialı planlarla– koca koca semtleri yerle bir ederek yeni bulvarlara yer açarken karton evleri hızla ezip geçen bir lokomotif gibidir. Tepeler düzlenir, mahalleler kazmalara teslim edilir, kayalara tüneller açılır, geniş bağlantı yolları beton kıvrımlar halinde tepelere tırmanır. Neyse ki öngörülü yönetim, şehir fokur fokur kaynayan ve sonunda taşan tencere misali sürekli yayılmaya devam ettiği sürece, yerden tasarruf etmek için binaları daha da yükseltmenin bir işe yaramadığını anlar. Tijuca'ya, Isidoro'ya ve Meyer'e giden eski ana caddelerin, Rua Carioca, Catete ve Laranjeiras'ın trafiğe faydadan çok zararı vardır, yeni sitelerden şehrin merkezine varmak arabayla yarım saatten fazla sürer. Velhasıl ne pahasına olursa olsun alan kazanmak gerekmektedir ve en kolay, en ucuz seçenek denizdir. Millerce uzayıp giden körfezin iki yüz, hatta beş yüz metresini doldurmakla engin denizin elinden çok fazla şey alınmış olunmayacak, ama şehre çok geniş bir alan kazandırılacaktır. Bugün doğa ve deniz manzarasıyla göz dolduran, ağaçlarla süslü envai çeşit refüjleriyle modern Rio'ya eski romantizminin yerine yeni bir güzellik veren büyük sahil bulvarları işte böyle oluşur. Bir kitabın sayfalarının etrafındaki beyaz boşluklar gibidir bu bulvarlar. Tanrı'nın eliyle açılmışa benzeyen bu kitabın her sayfası başka bir güzelliktedir ve bu sayfaları karıştırmaktan asla bıkmazsınız. Denizin beşerli altışarlı koylar halinde şehre sokulmasının yarattığı acayip kıvrımlar sayesinde her virajda bambaşka bir manzarayla karşılaşırsınız. Rio'yu ancak resimli bir yelpazeye benzetebilirsiniz gerçekten, her kıvrımında başka bir nakış vardır ve ancak yelpaze açıldığında resmin tamamı görülür.

Bu sahil bulvarlarından arabayla ya da –saatlerce taban tepmeyi göze alıyorsanız– yürüyerek geçtiğinizde, altı, yedi

veya sekiz farklı şehirde dolaşıyor gibi olursunuz. Bir kere, Avenida Rio Branco'nun sol tarafındaki caddelerin hepsi de limana ve şehrin ticaret bölgesine çıkar. Büyük okyanus gemileri buraya demir atar, ada feribotları buradan kalkar; renkleriyle göz kamaştıran çiçeklerle, meyvelerle dolu pazaryeri burada, gümüş kırlangıçlarıyla havaalanı buradadır; tersaneler, depolar, deniz kuvvetlerinin kışlaları burada toplanmıştır; bakanlıkların on iki, on dört, on altı katlı modern binaları yeni, gururlu bir blok halinde burada yükselir. Dev ülkenin neredeyse tüm idari yönetimi cesur bir plan uyarınca tek bir monolit gibi buraya dikilmiştir. Ama liman, ticaret bölgesi ve idari bölge başka ülkelerdekine nazaran bir nebze daha renkli olsa da, modern mimarisiyle enternasyonal bir havadadır. Rio'nun, işlevselliğe ya da tarihselliğe değil, tüm tezatları ahenkle birleştirmenin eşsiz sanatına dayanan asıl güzelliği oralarda henüz hissedilmez.

Sahil bulvarlarının geceleri binlerce inciyle parlayan ışıklı zinciri aslında ancak şimdi, Avenida'dan ayrıldıktan sonra başlar; başlangıç noktası Praça Paris, bu gerdanlığın usta ellerden çıkma kilidi gibidir. Praça Paris rasgele bir isim değil. Hiç kuşkusuz, burayı tasarlayan Fransız şehir planlamacıları geceleri ark lambalarıyla ışıldayan Place de la Concorde'dan esinlenmişler. Ama buradaki Praça Paris'in, körfezdeki adaları ve dağları gören unutulmaz manzarasına şehir lüksüyle birlikte gümrah doğa da eklenmiştir. Masmavi deniz ile dizi dizi beyaz evler arasında geniş bir yeşil alan vardır; mavi, kırmızı, yeşil, sarı otomobil ve otobüslerin yanınızdan kudurmuş hayvanlar gibi vızır vızır geçtiği, ama hız ve uğultularının diğer caddelerdeki gibi rahatsız etmediği bu parkların üzerinde engin gökyüzü sakince uzanır. Burada gözler dilediği gibi seyreyler manzarayı: *Palácio* ve otellerin cıcıl cıvıl hattını, Niterói'nin beyaz sahiliyle, gemileri ve feribotlarıyla geniş körfezi, evlerin tırmandığı tepelerin yukarısında bir kulis gibi dikilen dağları

arkasına alarak yükselen beyaz, asil, kadim Nossa Senhora da Glória Kilisesi'ni.

Etrafa böyle göz gezdirirken artık her şeyi, tüm panoramayı gördüğünüzü sanırsınız, oysa daha neler neler bekler sizi! Praça Paris'ten sonra yol daralır, Avenida Beiramar denize biraz daha yanaşır, ardından Praia do Flamengo başlar. Eskiden burada iki katlı nezih villalar varmış, bahçeler arasından sahile bakarlarmış. Ama körfeze açılan manzarası ve serin esintisinden ötürü çok değerli olan bu yerde şimdi sarp beton cepheleriyle on bir-on iki katlı apartmanlar yükseliyor, vaktiyle villaların çatılarına gölge düşüren dev palmiyeler yeni binaların ancak yarı yüksekliğine geliyor. Sonra körfezin manzarası giderek daralmaya başlar, zira tam karşıda gururla –ve geceleri ışıktan bir taçla süslü– Pão Açúcar, Kelle Şeker yükselir, limana girmek isteyen her gemi, körfezin girişinde nöbet tutan bu muhteşem kayanın önünden tevazuyla geçmek zorundadır. Ve yine bir viraj, yeni bir dönemeçten sonra başka bir koya, Botafogo Koyu'na varırsınız. Körfez manzarası kapanır, şimdi etrafı dağlarla çevrili bir gölün kenarında olduğunuzu sanırsınız, üstelik bu dağlar daha önce gördüklerinize benzemez ki Rio'nun doğasının sırlarından biri de, dağların amorf biçiminden ötürü siluetlerinin baktığınız açıya göre değişmesidir; Botafogo'dan baktığınızda sarp görünen dağlar, Flamengo'dan baktığınızda yumuşak eğimlidir, aynı kayanın bir yüzü yeşil ormanla kaplıdır, bir yüzü çıplaktır, diğer yüzünde ise evler tepesine kadar tırmanır, keza körfez de sürekli zikzak çizdiğinden kıyıları her dönemeçte farklıdır. Çeşitlilik şahikası bu şehirde aynı deniz, aynı dağlar gözünüze her defasında başka bir deniz, başka dağlar gibi görünür. Burada aynı şeyi tekrar bulmak yerine, her şey hep yeni baştan keşfedilir.

Ve iki cadde sonra, hiç beklenmedik bir anda bir bakmışsınız başka bir koyda, Praia Vermelha'dasınız; kayalar arasındaki daracık bir boğaza sıkışmış bu koy diğer semtlere

o kadar uzak ki, onu bulmam haftalar almıştı. Yine burada da her şey bambaşkadır. Şehir kaybolmuştur, körfez manzarası kaybolmuştur. Ne lüks binalar, ne trafik, ne keşmekeş, sadece dalgalar, kayalar, sahil ve sessizlik. İsteristemez yolun sonuna, şehrin sonuna vardığınızı düşünürsünüz.

Oysa burası da başka bir başlangıç, şehrin sürpriz başlangıçlarından biridir sadece. Biraz daha ilerleyip geçit vermezmiş gibi görünen kayanın içindeki tünelden geçtikten sonra kendinizi birdenbire Copacabana plajında, bu Süper Nice, Süper Miami'de, belki de dünyanın en güzel sahilinde bulursunuz. İnanılır gibi değildir ama Rio'nun bir yerinden bir başka yerine gittiğiniz bu beş dakikada, sanki arabayla saatlerce yolculuk etmişsiniz gibi başka bir denize, başka bir havaya, başka bir iklime varırsınız. Flamengo ve Avenida Beiramar sahilinde gördüğünüz gerçekten başka bir denizdir, çünkü kapalı körfezin suyudur, denizdir elbette ama vahşi dalgalarla çalkalanmaya, tüm enginliğine rağmen adamakıllı bir gelgite mecali kalmamış, zapt edilmiş, zincire vurulmuş, gücü elinden alınmış bir denizdir. Oysa burada, Copacabana'da, suların sıçradığı, esintinin sarmaladığı yüzünüz doğrudan Atlas Okyanusu'na bakar, ta Avrupa'ya, Afrika'ya kadar binlerce mil boyunca bu muazzam okyanustan başka bir şey olmadığını bilir, hissedersiniz. Yeşil köpüklü dev dalgalar, Poseidon'un arabasının altın yeleli deniz atları, devasa genişlikteki beyaz kumsalda kırılır. Kıyıyı döven güçlü dalgaların gümbürtüsü kulaklarınızda uğuldarken dev Atlas'ın nefesi öyle kuvvetlidir ki, ortalık buram buram iyot ve tuz kokar. Havada o kadar çok ozon vardır ki, yumuşak ve biraz da nemli bir iklime alışkın insanlar sürekli gümbürdeyen, sürekli köpük saçan bu kıyıda yaşayamazlar. Ama ne kadar da ferahlatıcıdır bu! Beş dakikalık bir otomobil yolculuğundan sonra hava sıcaklığı dört beş derece düşmüştür ki şehrin yüzlerce sırrından biri de budur; hava sıcaklığının her köşe başında inip çıktığını, bir semtin arkaya

bakan sokağının sıcak, ön taraftaki sokağının serin olduğunu, sağdaki sokağının rüzgârlı, soldaki sokağın deniz esintisini belli bir açıdan aldığı ya da bir tepe yüzünden rüzgârı engellendiği için esintisiz kaldığını ancak burada yıllardır yaşayanlar bilebilir. Nitekim Copacabana'nın başındaki Leme semti, merkeze sadece bir kilometre uzakta olmasına ve okyanusa bakmasına rağmen pek rağbet görmediği için pahalı da değildir. Ama Avenida Atlântica, Copacabana'nın en lüks plajıdır. Meşhur bir oteli, Çigan müziği çalınan gözde kafeleri, gazinosu, kıyıda geniş bir gezinti yolu ve –Brezilya'da pek rastlanmayan bir durum– kendine özgü âdetleri vardır. Avrupa ve Kuzey Amerika'nın yazlık yerlerindeki gibi kızların pantolonla, erkeklerin sadece bir spor gömlekle dolaştığını (ki ülkede hiç hoş karşılanmayan bu kılıklar otobüse binmenize bile engel olabilir) bir tek burada görürsünüz. Restoran ve kafelerde açık havada oturulur. Dükkânlar, kamyonlar yoktur burada, çünkü bu plaj sadece lükse, eğlenceye, spora, gezintiye, renklere, beden ve göz zevkine ayrılmıştır. Bazı günler yüz bin insanın doluştuğu, ama göze yine de tıklım tıklım kalabalık görünmeyen bu muazzam plaj, devasa kumsalın lüks kabinidir bir anlamda. Bazen bu plajın şehrin bir parçası olmadığı duygusuna kapılırsınız; Nice'i andıran ama çok daha muhteşem olan Copacabana, bu milyonluk metropole yabancılar ve lüks meraklısı insanlar için sonradan, suni yollardan kondurulmuş; hayatla, şehrin organizmasıyla ancak zamanla bütünleşmiş gibidir. Bundan yirmi yıl önce burada kumsala kadar sokulmaya cesaret eden bir iki mütevazı kulübeden başka bir şey yoktu. Ama temiz hava, güneş, deniz ve hızlı otomobil sevgisi keşfedildiğinden beri koca koca siteler pıtrak gibi çoğalıyor. Bugün arabaya atlayıp Copacabana'ya gitmek, Viyana'da Prater'e ya da Paris'te Bois'ya gitmek kadar doğal, oysa eskiden geziye, hatta seyahate çıkmak anlamına geliyordu. Copacabana, Rio'nun kalbi olmasa da, nefes alıp verdiği ciğerleridir. Ama güzel-

liği bir yana, Copacabana'nın simgesel bir tarafı da vardır: Bu kumsalda ister oturun ister ayakta durun, Brezilya hep arkanızda kalır, zira bir tek bu *avenida* –koca bir okyanusun ötesinden de olsa– Avrupa'ya bakar. Avenida Rio Branco bundan otuz yıl önce ne kadar Avrupai idiyse, Avenida Atlanticâ da o kadar modern Avrupa tarzındadır, nitekim Avenida Atlântica'da, kendilerini burada memleketlerinde değil de misafirmiş gibi hisseden hakiki *carioca*'lardan ziyade yabancılar ve gezginler yaşar.

Bir başka dönemeçten sonra –ama yayalar bilmeli ki, burası bir günde yürünemeyecek kadar uzaktır– sihirli kanatlar sizi birdenbire İsviçre'ye uçurmuş gibi hissedersiniz, zira karşınızda, kıyıdan yirmi otuz metre içeride, etrafı dağlarla çevrili bir göl, Lagoa Rodrigo de Freitas uzanır. Villalardan oluşan bir site gölün kıyısındaki düzlüğe müthiş bir hızla yayılmıştır, ama gölün üzerinde nöbet tutan dağların silueti geceleri suyun metalik siyah yüzeyine yansır. Ama durmak yok! Bir metropolün göbeğinde yer alan, romantik zenci kulübelerinin tepeden umursamazca baktığı bu dağ gölüne son bir bakış attıktan sonra yola devam, zira önümüzde uzun bir kumsal daha var, Ipanema plajı, ondan sonraki kumsal ise, henüz yeni evleri, bulvarın genç palmiyeleriyle Leblon plajı. Bulvar ancak ondan sonra bakir doğaya yaklaşır ve Riviera'daki Corniche gibi, patlatılan kayaların üzerinden ve içinden geçen Avenida Niemeyer başlar ve giderek daha kayalık, giderek daha sarp kıyı boyunca ilerleyen bulvar burada huzursuz ve tehditkâr görünen denize tepeden bakar. Ama yolun sağında yeşil çalılarla, palmiyelerle, muz ağaçlarıyla dolu tepelerin verdiği güvenle içinizi ferah tutarsınız ve bu heyecanlı yolculuktan sonra Jóa civarında biraz dinlenip etrafı seyredebileceğiniz bir tepeye varırsınız. Adaları ve koylarıyla ayaklarınızın ucundadır şimdi tüm körfez, uzak dağların panoraması karşınızda, kaybolup gitmiş şehrin kulisleri bu rengârenk manzaranın ardındadır – özgür doğa-

dasınızdır artık, yolun sonunda! Ama ne kadar daha? Bir yıl? On yıl? Zira bir sonraki kumsalda, Praia da Tijuca'da kadastro çalışmalarına başlanmış bile; bugün ayakkabınıza yumuşacık beyaz kumların dolduğu yerde çok geçmeden denize bakan yeni apartmanlar yükselecek – Rio'nun nerede biteceğini, gerçekten nerede duracağını kim bilebilir ki?

Ve yine bir dönemeç, yine başka bir dünya. Otomobil keskin virajlarla dağa tırmanır ve çeyrek saat sonra vahşi ormandasınızdır: Etrafta ev yok gibidir, palmiyelerin ardında birkaç zenci kulübesi, o kadar. Şehir sınırları içinde hepi topu bir saatlik bir geziye çıktığınızı unutmaya başlar, bir saatlik bir yoldan çok daha uzaklara gittiğiniz duygusuna kapılırsınız. Bir dönemeci daha geçtikten sonra birdenbire aşağıya bakarsınız ve işte oradadır şehir! Ama çok farklı görünür, çünkü ona başka bir noktadan bakarsınız, onu hem tanır hem de tanıyamazsınız. Şimdi hangi yoldan giderseniz gidin, ister Vista Chinesa'ya, Mesa do Imperador'a kadar çıkın ya da geri dönüp Tijuca'dan, o eski, aristokrat villa semtinden geçin, perspektif her yerde kayar; fotoğraf makinesiyle bu manzaraların sadece en şaşırtıcı olanlarını çekmeye kalksanız, on rulo film harcardınız. Sonra yine şehirdesiniz, ama hangi yönden gelip hangi yöne gittiğinizi kestiremezsiniz –burada aylarca yaşadıktan sonra da bulamazsınız yönünüzü– ve yine yeni bulvarlardan, palmiyelerle dolu Mangue'den veya Jardim Botânico'nun yanından veyahut parkımsı Praça da República'dan geçersiniz. Bir iki saatte sadece bir şehrin değil, bir dünyanın etrafını dolaşmışsınızdır ve hâlâ hafiften sendeleyerek insanların ve mağazaların rengârenk keşmekeşine dalarsınız: Akdeniz şehirlerinin havasındaki şu caddelerden biri Marsilya'daki Canebière'i hatırlatır, diğeri, yokuşu tırmanan cadde Napoli'yi, neşeyle çene çalan erkeklerle dolu kahvehaneler Barselona ya da Roma'yı, afişleriyle sinemalar, kocaman gökdelenler New York'u. Aynı anda her yerdesinizdir ama bu eşsiz ahenkten bilirsiniz ki Rio'dasınız.

Ara Sokaklar

Rio'nun yeni, şahane yüzü bu büyük bulvarlardır; ihtişam ve manzara güzelliği bakımından dünyada onlarla boy ölçüşebilecek pek az şey vardır. Ama son kertede araba yolları, protokol caddeleri, modern, beynelmilel bulvarlardır bunlar ve ben bu göz kamaştıran ihtişamdan ziyade, küçük, isimsiz, dikkat çekmeyen, insanı nereye gittiğini bilmeden alıp götüren, güneye özgü basit, doğal cazibeleriyle büyüleyen, yoksullaştıkça, bakımsızlaştıkça, iddiasızlaştıkça romantikleşen ara sokakları severim. En yoksulları bile –bilhassa onlar– renk, hayat, sürpriz doludur. Bu sokakları seyretmeye doyum olmaz. Elden geçirilmemiş, yabancılara beğendirmek için süslenmemişlerdir, fotoğraflık bir tarafları yoktur; onlarda sizi büyüleyen, düzen ve mimari değil, tam tersine cıvıl cıvıl bir karmaşa, dar sokaklara daima farklı bir güzellik katan tesadüflerdir. Gezintiye çıkmak ki eskiden beri en büyük zevklerimdendir, Rio'da bende adeta bir iptila halini aldı; Rio'da sadece on beş dakikalığına dışarı çıkıp da cazibelerine dayanamayarak bir sokaktan diğerine sürüklendiğim, keşifleri ve sevinçleri hiç bitmeyen bu şehirde gezdiğim yerlerin birinin bile ismini hatırlamadan dört saat sonra eve döndüğüm çok oldu. Ama vakit kaybettiğim ya da zamanımı boşa harcadığım duygusuna asla kapılmadım.

Rio'nun daracık ara sokaklarında dolaşmak zamanda geriye gitmektir. Her şeyin henüz yakın, henüz el altında olduğu, arabaların henüz vızır vızır geçmediği, trafik ışıklarının yanıp sönmediği, ağır ağır yürürken gezintiyi daha da keyifli kılacak gölgeli bir yerden başka bir şeyin aranmadığı koloni döneminin dünyasındasınızdır. O dönemde en nezih sokaklar bile daracıkmış; seçkin mağazaların eski sokağı Rua do Ouvidor'da öyledir nitekim. Bu sokak araç trafiğine kapalıdır –Buenos Aires'teki Florida Sokağı gibi– ama öyle olmasaydı da yerinden kıpırdayamazdı arabalar, zira gündüzleri orası cıvıl cıvıl bir kalabalıkla doludur; her hakiki *carioca*'nın günde birkaç kez geçtiği bir piyasa yeri, buluşma yeridir; herkes yan yana, dip dibedir ve ortalık o kadar canlı, o kadar kalabalıktır ki iğne atsanız yere düşmez, herkes durmadan volta atar, çene çalar ve genelde hiç eksik olmayan o dayanılmaz korna seslerinin burada neyse ki duyulmaması bu keşmekeşi tadına doyulmaz bir eğlenceye dönüştürür. Sonra sağdaki ya da soldaki dar sokaklardan, aralardan devam edersiniz; bunların isimlerini sormanın bir anlamı yoktur, nasılsa aklınızda kalmaz. İncecik uzanıp giden sokaklar sürekli birbiriyle kesişir, arada karşılaştığınız genişçe bir sokaktan korna çalan otomobiller ya da hepsi de hıncahınç dolu tramvaylar takırdayarak geçer; binaların mimari bir özelliği yoktur, genelde tek katlı sade yapılardır, zemin katlarında her tarafı açık dükkânlar vardır. Dükkânların kapısı, penceresi olmadığından içlerini rahatça görebilmeniz her birini bir tabloya dönüştürür. Birinin köşesinde ayakkabıcı üç çırağıyla ayakkabıların tabanına çivi çakar, manavın girişini muz hevenklerinden bir çelenk natürmort gibi süsler, soğanlar uzun örgüler halinde tavandan sarkar, ortadan ikiye yarılmış karpuzlar kıpkırmızı göbeklerini gösterir, domatesler kızıl tepeler oluşturur. Yan taraftaki eczanede ya da aktarda yüzlerce şişe pırıldar, bitişiğinde bir şarap mahzeni vardır, siyah bir berber müşterisinin yüzünü tıraş sabunuyla köpür-

tür, sepetçi hasır koltuk örer. Şurada bir marangoz, orada et kesmekle meşgul bir kasap, avluda çamaşır yıkayan kadınlar, az ötede binlerce piyango biletiyle çekilişe davet eden bir dükkân, yazı masası sokağa taşan bir noter – herkes işinde gücündedir ki işinde gücündeyken gördüğünüz bir halkın hayatının gerçeğine tanık olmuşsunuz demektir. İnsanların nasıl yaşadığını görürsünüz, atölyenin arka tarafındaki basit demir karyolayı, odayı ikiye ayıran perdeyi, ne yiyip içtiklerini görürsünüz, nasıl vakit geçirdiklerini. Hiçbir şey gizli saklı değildir, henüz hiçbir şey makineleşmemiş, standartlaşmamıştır. Ve daha neler neler görürsünüz, zira Avrupa ve Kuzey Amerika'da yavaş yavaş ölen zanaatlar burada hâlâ capcanlıdır. Küçük bir gezintide bile tüm zanaat dallarını gözlemleyebilirsiniz – burada her şey şahane bir biçimde göz önünde, her şey harikulade renklidir: Şurada bir zenci, orada bir beyaz, az ötede bir melez; hepsi de açık renk keten giysiler içinde, kadınların kıyafetleri rengârenktir; tüm bunlar o eşsiz gün ışığında on kat daha parlak görünür. Hele o kafeler – kaç kafe vardır acaba? Kim sayabilir onları, her köşede bir kafe vardır, gece yarılarına kadar dolar dolar boşalırlar. Işıl ışıl kafeler binaların koyu karanlığında gizemli mağaralar gibi parıldar geç saatlere kadar, zira hiç uyumayan bu şehirde hayat hep devam eder, tramvaylar hiç durmadan işler, insanlar sabahın beşinde gelmeye başlar plajlara. Binlerce sokakta ne çok hayat vardır, doğan, doğacak olan ne çok hayat – çocuklarla doludur her yer, her renk ve karışımdan çocuklarla ve bütün bu renk ve hareket cümbüşünün içinde –ki işte tipik Brezilyalılıktır bu– sessiz bir nezaket, insanlar arasında bir sevgi, saygı; nereye giderseniz gidin, en yoksul mahallelerde bile aynı ince nezaketle karşılaşırsınız. Evlerin artık evden ziyade kulübeye benzediği, sokakların kayalarda ve yeşilliklerde son bulduğu yerlerde bile, kıt kanaat yaşarken bile bu insanların doğuştan gelen kanaatkârlıkları sayesinde mutlu oldukları duygusuna kapılırsınız.

Ve hiç durmadan yeni yeni şeyler keşfedersiniz. Zarif konakları ve büyük parklarıyla koloni döneminden kalma bir meydanla karşılaşıverirsiniz, bolluk ve bereketiyle Hollandalı ressamların tablolarını, parlak renkleriyle van Gogh ve Cézanne'ı hatırlatan bir pazaryeri çıkıverir karşınıza; bir anda bir liman köşesinde, uykulu balıkçı teknelerinin arasında, yosun kokularının içinde buluverirsiniz kendinizi; daha önce hiç görmediğiniz bir park uzanıverir önünüzde, bir apartmanın gölgesinde harap birkaç kulübe görürsünüz, aniden karşınıza dikilir eski bir kilise. Daracık sokaklarda dolanırsınız ve bir anda biter sokaklar, kayaların üzerine tırmanarak devam edersiniz yola. Bir banliyödeki festivale gitmek istersiniz ama kendinizi –tramvaydan iki sokak önce indiğiniz için– lüks bir semtte bulursunuz. Tren garına gitmek isterken yol sizi imparatorluk parkına götürür. Hiçbir şey birbirine uymaz ama her şey iç içedir; hep sürprizlerle karşılaşır ama hiç bıkmaz, hiç yorulmazsınız. Aheste aheste dolaşmak, gezmek ve keşfetmek; Avrupa'da en son Paris'in bize bahşettiği bu zevki en cazip halleriyle burada yeniden tattım.

Tezatlar Sanatı

Bir şehrin heyecan uyandırması için kendi içinde güçlü tezatlar barındırması gerekir. Sadece modern olan bir şehir tekdüze bir izlenim yaratır, gelişmemiş bir şehir bir süre sonra rahatsız etmeye başlar. Proleter bir şehir insanı bunaltır, lüks bir şehir çok geçmeden sıkıcı hale gelir. Bir şehir ne kadar çok katmana sahipse, tezatlar skalası ne kadar renkliyse o kadar çekici bir etki yaratır ki Rio öyledir. Burada uçlar arasında uçurumlar vardır ama yine de özel bir ahenkle le iç içedirler. Zenginlik infial yaratmaz burada; şaşırtıcı bir zevkle düzenlenmiş feodal evler dışardan bakıldığında fazla göze batmazlar. Güzel bahçeleri ve süs göletleriyle yeşillikler içindeki bu villalar özenle seçilmiş, eski Brezilya tarzında mobilyalarla döşenmiştir; şehirli bir şatafat sergilemediklerinden, doğanın bir parçası gibi görünür, kibirle gözünüze sokulan bir dekordan ziyade organik bir biçimde geliştikleri izlenimini uyandırırlar; onları görmek için aramanız gerekir zaten, ama bu evlerden birine misafir olma mutluluğunu yaşadığınızda hayranlıktan hayranlığa sürüklenirsiniz, zira odaların her biri bahçeye; doğrudan manzaraya açılır. Bahçede, Çin tarzında kameriyeler gölette yansılanır, serinlik veren seramiklerle, Portekiz işi *azulejo*'larla* döşeli açık verandalar

* (İsp.) Portekiz ve İspanya'ya özgü, genelde mavinin tonlarında bir seramik türü. (ç.n.)

hem çiçeklerin ve ağaçların yumuşak nefesini hissettirir hem de güneş ışığının şiddetinden korur. Bu evlerde hiçbir aşırılık, hiçbir yapmacıklık yoktur, zira ülkede zenginlik daha ziyade kültür ve gelenekle yoğrulmuş köklü ailelerin elindedir; bu aileler genelde koloni döneminin sanat eserlerinin, anavatanlarının tablo ve kitaplarının koleksiyonunu yaparlar. Nitekim her şeyin telaşla bir araya toplandığına, rasgele biriktirildiğine dair nahoş bir izlenime asla kapılmazsınız. Brezilya kültürünün köklü geçmişini ancak bu feodal evlerde kavrarsınız. Ama beyaz çakıllarla kaplı bahçe girişinden sadece iki adım ötede –yine aynı koyu yeşillikler içinde, aynı parlak güneşin altında– bir zenci köyünde ya da fakir bir zenci mahallesinde bulabilirsiniz kendinizi; iki dünya birbirine dokunmadan yan yana yaşar, tezatlar ortadan kalkmamıştır gerçi, ama bir anlamda doğanın birleştirici gücüyle yumuşatılmıştır ve tezatların bu latif iç içeliği bence Rio'nun en karakteristik özeliğidir. Apartmanlar ve kulübeler, pırıl pırıl bulvarlar ve bakımsız dar sokaklar, dümdüz uzanan kumsallar ve başlarını inatla göğe kaldırmış dağlar – her şey birbiriyle çekişmekten ziyade birbirini tamamlar gibidir. Hayat burada varoluşun tüm biçimlerine özgürlük tanır; klimayla serinletilen bir pastanede fiyatı New York'takilerden aşağı kalmayan bir dondurmayı, iki adım ötede, hatta çoğu zaman aynı binanın köşesinde yarım sente yiyebilirsiniz, aynı beyaz keten takımla lüks bir otomobile ya da işçilerle birlikte tramvaya binebilirsiniz; kimse kimseye husumet beslemez, burada tüm toplumsal tabakaları birleştiren ince nezaketi ayakkabıcı boyacısında da görürsünüz aristokratta da. Başka yerlerde birbirine düşmanlıkla, kuşkuyla sırt çeviren her şey burada bir aradadır. Sokakta bile ne çok ırkla karşılaşırsınız; yırtık ceketli Senegal zencileri, fiyakalı takım elbiseleriyle Avrupalılar, mahmur bakışlı, düz siyah saçlı Indio'lar, aralarda da tüm halk ve ulusların bin bir tondaki melezleri. Ama insanlar New York ve başka şehirlerdeki gibi

siyah, beyaz, İtalyan, Brezilyalı, Japon mahallelerine bölünerek birbirlerinden ayrı ayrı yaşamazlar. Burada herkes neşeyle bir aradadır ve fizyonomisi farklı her çeşit insanla dolup taşan sokakların görünümü hiç durmadan değişir. Tezatları yok etmeden yumuşatmak ne büyük bir sanattır! Çeşitliliği, zorla düzene sokmaya çalışmadan korumak ne büyük başarı! Dilerim bu şehir bunları ilelebet muhafaza eder! Dilerim bu şehir cetvelle çizilmiş gibi dümdüz uzanan bulvarların, dik açıyla kesişen caddelerin geometri çılgınlığına, modern hız şehirlerindeki o berbat ızgara plan saplantısına kapılmaz, zira çizgilerin düzenine, biçimlerin tekdüzeleşmesine kurban edilenler, burada hâlâ tadını çıkarabildiğiniz şehrin kendine özgü eşsizliği, sürprizleri, kaprisleri, giriftlikleri, özellikle de tezatları; eski ile yeni, şehir ile doğa, zengin ile fakir, çalışma ile avarelik arasındaki tezatların eşsiz uyumudur.

Belki de Yarın Yok Olup Gidecek Birkaç Şey

Rio'yu bu kadar renkli ve pitoresk kılan eşsiz şeylerden bazıları daha şimdiden tehdit altında. Özellikle de favelaları, şehrin göbeğindeki bu zenci kulübelerini birkaç yıl sonra da görebilecek miyiz acaba? Brezilyalılar onlardan söz etmeyi pek sevmez, temizlikten pırıl pırıl parlayan ve örnek hıfzıssıhhası sayesinde endemik sarıhummanın kökünü tamamen kurutan bir şehrin ortasındaki favelalar hijyen bakımından çağımızın gerisinde elbette. Ama bu kaleydoskopun ortasında çok özel bir renktir favelalar, şehrin mozaiğinde hiç olmazsa bu küçük yıldızlar korunmalıdır, çünkü onlar medeniyetin ortasında bir parça insan doğasıdırlar.

Bu favelaların özel bir tarihi vardır. Şehir içindeki kiralık daireler büyük kısmı çok az bir gelirle yaşayan zenciler için çok pahalıydı; şehrin dışından her gün işyerine gidip gelmek, her gün iki kere vasıtaya binmek, bilet parası vermek demekti. Bu yüzden zenciler şehrin göbeğindeki tepe ve kayalıklarda uygun buldukları yerlere, toprağın kime ait olduğuna bakmadan evler, daha doğrusu kulübeler yaptılar. Böyle bir *mocambo** için mimara ihtiyaç yoktur. Toprağa

* (Port.) Özellikle koloni döneminde kaçak kölelerin kurduğu küçük mahalle. (ç.n.)

birkaç düzine bambu direk çakılır. Direklerin arası, topraktan kazıp çıkarılarak harç haline getirilen kille doldurulur. Kulübenin toprak zemini sertleşene kadar üzerinde tepinilerek düzlenir. Çatı bir tür hasırla kapatılır. Ve favela hazırdır. Pencere camına da ihtiyaç yoktur, limandan toplanan birkaç çinko plaka gayet iyi iş görür. Kulübenin belki birkaç eski sandığın tahtalarıyla güzelleştirilen girişi eski bir çuvaldan yapılan perdeyle örtülür; bu şekilde yapılan favela, atalarının yüzyıllarca önce Afrika köylerinde inşa ettikleri kulübelerinin tıpatıp aynısıdır. Lüks namına hiçbir şey yoktur içlerinde –sadece derme çatma bir masa, yatak, birkaç sandalye, duvarlarda eski dergilerden koparılmış bir iki renkli resim–, modern hayatın konforlarından da mahrumdurlar. Mesela suyun tepenin aşağısındaki çeşmeden alınıp toprağa ya da kayaya açılmış dik merdivenlerden yukarı taşınması gerekir; kadın ve çocukların bu kıymetli sıvıyı kafalarının üzerine oturttukları kaplarda –ama testilerle değil, testiye verecek para yoktur, benzin bidonlarında– paternoster asansör gibi hiç durmadan tepeye taşıdıklarını görürsünüz. Bu kulübelerde elektrik de yoktur, akşamları çalılıkların arasında bir iki gaz lambası ışığının titreştiği görülür. Ve basamaklar, taşlar, kalaslar halinde tepeye tırmanan yol bazı yerlerde düşüp boynunuzu kıracağınız kadar diktir, ayrıca pek temiz de değildir, zira kulübeler arasında her tür evcil hayvan, keçiler, sıska kediler, uyuz köpekler, yoluk tavuklar dolaşır, bulaşık suları hiç durmadan kayalardan aşağı süzülür – lüks bir plajdan ya da bulvardan sadece beş dakika uzaktasınızdır, ama kendinizi Polinezya ormanlarında ya da Afrika'daki bir köyde sanırsınız. İlkelliğin zirvesini, barınma ve yaşam koşullarının, Avrupa ya da Kuzey Amerika'da bu haliyle hayal bile edilemeyeceği en alt seviyesini görmüşsünüzdür. Ama ne gariptir ki, bu manzaranın üzüntü, tiksinti, öfke ya da utanç yaratan bir tarafı yoktur, zira bu zenciler burada, bizdeki kasvetli kiralık evlerde yaşayan proletaryadan bin

kat daha mutludur. Ne de olsa kendi evleridir, keyiflerine göre yaşarlar, akşamları şarkı söyleyip gülüştükleri duyulur – kendi kendilerinin efendisidirler. Buraya yol yapmak ya da modern bir site kurmak isteyen şirketler ya da arazi sahibi tarafından yerlerinden edildiklerinde çok da umursamadan başka bir tepeye taşınırlar. Kuş gibi hafif evlerini sırtlayıp götürmelerine hiçbir engel yoktur. Ayrıca şu da var: Favelalar tepelerin üstünde, ulaşılması güç yerlerde olduğu için, düşünülebilecek en güzel manzaraya sahiptir, en pahalı lüks villalarla aynı manzarayı, bir parça toprakta bile palmiyelerin yetiştiği, muz ağaçlarının insanları cömertçe beslediği aynı gümrah doğayı paylaşırlar; Rio'nun bu harikulade doğasında hüzün ve mutsuzluğa yer yoktur, çünkü doğa yumuşak, şefkatli elleriyle hiç durmadan teselli verir. Tepelere çıkan kaygan, çamurlu basamakları tırmanarak kaç kez gittim o zenci köylerine, ama bir kere olsun sevimsiz, neşesiz bir insanla karşılaşmadım. Bu favelalarla birlikte Rio'nun kendine özgü eşsiz bir parçası da yok olacak; Gávea tepelerini, eski Morro'yu, kayalara cesurca yapışan, ne kadar lüzumsuz şeylere sahip olduğumuzu, en temel yaşam koşullarının bile çiy damlası misali varoluşun tüm zenginliğini barındırabileceğini bize ilkellikleriyle mütemadiyen hatırlatan bu küçük köyler olmadan düşünemiyorum.

Avrupa'nın pek çok şehrinde, Hamburg ve Marsilya'da da olduğu gibi, Rio'nun yakında medeniyete, belki de ahlaka kurban edilecek bir başka özelliği ise kimsenin pek bahsetmediği Mangue, büyük aşk pazarı, Rio'nun *Yoshivara*'sı.* Çok geç olmadan buraya bir ressam gelse de akşamları yıldızların altında yeşil, kırmızı, sarı, beyaz ışıklarla ve uçuşan, kaçışan gölgelerle ışıldayan bu sokakları tuvaline aktarsa keşke; ömrümde benzerini pek görmediğim bu fantastik, oryantal manzara birbirine zincirlenmiş yazgıların gizemiyle doludur. Her ırktan, renkten, yaştan, ülkeden bin, hatta

* Edo'daki (bugünkü Tokyo) genelev mahallesi. (ç.n.)

bin beş yüz kadın, Senegalli zenci kadınlar, kırışıklarını artık makyajla bile kapatamayan Fransız kadınlar, minyon Hintli kadınlar, iriyarı Hırvat kadınlar yan yana sıralanan pencerelerdeki, daha doğrusu kapılardaki demir parmaklıkların arkasında gizemli hayvanlar gibi müşteri beklerken, müşteriler de mallara alıcı gözle bakarak akın akın önlerinden geçer. Kadınların gerisinde parlayan renkli ampullerin arkadaki odayı sihirli titreşimlerle aydınlatarak yatağı gölgeler arasından öne çıkarması, Rembrandtvari bu *clair-obscur** buradaki gündelik, üstelik de ürkütücü derecede ucuz faaliyete neredeyse mistik bir hava verir. Ama bu pazarda insanı asıl şaşırtan, bir yandan da tipik Brezilyalı olan şey sessizlik, sükûnet ve disiplindir; Marsilya'da, Toulon'da bu tür sokaklar kahkahayla, bağırış çağırışlarla, tezahüratlarla, çılgın bir tempodaki gramofon müziğiyle gümbürderken, sarhoş müşteriler sokaklarda vahşi naralar atarken, burada her şey pitoresk ve sessizdir. Kapıların önünden utanıp sıkılmadan, güneylilere özgü samimi bir rahatlıkla geçen beyaz takım elbiseli gençler bazen bir ışık demeti gibi içeriye süzülerek gözden kaybolur. Ve bütün bu sessiz, mahrem faaliyetlerin üzerinde yıldızlarıyla kocaman bir gök kubbe vardır; başka şehirlerde mesleğin utancıyla en çirkin, en harap semtlere sığınır benzer yerler, ama Rio'da bu ücra yer bile hâlâ güzeldir, renklerin ve bin bir ışığın zaferidir.

Eski *bondes*, açık tramvaylar da kaldırılacak, yerlerini kapalı "modern" tramvaylar mı alacak gerçekten? Eğer öyleyse çok ama çok yazık, çünkü sokakları uğultulu bir parıltıyla doldurur onlar. Dört bir yanı açık, tıklım tıklım dolu, basamaklarından insanların salkım salkım sarktığı bu tramvaylara bakmaya doyamazsınız! Geceleri de vızır vızır işlerlerken içlerindeki ışığa bulanır siyah, kahverengi, beyaz yüzler – sanki yanınızdan rengârenk bir çiçek demeti fırlatılmış gibidir! Ve ne güzeldir bu tramvaylara binmek! Çok

* (Fr.) Işık-gölge oyunu. (ç.n.)

sıcak, çok nemli havalarda, sadece bir sentlik bir biletle en güzel, en serin esintinin içinde yol alırken –tabut gibi kapalı otomobillerin aksine– sağınızdaki solunuzdaki sokakların, mağazaların içini, hayatın ta kendisini görürsünüz. Rio'yu, gerçek Rio'yu Cook arabalarıyla* ya da hususi otomobille değil, en iyi bu tramvaylarla, sıradan halkın toplu taşıma aracıyla keşfedebilirsiniz; bugün Rio'yu gerçekten tanıdıysam, bunu *bonde*'lere (ve de bacaklarıma) borçluyum. Ve tramvayları tercih ettiğim için utanmam da gerekmiyor, zira İmparator II. Dom Pedro raylarda uçar gibi giden bu eski moda vagonları o kadar seviyormuş ki, halk arasına karışacağı zaman bunlardan birini kendine rezerve ettiriyormuş. Fazla gürültü çıkarmayan bu sallantılı romantizmi sırf her şehirde olan bir şeye sahip olmak için ortadan kaldırmak ve sadece Rio'ya özgü olan o renkli, tasasız canlılığı yitirmek çok büyük bir hata olur.

* Zweig "Cook arabaları"yla, Thomas Cook seyahat acentesinden kiraladığı arabaları kastediyor olabilir. (ç.n.)

Bahçeler, Dağlar ve Adalar

Geceleri pencerede durduğunuzda, deniz sakinse ve esinti de yoksa, havanın gizemli rayihalarla, reçinelerle tatlanmış yumuşak nefesinden hissedersiniz Rio'da daima ağaçların ve bahçelerin ortasında olduğunuzu. Her yerde önünüze çıkar bahçeler, ağaçlar. Yeşili görmediğiniz tek bir an yoktur. Sokaklar palmiyelerle çevrilidir, her küçük evin etrafında çiçeklerle, ilginç meyvelerle dolu yeşillikler fışkırır ve denizden uzaklaştıkça daha da gümrahlaşır parklar, hatta bazı villalar yeşil bitki örtüsünün altında kaybolup gitmiş gibidir. Nereye baksanız yeşillik görürsünüz. Bazen bu yeşillik Praça Paris ve Praça da República'daki gibi geniş bahçeler halinde uzanıp gitse de, şehir içindeki doğa evcilleştirilmiş, zapt edilmiş, düzenlenmiş bir doğadır. Ama Tijuca'da coşkun bir okyanus gibi dalga dalga üzerinize gelir gümrah ağaçlar, çalılar, sarmaşıklar; denizde dalgaların kıyıya ulaşmak için birbiriyle yarıştığı gibi bu kökler ve tepe taçları da yoğun bitki örtüsünden sıyrılıp güneşe uzanmak için birbirleriyle güreşiyor, yarışıyor gibidir. Orman burada bizdeki gibi perde perde uzanan alacakaranlık bir manzara değil, koyu bir kütledir ve bu kütlenin içine girmeye çalıştığınızda –sadece bir iki adım– kendinizi tutsak alınmış, bir fanusun altına hapsedilmiş gibi yalıtılmış hissedersiniz; soluduğunuz yabancı, yoğun hava, iri, tehlikeli bir hayvanın

sıcak, ağır nefesi gibidir; şehirden sadece bir saat uzakta, vahşi ormanın kıyısına gelmişsinizdir.

Nitekim Rio'nun Botanik Bahçesi –uzmanların (ben uzman değilim) söylediğine göre, dünyanın en zengin botanik bahçesi– de böyle bir mucize, böyle bir mutluluktur. Vahşi ormanda olan her şey burada da vardır, ama cengelin dehşeti, sonsuzluğu, geçit vermezliği, tehlikesi olmadan. Tüm ağaçları, tüm bitkileri, tropiklerin tüm şaheserlerinin en görkemli örneklerini burada huzur içinde hayranlıkla seyredebilirsiniz. Daha girişte sıralanan, bin yıllık bir Yunan tapınağının sütunları gibi simetrik bir biçimde dimdik yükselen dev palmiyeler, bir kralın –Kral IV. João– bundan bir buçuk asır önce kendisi için yaptırdığı bu zafer bulvarı muhteşem bir görüntüdür. Brezilya'da ya da başka yerlerde sayısız palmiye görmüşsünüzdür ama bir palmiyenin ne kadar muhteşem, ne kadar heybetli, gerçekten de krallara layık bir asaleti olabileceğini, ancak buradaki palmiyelerin ince arabesk bezemeleri andıran bir zırhla örülü dimdik, yusyuvarlak gövdelerini, bakışlarınızı kaldıramayacağınız kadar yükseklerdeki tepe taçlarını gördüğünüz zaman anlarsınız. Ve etraflarında, sağlarında, sollarında, tüm ülkelerden, iklim kuşaklarından, Sumatra'dan, Malakka'dan, Afrika'dan, ekvatordan gelmiş vasallar, çok zengin soylar, türler vardır. Ulu palmiyelerin isimlerini, onlara nasıl hitap edeceğinizi bilmezsiniz, yaprakları arasında taşıdıkları acayip biçimli, tuhaf renkli meyvelerini tanımazsınız, ama bu devlerin kadim bir soydan geldiğini hissedersiniz, meyve ve renklerini burada sergilemek için geldikleri uzak, egzotik diyarları düşünürsünüz. Ve sonra, rengârenk çalıların gölgelediği bataklıklı gölde *victoria regia*'nın* görkemli çiçekleri, daha yukarılardaki ormanlık kısımlarda bizim enlemlerimizden gelen, yaban ellerdeki dostlar gibi hemen tanıdığınız ağaçlar ve çalılar... Hem yaşayan bir müzedir bu bahçe hem

* (Port.) Dünyanın en büyük su bitkisi olan Amazon nilüferi. (ç.n.)

de mükemmel bir doğa parçası. Zira bu bahçenin konumu bakımından en dâhiyane tarafı, büyük bir tepeyle buluşmasıdır ve dalga dalga kabaran bu yeşilliklerin parktan, dünya şehrinin ortasından daha ilerilere, ülkenin içlerine, dünyaya uzandığı ve sanki az sonra inanılmaz sürprizlerle karşılaşacağınız yanılsamasını yaratır. Bir an bile belli sınırlar içinde olduğunuz duygusuna kapılmazsınız. Sanki dağlarda birdenbire denizle karşılaşmışsınız gibi, doğanın sonsuzluğuna dair unutulmaz bir vizyondur bu.

Fakat Rio'nun diğer parkı, Parque da Cidade daha mı az görkemlidir? Hayır, sadece farklıdır. Jardim Bôtanico gibi bilime değil, sadece güzelliğe hizmet eder o. Brezilya'nın asilzadelerinden birinin şehre bağışladığı bu bahçe, tepedeki bir villadan tüm manzarayı, Rio'nun gözlere sunduğu her şeyi; denizi ve dağları, vadileri ve gümrah bitki örtüsünü kucaklamak için yaratılmıştı. Ama bu bahçe sadece bir manzara değil, bitmek bilmeyen bir manzaralar silsilesidir; orada yumuşak eğimli yamaçlar, şurada *arara*'ların, dünyanın en güzel papağanlarının renk cümbüşüyle yarışan çiçekler, ortada bir gölet, az ötede bir taraça; bahçe mimarisinin tüm sanatları burada hünerle sergilenmiştir. Ve bütün bu güzelliklerin üstünde, Rio'nun çelik mavisi bir disk gibi ışığı hem keskinleştirip hem muğlaklaştırarak dağıtırken her rengi adeta patlatan, her ağacın konturlarını incecik çizen berrak, tertemiz göğü uzanır. Ve nihayet tüm bunları kuşatan, ancak doğayla birlikte mükemmelleşen derin bir sessizlik. Zira o kadar geniş alanlara yayılmıştır ki bu parklar, içinde gezerken nadiren insana rastlarsınız; burada, bir dünya şehrinin göbeğinde mükemmellikle tamamen baş başa kalmanın mutluluğunu yaşarsınız. Burada susar gürültü ve görünmez binlerce sıcak dudağıyla sadece toprak solur yumuşak, nemli havayı.

Bir başka gün daha yükseklere çıkarsınız. Mümkün mü şehrin ortasındaki dağları görüp de onlara tırmanmayı,

içinde yaşadığınız o taş ve yeşillik labirentinin ayaklarınızın altına serildiğini görmeyi istememeniz? Burada kolayca yapabilirsiniz bunu, zira şehrin –aslında şehrin göbeğinin– 700 metre üstündeki Corcovado'ya ve geceleri elektrikle aydınlatılan, tüm Guanabara Körfezi'ni kutsar gibi azametle yükselen haçına ulaşmak geziden bile sayılmaz; keskin virajlarla yukarı tırmanan gölgeli yoldan tepeye varmak otomobille yirmi dakikanızı alır. Ve burada önünüze unutulmaz bir manzara serilir. Nihayet, nihayet görürsünüz şehrin tamamını; körfezini, dağlarını ve göllerini, adalarını ve gemilerini, evlerini ve kumsallarını! Mavi, yeşil, beyaz renkle çizilmiş planını olanca görkemiyle görürsünüz nihayet. Rüzgâr etrafınızda uğuldarken, sırtınızı *Redentor*'un, Kurtarıcı İsa'nın dev heykeline vererek tüm manzaraya hâkim olursunuz; gerçekten de manzaraların şahıdır bu ama Rio'daki her şey gibi fotoğrafının çekilmesi imkânsızdır, çünkü bu geniş perspektif hiçbir kareye sığmaz. Zira her yer manzaradır, sağınız, solunuz, batınız, doğunuz, kuzeyiniz, güneyiniz manzaradır, karşıdaki deniz sonsuzluğa mavilenir; şurada Teresópolis sıradağları yükselir, orada ova, kıyılar, körfez ve şehir uzanır; şehrin eşsiz bileşimini ancak bu kuşbakışı görüntüden kavrarsınız.

Yine de Corcovado bir sürü doruktan biridir sadece ve en sevilen tepe olmasını turistlerin buraya trenle ve otomobille kolayca ulaşabilmesine borçludur. Bu dağlarda ve tepelerde daha ne yollar, her birinde daha ne manzaralar vardır; Boa Vista, Pico da Tijuca, Mesa do Imperador'dan, Vista Chinesa, Santa Teresa'dan, adı sanı olmayan köşe ve taraçalardan manzaralar! Corcovado'nun zirvesinden bir bütün halinde görülen panorama sonra bir film gibi karelere bölünür: Rio'yla baş edemezsiniz. Ele avuca sığmaz bu şehir ve ölümsüz güzelliğinin asıl nedeni de budur.

Tepelerden gördüğünüz, sonsuzca uzanan körfezin ortasındaki adaların bazıları gri ve kayalık, bazıları yemyeşil

ve çiçekli, hepsi de sanki oyun oynayan devler tarafından maviliğe rasgele saçılmış gibidir. Bu adalara da gitmeli mi? Evet, en azından bir ikisine. Büyük bir feribotla körfeze açılır, önce limanın hemen önünde sıralanan, birinde Denizcilik Akademisi'nin, diğerinde petrol depolarının bulunduğu, genelde bu tür amaçlar için kullanılan adaların yanından geçersiniz; bir saat sonra daha ilginç adalara yanaşırsınız. Bazıları sadece kuşlarla dolu çıplak kayalıklardır, bazılarında palmiyeler, tek tük eski evler vardır. Nihayet Paquetá'ya varırsınız ve gözünüzde bir anda eski çocukluk anılarınız, eski seyahatnameler canlanır: Guanahani'deki Columbus, Tahiti'deki Kaptan Cook, ıssız adasındaki Robinson. Zira Paquetá bu adaların en güzellerindendir, alev alev çiçeklerle dolup taşan bir Pasifik rüyasıdır. Adada otomobil yoktur, Honolulu ve Hawaii'deki gibi para için masumiyetini satan sosyetik plajlar yoktur. Eski bir faytonla gezersiniz kıyıları; arada bir küçük bir ev, bir tarla, bir bahçe görürsünüz; onun dışında her yerde, zamanın ve zamanların ötesinde bozulmadan korunmuş muhteşem bir tropik doğa. Bu adanın hem hiç kimseye hem de herkese ait olduğu duygusuna kapılırsınız, ama ne büyük bir tezattır ki –tezatlar sanatında Rio'nun eline kimse su dökemez– adanın az ilerisinde, aradaki daracık boğazın karşısında sadece tek bir kişiye ait olan bir ada uzanır: Brocoió. Adanın sahibi yıllarca bomboş duran bu minik adada kendine bir cennet yaratmış, tam ortasına da her yöne bakan taraçalarıyla, her tür konforun, kitapların, bir orgun ve cazip konuk odalarının bulunduğu büyüleyici bir villa kondurmuştur. Paquetá nasıl safi doğaysa, Brocoió da safi kültürdür. Etrafı taşlarla çevrili, çakıl taşlarıyla döşeli bakımlı bahçede köpekler ve tavus kuşları oynar, nadir hayvanlar çarpar gözünüze; geniş bahçeler arasındaki patikadan bir tepeye çıkar, bu minik imparatorluğu yarım saatte dolaşırsınız; her daim mavi gökyüzüne yükselip her daim mavi denize gölgeler düşüren o palmiyelerin altın-

da nasıl da kutsal bir ıssızlık, bir yalnızlık hüküm sürer. Ama yalnızlıktan sıkılınca, hop, tekneye atlar, motoru çalıştırır, yarım saatte şehre ulaşır, hayatın gürültüsüne dalarsınız. Ve palmiyelerin güzel silueti dalgalarda gözden kaybolurken, bu gerçek miydi, yoksa sadece bir hayal mi, diye sorarsınız kendinize. Dünyanın altın bereketinden (bu şehirde kaçıncı kez!) bir damla daha içmişsinizdir!

Rio'da Yaz

Kasım ayının eli kulağında. Rio'nun "sezonu" bitiyor ve karşılaştığınız arkadaşların hepsi de aynı soruyu soruyor: "Yazı nerede geçireceksiniz?" Bizim kış dediğimiz aylarda –aralık, ocak, şubat, mart– dağlara kaçmak değişmez bir kuraldır burada ya da en azından, İmparator II. Pedro'nun başlattığı eski bir gelenek. Yazları imparator Petrópolis'teki yazlık köşküne gider, onu saray halkı, saray halkını da diğer seçkinler izlerdi; tüm elçilikler ve bakanlıklar faaliyetlerine şehre yakın bu serin sayfiyede devam ederdi. Bugün Petrópolis otomobil sayesinde Rio'nun bir çeşit banliyösü haline geldi; yaz döneminde, okulların tatil edildiği aylarda hali vakti yerinde aileler orada bir villa tutar, işadamları, üst düzey memurlar otomobilleriyle sabahları şehre iner, akşamları Petrópolis'e dönerler ki buna yolculuk bile denemez artık.

Buna yolculuk bile denemez artık, daha ziyade ufak bir gezi gibidir. Hükümetin eskiden sıtma yayan bataklıkları büyük çabalarla kurutarak kazandığı düz topraklarda arabayla yirmi otuz dakika yol alırsınız. Geniş, tertemiz betonlanmış yol sonra keskin virajlarla tırmanmaya başlar. Yılan gibi kıvrılarak tepelere çıkar, vadi ve körfez manzarası önünüzde yavaş yavaş açılarak kilometrelerce yanınızdan akıp gider, yüzünüze çarpan hava artık daha temiz, daha serindir. Nihayet bir viraj daha ve –hepi topu bir buçuk saattir yoldasınızdır–

en tepeye varırsınız; ortasından bir kanal geçen caddenin iki yanında küçük, şirin evlerin sıralandığı bu küçük kaplıca sayfiyesi, minik kırmızı köprüsü, hafiften köhnemiş villalarıyla biraz çağdışı kalmış bir yazlık kasabadır. Neden bilmezsiniz ama bir Alman taşra kasabasında olduğunuz duygusuna kapılırsınız. Ve evet, hislerinizde yanılmamışsınızdır. Uzun zaman önce imparator burayı Alman göçmenlerin yerleşimine açmış, onlar da evlerini memleketlerindeki kasabalar tarzında yapmışlar; evlerine Almanca isimler vermiş, bakımlı küçük bahçelerine anavatanlarındaki gibi petunyalar dikmişler. İmparatorluk köşkü de bir Alman prensliğininkini andırıyor, hoş bir sihirbazlıkla Brezilya'daki bu tepeye taşınıvermiş sanki; her şey pek şirin, pek zarif, ama yeni yapılan villalar kasabaya daha iddialı bir hava vermiş. Şimdilerde herkes buraya akın ettiği için her şey biraz sıkışık, evler, insanlar çoğalmış; bir zamanlar sadece büyük ve yavaş faytonlar için düşünülmüş yollardan şimdi otomobiller vızır vızır geçiyor, Rio'nun keşmekeşi yavaş yavaş tepelerden yukarıya tırmanıyor. Ama bu kasaba sevimliliğini asla yitirmez, zira burada doğanın kendisi sevimli zaten; dağlar keskin çizgilerle değil, yumuşak eğimlerle alçalır, bu bahçeler şehrinde çiçekler her yerde alev alev parlar. Gündüzleri termometrenin cıvası durmadan tırmanır, ama geceleri Rio'ya göre çok daha serindir, nem oranı da fazla değildir; buranın havası dağlık bölgelerden beklenen o kuvvetli, bol oksijenli hava değilse de serin ve tertemizdir; ormanın, çiçeklerin ıtırlı nefesiyle doludur.

Gerçek dağ havası isteyenlerin birkaç yüz metre daha yukarılara, Teresópolis'e çıkması gerekir; buradan oraya gittiğinizde, Avusturya'dan İsviçre'ye geçmiş gibi hissedersiniz. Teresópolis'in manzarası daha dar, daha haşindir, ormanlar daha koyu, dağlar daha sarptır – hele bir yerde, sanki kale burcuna çıkmışsınız gibi baş döndürücü bir manzarayla karşılaşır, tüm bölgeyi ta Rio'ya kadar görürsünüz. Buradaki

villalar Petrópolis'teki gibi yan yana dizili sayfiye evleri değildir, çiftlik evleri gibi yeşilliklerin içine serpiştirilmişlerdir. Ülkede Avrupai bir dağlık coğrafyayla ilk kez Teresópolis'te ve İsviçrelilerin kurduğu Friburgo'da karşılaşırsınız ve ne ilginçtir ki, burada (kışlamak kelimesinin zıddını türetmeme izin verirseniz) yazlayanlar çoğunlukla Avrupalılardır, Brezilyalılar ise geleneksel olarak Petrópolis'te bir araya gelirler.

İşte, arkadaşlar da bana nerede karar kıldığımı soruyorlardı. Ve ben Rio'da karar kıldım. Yazı orada geçirmek istiyordum, zira bir şehri, bir ülkeyi ancak aşırılıklarıyla tanırsınız; karını görmediyseniz Rusya'yı, sisini görmediyseniz Londra'yı bilmiyorsunuz demektir. Nitekim pişman değilim. Rio yazın çok sıcaktır; aşırı sıcak günlerde asfaltta yumurta pişirilebildiğini söyleyenler abartmıyor olabilir, ama yaz aylarında nemden buhar gibi tüten, evlerin fırına döndüğü New York daha beterdi bence. Rio'nun yazının tek sıkıntılı tarafı, fazla uzun sürmesi, üç dört aydan önce bitmemesidir. Gündüzleri sıcağa kolayca katlanabilirsiniz, zira tabiri caizse güzel, dolgun, saf bir sıcaktır bu; parlak bir güneşin, körfezin haddi zatında çarpıcı renklerini bulutsuz berraklığıyla daha da güçlendirdiği bir göğün sıcağı: Güneş doğrudan vurduğu zaman evlerin beyazını, palmiyelerin malahit yeşilini, denizin eşsiz mavisini yazın Rio'da görmemiş olanlar, bu renkleri ancak silik soluk tonlarıyla biliyorlar demektir. Ama bu yoğun sıcağın doğal yatıştırıcıları da vardır. Brezilya için hiç de tipik olmayan bir dakiklikle birkaç saatte bir denizden kopup gelen serin esintiyle ferahlarsınız ve bu tatlı cereyanın ulaşamadığı şehir merkezinde değil de kıyıdaysanız, sahilde keyifle –elbette ağır ağır– yürüyüş yapabilirsiniz. Geceleri bu esinti kesildiğinde ve havanın nemini, ağırlığını, sıkıntısını teninizin tüm gözenekleriyle hissettiğinizde sıcağa katlanmak daha zor olur. Ama bu bunaltıcı günler genelde çok uzun sürmez, bir fırtınayla, Joseph Conrad'ın inandırıcı tasvirlerinden bildiğim tropik bir fırtınayla bir anda sona erer.

Bu fırtınalarda şakır şakır yağan yağmur değil, devrilmiş bir fıçı gibi üstünüze boşanan gökyüzüdür. Şimşekler bizdeki gibi gökyüzünde çakan mavi damarlar değil, beyaz patlamalardır, ardından gelen gök gürültüsü evleri zangırdatır. On beş dakika içinde sokakları sel basar, trafik durur, ortalıkta kimse kalmaz. Ardından, yine sadece on beş dakika sonra, gökyüzü sanki hiç kabahat işlememiş gibi masum masum, mavi mavi parlar, hava temizlenip keskin bir berraklıkla ışıldar ve bir felaketten mucize eseri kurtulmuş gibi şaşkın bir halde tekrar nefes alırsınız. Sonra, yine her gün parlak bir güneş, bulutsuz bir gökyüzü – Rio'nun yazı böyledir işte.

Özetle: Katlanılabilir. Nitekim iki milyon insan da şikâyet etmeden, hatta eğlenerek katlanır. Çünkü uyum sağlarlar. Herkes ince keten kıyafetler giyer, şehir sanki donanmanın törenindeymiş gibi beyazlara bürünür, kasımdan itibaren de Rio kocaman bir plaja dönüşür; kıyıdan iki üç sokak içeride oturan insanlar –ki her yere yakındır kıyı– üstlerinde sadece bir mayoyla sahile iner, günde birkaç kez serin sulara dalarlar; sabah saat beşte, daha kahvaltı bile etmeden ya da işe gitmeden önce başlar bu plaj seferleri ve gece yarılarına kadar sürer, bazı günler sırf Copacabana plajında bile yüz bin kişi olur. *Carioca*'ların, Rioluların yazın perişan olduğunu sanıyorsanız yanılıyorsunuz; tam tersine, sanki bütün bu sıcağı, yaz sonundaki geleneksel karnavalda bir anda infilak etmek için biriktirirler. Bilen bilir, Rio Karnavalı, kaç yıldır iyice karamsarlaşan dünyamızda eşi benzeri olmayan bir neşe ve tutku patlamasıdır. Aylar öncesinden para biriktirilir ve hazırlanılır gösteriler için, zira her karnavalda yeni şarkılarla birlikte yeni danslar da sergilenir. Ve karnaval demokratik bir festival, bir neşe patlaması, bir coşku gösterisi olduğu için bu şarkılar, herkes söyleyebilsin diye her yerde önceden çalışılır; gazinolarda, restoranlarda, radyoda, gramofonlarda ve zenci kulübelerinde bu şarkılar çalınır söylenir; kolektif sevincin resmi geçiti için herkes canla başla

uğraşır. Sonra karnaval zamanı nihayet gelip çatınca, tüm dükkân ve mağazalar üç günlüğüne kapanır. Ve sanki şehir bir anda zıvanadan çıkmış gibi herkes sokaklara dökülür, gece geç saatlere kadar şarkılar söylenir, dans edilir, akla hayale gelebilecek her aletle delicesine bir gürültü çıkarılır. Toplumsal farklılıklar tamamen ortadan kalkar, birbirini tanımayan insanlar kol kola gezer, herkes herkesle muhabbet eder, karşılıklı coşku ve hezeyan, kulakları sağır eden karnaval gürültüsü bir tür çılgınlığa dönüşür; tek bir damla alkol içmedikleri halde yerlere serilir insanlar, zira dans etmekten, çalıp söylemekten bitap düşmüşlerdir. Ama tuhaf olan, tipik Brezilyalı olan, en alt tabakadan insanların bu esriklik halinde bile vakarlı duruşlarını yitirmemeleri, ayaktakımına dönüşmemeleridir; gece gündüz dur durak bilmeden çocuk gibi şımararak azan bu kalabalıkta, maskenin verdiği özgürlüğe rağmen hiçbir şiddet, hiçbir ahlaksızlık yaşanmaz; bir kez olsun içinden geldiği gibi haykırmak, baygın düşene kadar dans etmek, sessiz nezaketi, mesafeliliği bir kenara bırakmak için duyulan özlem bu üç günlük curcunada dindirilir – esip gürledikten sonra bitiveren tropik yaz fırtınaları gibi. Ondan sonra herkes yine eski sükûnetini takınır, işine gücüne döner, şehir eski düzenine kavuşur: Yaz kutlanmıştır, insanlar içlerinde biriken ateşi boşaltmış, rahatlamışlardır; Rio yine eski Rio, kendi güzelliğini sessiz bir gururla yansıtan şehirdir artık.

Rio'yu bir kez gören, kolayca vedalaşıp gidemez. Her ayrılışta tekrar geri dönmek ister. Güzellik nadirdir, kusursuz güzellik ise neredeyse bir hayal. Bu şehirler şehri yaşadığımız karanlık dönemde bile gerçekleştirir bu hayali; dünyada insana ondan daha çok teselli veren bir başka şehir daha yoktur.

São Paulo'ya Bir Bakış

Rio de Janeiro'yu tasvir edebilmek için ressam olmak lazım aslında, São Paulo'yu anlatabilmek içinse istatistikçi ya da iktisatçı. Rakamları sıralamak, grafik tabloları çizmek, büyümeyi kelimelere dökmek gerekir burayı anlatmak için, zira São Paulo'yu bu kadar cazip kılan geçmişi ya da bugünü değil, adeta gözle görülür bir biçimde büyüyüp gelişmesi, geçirdiği dönüşümün hızıdır. São Paulo'nun bir tablosunu çizemezsiniz, çünkü çerçeveyi sürekli genişletmeniz gerekir, çünkü hızla değişen şehir ele avuca sığmaz; São Paulo'yu tasvir etmenin en iyi yolu, giderek hızlanan bir filmini çekmektir; Brezilya'nın hiçbir şehrinin gelişim hızı São Paulo'nun hırslı ve dinamik gelişiminin şiddetiyle kıyaslanamaz; dünyada bu kadar hızlı gelişen pek az şehir vardır.

Şimdi birkaç rakam söyleyeyim ki elimizde bir ölçek, bu gelişimin hararetini ölçen bir termometre olsun. On altıncı yüzyılın ortalarında Cizvitler burada kurdukları küçük okulun etrafına birkaç kulübe ve ev yaparlar. On yedinci ve on sekizinci yüzyılda ufak Tietê Irmağı kıyısındaki henüz önemsiz kasaba, o dehşet verici *entrada*'larla buradan çıkarak tüm ülkede ganimet peşinde koşan ama avladıkları kölelerle ne kendilerini ne kasabayı zenginleştirebilmiş *paulistas* denen gezgin çetelerin yerleşim bile denemeyecek karargâhı ve kampıdır. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına, 1872'ye

kadar nüfusu 26.000'i geçmeyen São Paulo, daracık yoksul sokaklarıyla, Brezilya şehirleri arasında ancak onuncu sıradadır, 275.000 nüfuslu Rio de Janeiro'nun, 129.000 nüfuslu Bahia'nın, hatta Brezilyalı olmayanların isimlerini bile duymadığı, 42.000 nüfuslu Niterói'nin ve 36.000 insanın yaşadığı Cuiabá'nın çok gerisindedir. Fakat şehrin, büyük kral kahvenin işçi taburlarını ayağına çağırmasıyla başlayan yükselişi çok geçmeden fantastik boyutlara ulaşır. 1872'de 26.000 olan nüfusu 1890'da 69.000'e yükselerek üç katına çıkar, 1900'de bu rakam 239.000'e fırlar. 1920'de şehrin nüfusu 579.000'dir, 1934 civarında bir milyonu aşmıştır, bugünse muhtemelen bir buçuk milyondur ve bu tempo yavaşlayacak gibi görünmüyor. São Paulo'da 1910'da 3200, 1938'de 8000'den fazla bina inşa edilmiş, ama bu rakamlar büyüme oranı hakkında bir fikir vermez, çünkü bu binalar apartman ve gökdelenlerdir, her birinde de eski, basit, tek katlı evlerden katbekat fazla konut bulunur; büyümenin hızı, kiralık daire sayısındaki artıştan daha iyi anlaşılabilir belki, zira bu sayı 1910'da 43.137 iken bugün bunun hemen hemen yirmi katına çıkarak 800.000 civarına yükselmiş durumda. Saat başı en az dört yeni daire; endüstri kahvenin krallığını elinden aldıktan sonra 4500'den fazla fabrikasıyla ülke ticaretinin liderliğini ele geçiren şehrin büyüme hızı bugün aşırı yukarı böyledir.

Hız kesmeden devam eden bu fantastik büyümenin nedeni ne peki? En başta coğrafya ve iklim koşulları, nitekim bundan dört asır önce Nóbrega'nın Brezilya'da sağlıklı bir biçimde hızla yayılmak için en uygun yer olarak burayı seçmesinin nedeni de bu. Güney Amerika'nın en iyi limanlarından biri olan Santos buraya çok yakındır; arkadaki yayla sayesinde her yöne rahatça ulaşım sağlanır, Paraná ve La Plata havzalarına kolayca ulaşılabilir, *terra roxa** denen toprak bereketli, her türlü tarıma elverişlidir, hidroelektrik

* (Port.) Kırmızı toprak. (ç.n.)

enerjisi hem bol hem de ucuzdur; potansiyeli giderek artan bir ülkede hızla büyümeyi sırf bunlar bile yeterince açıklar. Ama asıl faktör en başından beri iklimdi, bol güneşe rağmen, sekiz yüz metre yüksekliğindeki bu yaylada insanlar tropik bölgelerdeki ve kıyı şehirlerindeki gibi sıcak ve nemden miskinleşmiyordu. Paulistaların diğer Brezilyalılardan daha enerjik, azimli ve faal olduğu daha on yedinci yüzyılda anlaşılmıştı. Ulusal enerjinin asıl taşıyıcıları onlardır ve ülkeyi *semper novarum rerum cupidi** keşfedip fethederler, nitekim Paulistaların ne pahasına olursa olsun ilerleme ve yayılma hırsı sonraki yüzyıllarda ticarete ve endüstriye de intikal eder. İlerlemeye asıl ivme kazandıranlar ise on dokuzuncu yüzyılın son onyıllarında gelen göçmenlerdir. Göçmen, alışkın olduğu hayat koşullarını ve iklimi bulabileceği yeri tercih eder; ülkeye göçenlerin başında gelen İtalyanlar São Paulo'da Kuzey İtalya'nın, Orta İtalya'nın iklimini ve güneyin güneşini bulurlar. Alışkanlıklarını değiştirmek, farklı koşullara ayak uydurmak zorunda kalmazlar; olanca enerjileriyle birlikte geldikleri yeni ülkede daha da büyük bir azimle çalışırlar. Zira göçmen ilerlemek konusunda yerli insandan daha sabırsızdır, göçmen üstüne yan gelip yatacağı bir mirasa konmadığı için her şeyi bizzat elde etmek zorundadır. Dolayısıyla kaybedecek zamanı yoktur ve canla başla çalışır. Ve bu azim ve atılganlık başkalarına da sirayet eder; en girişimci, en hırslı Brezilyalılar daha medeni, daha nitelikli ve çalışkan işçilerin bulunduğu São Paulo'ya gelip iş kurarlar. Girişimci ruh sermayeyi de peşinden sürükler, çarklar dönmeye başlar ve böylece gelişim yıldan yıla hızlanır; bugün ülkede sanayi ve hizmet üretiminin beşte dördü burada örgütlenip gerçekleştirilmektedir; Brezilya'nın tüm eyaletleri içinde ekonomiyi ayakta tutan başlıca şehir São Paulo'dur, bir anlamda ülkenin kasları, en güçlü organıdır.

* (Port.) Daima yenilik peşinde. (ç.n.)

Kaslar bir organizmanın en önemli unsurlarındandır gerçi, ama haddi zatında güzel değillerdir. São Paulo'dan estetik, duygusal ya da pitoresk izlenimler bekleyenleri uyarmakta yarar var; bu şehir geleceğe doğru büyüyen bir şehirdir ve o kadar huzursuz ve sabırsızdır ki, bugününü pek düşünmez, hele hele geçmişiyle hiç ilgilenmez. Burada tarihi bir şey arayan, Houston'da ya da Kuzey Amerika'nın diğer petrol şehirlerinde bulabildiği tarihten fazlasını bulamaz; şehri kuran Cizvitlerin eski *collegio* binası bile, bir Pantheon gibi korunması gerekirken, sıradan bir iş binası olup çıkmış. On yedinci, on sekizinci yüzyıllarından kalan hemen hemen hiçbir şeyi muhafaza etmemiş São Paulo; on dokuzuncu yüzyıla ait Paulista yapılarının hiç olmazsa kalıntılarını görmek isteyenler acele etmeli, çünkü dünü ve evvelki günü hatırlatan her şey burada ürkütücü bir hızla ortadan kaldırılıyor, hatta bazen bir şehirde değil, devasa bir şantiyede olduğunuz duygusuna kapılıyorsunuz. Her yöne, doğuya ve batıya, güneye ve kuzeye yayılıyor binalar ve *City*'de, işyerlerinin olduğu şehir merkezinde caddeler birbiri ardına kabuk değiştiriyor; buraya beş yıl sonra dönen biri sanki hiç bilmediği yeni bir şehre gelmiş gibi yolunu şaşırır. Bir süre sonra her yerin fazla dar, fazla alçak, fazla küçük olmaya başladığı bu şehirde caddeler genişletilmeyi emreder, binalar birbirine dirsek atarak daha da yükselir, altgeçitler arabalara yeni bir yol açma gayretindedir, her yerde her şey başına buyruk, adeta bencil bir telaşla değişir; hakiki bir kolonici ve göçmen şehrinin hâlâ oluşup gelişen canlı bir örneği vardır karşımızda. Bu tür şehirler bizdeki gibi bir çekirdeğin etrafında yavaş yavaş, halka halka değil, gelişigüzel, telaşla, plansız programsız büyür. Bir yerden biri gelmiştir buraya, biraz para kazanmıştır, bakmıştır etrafta kiralık konut yok, bulduğu yere (arsa fiyatları çok düşüktü eskiden, emek de ucuzdu) bir ev, burada, tüm sahil boyunca, ülke boyunca gördüğünüz o küçük, albenisiz evlerden yapmıştır; giriş ka-

tında mutlaka bir dükkân vardır, üstünde de iki üç odalı tek bir kat; ev sahibi İtalyan ise dış cepheyi göz alıcı renklerde, toprak sarısına, kiremit kırmızısına ya da deniz mavisine boyar; bu evin yanına bir ev daha yapışır, sonra bir ev daha, böyle böyle bir sokak oluşur, sonra bir sokak daha, bir sokak daha, bir sokak daha derken bir şehir kurulmuştur. Kimse evinde ilelebet yaşayabileceğinden emin değildi, belki bir başka şehre taşınılacak, belki de yeterince para biriktirildikten sonra yurda dönülecekti, belki zengin olunacaktı, o zaman daha güzel bir ev, bundan otuz yıl önce buralarda kibar bulunan o aşırı süslü sahte Barok ya da Şark tarzında villalardan yapılacaktı. Süreklilik, yerleşiklik, kalıcılık, daimilik gibi kavramlar, yurttaş olarak şehir hayatına intibak henüz göçebelikten kurtulamamış bu göçmenlere yabancı kavramlardı, bu yüzden de mimari anlamda bu şehirler daha en baştan derme çatmaydı, tuğla ve topraktan rasgele yapılmış, kolayca yapıldığı gibi kolayca yıkılabilen bir sürü ev ve kulübenin tesadüfen yan yana durmasından ibaretti; burada yirmi yıllık bir ev bizdeki iki yüz yıllık bir ev gibi ömrünü tamamlamış sayılıyor ve vaktiyle nasıl hızla inşa edilmişse, aynı hızla yıkılıyor.

São Paulo çoktan bir metropol haline geldiğini, dolayısıyla bir büyük şehrin yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiğini ancak zenginleşince, endüstri ve ticarette böyle kocaman adımlarla ilerledikten sonra kavramış gibidir. Şimdi birdenbire her şey, caddeler, meydanlar, kiliseler, idari binalar, banka binaları, hastaneler fazla dar, fazla küçük gelmeye başlamış şehre ve büyük bir kararlılıkla kendine bir merkez, bir biçim yaratmaya koyulmuş. Bugün buraya gelenler şehrin tarihindeki ilginç anlara tanık olabilir, yan yanalığın nasıl bir enerjiyle iç içeliğe, geçiciliğin kalıcılığa dönüştüğünü görebilir. Şehrin her yerinde çalışma var; tüneller açılıyor, parklar ve yürüyüş yolları yapılıyor, kalabalık ve sıkışık semtlerden bulvarlar geçiriliyor, büyük kamu bi-

naları inşa ediliyor, üstelik de hepsi planlı programlı, ama bana söylendiğine göre, bu planlar şehrin büyüme hızıyla yarışamıyor, daha uygulama aşamasında güncelliğini yitiriyor. Şehir merkezinde kısıtlı alanla baş etmek için dip dibe yükselen gökdelenler birbirlerini hep bir iki kat daha geçmek için yarışırken, tepelere halka halka yayılan villalarla dolu banliyöler durmadan genişlemeye devam ediyor. Etnografik anlamda da bir dönüşüm geçiriyor şehir. Eskiden göçmenlerin milliyetlerine göre oluşmuş mahalleler, İtalyan mahallesi (São Paulo aynı zamanda dünyanın en büyük İtalyan şehirlerinden biridir), Ermeni, Suriyeli, Japon, Alman mahalleleri sınırlarından taşarak iç içe geçmiş; salt görünüm bakımından şehir ikiye ayrılmış vaziyette, merkezde Kuzey Amerika'nınkine çok benzeyen mimarisiyle bir *city*, etrafında ise siteler ve bahçeli evlerden oluşan semtler var ki her iki kısım da beş-on yıl içinde yeni bir anlamda güzelleşme kapasitesine sahip. Bir gökdelenin tepesinde durup bu hafif dalgalı engin arazilere baktığınızda daha şimdiden hoş manzaralar görebiliyorsunuz, ama gelişen bir şehrin tipik örneği olan São Paulo'nun en karakteristik özelliği henüz hiçbir şeyin oturmamış olması, şehirleşme sürecinin hâlâ devam etmesi; şehrin adeta kabuk değiştirmesi ve yepyeni bir çehreye bürünmesi, Kuzey Amerika'da bile bu boyutlarda görmediğim, Güney Amerika'da sadece Montevideo'da benzerine rastladığım bir durum. Eğer güzellik kavramında ısrar edeceksek, São Paulo'nun henüz güzelleşme aşamasında olduğunu söyleyebiliriz, fakat görsel güzellikten ziyade enerjik ve dinamik bir güzelliktir bu, bugün ancak sabırsız şiddetini hissedebildiğimiz yarınların güzelliği ve biçimidir.

Bu şehre anlamını ve karakterini veren şey şimdilik hâlâ endüstri ve ticarettir. São Paulo keyifli bir şehir değil, gösterişli bir şehir de değil; yürüyüş yolları pek yoktur mesela, piyasa yapılan bulvarları yoktur, güzel manzaraları, eğlence yerleri azdır, sokaklarda genelde sadece erkekleri görürsü-

nüz, koşturan, acelesi olan, çalışan erkekleri. Burada çalışmıyorsanız ya da iş için bulunmuyorsanız, bir gün kaldıktan sonra ertesi gün zamanı nasıl geçireceğinizi bilemezsiniz. Burada günün, Rio'dakinin iki katı saati, saatin ise oradakinin iki katı dakikası vardır, çünkü günler ve dakikalar işle doludur. Burada yeni ve modern olan her şey bulunur, el sanatları kalitelidir, çok seçkin lüks mağazalar vardır, ama böyle bir şehirde para kazanmaktan lükse, keyfe ayıracak zaman mı kalır? İster istemez Liverpool, Manchester, sırf çalışmak için yaratılmış şehirler gelir aklınıza ve gerçekten de Rio de Janeiro'nun yanında São Paulo, Roma'nın yanında Milano, Barcelona'nın yanında Madrid gibidir; Milano ve Barcelona da başkent değildir, hükümetin merkezi, ülkenin sanat hazinelerinin bekçileri değildir, ama iş ve dinamizm bakımından başkentten önce gelirler. São Paulo –Avrupalı göçmenlerin çalışma enerjisini yok etmeyen nispeten serin iklimi sayesinde de– endüstri ve ticaret alanında ülkenin geri kalanından daha başarılıdır, daha modern ve ilericidir, bu yüzden de Kuzey Amerika ve Avrupa'daki şehirlere daha çok benzer. Rio'nun o harikulade yumuşaklığından, insanı ayartıp sürekli gezip dolaşmaya, avarelik etmeye sevk eden atmosferinden eser yoktur burada; aydınlık Rio'yu ve Guanabara Körfezi'ni sarıp sarmalayan güzel melodinin yerini burada bir ritim, sert ve güçlü bir ritim, kendi hızıyla esrikleşerek hep daha ilerilere koşan bir atletin hızlı kalp atışları almıştır. São Paulo güzellikten yana eksiğini, bu tropik bölgelerde nadir ve değerli olan enerjisiyle telafi eder ve daha da önemlisi: Bu şehir kendi tarzını arayıp bulması gerektiğinin farkındadır ki Paulistalar Rio de Janeiro'yla öteden beri sıkı bir rekabet içinde olduğundan, Rio'dan aşağı kalmamaya, sanat yoksunu görünmemeye gayret ettiklerinden önümüzdeki yıllarda burada bir sürü sürprizle karşılaşmayı bekleyebiliriz.

Bugün São Paulo'da gerçekten görülmeye değer yer – nahoş, kibirli bir ifade bu– çok yer yok; mutlaka gitmeniz

gereken üç yerin üçü de etkileyici ama gidip gördüğünüzde ağzınızda kötü bir tat bırakıyorlar. En başta Ypiranga Müzesi var; Brezilya'nın faunasının, florasının ve kültürünün tüm etnografik çeşitliliğini inceden inceye düşünülmüş mükemmel bir profesyonellikle sergileyen bu müzenin salonlarında gezerken tatminden ziyade bir özlem hissediyorsunuz, çünkü bin bir renkli kolibrileri ve papağanları böyle doldurulmuş vaziyette değil de kendi ortamlarında özgürce uçarken görmek istiyorsunuz, ayrıca sadece birkaç saat ötede vahşi ormanların ve yağmur ormanlarının başladığını biliyor, vitrinlerin önünde dururken o fantastik bölgelerin hayalini kuruyorsunuz. Egzotik olan her şey böyle şematize edilerek sergilendiği anda egzotik olmaktan çıkar, ders materyali gibi kategorileştirilince ruhunu kaybeder; bu yüzden de (böyle modern bir müzeyi hayranlıkla takdir eden aklınıza rağmen) bu kadar canlı ve gümrah bir doğanın ortasında müzeye hapsedilmiş bir doğayı biraz anlamsız buluyorsunuz. Palmiyeden palmiyeye salınan o büyüleyici küçük maymunlardan birini doğada görsek heyecandan çarpardı kalbimiz, ama mumyalanarak bir duvarın önüne dizilen yüz farklı maymun türü insanda ancak teknik bir merak uyandırıyor. Hayvanat bahçeleri bile insanda sahici bir izlenim uyandırmazken, doğa tarihi müzeleri, büyük bir koleksiyonu bu müzedeki gibi özenle sergileseler bile daha da gerçekdışı geliyor. Kilit altında tutulan her şey kasvet verir insana – nitekim görülmeye değer bir diğer yer olan *penitenciára*'yı, São Paulo'nun meşhur hapishanesini; şehrin, ülkenin ve yöneticilerinin gururu örnek cezaevini görmek de hafifletmedi yüreğimi. Fakat ahlaken asla tam olarak çözülemeyecek cezaevi sorununa bu hapishanede en insancıl biçimde yaklaşılıyor ve idam cezasının olmadığı ülke suçlularını en iyi sonuç veren modern koşullarda tutmaya gayret ediyor. Cezaevi sakinlerine karşı insani muamele burada diğer ülkelerdeki gibi geri kalmışlık olarak addedilip ortadan kaldırılmamış, her

mahkûmun kendisine uygun alanlarda çalıştırılması ve hapishanenin tüm işlerin mahkûmlar tarafından yürütüldüğü özerk bir kurum haline gelmesi fikri doğrultusunda teşvik edilmiş. Nitekim bu büyük, tertemiz ve sıhhi bina kompleksinde bütün işleri mahkûmların yaptığını görüyorsunuz; ekmeği onlar pişiriyor, ilaçları onlar hazırlıyor, kliniği ve hastaneyi onlar idare ediyor, sebzeleri yetiştiren, çamaşırları yıkayanlar da onlar, genelde hiçbir şey için dışarıdan yardım alınması gerekmiyor; kurum yöneticileri sanatsal faaliyetleri teşvik ettiğinden eksiksiz bir orkestra kurulmuş, duvarları mahkûmların yaptığı resimler süslüyor, ücra yerlerinde okuma yazma oranının hâlâ düşük olduğu bir ülkede mahkûmlara vaktiyle mahrum kaldıkları okul eğitimini telafi etme imkânı sunuluyor. En mükemmel şeylerin bizde olduğunu sanan Avrupalı kibrini kırmaya, gerçekten örnek bir kurum olan bu hapishane bile yeter, ama yine de o demir parmaklıklı ağır kapılardan geçip sonuncusu da ardınızdan kapandığında ve dışarda tekrar özgürlüğü teneffüs edip, özgür insanlar gördüğünüzde rahat bir nefes alıyorsunuz.

Butantan'daki yılan çiftliğinden çıkarken de derin bir nefes alıyorsunuz; orada da ilginç şeyler görüyor, önemli bilgiler ediniyorsunuz ama seyircilere sunulan gösteri –ki insanlar gerçekten tehlikede olmadıklarını bilince korkmaktan büyük zevk alırlar–, zehirli yılanların yuvalarından çıkarılması, çubuklarla kıskıvrak yakalanan savunmasız hayvanların zehirlerinin alınması gibi atraksiyonlar bana pek hitap etmedi. Bunları yıllar önce Hindistan'da görmüştüm zaten ve insanların savunmasız bir hayvanın çaresizliğini gösteriye dönüştürmesi ya da bundan bir eğlence çıkarması bana hep itici gelmiştir. Ama Butantan'daki çiftlik ilk baştaki amacının –yılanların gözlemlenmesi ve yılan sokmalarına karşı panzehir üretilmesi– son yıllarda çok ötesine geçmiş ve en iyi uzmanların en modern cihazlarla çalıştığı büyük bir enstitüye dönüşmüş; çeşitli transplantasyon ve kimyasal ayrış-

tırma deneylerinin bana anlatıldığı o bir saatte, kitaplardan kaç yılda öğrendiğimden çok daha fazlasını öğrendim; biz amatör bilim meraklılarının soyut meseleleri kavramasının en iyi yolu, araştırma nesnesini bizzat görmektir. Benim hayal gücüm de daha ziyade duyularla, görsellikle harekete geçtiği için Butantan'da en çok etkilendiğim şey beyazımsı küçük kristallerle dolu orta büyüklükte bir şişe oldu; seksen bin yılanın yoğunlaştırılıp kristalize edilmiş zehriydi şişenin içindeki, zehirlerin en korkuncuydu. Tırnağınızın altına sığacak kadar minik olan bu tanelerin bir tanesi bile insanı o saniyede öldürebilir. Bu eşsiz, bu korkunç, bu tek şişenin içindeki tahribat gücünün en devasa obüs mermisininkinden bin kat daha fazla olması o meşhur *Binbir Gece Masalları*'ndakinden daha büyük bir mucizeydi; serin, incecik şişeyi parmaklarımla kavradığım o bir dakikada elimde ilk defa yüz bin ölüm tutuyor, ölümü bu kadar yoğunlaştırılmış haliyle ilk defa görüyordum. Nefes alıp veren bir insanın, bir tuz tanesinden bile küçük bir zerrenin vücuduna girmesi sonucunda bütün düşünce ve deneyimleriyle birlikte bir saniye içinde yok edilebileceği, kalbinin ve kaslarının aniden durabileceği ihtimalini tek bir canlı bağlamında bile tasavvur etmek zorken, bu ihtimalin yüz bin katını elimde tutmanın hem dehşet verici hem de etkileyici bir tarafı vardı. Laboratuvarın tüm cihazları, en büyük tehlikeyi doğanın elinden oyun oynar gibi çekip alarak doğaya yeni, yaratıcı bir anlamda faydalı olan güçlere dönüştü bir anda gözümde ve bir tepenin yeşilliğinde rüzgârla sarıp sarmalanarak tek başına duran, doğaya teslim olmuş gibi görünen, ama aslında doğaya insanın yorulmak bilmeyen aklıyla hâkim olan bu küçük binaya huşu içinde baktım.

Kahve Ziyareti

Bu misafirperver ülkedeki hoş âdetlerden biri de şu: Brezilya'da bir eve misafirliğe gittiğinizde, günün her saatinde mutlaka kahve ikram edilir, küçük fincanlarda koyu, nefis kahve buranın olmazsa olmazıdır. Kahve bizdekinden farklı bir tarzda içilir – daha doğrusu içilmez, likör gibi tek hamlede kafaya dikilip bitirilir ve çok sıcaktır, o kadar sıcaktır ki, birkaç damlası bir köpeğin üstüne dökülse, der Brezilyalılar, köpek uluya uluya kaçardı. Brezilya'da bu enfes kokulu, koyu sıcak kahveden günde ortalama kaç fincan içildiğini –ben on ila yirmi fincan olduğunu tahmin ediyorum– söylemek istatistiki olarak pek mümkün değil, ayrıca en lezzetli kahvenin hangi şehrinki olduğuna karar vermek de çok zor. Brezilya'da her şehir, her kasaba en iyi, en mükemmel kahve hazırlama sanatının kendisine ait olduğunu büyük bir coşkuyla iddia eder; nitekim ben de Rio'nun, bir fincan kahvenin iki yüz *reis*'e (bizim paramıza çevrilemeyecek kadar küçük bir meblağ) satıldığı küçük kahvehanelerinde, bizatihi *fazenda*'larda, kahve şehri Santos'ta, doğru kahve pişirme yönteminin adeta bir ilim mertebesine yükseltildiği, katıldığım bir kahve kursundan sonra yöntem üzerinde çalışmaya devam etmem için bana bir çuval kahveyle birlikte bir de kahve makinesinin hediye edildiği São Paulo Instituto da Café'de hiç taraf tutmadan aynı coşkuyla bol bol kahve

içtim – her yerde aynı büyüleyici aromaya sahipti, kuvvetli ve uyarıcıydı, algıları berraklaştıran, düşünceleri parlatan siyah bir ateş.

Kral Kahve diyesim geliyor buradaki bu siyah hükümdara, zira bu devasa ülkenin ekonomisi hâlâ onun elinde, dünya piyasası ve borsalarına Santos'taki limanından o hükmediyor, dünyada tüketilen yirmi dört milyon çuval kahvenin on altı milyonunu bu ülke üretip ihraç ediyor: Son kertede ülkenin asıl para birimi, bu inci grisi ya da geyik rengi küçük taneler. Brezilya sahip olmadığı bir iki hammaddeyi, en başta petrol ve tahılı, ayrıca makine ve teknik donanımları kahveyle (ama milyarlarca kahve çekirdeğiyle) satın alır. Dünya piyasasındaki kahve fiyatının Brezilya ekonomisinin barometresi olmasının nedeni de buydu zaten; kahvenin piyasada değeri artınca ülkenin refahı da artıyor, değeri düşünce hükümet çuvallarca kahveyi yakıyor ya da denize döküyordu. Neticede kahve bir asır boyunca buranın altını ve zenginliği, kazancı ve riski oldu; ülkenin ticaret bilançosu önemli ölçüde onun değerine ve borsadaki iniş çıkışlarına bağlıydı; bazı seneler kahvenin fiyatını *milreis* değil, *milreis*'in değerini kahvenin dünya piyasasındaki fiyatı belirledi.

Brezilya'nın bugünkü zenginlerinin çoğu gibi finans imparatoru kahve de bir göçmendir aslında. Anavatanı kahve diyarı Arabistan'dır; efsaneye göre, çobanlar keçilerin belirli bir çalının yapraklarını kemirdikten sonra canlandıklarını, hoplayıp zıpladıklarını gözlemler. Kahverengi taneleri çobanlar da çiğneyince, çekirdeklerin sağlığa herhangi bir zararı olmadan yorgunluğu azalttığını fark eder, nefis çekirdeklerden kaynattıkları içeceğe *kahwa* derler (uyku kaçırmak anlamına gelen *kaheya* kelimesinden). Zindelik veren bu içeceği Araplar Türklere tanıtır, Viyana Kuşatması'nda Avusturyalıların ele geçirdiği bir ganimet de çuval çuval kahvedir, çok geçmeden de Viyana'da ilk kahvehane açılır ve

kahverengi içecek tüm Avrupa'da moda olur – bunun gelip geçici bir moda olduğunu düşünmekle hata eden Madame de Sévigné, Racine için öfkeyle "*Cela passera comme le café*"* demişti. Ama kahve yerini korudu–Racine de öyle– ve Guyana'daki Fransız kolonilerine ulaştı; oradaki plantasyonlarda kahve bitkisi ve tohumları ticari sır olarak dünyadan korkuyla korunuyordu. Bin yıl önce Çinliler de ipeğin üretildiği ipek kozasını tüm yabancılardan özenle saklamıştı, tek bir ipek kozasını bile imparatorluk dışına çıkarmanın cezası ölümdü; sonunda iki keşiş içi boş hacı asasına koydukları iki kozayı Avrupa'ya kaçırmayı başarmıştı. Nitekim Cayenne valisinin görevi de kahve plantasyonlarına hiçbir yabancıyı sokmamaktı. Brezilya'nın şansına, bu valinin bir karısı vardı ve kadın 1727'de zayıf bir anında ya da o anların sonrasında Portekizli subay Fransisco de Melo Palheta'ya birkaç kök kahve bitkisi hediye etti; böylece kahverengi göçmen Brezilya'ya kaçak olarak girdi ve tüm göçmenler gibi o da bu ülkeye çabucak uyum sağladı. Önce Kuzey Brezilya'daki Amazonlara, Maranhão'daki kuzenleri şeker ve tütünün yanına yerleşti – kahve keyfinin tadı en iyi bu iki kuzenle çıkar zaten. 1770'te yavaş yavaş güneye, Rio de Janeiro civarına inmeye başlar kahve. Bugün apartmanların kır villalarını yerinden etmeye başladığı Tijuca tepelerindeki tarlaları ele geçirir ve kendisine özenle bakmaları için binlerce köleyi işe koşar; ama iklimden hâlâ tam memnun kalmadığı için bu sefer tüm São Paulo eyaletini zapt eder ve bin yıllık göçmenlikten sonra imparatorluğunu orada kurarak tüm dünyaya yayılır. Şark kökeninin hakkını vererek giderek despotlaşan kahve, São Paulo'daki tahtından esip gürleyerek tüm Brezilya ekonomisini boyunduruğu altına alır. Kendine muazzam depolar kurdurtur, dünyanın her yerinden gemileri ayağına çağırır, paranın değerini o belirler, ülkeyi çılgın spekülasyonlara, hayati tehlikelere sokar, dünyadan istediği haracı ala-

* (Fr.) Kahve gibi bu da gelip geçecek. (ç.n.)

mayınca kendi çocuklarını bile –binlerce binlerce çuvalını– denizde boğdurur.

Çalışmalarımda bana daima destek olan, varlığıyla nice sohbeti şenlendiren bu büyük efendiye bir ziyarette bulunarak hürmetlerimi sunmak görevimdi. Bu efendi ve kralı ikametgâhında ziyaret etmek için eskisine göre daha uzun yol bir kat etmek, ülkenin içlerine gitmek gerekiyor elbette. Bir zamanlar Portekizliler kahveyi Afrika'dan buraya getirdiklerinde –Heinrich Eduard Jacob bu seyahatin efsane öyküsünü kitabında büyüleyici bir dille anlatır– plantasyonlar kıyıya çok yakındı. Santos civarındaki vadiler, Rio de Janeiro'nun hemen yanı başındaki Tijuca'nın bazı muhteşem parkları asırlar boyunca kahve plantasyonlarıydı; zenciler çuvalları tarlalarda sırtlarına vurup doğruca gemilere taşırlardı. Ama onlarca, yüzlerce yıl milyarlarca sihirli çekirdeği besleyip büyüten toprak bir süre sonra yoruldu, çekirdekler iriliğini, kuvvetini ve aromasını kaybetti. Hep aynı toprakta yaşayan bir kahve bitkisinin ömrü, uzun ömürlü bir insanınki gibi hemen hemen seksen yıldır. Toprak yorulunca, plantasyonlar –Brezilya bakir topraktan yana hiç sıkıntı çekmemiştir– ülkenin giderek daha derinliklerine, Santos'a, kırmızı, güçlü toprağından Rio'nunkine göre dört kat daha fazla verim alınan São Paulo'ya, São Paulo'dan Campinas'a ve daha da ötelere taşındı. Evet, haydi şimdi kahvenin yanına, bugünkü yurduna gidelim! Rio de Janeiro'dan yola çıkıyor, on iki saatlik bir gece yolculuğundan sonra São Paulo'ya varıyoruz, üç saat sonra da Campinas'a, Cizvitlerin bu eski yerleşimine ulaşıyoruz, sonrasında bir arabaya atladık mı çok geçmeden kahve diyarının göbeğinde ve nihayet bir *fazenda*'dayız.

Fazenda ya da *hacienda** – bu kelimeler neden bu kadar tanıdık gelir? Neden böyle tuhaf bir biçimde romantik ve aşina duygular uyandırır, neden çoktan unutulmuş hisleri canlandırırlar? Ah, hatırladınız işte, zira insanda hiçbir şey

* (Port.) Plantasyon sahibinin büyük avlulu evi. (ç.n.)

çocukluğunda tutkuyla okuduğu kitaplar kadar iz bırakmaz; Gerstäcker'in, Sealsfield'in romanlarındaki Brezilya ve Arjantin *fazenda* ve *hacienda*'larını, tropik ormanların ortasındaki ya da engin bozkırlardaki bu küçük çiftlik evlerini, daima tehlikelerle, müthiş maceralarla dolu bu egzotik uzak diyarları çocukken nasıl da canlandırırdınız hayalinizde! Küçük bir oğlanken nasıl da hayalini kurardınız tüm bunları bir gün kendi gözlerinizle görmeyi! İşte geldiniz, oradasınız; delifişek bir yaban atına binip dörtnala gelmediniz elbette, kemerinden öbek öbek çiçekler sarkan avlu kapısından içeriye otomobille yavaşça girdiniz; ama *fazenda* kaybolan çocukluk romanlarının gravürlerinde ve resimlerinde tasvir edilenin tıpatıp aynısıdır, uçsuz bucaksız arazinin ortasında tek katlı, yayvan bir ev, dört bir yanı geniş, gölgeli bir verandayla çevrilidir. Ve az ötedeki küçük kare meydanın etrafındaki işçi evlerini görür, bunlarda kölelerin yaşadığını –ne de olsa sadece elli yıl önce okuduğunuz– kitaplardan hatırlarsınız; köleler akşamları bu meydanda oturur, hüzünlü şarkılarını söylerlerdi; burada sessizce, halinden memnun dolanan kır saçlı zencilerden biri belki yâd ediyordur eski günleri. Fakat misafirperver evin içine adım attığınız anda kendinizi şimdiki zamanda bulursunuz; Portekiz döneminden kalma eski ahşap tavanların, taş gibi sert kıymetli jakaranda ağacından güzel mobilyaların, gümüş kâselerin, ev sunaklarının saygıyla korunduğunu görürsünüz gerçi, ama *fazenda*'lar eskisi gibi ancak yolunu şaşırmış gezginlerin maceralı bir yolculuk sonunda ulaştığı ıssız yerler değil artık, her tür konforun; yüzme havuzu, oyun parkı, radyo, gramofon ve kitapların (ki aralarında –bunun hayalini kurmamıştın ufaklık!– kendinizinkilerden de bol miktarda var) bulunduğu keyifli, modern kır villaları. Tehlikeden eser yok artık, sadece neşe ve dostluk var; teknoloji çağı en tropik dünyayı, en ıssız yalnızlığı bile yaşanılası bir yere dönüştürmüş.

Fazenda'ların etrafında geniş, yumuşak dalgalarla uzanıp giden tepeler kahve plantasyonlarıyla kaplıdır; bu evlerin her biri, uçsuz bucaksız yeşil bir denizin ortasındaki adalar gibidir. Ama bu yeşil tepeler –elveda romantizm!– hayli tekdüzedir aslında, kahve plantasyonlarının ve de Seylan'dan bildiğimiz çay bahçelerinin esasen müthiş sıkıcı göründüğünü söylemek lazım. Hepsi de aynı boyda, aynı kalınlıkta, aynı soğuk yeşil renkte olan kahve bitkileri birbirine eşit mesafede dikildiğinden, kamuflaj grisi yerine yaprak yeşiline bürünmüş bıkkın bir askeri birliğin ufka doğru marşa geçtiği duygusuna kapılırsınız; taranmışa benzeyen bu yeşil tepelere bakmaktan yorulursunuz çok geçmeden ve karmakarışık yapraklarıyla, dalgalanan tepe taçlarıyla her biri kendine özgü ağaçlarıyla kesinlikle daha ilginç bir muz bahçesine rastladığınızda sevinirsiniz. Ama kahve bitkisinin anlamı güzelliğinde değil, bereketindedir; adam boyunda bile olmayan bu çalıların her biri yılda en az iki bin meyve verir (kaliteli üretim yapan bu plantasyonlarda yılda bir kez hasat yapılır) ve her *fazenda*'da genelde yüz binlerce çalıdan ürün alındığı düşünülürse, her bir kahve çekirdeğini özsuyu ve aromatik yağlarla dolduran bu toprağın derin, koyu sırrı anlaşılır.

Hasat zamanında meyvelerin çalılardan toplanması son derece basit bir iştir. Teknolojinin bu aşamada insanı gereksiz kılan bir icadı yoktur henüz; yüz yıl öncesinde olduğu gibi meyveler elle toplanır, işçiler bu tekdüze işi tekdüze hareketlerle yaparken vaktiyle kölelerin söylediği o tekdüze şarkıları da hâlâ söylüyorlardır belki. Kabuklu çekirdekler adeta kum yığını gibi kamyonlara yüklenip *fazenda*'ya getirildikten sonra Kral Kahve'nin çekirdeklerinin güzelce yıkanması, ardından kurutulması için güneşe serilmesi gibi mutat ritüellere geçilir, kuruduktan sonra patoz makinesiyle bitkinin kabuğu çekirdekten ayrılır ve soyulmuş, temizlenmiş çekirdekler eleklerden geçirilerek çuvallara doldurulur.

Böylece işler de bitmiş olur (ya da bitmiş görünür). Romantik bir süreç değildir bu, mesela bezelye ayıklayıp kurutmaktan farksızdır, nitekim tarladaki, *fazenda* ve fabrikadaki bütün işlemler esnasında beni şaşırtan tek şey, burnuma hiç kahve kokusu gelmemesiydi. Binlerce çalının büyüdüğü bu kahve plantasyonlarında dolaşırken, bütün içeceklerin en rayihalısı olan kahve kokusunun burnumdan hiç gitmeyeceğini, buğday tarlasında, ormanda, hatta odun kesilirken de hissettiğiniz gibi bu engin yeşil tepelerin hafif bir rayihayla dolu olacağını sanmıştım. Ama ne gariptir ki, kahve bitkisi hiç kokmaz, aromasını inatla çekirdeğinin içine hapseder. Taneler kavrulur kavrulmaz olanca gücü ve ıtırıyla açığa çıkan tüm o gizemli tuzlar ve yağlar kavrulma işlemine kadar çekirdeğin içinde sessiz sedasız bekler; depolarda ayak bileklerinize kadar kahve çekirdeklerinin içine gömülseniz de, kupkuru kumlarda bata çıka ilerliyormuşsunuz gibi hiç koku almazsınız; bir *fazenda*'da gözlerinizi bağlasalar ve çuvallarda pamuk mu, kahve mi, kakao mu olduğunu sorsalar, ne cevap vereceğinizi bilemezdiniz; buraya tatlı, sarhoş edici bir rayihanın hayaliyle geldiğim için, sinirleri uyaran bu enfes iksirin üst üste yığılmış binlerce çuvalının çimento çuvalı gibi ölü, kokusuz olması beni küçük bir hayal kırıklığına uğrattı.

Sonra Santos'ta, Brezilya'nın bu büyük yükleme limanında bir sürpriz daha yaşadım; kahvenin çuvallara doldurulmasıyla sürecin tamamlandığını sanmıştım, ama oradaki büyük işletmelerde gördüm ki, üretim süreci devam ediyor. Zira dünyanın her tarafında aynı kahve istenmiyor, kimileri iri çekirdekleri, kimileri küçük çekirdekleri tercih ediyor, nitekim Arjantin'in büyük mezbahalarında da etler ihraç edilmeden önce ülkelerin zevkine göre –yağlı ya da yağsız, büyükbaş ya da küçükbaş hayvan– tasnif edilir. Santos'ta, deniz kenarındaki bu devasa, kızgın fırında, çekirdekler tekrar çuvallardan çıkarılır. Bir kez daha dev yığınlar halinde

yükselen kahve çekirdeklerini bir boru –dünyanın en büyük kahve tiryakisi– içine çeker, kahve dağları bir nehre dönüşür ve büyük çekirdekler ile küçük çekirdekleri birbirinden ayıran çeşitli eleklerden alçalıp yükselerek geçer, yürüyen banta dökülürken bir yandan da kahverengi kadın elleri çürük çekirdekleri hızla ayıklar; kalitelerine göre ayrılan kahve cinsleri üniformalara sokularak farklı isimler alırlar; kendi kendine tartıp hesaplayan makineler her kahve türünü, üzerinde numarası ve kalite markası olan ellişer kiloluk çuvallara doldurur; göz açıp kapatıncaya kadar dolan çuvallar bantta ilerlerken bir başka makine çuvalların ağzını diker. Kahve ancak şimdi, ancak üstün teknolojinin uyguladığı bu ince işlemlerden sonra yola çıkmaya ve kendisini bekleyen gemilere binerek dünyanın her tarafına gitmeye hazır hale gelir.

Ama yol hazırlıklarının son aşaması, depodan gemiye nakil de ilginç bir seyirliktir, zira kahve çuvalları, eski günlerdeki gibi güneş yanığı sırtlarda borda iskelesinden güverteye tek tek taşınmaz. Geminin ambarına, limanlardan bildiğimiz usulle, rıhtıma yığılı malları zarif dönüşlerle kaldırıp taşıyan vinçlerle de yüklenmez, raylar üzerinde ilerleyen çelik bir köprü getirilip güverteye dayandırılır. Köprünün üzerinde yürüyen bir bant vardır, depodaki çuvallar bu yürüyen halının üzerine yerleştirilir ve doğrudan geminin ambarına nakledilir, çuvallar gemiye yolculardan daha rahat biner yani. Saatlerce süren bu sessiz, mekanik akışı izlemek pek zevklidir; kuzu sürüsü dar bir patikada nasıl ilerlerse, beyaz çuvallar da depodan peş peşe çıkıp usulca gemiye girerler; iki haftalık bir yolculuğa çıkan bir geminin karnına ne çok mal doldurabildiğini ancak o zaman anlar (zira rakamlar hep biraz soyuttur), burada her gün kaç geminin beklediğini düşündüğünüzde, kahve tiryakisi insanlığın her saat ne muazzam miktarlarda kahve tükettiğini kavrar gibi olursunuz.

Obur gemi nihayet doymuştur kahveye. Bir ıslık duyulur, titreşen bant durdurulur, hızını alamayan banttaki son bir iki çuval sendeleyerek diğerlerini izler. Sonra geminin tiz düdüğü öter, türbinler homurdanmaya başlar ve yavaş yavaş demir alır gemi kahve sahilinden. Evler hâlâ parlıyordur güneşte, hâlâ yükseliyordur ince uzun palmiyeler, ama bu tropik dünyanın muazzam yeşili giderek daha uzaktan parıldar, çok geçmeden sadece silueti kalır tepelerin ve kahvenin krallığının bu son selamı da görünmez olur. Bitti! Bitti, hatıra oldu çoktan! Ama eve varınca, bir fincan kahveyi, içeceklerin en nefisini, en sanatseverini yudumlarken o ince rayihada bütün bunları, onun çekirdeğine o gizemli ateşi koyan tropik güneşi, burada varoluşu kor gibi parlatan ışığı, bu yabancı doğanın her ağacını, her körfezini, içinde olduğunuz müddetçe size hayal kurmayı öğreten, uzaklardayken içinizde bir sıla hasreti canlandıran bu özgür, görkemli, sonsuz doğayı hatırlarsınız.

Geçmişin Altın Şehirlerine Bir Ziyaret

On sekizinci yüzyılda Brezilya'nın en zengin, en meşhur şehirleri olan Vila Rica ve Vila Real bugün artık hiçbir haritada yok. New York, Rio de Janeiro ve Buenos Aires'in henüz önemsiz yerleşimler olduğu bir dönemde Vila Rica ve Vila Real'de yaşayan yüz binlerce insan dört bir yana savrulup gitti, bu iki şehrin şatafatlı isimleri bile tarihe karıştı. Daha sonra halk arasında Vila Pobre* diye alay edilen Vila Rica** bugün Ouro Preto adını taşıyor ve birkaç düzine yamru yumru sokaktan ibaret romantik bir taşra kasabasından başka bir şey değil. Vila Real'in eski yerinde ise, Minas Gerais eyaletinin başkenti olan modern Belo Horizonte'nin gölgesine alçakgönüllükle sığınmış fakir bir köy var şimdi. Vila Rica ve Vila Real'in parıltısı ve azameti ancak bir asır sürdü.

O dönemde tüm dünyanın gözlerini kamaştıran zenginliğin ve altının gelip geçici pırıltısının kaynağı, Rio das Velhas adındaki küçük ırmak ve etrafındaki dağların yamaçlarıdır, maceraperestlerin başlattığı altın çılgınlığı ise eşsiz bir serüvendir. On yedinci yüzyılda bu çorak, kasvetli bölgeye ilk gelenler, São Paulo'dan yola koyularak tüm ülkede köle

* (Port.) Fakir Şehir. (ç.n.)

** (Port.) Zengin Şehir. (ç.n.)

ve maden aramaya çıkan bir grup *bandeirante*, o pervasız haydutlardır; geçit vermez vadilerde tek bir yerleşime, tek bir insana rastlamadan günlerce, haftalarca dolanırlar. Ama vazgeçip geri dönmezler, zira dağ yamaçlarındaki yarıklarda metalik pırıltılar vardır, toprak ise sanki gizemli güçlerle besleniyormuş gibi koyu kırmızı parlamaktadır. Nihayet şans yüzlerine güler: Ouro Preto'dan Mariana'ya coşkuyla akarken kıyılarıyla dağları aşındıran küçük Rio das Velhas Irmağı kumlarıyla birlikte altın, saf altın, en önemlisi de büyük miktarlarda altın da sürükleyip götürür; tek yapılması gereken altınlı kumu tahta kaplara doldurup çalkalamak, sonra da kabın dibinde kalan kıymetli taneleri ayıklayıp almaktır. On sekizinci yüzyılda dünyanın hiçbir yerinde altın bu Brezilya dağlarındaki kadar bol, elinizi uzatıp alacağınız kadar ortada değildir. *Bandeirante*'lerden biri bulduğu ilk ganimeti deri bir keseye koyarak –o zamanlar iki ay, şimdi trenle on altı saat uzaklıktaki– Rio de Janeiro'ya, bir diğeri Bahia'ya götürür ve bir anda, ancak California'daki altın madenleri keşfedildiğinde yaşanan çılgınlıkla karşılaştırılabilecek bir altına hücum hareketi başlar. Çiftçiler şekerkamışı plantasyonlarını, askerler kışlalarını, rahipler kiliselerini, tayfalar gemilerini terk eder; vahşi bölgeye teknelerle, katırlarla, atlarla ve tabana kuvvet akın eden insanlar önlerine siyah kölelerini de katmışlardır; çok geçmeden bunlara Portekiz'den birinci, ikinci, üçüncü göçmen dalgası da eklenir ve bölgede öyle bir izdiham yaşanır ki, hayvancılık ve tarımdan eser olmayan bu ıssız yerde açlık tehlikesi baş gösterir. Korkunç bir kargaşa başlar, zira kanunları uygulayacak bir otorite bölgeye henüz teşrif etmemiştir; bu vahşi hengâmeyi edebiyatla tasvir edecek bir görgü tanığından, Bret Harte'ın* Brezilyalı versiyonundan maalesef yoksunuz, ama eşi benzeri görülmemiş bir keşmekeş olmalı. Altını ilk bulan Paulistalar,

* Amerikalı yazar ve şair Bret Harte (1836-1902), California'daki "Altına Hücum" dönemini anlatan öyküleriyle bilinir. (ç.n.)

emboaba'lara, dışardan gelenlere karşı amansız bir mücadeleye girişir, çünkü onlara göre altın onlarındır, babalarının, kardeşlerinin São Paulo'dan buralara yaptığı sayısız keşif seferinin hak edilmiş karşılığıdır. Paulistalar yenilir, ama barış sağlanmaz. Altın neredeyse, şiddet de oradadır. Cinayet, gasp, hırsızlık günden güne artınca Peder Antonil ilk raporunda (1708) çaresizlik içinde haykırır: "Aklı başında hiçbir insan, Tanrı'nın Brezilya'yı cezalandırmak için madenlerinde bu kadar bol altın buldurduğundan şüphe etmez."

Bu ıssız dağ vadisinde on yıldan uzun süre tam bir kaos hüküm sürer. Sonunda Portekiz hükümeti, çığırından çıkan bu maceraperestlerin ya har vurup harman savurdukları ya da kaçak yollarla yurtdışına taşıdıkları altından pay sahibi olmak için duruma müdahale eder. Bölgede kurulan yeni *capitania*'nın başına atanan vali Conde de Assumar, Portekiz tahtının otoritesini tesis etmek için piyade ve süvari birlikleriyle bölgeye gelir. Conde de Assumar'ın kontrolü tam anlamıyla ele geçirmek için aldığı ilk önlem, altının tek bir zerresinin bile eyalet dışına çıkarılmasını yasaklamak olur. 1719'da bir dökümhane yaptırır, bütün altınlar artık buraya teslim edilecek, hükümet kendi yasal payını –bulunan tüm altınların beşte birini– hemen oracıkta sağlama alabilecektir. Ama altın arayıcıları her tür kontrolden nefret eder. Bu vahşi doğanın ortasında Portekiz kralının emirlerinden onlara nedir ki? İki bin adam, yani Vila Rica'nın beyaz ve melez nüfusunun tamamı Filipe dos Santos liderliğinde ayaklanarak valiye meydan okur, hiç beklemediği bu isyan karşısında şaşkına dönen vali önüne uzatılan anlaşmayı imzalayarak tüm talepleri kabul eder. Ama bir yandan da gizlice birliklerini toplar ve isyancılara gece uykuda baskın yapar. İsyanın lideri dört parçaya ayrılır, yerleşimin bir kısmı ateşe verilir, o günden sonra Minas Gerais'e en sert, en acımasız yöntemlerle bir düzen dayatılır. Çalışan, çalkalayan, taşıyan, ayıklayan köle ve altın arayıcılarından oluşan bu karınca yığınının

sefil toprak kulübelerinin ve derme çatma çadırlarının ortasında yavaş yavaş gerçek bir şehrin silueti belirmeye başlar. Valinin sarayının, dökümhanenin ve düzeni sağlamak için en az onlar kadar önemli cezaevinin etrafında taş evler sıralanır, meydanın etrafını dar sokaklar kuşatır, kiliseler birbiri ardına yükselmeye başlar ve bu şehirlerde robot gibi çalışan elli bin, hatta belki yüz bin kölenin topraktan dişiyle tırnağıyla çıkardığı haddi hesabı olmayan zenginlik absürt derecede lüks bir hayat tarzına yol açar – dünyanın bir ucundaki çorak dağ vadisinin ıssızlığıyla grotesk bir tezat oluşturan azgın, çocuksu bir lüks düşkünlüğüdür bu. On sekizinci yüzyılın başında Vila Rica, Vila Real ve Vila Albuquerque'de, çok daha meşhur altın madenlerinin bulunduğu Meksika ve Peru da dahil olmak üzere tüm Amerika kıtasından elde edilenden daha fazla altın çıkarılır. Ama bu vahşi doğanın ortasında altınla satın alınacak fazla bir şey yoktur; zavallı altın budalaları, tüccarların bu geçit vermez vadilere getirip yüzlerce kat kârla sattıkları cafcaflı her ıvır zıvıra açgözlülükle saldırırlar. Daha dün birer dilenci olan maceraperestler cırtlak renkli kadife kıyafetlerle caka satar, ipek çoraplarla gösteriş yapar, Bahia'da üç beş gümüş paraya satın alınabilen kakmalı bir tabancaya değerinin yirmi katını altın dukalarla öderler; güzel bir melez kadın, Fransız kralının sarayındaki bir metresten daha pahalıya patlamaktadır. Tüm rakamlar, tüm ölçekler fazla kolay elde edilen bu metal bolluğuyla akıl almaz boyutlara ulaşır; pespaye serserilerin zar oyununda bir gecede kaybettiği paralar, Avrupa'da bir Raffaello'nun, bir Rubens'in en kıymetli tablolarını satın almaya ya da koca koca gemiler donatmaya, harikulade saraylar yaptırmaya yetecek kadar yüksek meblağlardır. Ama kendilerini artık seçkinlerden sayarak ellerine bir kürek dahi almayan bu serseriler daha çok, daha çok altın çıkarsınlar diye paralarıyla yeni köle satın almayı tercih ederler. Bahia'daki köle pazarı taleple baş etmekte zorlanır, tekneler

bu siyah yükü taşımaya yetişemez. Ve şehir yıldan yıla büyürken siyah iş hayvanlarının barınaklarıyla kaplanan tepeler dev karınca tepelerini andırmakta, köle sahiplerinin ve altın zenginlerinin evleri giderek güzelleşmektedir. Evlere ikinci katlar çıkılır –büyük zenginliğin nişanesi– ve içleri süslemelerle, mobilyalarla donatılır. Para kazanma hayalinin cazibesine kapılarak kıyı şehirlerinden gelen sanatçılar kiliseler ve saraylar inşa eder, çeşmeleri heykellerle süslerler. Bu baş döndürücü yükseliş on beş-yirmi yıl daha sürebilse, Vila Rica'nın Amerika'nın en zengin, en güzel, en kalabalık şehri olacağı muhakkaktır.

Ama serap benzeri bu sahte sihir başladığı gibi hızla biter. Rio das Velhas'ın altını sadece alüvyal altındır ve kıymetli yüzeyler elli yılda tüketilmiştir. Doğanın görünmez ellerinin yüzlerce, hatta belki binlerce yıl kumlarla birlikte sürükleyip getirdiği sinsi metali kayaların derinliklerinden çıkarmaya ne gücü ne teknik donanımı ne de sabrı vardır ilkel altın arayıcılarının. Değerli metale ulaşmak için doğrudan kayanın içine galeri açmaya çalışırlar bir süre, ama bütün çabalar boşunadır, çok geçmeden de göçebe sürüsü dört bir yana dağılır. Zenciler tekrar şekerkamışı plantasyonlarına sürülürler, maceraperestlerden bazıları *matta*'ya, daha aşağılardaki bereketli vadilere yerleşirler; altın şehirleri on beş-yirmi yıl içinde tamamen terk edilir. Vaktiyle binlerce kölenin barındığı toprak kulübeler geride hiç iz bırakmadan tekrar toprağa karışır, hasır çatıları rüzgâr ve yağmur uçurur, binaları metruklaşan şehre hemen hemen iki yüzyıl boyunca yeni bir yapı eklenmez. Bu kayıp, unutulmuş şehirlere ulaşmak ta en başta olduğu gibi bugün de çok zordur.

Minas Gerais'in yüzyılımızın başında kurulan başkentine gitmek teknoloji sayesinde kolay neyse ki; Rio de Janeiro'dan atladığınız uçak sizi bir buçuk saatte Minas Gerais yaylasına uçuruyor, eskiden *bandeirante*'lerin iki ayda aştığı bu mesafe bugün trenle on altı saatte alınıyor.

Eyaletin yeni başkenti Belo Horizonte –Brezilya'da tüm alanlarda olduğu gibi şehir mimarisinde de her tür varyasyon mevcut– organik bir biçimde büyümüş bir şehir değil, on yıllar sonrası hesaba katılarak inceden inceye planlanmış bir başkent. Minas Gerais'in bugün Ouro Preto adını alan eski başkenti Vila Rica'yı modernize etmek Brezilya tarihinin eşsiz bir belgesini yok etmek anlamına geleceğinden hükümet eskisinin yanına yeni bir başkent inşa etmeye karar vermiş ve bunun için en güzel manzaralı, coğrafya ve iklim bakımından en elverişli yeri seçmiş. İlk başlarda bu yeni başkente Cidade de Minas adı verilecekmiş, ama sonra engin ufuk manzarasından ötürü –Brezilya'daki en güzel günbatımları buradadır– şehre İtalyanca "güzel ufuk" anlamına gelen Belo Horizonte adı armağan edilmiş. Ama şehrin daha adı bile konmadan, ilk sokağın ilk taşı bile çakılmadan planlaması yapılmış. Bu şehrin ne mimarisi ne de gelişimi tesadüflere bırakılmış, her semtin sosyal yapısı, her caddenin eni boyu önceden belliymiş, her kamu binası hem öne çıkacak hem de şehrin görünümüne uyum sağlayacak şekilde inşa edilmiş; nitekim Washington gibi Belo Horizonte de geçmişin yükünü taşımayan, salt geleceğe yönelik özgür bir kent planlamasının en başarılı örneklerinden. Şehrin çekirdeğini oluşturan ve arada düzenli mesafeler ve boş alanlar bırakarak giderek büyüyen daireyi kesen diyagonaller akıllıca planlanmış. Kamu binaları merkezde toplanmış, simetrik caddelere şehir dışına doğru uzanan geniş yeşil alanlar eşlik ediyor, caddeler Brezilya'nın şehirlerinin, eyaletlerinin, önemli şahsiyetlerinin adını taşıdığından, şehrin periferisinde yürüyüş yaparken ülke tarihini de öğreniyorsunuz. Daha en başından örnek şehir olarak planlanan Belo Horizonte parmak ısırtan düzeni ve temizliğiyle görevini başarıyla yerine getiriyor; diğer şehirler tezatların zenginliği, farklı dönem ve kültür tabakalarının pitoresk karmaşasıyla büyülerken, Belo Horizonte katıksız ve uyumlu bütünselliğiyle şaşırtıyor.

Bir fikirden doğduğu için son derece güzel bir şehir olan Belo Horizonte, gelişiminin berrak çizgisinden hiç sapmadığı için şehrin temelindeki fikir –Avrupa'daki bir krallık kadar büyük olan bir eyaletin başkenti olması– yıldan yıla barizleşiyor; 1897'den önce bomboş, ıssız bir araziyken nüfusu daha şimdiden 150.000'i aşıyor ve elverişli konumu, harika iklimi ve öngörülü planı sayesinde ahenkle gelişmeye devam ediyor. Ülkenin en zengin eyaleti olan Minas Gerais'in yeraltı cevherlerinden sistematik olarak yararlanmaya başlandığında ve sanayisi de geliştiğinde, şehrin ne kadar büyüyebileceği onca planlama ve hesaplamalara rağmen öngörülemese de, şurası kesin: Belo Horizonte ismi bir sonraki kuşakta Rio de Janeiro ve São Paulo gibi meşhur bir isim olacak.

Belo Horizonte'den Ouro Preto'ya, eyaletin yeni başkentinden eskisine gitmek gelecekten geçmişe, yarından düne dönmek gibi. Başkentin asfaltı geride kalır kalmaz yol bile kuvvetle dünü hatırlatmaya başlıyor, zira kırmızı toprak yol sıcakta toz bulutuna, sağanaktan sonra balçığa dönüşüyor; altının dünyasına ulaşmak bugün de çok kolay değil. Belo Horizonte'nin aydınlık yaylasından ufka baktığınızda, sarp sıradağların ardında geniş, düz, tropik bir doğa uzandığını sanıyorsunuz. Ama dağlık arazide yol bitmek bilmeyen kıvrımlar ve virajlarla, inişler ve çıkışlarla ilerliyor, bazı yerlerde bin, hatta bin dört yüz metredeki doruklara kadar çıktığında ancak İsviçre'yle kıyaslanabilecek muhteşem bir manzarayla karşılaşıyorsunuz: Donup kalmış devasa dalgaları andıran tepeler, taş ve ormandan oluşan bir başka yeşil okyanus... Bu ıssızlığın ortasındaki tek ses, tepeleri ıtırlı kokusuyla yalayan rüzgârın hafif uğultusu. Yolda hiç araba yok, saatler süren yolculukta hepi topu bir iki kulübe, ne ekili bir tarla ne bir çan sesi ne de bir kuş cıvıltısı – insanla henüz tanışmamışa benzeyen bu boş, ruhsuz dünyada sadece Yaratılış'ın ilk sesleri. Yine de, vahşi bir güzelliğe sahip bu ıssız doğada hayal gücünüzü tuhaf bir biçimde harekete geçiren bir şeyler var;

burada toprakta ve taşta ve nehirde özel bir sırrın gizlendiğini hissediyorsunuz. Dağların derin yarıklarından tuhaf bir pırıltı, bir cevher ve metal parıltısı yayılıyor. Kitaplardan ve tarihten bilmeseydiniz de hissederdiniz bu dağların içindeki madenleri, henüz gün yüzüne çıkarılmamış, haddi hesabı olmayan metal zenginliğini. Yolun demire doygun pudramsı kızıl tozu ifşa ediyor sırrı, zira bir süre sonra otomobil İlyas'ın ateşten arabası gibi parlamaya başlıyor. Pırıltılı kumları ağır ağır sürükleyip götürürken Rio das Velhas da fısıldıyor sırrını; değerli kuvarslarla dolu parıltılı bir yeraltı âlemi var burada ve kendini insanın sabırsızlığına teslim etmesi onyıllar, belki yüzyıllar alacak. Ama sessizliği kürek darbesi, makine gürültüsü bozamıyor henüz; iniyor, çıkıyor yol kayaların arasından, iniyor, çıkıyor ve bir süre sonra bu görkemli ıssızlığa alışıyor, ancak vadiye inince insan yerleşimi görmeyi bekliyorsunuz: Bu kadar yükseklerde, diye düşünüyorsunuz, kimse yaşamaz, hiçbir zaman da yaşamamıştır.

Sonra aniden bir virajda, çifte şimşek gibi beyaz bir şey çakıyor: İnce uzun güzel bir kilisenin iki kulesi. Haşin ıssızlığa insan eliyle aniden son verilmesi, bu beklenmedik müdahale bir an irkiltiyor sizi. Ama yandaki tepede, aynı hafiflik, ince uzunluk ve beyazlıkta bir kilise daha, bir kilise daha. Bir zamanların kudretli Vila Rica şehrini, şimdiyse küçük, mahmur Ouro Preto kasabasını kuşatan on bir kilise yükseliyor burada. Bu zarif kiliseler gerçekdışı gibi geliyor önce, olanca güzellikleriyle özgürce ve gururla göğe yükselirlerken ayaklarının dibinde unutulmuş ya da atılmış bir döküntü gibi mahzun duruyor şehir – adeta masallardaki Anka Kuşu'nun buraya getirip bıraktığı, sonra aniden yorulan ve iliğini kemiğini sömüren insanlardan bitap düşerek bir daha kendine gelemeyen şehir. Rio de Janeiro'da, São Paulo'da saat başı yeni bir bina yapılırken, büyüme tropik bir gümrahlıkla fantastik boyutlara ulaşırken burada hiçbir şey değişmemiş; vaktiyle yüz binden fazla insana hükmeden valinin sarayının

bulunduğu meydanda gölge gibi kayan birkaç insan yamru yumru daracık sokaklarda gözden kayboluyor, odun yüklü katırlar koloni dönemindeki gibi uzun bir sıra halinde ağır ağır geçiyor, karanlık atölyesinde ayakkabıcı, bir zamanlar köle ya da kölenin oğlu olan atasının da kullandığı ziftle, kalıpla, alet edavatla çalışıyor. Evler o kadar yorgun görünüyor ki, birbirlerine yaslanmak için bu kadar dip dibe durduklarını düşünüyorsunuz; pul pul dökülen gri sıvaları bir ihtiyarın buruşuk yüzünü andırıyor. Burada ve Mariana'da arnavutkaldırımlı yokuşlarla inip çıkan daracık sokaklarda yürüyen insanların dedelerinin ve büyük dedelerinin de aynı kılıklarda, aynı işlere gittiğini biliyorsunuz; geceleri eski zaman insanlarını ya da gölgelerini görmüş gibi ürperiyorsunuz. Bazen şaşırıyorsunuz kiliselerdeki çanların saatleri saydığına – öyle ya, zaman durmuşsa, donup kalmışsa neden sayılır ki saatler? Yüz yıl, iki yüz yıl burada tek bir gün gibi. Yangında yanmış bir dizi evin yanından geçiyorsunuz mesela; çatıları, ahşap kirişleri kül olmuş, isten kapkara çıplak duvarları yarı yarıya çökmüş. Evlerin bir hafta, bir ay önceki bir yangında harap olduğunu, molozu kaldırmaya henüz vakit bulunamadığını düşünüyorsunuz. Ama sonra bu evlerin Temmuz 1720'de Vali Conde de Assumar'ın yaktırdığı evler olduğunu öğreniyorsunuz. Aradan geçen iki yüz yirmi yıl boyunca hiç kimse evleri onarmak ya da tamamen yıkmak için parmağını kıpırdatmamış. Ouro Preto'da, Mariana'da, Sabará'da her şey altın ve kölelik devrinde nasılsa bugün de öyle. Zaman, bu terk edilmiş altın şehirlerine hiç dokunmadan uçup gitmiş görünmez kanatlarıyla.

Ama Ouro Preto, Mariana, Sabará, Congonhas da Campo ve São João d'El-Rei'ye, bu kardeş şehirlere eşsiz bir cazibe kazandıran, aslında tam da bu, geçmişe çakılıp kalmaları. Koloni döneminin başka yerlerde müze vitrinlerinde sergilenen portresi ve kültürü burada, bu zengin doğanın ortasında, Amerika'nın başka hiçbir yerinde olmadığı kadar

etkileyici bir biçimde muhafaza edilmiş; bugün bu eski maden şehirleri Brezilya'nın Toledo'su, Venedik'i, Salzburg'u, Aigues-Mortes'i, gözle görülür tarihi, üstelik de eşsiz bir ulusal kültürün tarihi. Zira –kulağa inanılmaz gelse de– o dönemde kıyı şeridiyle ve dünyayla bağlantı kurmasını sağlayan bir yolu bile olmayan, sadece altın ve hızlı kazanç peşinde koşan vahşi, açgözlü maceraperestlerin doluştuğu bu ücra şehirlerin en parlak yıllarında kendine özgü bir sanatı vardı; yerli bir sanatçı grubunun bu beş şehirde yarattığı kiliseler ve şapeller, Yeni Dünya'nın kolonyal geçmişinin en özgün anıtlarıdır ve sırf bunları görmek için bile zahmetli bir yolculuğa çıkmaya değer.

Ouro Preto, Sabará, Congonhas, Mariana tepelerinden birbirini kardeşçe selamlayan bu aydınlık, güzel orantılı kiliselerde yeni çizgiler, Brezilya'ya özgü tipik bir yerli mimari görmeyiz. Kiliselerin hepsi de Cizvit baroğu denen üsluptadır, planları muhtemelen Portekiz'den getirilmiştir; içlerindeki süslemelerin zenginliği Rio de Janeiro'daki São Bento ve São Fransisco kiliseleriyle yarışamaz, eskilik ve saygınlık bakımından da Bahia'dakilerin eline su dökemezler. Onları görülmeye değer ve unutulmaz kılan, bomboş topraklarla ahenkli uyumlarıdır, eşsizlikleri ise o dönemde medeni dünyanın tamamen dışında kalan bir coğrafyada böylesine görkemli, sanatsal yapıların inşa edilebilmesi mucizesinde yatar ki dört bir yandan koşup gelen altın arayıcıları, maceraperestler ve köle ordularından oluşan bir ortamda, bu kiliseleri özgün heykeller ve resimlerle mükemmel bir biçimde süsleyebilecek kapasitede bir grup yerli sanatçı ve zanaatçının bir araya gelebilmiş olması bugün hâlâ açıklanamayan bir mucizedir gerçekten de. Altına tapanların üzerinde ışıltıyla yükselen bu dini anıtları elbirliğiyle yaratmak için kilometrelerce yol kat ederek bir altın şehrinden diğerine giden bu gezgin sanatçıların nereden geldikleri, birbirlerini nasıl buldukları belki de sonsuza dek bir muamma olarak kalacak.

Bu anonim sanatçı grubu içinde sadece tek bir kişinin adını sanını biliyoruz: Grubun heykeltıraşı Antônio Fransisco Lisboa, namı diğer o *Aleijadinho*, Sakat.

Aleijadinho ilk hakiki Brezilyalı sanatçıdır, tipik bir Brezilyalıdır, çünkü melezdir, Portekizli bir marangoz ile zenci bir köle kadının oğludur. 1730'da Ouro Preto'da doğar, o sırada Ouro Preto bölgeye akın eden karmakarışık bir insan kalabalığından başka bir şey değildir, ne doğru düzgün bir ev vardır ne taştan kiliseler ne de saraylar; Aleijadinho öğretmen, usta ve eğitim yüzü görmeden büyür. Bu melez ufaklığın en dikkat çekici özelliği korkunç derecede çirkin olmasıdır; muhtemelen hayatı boyunca adını duymadığı, elbette tek bir eserini bile görmediği Michelangelo'nun piç kardeşi gibidir. Sarkık ve kalın zenci dudakları, kepçe kulakları, hep öfkeyle bakan pörtlek gözleri, dişsiz, çarpık ağzı, sakat bedeniyle gençken bile öyle ürkünçtür ki –diye anlatır vakanüvisler– onu ummadık bir anda görenlerin korkudan ödü patlar. Üstüne üstlük kırk altı yaşındayken berbat bir hastalığa yakalanır, hastalık önce ayak, sonra el parmaklarını yiyip bitirir. Ama kaderin bu kadar zalim davrandığı Aleijadinho'yu hiçbir sakatlık engelleyemez. Bu siyah Lazarus her sabah kendini iki zenci kölesine atölyesine ya da kiliselere taşıtır; sakat ayakları üzerinde durabilsin diye köleleri ona destek olur, çalışabilsin diye parmaksız ellerine keskisini, fırçasını köleleri bağlarlar ve ancak hava kararınca onu tekrar kapalı tahtırevanına koyup eve taşırlar. Zira Aleijadinho insanlarda nasıl bir korku yarattığını bilir. Ne kimseyi görmek ister ne de kimseye görünmek. Tek istediği, ona kara bahtını unutturan işini yapmaktır, o sadece işi için yaşar ve sadece işi için, sadece işini yaparak seksen dört yaşına kadar hayatta kalır.

Elemle kararan ruhunda belki de gerçek bir dâhi gizlenen ve feci kaderi yüzünden yaratıcılığını bütünüyle ortaya koyamayan bir sanatçının sarsıcı trajedisi. Bu sakat melez,

eserleriyle tüm dünyada nam salan bir heykeltıraş olabilirdi belki. Ama tropik ıssızlığın ortasındaki ücra bir dağ köyünde bir hocadan, ustadan, destek alabileceği dostlardan, bilgiden mahrum, hatta büyük üstatlardan tamamen bihaber bu zavallı piç büyük zahmetlerle ve el yordamıyla kalıcı bir şeyler yaratmaya çalışır. Altın arayıcılarının kültür nedir bilmeyen şehrinde, ıssız adasındaki Robinson gibi yapayalnız olan Lisboa ömründe ne bir Yunan heykeli görmüştür ne de Donatello'nun ya da çağdaşlarından birinin eserlerinin hiç olmazsa bir kopyasını. Beyaz mermerin yüzeyine bir kez olsun dokunamamış, bir döküm ustasının desteğinden bile mahrum kalmıştır; ona sanatın gizemlerini, zanaatın nesilden nesle aktarılan tekniklerini öğretecek bir meslektaşı asla olmamıştır. Başka sanatçılar gördükleri takdirden cesaret alarak, aralarındaki rekabetle hırslanarak daha da iyi işler çıkarırken, Lisboa ruhu çoraklaştıran bir ıssızlığın ortasında yapayalnızdır, başka sanatçıların yüzlerce yıldan beri önlerinde hazır buldukları her şeyi o tek başına aramak, keşfetmek, icat etmek zorundadır. Fakat insanlardan o kadar nefret eder, fiziksel görünümünden o kadar tiksinir ki dört elle işine sarılır ve büyük ıstıraplarla yavaş yavaş ilerlediği bu yolda sonunda kendini bulur. Bezemeleri zevkli ve hünerli zanaat ürünleri, figürleri son kertede Barok üslubun içi boş şemasının bir tekrarıdır sadece, ama yetmiş yaşından, seksen yaşından sonra Lisboa kendine özgü bir üslup yaratır. *Pedra de sabão* denen, tuhaf bir biçimde hem yumuşak hem dayanıklı sabuntaşından yaptığı, Congonhas'taki kilisenin girişindeki merdiveni süsleyen on iki büyük heykel, teknik kusurlarına ve acemiliklerine rağmen çok güçlü ve etkileyicidir. Ortamla mükemmel bir şekilde bütünleşen bu heykeller burada, açık havada adeta nefes alır gibi canlıdır (oysa Rio de Janeiro'daki alçıdan kopyaları ruhsuz bir izlenim uyandırır); buyurgan ve coşkun jestleri vahşi bir ruhun

dışavurumudur, sakatlanmış kasvetli bir hayatın tüm zorlukları ve acıları onlarda sanata dönüşmüştür.

O kiliseleri inşa eden diğer –kısmen anonim– sanatçılar da çok büyük sıkıntıların üstesinden gelmek zorunda kalmıştı. Binalara görkemli bir hava katacak büyük taş bloklar ve mermer yoktu, mermeri işleyecek alet edevat yoktu, ama altın vardı, hem de bol miktarda. Ahşap korkulukları, çerçeveleri, oymaları bu değerli metalle parıldatabiliyorlardı, nitekim bu kiliselerde sunakların pırıltısından gözleriniz kamaşır. Burada sefil kulübelerde yaşayan, çoğu doğru dürüst bir yatakta bile yatamayan; bir hançer, bir de kürek dışında hiçbir şeye sahip olmayan ilk yerleşimcilerin vahşi, dizginsiz hayatlarına birdenbire uhrevi bir güzellik katan bu beyaz kiliselerle, şatafatlı resim ve süslemeleriyle ne büyük bir gurur duyduklarını tahmin edebiliriz. Nitekim bir süre sonra zenci köleler onlardan geri kalmak istemediler. Azizlerin kendileri gibi koyu tenli olduğu bir kiliseleri olsun istediler ve biriktirdikleri üç beş kuruşu bir araya getirip böyle görkemli bir kilise yaptırmaya karar verdiler. Böylece, Ouro Preto'nun diğer cenahındaki Santa Ifigenia Kilisesi inşa edildi; kiliseyi yaptıran "Chico Rei", Afrika'dayken kabile şefi olan, talihi yaver gidip de bol miktarda altın bulunca kendisinin ve kabilesindenkölelerin özgürlüğünü satın alan bir zenci köleydi. Bugün bu kilise çelengi ıssız dağların ortasında, kayıp altın şehirlerinin üzerinde parlarken eşsiz görünümüyle göz kamaştırır. Nehrin hiç durmadan sürükleyip getirdiği, asıl hazinelerini hâlâ saklayan karanlık dağların cevheri burada bu dünyanın en soylu, en kalıcı değerine, güzelliğe dönüşmüştür. Yeniden ıssızlaşan bu vadilerdeki şehirler, yerleşimciler yok olup gitti ama kiliseler, geçmişteki ihtişamın tanıkları ve bekçileri olarak ayakta kaldı. Kasvetiyle, yıkık dökülüğüyle Brezilya'nın Toledo'su olan Ouro Preto, zarif palmiyelerin taçlandırdığı güzel konumuyla Orvieto'su ya da Assisi'si olan Congonhas, geçmişi sadakatle koruyarak zamana mey-

dan okudular. Brezilya hükümeti çok yerinde bir kararla bu değerli mirası "ulusal anıt" ilan ederek koruma altına aldı, üstelik Ouro Preto *Inconfidência Mineira** komplosu nedeniyle ulusal tarihin de önemli bir hac yeri haline geldi. Bu şehirleri görmek, göze ve ruha hitap etmekle kalmayan özel bir deneyimdir. Zira altın şehirlerinin aslında izah etmekte zorlandığımız varlık sebebini, vahşi doğanın ortasına şehirler kurduran, en sefil ganimet avcılarında bile sanat özlemi uyandıran, her daim hem iyi hem kötü dürtüleri harekete geçiren, onca soğukluğuna, onca ağırlığına rağmen insanların kanında ve duyularında en sıcak, en kutsal hayalleri canlandıran sarı metalin büyüsünü, dünyayı altüst etmeye devam eden altın çılgınlığını burada derinden hissedersiniz.

Sonra, kiliselerin melek kanatları gibi süzüldüğü romantik ve kasvetli tepelere son bir bakış daha atar, asırlar önce altının aldatıcı pırıltısının ıssızlığın ortasında bir serap gibi yarattığı bu acayip dünyadan ayrılırsınız. Ama insanları buraya akın akın getiren gizemli cevherin hiç olmazsa küçücük bir pırıltısını ya da izini kendi gözlerinizle görmeden gitmek istemezsiniz bu altın vadilerinden, altının dünyasından altına dokunmadan, elinizi sürmeden çıkmak istemezsiniz. İmkânsız bir şey değildir bu gerçi, zira yolda giderken ara sıra bir adamın dizlerine kadar Rio das Valhas'ın içinde durduğunu, elinde elek eski usullerle altın aradığını görebilirsiniz; iki asırdan beri değişmeyen bir şey daha: Fakir, ama artık kesinlikle romantik olmayan altın arayıcıları burada şanslarını denemeye devam ediyor, zira hükümet isteyenin nehirde eski yöntemlerle altın aramasına izin veriyor. Zavallı şans avcılarından birini böyle didinip uğraşırken izlemek

* 1789'da Brezilya'da ayrılıkçı bir hareketti, amaç Portekiz'den bağımsızlaşmaktı, ama hareket kendi içinden ihanete uğrayınca başarısız oldu. (ç.n.)

isterdim, ama zamanımı boşa harcamamamı söylediler. Zira fakirin fakiri bu insanlar saatlerce, hatta günlerce elek sallar, kumu boş yere ayıklarlar. İçlerinden birinin eleğinde nihayet minicik bir altın tanesi bulabilmesi için bayağı şanslı olması gerekir. Şansı yaver giderse, birkaç gün kıt kanaat geçinir, sonra tekrar haftalarca eleğini sallamaya, altın zerresi aramaya devam eder, ama nehrin sürükleyip getirdiği kumlarda hâlâ altın bulmaya çalışmak trajik, umutsuz bir çabadır. *Garimpeiro*'lar, elmas avcıları iyi bir ganimetle bazen yılların çilesini telafi edebilirken, altın paryaları en fakir işçiden bile daha beter durumdadır. Bugün altın çıkarmak ancak modern işletmelerdeki kolektif çalışmalarla, Morro Velho ve Espírito Santo'daki gibi İngiliz mühendislerin yönettiği, Amerikan makinelerinin kullanıldığı madenlerde mümkündür. Gün ışığından yeraltının derinliklerine inilen bu madenlerin işletimi olağanüstü karmaşıktır, ama çalışmaları bir ziyaretçi olarak izlemek heyecan vericidir. İnsanların vahşiliğine tanık olarak kayaların derinliklerine kaçan Minas altını eskisi gibi kolayca elde edilemiyor, ama asırlardır avlanan insan da artık iyice kurnazlaşıp mahirleşti. Teknoloji denen etkili bir silahı var artık insanın; hain metale giden yolu giderek daha derinlere inen galerilerdeki çelikten eller açıyor; dağın içine kazınan galerilerin uzunluğu daha şimdiden iki bin metreden fazla ve asansörle en alttaki galeriye ulaşınanız dakikalar değil, saatler sürüyor. Asıl faaliyet orada yürütülüyor. Kara kayalar elektrikli matkaplarla parçalanıyor ve elektrikle aydınlatılan galerilerde ölene kadar çalışmaya ve gün ışığı görmeden yaşamaya mahkûm zavallı boz eşeklerin çektiği, raylar üzerinde yürüyen arabalarla asansöre taşınıyor – insanlar gibi eşekler de altına köle ve kurban edilmiş. İşletme yılda sadece üç kez, Paskalya'da, Hamsin Yortusu'nda ve Noel'de tatil edildiğinde yeryüzüne çıkarılan hayvancıklar gün ışığını görür görmez sevinçten anırmaya, hoplayıp zıplamaya başlar, hasret kaldıkları doğal ışıkta o

kadar mutlu olurlar ki zevkten yerlerde yatıp yuvarlanırlar. Ama yük arabalarıyla yukarıya taşınan saf altın değil tabii, en keskin gözlerin bile tek bir pırıltı göremediği kaba moloz sadece. Şimdi güçlü makineler devreye giriyor, taşlar dev balyozlarla parçalanıyor, kırılıyor, yumuşak bir kum haline gelene kadar öğütülüyor, bir yandan da sürekli sulanan bu kütle eleklerden ve titreşimli altın yıkama makinelerinden geçiriliyor ve değerli metal değersiz kütleden ayrıştırılıyor. İncecik kum sonra çeşitli kimyasal süreçlerden ve burada hepsini tek tek anlatamayacağım sayısız işlemden geçiriliyor ve son altın zerresi de ayıklanana kadar tekrar tekrar titizlikle eleniyor. Saf element ancak tüm bu işlemlerden sonra çok yüksek ısılı ergitme potalarında elde ediliyor.

Kolektif dehanın sayısız deneyiminden damıtılmış tüm bu süreçleri bir saat, iki saat merak ve heyecanla izlemişsinizdir. Bu dev işletmeyi gezerken, galerilerde, asansörlerde, makinelerin başındaki işçileri, taşıyıcıları, dökümcüleri, ateşçileri, mühendisleri, yöneticileriyle yüzlerce, hatta binlerce insan görmüşsünüzdür. Taşı döven dev balyozların gümbürtüsünden hâlâ uğuldamaktadır kulaklarınız; çok fazla şey gören, karanlıktan yapay ışığa, yapay ışıktan doğal ışığa alışmaya çalışmaktan yorulan gözleriniz hâlâ sızlamaktadır. Her şeyi görmüşsünüzdür ama bu olağanüstü çabaların sonucunu, saf altını görmemişsinizdir. Burada canla başla çalışan sekiz bin insanın bir günde ne kadar altın ürettiğini öğrenmek için sabırsızlanırsınız. Envai çeşit makinenin kullanıldığı bu karmaşık süreçlerle, akıl, kol, kimya, elektrik gücünün işbirliğiyle üretilen o muazzam altın miktarını öğrenmek istersiniz. Günlük performansın sonucunu nihayet görünce ister istemez irkilirsiniz, zira bunca emeğin yanında o kadar önemsiz bir miktardır ki bu. Düşündüğüm gibi dev bir altın yığını değil, Montezuma'nın hazinesindeki gibi kocaman altın külçeler değil, tuğla büyüklüğünde küçük bir külçe. Sekiz bin insan, inceden inceye geliştirilmiş bir

sistemde, en karmaşık makinelerle topraktan ancak küçük bir parça sarı metal koparabiliyor ve bu küçük sarı metal tuğla sekiz bin kişinin maaşını ödüyor, yapılan yatırımın karşılığını veriyor ve dünyanın bir yerlerindeki hissedarları da besliyor. İnsanları binlerce yıldan beri büyüleyen bu sarı cevherin şeytani sihrine bir kez daha tanık olmuştum. Fakat ben bu köleliğin ne büyük bir çelişki olduğunu ilk kez Paris'te Banque de France'ın mahzenlerini, Fransa'nın sözüm ona tüm zenginliğinin, aslında hayali olan milyonlar ve milyarların kale benzeri bu binada, toprağın metrelerce altında soğuk ve ölü bir yığın halinde istiflendiğini gördüğümde, Afrika, Amerika, Avustralya'da bin bir zahmetle çıkarılan altının yine toprağın altına, Paris'teki bu yapay madene saklanmak için ne büyük bir çaba, beceri ve akıl gücünün ziyan edildiğini gördüğümde ta iliklerimde hissetmiştim. Ve şimdi burada, dünyanın öbür ucunda, ölü metali sırf başka bir yerde yine toprağın altına, bir bankanın altına, bir mahzene gömmek için bin bir hileyle topraktan çalmaya uğraşan sekiz bin insanın emeğinde de aynı çabayı, aynı beceriyi, aynı aklı görüyordum. Vila Rica'da şatafatlı kıyafetlerle caka satan altın arayıcılarının groteskliğiyle alay etmeyi kendime yasakladım, çünkü altın çılgınlığı bugün de aynen devam ediyor, sadece biçim değiştirmiş, o kadar. Bu soğuk metal insanlığı bütün dinamiklerden, bütün fikir akımlarından çok daha güçlü bir biçimde harekete geçiriyor, dünyamızdaki olaylara, öngörülemez tüm sonuçlarıyla birlikte o yön veriyor; o soğuk ve ruhsuz sarı altın tuğlayı gördüğüm anda bu paradoksun bilincine vardım.

Altın vadilerinde işte böyle tuhaf bir ruh hali içine girdim. Buraya, altının gücünü ve etkisini kaynağında, gerçek ortamında daha iyi hissedip anlayabileceğim düşüncesiyle gelmiştim. Ama bu çılgınlığın anlamsızlığını ancak o sarı külçeye, binlerce elin emeğinin izlerini hâlâ taşıyan altın parçasına hiçbir huşu hissetmeden dokunduğum an anladım;

soğuk, sert bir metalden başka bir şey değildi. Hiçbir titreşim, hiçbir sıcaklık geçmedi ellerime, hiçbir coşku uyanmadı içimde, hiçbir huşu dolmadı ruhuma. Ve o ulu, aydınlık kiliseleri yaratabilen, onlarda ebediyetin fani mirasını, sanatı ve inancı huşuyla muhafaza edebilen insanlığın, aynı insanlığın nasıl olup da bu çılgınlığa hizmet edebildiğini anlayamadım.

Kuzeyden Uçuş

Bahia: Geleneğe Sadakat

Brezilya bu şehirle, hatta –rahatlıkla söyleyebiliriz bunu– Güney Amerika bu şehirle başlamıştır. Okyanusun ötesine uzanan kültür köprüsünün ilk ayağı burasıydı; Avrupalı, Afrikalı ve Amerikalı karışımının bereketle kabaran mayası ilk burada yoğruldu. Bu nedenle, hayranlıktan önce saygıyı hak eder Bahia, zira Güney Amerika şehirlerinin en kıdemlisidir. Biz Avrupalılar için bin yıllık şehirlerin anlamı neyse, Atina, İskenderiye ve Kudüs'ün anlamı neyse, dört asırdan daha eski geçmişiyle; kiliseleri, katedralleri, kaleleriyle Bahia'nın da anlamı odur: Bir kültür mabedidir. Ve tıpkı bir insanın yüzüne bakarken hissettiğimiz gibi huşu içinde hissederiz bu şehrin karşısında görkemli geçmişini.

Bahia'nın duruşu dul bir kraliçenin, Shakespeare'in vakur dul kraliçelerinin duruşunu andırır. Geçmişle evlidir Bahia. Kraliyet yetkilerini genç, sabırsız kuşağa devretmiştir çoktan. Ama tahttan feragat etmemiş, mevkisiyle birlikte eşsiz asaletini de korumuştur. Zirvesinden dimdik, gururla bakar aşağıya, yüzlerce yıldan beri tüm gemileri ayağına getiren denize; eski mücevherlerini, kilise ve katedrallerini taşır hâlâ ve bu soylu duruşu halkında yaşamaya devam eder. Daha genç şehirler, Rio de Janeiro, Montevideo, Santiago,

Buenos Aires bugün daha zengin, daha güçlü, daha modern olabilir, ama Bahia'nın kendi tarihi, kendine has bir kültürü, hayat tarzı vardır. Brezilya'nın tüm şehirleri içinde geleneğini en çok da o sadakatle korumuştur. Brezilya'nın tarihini sadece onun taşlarından, sokaklarından anlar, Portekiz'in nasıl Brezilya olduğunu sadece burada kavrarsınız.

Geçmişini muhafaza eden bir şehirdir Bahia, sadakatin şehridir; eski anıtlarını yeni dönemin aceleci istilasından korumakla kalmamış, dış görünümünü ve özündeki geleneği de asırlar boyunca azimle muhafaza etmiştir. Denizden yaklaşanlar onu imparatorlar ve kral naiplerinin dönemindekinden farklı görmez – aşağıda, defalarca modernize edilmiş alışveriş caddeleriyle sıradan bir liman, yukarıda ise taştan bir taç, bir burcun tepesinde gururlu bir sükûnetle ziyaretçilerini bekleyen şehir. Dört yüz sene evvel yerleşimciler buraya toplanmış, korsan ve yerli saldırılarından korunmak için siper kazıkların arkasına sığınmışlardı. Toprak duvarlar zamanla surlara dönüştü, şehir surların ardında güvenle yükseldi; kendini haşince koruyan sarp kayanın üzerine insanlar çok geçmeden kiliseler, saraylar da dikmeye cesaret etti ve bu harikulade profil, geniş kavisli bu görkemli siluet bugüne kadar korunageldi. Cabral ve Macellan'ın günlerindeki yerinden, kalelerinin, limanının üzerinden okyanusun enginliklerine bakan Bahia'nın bu gururlu, bu soylu duruşuyla kıyaslanabilecek bir başka şehir daha bilmiyorum ben Güney Amerika'da.

Sıvaları dökülmüş evlerle çevrili dik yokuşu tırmanırken şehrin bir zamanlar ne kadar zengin olduğunu anlarsınız. Bugün fakir düşmüş değildir şehir, gerilemiş de değildir. Sadece zamanda durmuştur, ki Venedik, Brugge, Aix-les-Bains gibi onlarca, yüzlerce yılı rüyada geçirmiş tüm şehirler gibi güzelliğini bundan alır zaten. Modern dönemin peşinden seğirterek gökdelenler dikmek, Rio de Janeiro'yla, São Paulo'yla yarışmak için fazla gururlu, Minas Gerais'in altın şehirleri

gibi haraplaşıp müzeleşmek için de fazla canlıdır Bahia ve bir zamanlar neyse şimdi de odur: Eski Portekiz Brezilya'sının şehridir, nitekim Brezilya'nın kökeni ve yüzlerce yıllık geleneği ancak burada hissedilir.

Bu gelenek burada kendini her yerde hissettirir. Bahia –diğer tüm Brezilya şehirlerinin aksine– kendi yöresel kıyafetlerine, mutfağına, rengine sahiptir. Başka hiçbir yerde sokaklar buradaki gibi renkli değildir, çünkü Afrika kökenli nüfus ve koloni döneminin nüfusu burada hiç bozulmadan varlığını sürdürür; Debret'nin *Brésil pittoresque*'indeki* sahneler, diğer büyük şehirlerde çoktan yok olup gitmiş her şey burada canlı tablolar halinde sürekli önünüze çıkar gibidir. Anacaddelerde otomobiller egzoz dumanlarını savura savura geçse de, eski şehir merkezinde meyveleri ve odunları sallantılı semerlerinde hâlâ katırlar taşır; modern bir şehirde nasıl otomobil kiralıyorsanız burada da yük katırı kiralayabilirsiniz; nitekim limandaki yükler de gemilere vinçlerle değil, Roma ve Fenike dönemindeki gibi hamallar tarafından yüklenir. Geniş kenarlı hasır şapkalı satıcıların malları, omuzlarının üzerinde kocaman bir terazi gibi taşıdıkları değneklerin iki ucundan sarkar; gece çarşıda pazarcılar mum ya da karpit lambalarının ışığında yerde, portakal, balkabağı, muz ve hindistancevizi dağlarının ortasında otururlar. Rıhtımda dev okyanus gemileri bekleşirken, adalara giden ince uzun, zarif yelkenliler direklerden oluşan bir orman gibi usul usul salınır kıyıda. *Jangada*'ları, eski Brezilyalıların o eşsiz kanolarını bile görebilirsiniz. *Jangada*, üstünde bir oturağı olan, birbirine çivilenmiş üç dört ağaç kütüğünden ibaret bir saldır aslında, ki bundan daha ilkel bir taşıma aracı düşünülemez. Ama insanların bu küçücük sallarla denizde çok uzaklara açılmaya cesaret ettiklerini duyduğunuzda kulaklarınıza inanamazsınız, hatta bir Amerikan yolcu gemisinin

* Jean-Baptiste Debret, *Voyage pittoresque et historique de Brésil*, 1834. (ç.n.)

karadan çok uzakta yelkenli bir sal görünce kazazedeleri kurtarması gerektiği zannıyla rotasını derhal değiştirdiğine dair eğlenceli bir de hikâye anlatılır. Burada her şey, bugün ve dün, rengârenk bir biçimde iç içe geçmiştir. Meşhur fakültesiyle ülkenin en eski üniversitesi, kütüphane, saraylar, oteller ve modern spor kulübü yan yanadır. İki sokak ötede eski Portekiz'desinizdir; insan ve hayat dolu küçük alçak evler, bin bir çeşit zanaat ürünüyle dolu cıvıl cıvıl sokaklar ve hemen arkalarında, muz ve ekmek ağaçlarının ortasında *mocambo*'lar, zenci kulübeleri. Asfalt sokakların yanında geçmiş zamanların kedi kafası biçiminde taşlarıyla döşeli yollar; Bahia'da on dakika içinde iki, üç, dört farklı yüzyılda gezinirsiniz ve hepsi de sahici ve doğal bir izlenim uyandırır. Bahia'nın büyüleyiciliğinin asıl nedeni de budur zaten: Burada her şey hâlâ sahicidir, hiçbir şey kurgulanmamıştır; "görülmeye değer" yerler yabancıların gözüne sokulmaz, şehrin doğal bir parçasıdır onlar da. Eski ile yeni, bugün ile dün, soylu ile ilkel, 1600 ile 1940, tüm bunlar kıpır kıpır canlı bir tabloda iç içedir, üstelik bu tablo dünyanın en huzur dolu, en tatlı doğalarından biriyle çerçevelenmiştir.

Bunca pitoreskliğin içinde en pitoresk olanlar da, kendilerine has kostümleriyle kara gözlü, iriyarı Bahialı zenci kadınlardır. Aslında kostüm denemez giysilerine, zira kostüm belirli bir amaçla ya da vesileyle giyilen kıyafettir. Oysa Bahialı kadınlar, en yoksul olanlar dahil, her zaman, her gün bu kıyafetler içindedir, ki daha şatafatlılarını hayal bile edemezsiniz. Bahialı kadının kıyafeti hiçbir giysiyle kıyaslanamaz, ne Afrika ne Şark ne Portekiz tarzındadır, hepsinin bileşimidir. Hanımların başlarına sanatkârane bir tarzda doladıkları türbanlar kırmızı, yeşil, sarı, mavi ya da puantiyedir, ama mutlaka en canlı renklerdedir; Slovak ve Macar köylü kadınlarınkini andıran rengârenk bir bluz, altına da yerlere kadar inen, çok kabarık, çan biçiminde çizgili bir etek – bu zenci kadınların köle büyükannelerinin, çemberli

eteğin moda olduğu dönemde bunları Portekizli hanımlarından gördükleri ve kibar şatafatın bir simgesi olarak kendi ucuz basma eteklerine uyarladıklarını düşünmekten kendinizi alamazsınız. Bu kıyafet, havalı bir biçimde omuzlara atılan, başın üstünde su testileri ya da kocaman sepetler taşındığında altlık görevi de gören bir şalla ve ucuz metalden şıngırtılı birkaç bilezikle tamamlanır; Bahialı siyah kadınlar, her biri farklı renklere bürünerek sokaklarda bu kıyafetlerle dolaşırken, birbirinden göz alıcıdır. Fakat insanı asıl etkileyen kıyafetleri değil, bunları taşıma biçimleri, duruşları, yürüyüşleri, tavırlarıdır. Pazarda ya da bir kapının eşiğinde kabarık eteklerini etraflarına yayarak otururken dev bir çiçeğin ortasına taht kurmuş gibidirler. Bu siyah kraliçeler o mağrur duruşlarıyla dünyanın en ucuz ürünlerini, küçük kuzinelerde pişirdikleri tereyağlı ya da baharatlı hamur işlerini satarlar – atıştırmalıkları ve balık köfteleri o kadar ucuzdur ki, bunları bir parça kâğıda sarmak bile onlara pahalıya patlardı. Bilezikleri hafifçe şıngırdayan siyah bir el yiyeceğinizi size yeşil bir palmiye yaprağında uzatır. Ve oturuşları gibi yürüyüşleri de muhteşemdir. Ağır yüklerini, çamaşır, balık ya da meyve dolu sepetlerini kafalarının üzerinde taşırlarken gururlu başları dimdik, elleri bellerinde, bakışları ciddi ama sakindir; sepetlerle sokaklardan geçişlerini izlemek insanın göz zevkini okşar: Kraliyet dramı sahneleyecek bir tiyatro yönetmeninin, pazarın ve mutfağın bu siyah kraliçelerinden öğreneceği çok şey vardır. Akşamları onları karanlık mutfaklarında alevlerin ışığında renk renk aydınlanarak, gizemli bir hamaratlıkla o acayip yiyecekleri hazırlarken gördüğünüzde ister istemez kadim büyüler gelir aklınıza. Hayır, Bahia'nın zenci kadınlarından daha pitoresk, bu şehrin sokaklarından daha renkli, daha sahici, daha doğal ve canlı bir şey yoktur. Brezilya'yı sadece ve sadece burada tanır, burada anlarsınız.

Bahia: Kiliseler ve Festivaller

Bahia sadece renklerin değil, kiliselerin de şehri, Brezilya'nın Roma'sıdır. Bahia'nın yılın günleri, Guanabara Körfezi'ndeki adalar kadar çok kilisesi olduğu abartıdır kuşkusuz, zira Guanabara'da üç yüz altmış beş ada var, oysa Bahia'daki kilise sayısı seksen civarındadır. Ama bu kiliseler tüm şehre hâkimdir. Diğer metropollerin siluetinde göğe yükselen eski büyük kiliselerin yerini çoktan apartmanlar ve modern binalar aldı – bunun belki de en simgesel örneği, New York'taki Wall Street'te bir zamanlar tüm caddeye hâkimken bugün görkemli gökdelenlerin gölgesine sinip kalmış o eski kilisedir. Ama Bahia'da şehir hâlâ kiliselerin hâkimiyeti altındadır. Etraflarında manastırları ve bahçeleriyle geniş alanlarında görkemle yükselen bu ulu kiliselerin her biri bir koruyucu azize, Franciscus'a, Benedictus'a ya da Ignatius'a adanmıştır. Şehir kiliselerle başlamıştır; valinin sarayından, ihtişamlı evlerden daha eskidir onlar. İlk yerleşimciler, Tanrı'nın korumasına sığınarak onların etrafında bir araya gelmiş, haftalarca, haftalarca biteviye uzanıp giden mavilikten sonra nihayet kara gören denizcilerin gözlerinin buluştuğu ilk şey göğe yükselen kulelerin dindar azameti olmuş, karaya ayak basar basmaz bu kiliselere gitmiş, yolculuğu sağ salim atlattıkları için Tanrılarına şükranlarını sunmuşlardır.

Bu kiliselerin en güzeli değil ama en heybetlisi, zeminindeki taşların altında ilk vali Mem de Sá'nın yattığı, kürsüsünde Padre Antônio Vieira'nın vaaz verdiği büyük hatıraların kilisesi, Cizvitlerin eski *collegio*'sunun yanındaki katedraldir. Brezilya'nın ve muhtemelen Güney Amerika'nın girişi gerçek mermerle kaplı ilk kilisesidir; Bahia'dan şeker taşıyan gemiler dönüşte bu değerli taşı getirmişlerdi, zira dindarlar kiliselerinde her şeyin en iyisini istiyorlardı. Daracık ve kasvetli, sefil ve kirliydi sokaklar, kara derili nüfusun onda dokuzu kulübelerde ve *mocambo*'larda yaşıyordu. Ama lüks nedir bilmeyen bu uzak ülkedeki kiliseler ihtişam-

larıyla göz kamaştırmalıydı; duvarları süslemek için mavi çiniler, *azulejo*'lar getirildi, Minas Gerais'in altını koyu renk ahşabı parlak bir ışığa boğdu. Sonra tarikatlar arasında bir yarış başladı. Cizvitler geniş, şatafatlı bir kilise yapmışlarsa, Fransiskenler daha da güzelini inşa ediyorlardı. Gerçekten de São Fransisco sade orantılarıyla daha durudur; fakat manastırının koridorları ne kadar büyüleyicidir: Duvarlar *azulejo*'larla parlar, salonlar jakaranda ağacından kıymetli oymalarla süslüdür, tavanlar ahşap kaplamadır, her ayrıntıda ince, müstesna bir zevk! Fakat Karmelitler ve Benediktenler de onlardan aşağı kalmaya razı olmamıştı elbette, sonra sıra zencilere gelmiş, onlar da koyu tenli bir Meryem Ana, kendileri gibi siyah azizler istemişler, böylece her yere kilise ve manastırlar yapılmıştı. Bugün hemen hemen her büyücek sokakta, antik bir cazibe saçan bu kiliselerden birine mutlaka rastlarsanız. Eski kolonide inançlılar günün her saatinde her yerde ibadet edecek bir yer buluyordu. Kilise inşa etmek için birbiriyle yarışan tarikatlar sayesinde bugün şehirde hepsinin içi doldurulamayacak kadar çok kilise var; her birinin özelliklerini ve ayrıntılarını hayranlıkla incelemek günler alırdı.

Bahia'daki bu kilise bolluğuna şaşırmıştım (Brezilya'nın daha modern şehirlerinde Avrupa'ya kıyasla daha az kilise görürsünüz). Ve bana kiliseleri gezdiren nazik din adamına, Bahia'nın hâlâ eskisi gibi dindar bir şehir olup olmadığını sordum. Usulca gülümsedi ve dedi ki: "Evet, insanlar dindar. Ama kendi tarzlarında." Bu hafif tebessüme önce bir anlam veremedim; küçümser ya da tenkit eder gibi de değildi. Bizim anlayışımızdan farklı bir dindarlığa işaret ediyordu sadece, ki bunu ancak birkaç gün sonra anlayacaktım. Brezilya'nın büyük şehirleri içinde en kara tenli olanı Bahia'dır, geçmişi gibi eski zenci nüfusunu da koruyan şehrin rengi, diğer yerlerdeki gibi Avrupalı göçmenlerle açılmamıştır henüz. Ve asırlardan beri kilisenin en sadık, en hevesli, en coşkulu mü-

ritleri zencilerdir, ama onların dindarlığı da farklı bir tondadır. Yeni vaftiz edilen, Hıristiyanlığın felsefesinden bihaber Afrikalı için kilise tefekkür edilecek ve sessizce tapınılacak bir yer anlamına gelmiyordu; Katolikliğin zencilere cazip gelen tarafı şatafatı, gizemi, rengi, ayinlerinin ihtişamıydı, ki Afrikalıların Katolikliği kabul etmesinde en çok da müziğin etkili olduğunu dört asır önce Anchieta da söylüyordu. Nitekim kolayca heyecanlanıp coşan bu iyi huylu halk için din, şenliklerle, neşeyle, gösterilerle ayrılmaz bir bütün oluşturur; her dini geçit, her ayin bir şenlik, bir mutluluk kaynağıdır. Bu nedenle Bahia dini festivallerin de şehridir. Dini bayramlar Bahialılar için takvimde kırmızı bir rakam değil, tam anlamıyla bir halk şenliği, büyük bir olaydır ve bütün şehir halkı kutlamalara şu ya da bu şekilde coşkuyla katılır. Yılda böyle kaç yortu olduğunu sorduğumda kimse bana kesin bir rakam söyleyemedi; muhtemelen halk, gerçek bir dindarlık ile seyir merakının o acayip karışımından oluşan bir duyguyla sürekli yeni şenlikler icat ediyor.

Ezcümle, Bahia'da böyle bir halk festivaline denk gelmek için çok şanslı olmanız gerekmiyor; ama benim şansım, şehrin koruyucu azizi Bomfim'in yortusuna denk gelmemdi. Azizler takviminde bulunmayan Bomfim'e adanmış bir kilise vardır Bahia'da; şehre aşağı yukarı bir buçuk saat uzaklıktaki bir tepenin üzerinde yer alan ve büyüleyici bir manzaraya sahip olan bu kilise, bütün bir hafta süren festivale ev sahipliği yapar. Geniş meydanın etrafındaki küçük bungalovları kiralayan hali vakti yerinde aileler birbirlerine ziyaretlerde bulunur, sohbetler edilir, dostlarla yemekler yenir; meydanı dolduran binlerce insan akşam ayininden sabah ayinine kadar süt beyazı yıldızlar altında yiyip içer, eğlenir. Cephesi boydan boya elektrikle aydınlatılan kilisenin etrafındaki palmiyelerin gölgesi altında yiyecek içecek çadırları kurulur, çimlerde küçük kuzinelerinin başına kurulan Bahialı zenci kadınlar çok ucuza sattıkları bin bir çeşit leziz atıştırmalıkla

ziyaretçilerin karnını doyurur; hemen arkalarında, bütün bu cümbüşün ortasında, beyaz çarşaflara sarıp sarmalanmış çocukları uyur. Atlıkarıncalar fır döner, insanlar dans eder, gezinir, muhabbet eder, çalıp söyler; halk ayinlerle ve de tasasız neşesiyle şehrin koruyucu azizine hürmetlerini sunmak için sabahtan akşama, akşamdan sabaha meydana akın eder. Ama bu festival haftasının doruk noktası ve unutulmaz töreni, kilisenin yıkanması, *lavagem do Senhor do Bomfim*'dir. Başka hiçbir yerde görülmeyen bu âdetin ortaya çıkış hikâyesi Bahia için çok tipiktir aslında. Bomfim'in kilisesi ilk başta bir zenci kilisesiymiş. Ve anlaşılan bir gün rahip cemaate, azizin yortusundan önceki gün kilisenin dip köşe temizlenip yerlerin suyla yıkanıp ovulmasının yerinde olacağını söylemiş. Siyah Hıristiyanlar bu görevi seve seve kabul etmişler; samimi bir inançla bağlı oldukları azize sevgi ve saygılarını göstermek için ne güzel bir fırsatmış bu! Kiliseyi özenle silip süpürmek isteyen cemaat söylenen günde kiliseye gelmiş, sevgili Aziz Bomfim'in evini güzelce temizleme onurundan kimse mahrum kalmak istemiyormuş. İşte bu âdet böyle dindar bir çabadan doğmuş. Ama cemaatin çocuksu ve naif mizacından ötürü bu temizlik (zencilerin her dini ayini gibi) bir şenliğe dönüşmüş. Kiliseyi silip süpürmekte birbirleriyle yarışırken sanki kendi günahlarından da arınıyor gibiymişler. Yüzlerce, binlerce insan o temizlik gününde uzak yakın her yerden kiliseye akın akın gelir olmuş, sayıları her geçen yıl artıyormuş. Ve dini vecibenin bir anda coşkulu bir şenliğe dönüşmesinden rahatsız olan din adamları bu âdete bir son vermiş. Ama halk şenliğinin elinden alınmasına razı olmayınca kilise *lavagem do Senhor do Bomfim* kutlamalarına izin vermek zorunda kalmış. Bugün tüm şehrin katıldığı bu şenlik hayatta gördüğüm en etkileyici festivallerden biri.

Festival bir şenlik alayıyla başlıyor, kortejin şehrin yarısını kat ederek Bomfim'in kilisesine ulaşması iki saati buluyor, çünkü şehrin tamamı korteji izlemek istiyor. Ama bugün

Nice'teki gibi işadamları ve turizm acenteleri tarafından reklam amacıyla finanse edilen bir karnaval değil bu, gerçek bir halk festivali korteji. Yola çıkmak için sabırsızlanan kalabalık sabah erkenden pazaryerinin önündeki meydanda toplanıyor; en ucuz malzemeyle süslenmiş pazar kamyonları, küçük eşek arabaları heyecanla bekleşiyor. Ah, bu basit süsler ne kadar da dokunaklı! Atın üstüne evdeki yatağın dantel örtüsü atılmış, kamyonun tekerleklerine kırmızı, yeşil, sarı pelür kâğıdı sarılmış, küçük eşeğin toynakları gümüş rengine boyanmış, temizlikte kullanılacak kovalara –pazardan alınmış sıradan kovalar– yaldızlı boyayla şatafatlı bir hava verilmiş; şenlik alayının süslenmesine belki en fazla on dolar harcanmıştır. Ama çiçek dolu testiler ve kovaları o yakıcı güneşin altında yol boyunca görkemli vakarlı edalarıyla başlarının üzerinde taşıyan Bahialı kadınlar sayesinde yine de öyle renkli ve etkileyici ki. Şenlik günü rengârenk kıyafetleri için bir dantel şal, şıngırtılı birkaç kolye bulup buluşturan bu siyah kraliçeler muhteşem görünüyor, hem azizlerine hürmet ettikleri hem de halkı şenlendirdikleri için mutlulukla gülümsüyorlar. Geçmiş zamanların at arabalarına binmiş delikanlılar saplı süpürgeleri tüfek gibi gururla omuzlarında taşıyor, trompetlerin kulak tırmalayıcı gürültüsü hiç susmuyor; her şey parlak güneşte kıpır kıpır göz kamaştırırken, arkada mavi deniz, tepede gökyüzü. Tam bir renk ve neşe cümbüşü.

Nihayet –Brezilya için tipik bir gecikmeyle– kortej harekete geçiyor. Kafalarının üzerindeki testilerle kadınların başı çektiği şenlik alayı herkes rahatça izlesin diye sokaklarda ağır ağır ilerliyor. Kapı ağızlarından, pencerelerden *viva o Senhor do Bomfim** nidaları yükseliyor, yaşlılar hiçbir şeyi kaçırmamak için kapılarının önüne koydukları hasır sandalyelere kurulmuşlar – dünyanın en kanaatkâr insanları, Brezilya halkı için seyir bile bir şenlik. Testilerdeki suyun

* (Port.) Senyor Bomfim çok yaşa! (ç.n.)

bir damlasının bile dökülmemesi için çok ağır ilerleyen şenlik alayı neredeyse iki saat sürdüğü için, biz alayı kilisede beklemek için önden gitmiştik. Ama kilise dolmuştu bile. Kadınlar, erkekler, bir sürü güleç siyah çocuk tıkış tıkış bir kalabalık halinde festivalin başlamasını bekliyordu; yukarılardaki pencereler, kutsal eşyaların koyulduğu oda, basamaklar, her yer kıvırcık saçlı kafalarla doluydu ve herkes tuhaf bir heyecan içindeydi. Ama –bunu sonradan anladım– tam da bu bekleyiş, kolayca heyecanlanan bu insanlarda gerilimi iyice tırmandırarak bir tür hezeyana dönüşüyor. Sonra, bir top ateşi aşağıdaki yolun dönemecinde kortejin başının göründüğü haberini verince, daha önce pek görmediğim şiddette bir sevinç patlaması yaşandı. Siyah çocuklar el çırpıyor, sevinçten tepiniyor, büyükler *viva o Senhor do Bomfim* diye haykırıyorlardı; koca kilise bu sevinç nidalarıyla zangırdıyordu. Ama festival korteji henüz uzaktaydı. Heyecanın nasıl tırmandığı, insanların giderek esrikleşen gergin yüzlerinden görülebiliyordu. Her top atışında *viva o Senhor do Bomfim* haykırışları, el çırpmalar, tepinmeler, giderek daha şiddetli, daha şiddetli. İtiraf etmeliyim ki, bu birikmiş sabırsızlıktan, bu yoğun tutkudan bana da bir şeyler sirayet etti. Ve festival alayı yaklaştı, yaklaştı. Kortejin başını çeken kadınlar kilisenin kapısından içeriye azametle girdiler ve ellerindeki çiçekleri sunağın önüne bıraktılar – yukarıdaki yerimden görüyordum onlara yol veren kalabalığın çığlıkları arasında nasıl dimdik yürüdüklerini, etraflarında dalgalanan kafaları, tek bir çığlık için açılan binlerce ağzı: *Viva o Senhor do Bomfim, viva o Senhor do Bomfim!* Güçlükle zapt edildiğini hissettiğiniz gerilim, ganimetinin üzerine atlamaya hazırlanan dev bir siyah hayvan gibiydi. Nihayet beklenen an geldi. Tecrübeli oldukları her hallerinden belli birkaç polis kalabalığı kilisenin ortasından, ovulacak taşların üstünden kenarlara ittirdi. Testilerdeki sular –kalabalığın çılgın tezahüratları eşliğinde –yerlere boca

edildi ve ilk grup süpürgeleri eline aldı. Bunlar dindar bir edayla, ibadet eder gibi huşu içinde temizliğe başlamadan önce sunağın önünde eğilip ıstavroz çıkardılar. Ama azizlerine hizmet etmek isteyenler çoğalınca iş bir süre sonra çığırından çıktı; beklemenin yarattığı sabırsızlık, çığlıklar, sevinç nidaları insanları çılgın bir esrikliğe sürüklemişti. Ve kiliseyi bir anda yüzlerce siyah şeytan basmış gibi vahşi bir hezeyan başladı. Süpürgeleri birbirlerinin elinden kapmaya çalışıyorlar, bir süpürgenin sapına iki, üç, on kişi birden yapışıyor, süpürgesi olmayanlar kendini yerlere atıyor, taşları çıplak elleriyle ovuyordu ve kadınlar, erkekler, tiz sesleriyle çocuklar, herkes ama herkes *viva o Senhor do Bomfim* diye bağırıyordu – adeta bir şehvet çığlığıydı bu, ömrümde böyle azgın bir histeri görmemiştim. Normalde sessiz ve çekingen olduğunu tahmin ettiğim bir kız kendini yakınlarının kollarından kurtarıp ellerini havaya kaldırdı ve yüzü bir Bakkha rahibesi gibi zevkten çarpılarak, *viva o Senhor do Bomfim, viva o Senhor do Bomfim!* diye haykırmaya başladı. Bağırmaktan ve tepinmekten fenalaşan bir başka kız dışarıya taşındı, kudurmuş şeytanlar bu arada yerleri silip süpürmeye, taşları ellerini kanatırcasına ovmaya devam ediyorlardı – şehvetle yapılan bu dindar temizlikte o kadar büyüleyici, o kadar bulaşıcı bir şey vardı ki kendinden geçmiş o kalabalığın ortasına düşseydim benim de bir süpürge kapıp kapmayacağımdan emin olamadım. Bu benim ömrümde gördüğüm ilk kitlesel histeriydi ve bütün bunların bir kilisede, üstelik de alkolsüz, müziksiz, uyarıcı maddesiz, güpegündüz, masmavi bir göğün altında yaşanması inanılmazlığını daha da artıyordu.

Ama Bahia'nın sırrı, damarlarında hâlâ atalarının kanını taşıyan halkının dindarlığı ve hazzı gizemli bir biçimde birleştirmesi, beklenti ya da gerilimin özellikle zencilerde ve melezlerde böylesine şiddetli bir esriklik yaratmasıdır; Bahia'nın, eski, kanlı Afrika ayinlerinin Katolikliğin fana-

tizmiyle çok tuhaf bir biçimde birleştiği bir *macumba** ve *candomblé*** şehri olması tesadüf değil. *Macumba* hakkında çok şey yazılıp çizildi, buraya gelen her yabancı özel bir dostu sayesinde "hakiki" bir *macumba* ayini görmüş olmakla övünür; gerçekte bu tuhaf ayinler, zenciler bunları polisten gizli gerçekleştirmek zorunda kalsalar da, turistik bir atraksiyona, Hindistan'da Cook tarafından yabancılara gösteri yapsınlar diye tutulan yogilerin o sahte şovlarına dönüşmüştür. Benim gördüğüm *macumba* da –dürüstçe itiraf ediyorum– düzmeceydi hiç kuşkusuz. Gece yarısı bir ormanda kayalar ve çalılar arasında yarım saat düşe kalka ilerleyerek –erişimin zorluğu yasak ve gizemli bir şey yapıldığı yanılsamasını yaratmak içindi– vardığımız yarı karanlık kulübede on-on iki kadın ve erkek zenci toplanmıştı. Ellerindeki küçük davullarla ritim tutuyor, koro halinde şarkı söylüyor, ama hep aynı, hep aynı, hep aynı melodiyi çalıp söylüyorlardı; sırf bu tekdüzelik bile insanı geriyor, sabırsızlandırıyordu. Sonra büyücü içeri girdi, adağını sunduktan sonra dans etmeye başladı, bir yandan da o keskin şekerkamışı şnapsından içiyor, tütün çiğniyordu; herkes durmadan dans ediyor, sara nöbeti geçirir gibi kasılarak tepiniyordu; sonra içlerinden biri gözlerini devirerek kaskatı uzuvlarla yere düştü. Bütün bunların kurgu ve ezber olduğunu biliyordum, ama dans, alkol, en başta da müziğin sinirleri harap eden o korkunç tekdüzeliği yüzünden trans benzeri sahici bir esriklik de yok değildi, nitekim gürültü hazzının, bile isteye esrime tutkusunun en sakin, en sessiz sedasız insanları bile ele geçirdiğine tanık olduğum Senhor do Bomfim Kilisesi'nde de aynı çılgın hezeyan yaşanmıştı. Bu da Bahia'nın bir parçası sonuçta: Brezilya'nın başka yerlerinde modernite

---

* Brezilya, Arjantin, Uruguay ve Paraguay'da mensupları olan senkretik bir din. (ç.n.)

** On dokuzuncu yüzyılın başlarında Brezilya'da gelişen bir Afro-Brezilya dini. (ç.n.)

tarafından törpülenip düzlenen, kökenlerinden uzaklaşan, Avrupa etkisinin altına giren her şeyin, ilkel mizacın, kadim kanın, esrimenin, yok olup gitmiş ruh evrelerinin gizemli izlerinin Bahia'da halen varlığını koruduğu, nadiren de olsa dışa vurulduklarını anlarda alttan alta hissediliyor.

Şekerkamışı, Tütün ve Kakao Ziyareti

Ülkenin eski hükümdarı kahveyi São Paulo'da ziyaret etmiştim ve bu toprakları bereketlendiren, zenginleştirip meşhur eden kardeşlerini de görmek istiyordum. Böyle önemli şahsiyetler ayağınıza gelmez. Sizin bir zahmet kalkıp saatlerce süren bir yolculukla onlara gitmeniz gerekir. Ama bu zahmete değer, zira Bahia civarındaki bereketli bölgelerden geçen Cachoeira yolu birbirini kesintisiz izleyen güzel manzaralarla doludur. Önce palmiye ormanlarından geçersiniz, o kadar sık, o kadar karanlık, o kadar geniş ve görkemlidir ki bu ormanlar, hayatımda böylesini görmedim; biz palmiyeleri genelde münzevi ağaçlar olarak, eski bir kulübenin yalnız bekçisi, zarif bir parkın gözcüsü, güneydeki bulvarların iki yanına dizilen ağaçlar olarak biliriz. Oysa burada yeşil yeşil dip dibe, iç içedirler, Roma lejyonları gibi gövde gövdeye vermişlerdir ve bu gümrahlık Bahia bölgesinin bolluk ve verimliliğinin peşrevidir sadece. Sonra ülkenin ana besin maddesi manyokun ekildiği geniş düzlüklerden geçersiniz, bitkinin kökünden elde edilen manyok unu lezzetli ve besleyicidir, nitekim Çinliler için pirinç neyse, bir zamanlar yerli halk için de manyok oydu; bugün de doğanın yoksullara sunduğu en cömert armağan muz ve ekmekağacı meyvesiyle birlikte manyoktur.

Tarlaların görünümü yavaş yavaş değişmeye başlıyor. Yeşil tarlalarda bambuya benzer dimdik gövdeler yükseliyor, hep aynı boyda, aynı hizada, hep aynı yaprak demetleriyle. Kitleler daima tekdüzedir, böyle bir şekerkamışı tarlası da yekpare yeşiliyle bir kahve plantasyonu ya da çay tarlası

gibi sıkıcı bir manzara oluşturuyor. Hayır, eğlenceli bir ev sahibi değil şekerkamışı, size sunabileceği, gösterebileceği hiçbir şey yok. Ama yolun dönemecinde aniden bir kağnıya rastlıyorsunuz ve ilk anda, "Müzedeki eski gravürlerden biri mi bu, yoksa gerçek mi?" diye soruyorum kendime. Çünkü bu kesinlikle 1600'lerin kağnısı; kaba, hantal, tekerlekleri de bildiğimiz parmaklıklı tekerlek değil, Pompeii'deki gibi, iki bin yıl önceki gibi yekpare ahşap tekerler. Ve kağnıyı çeken altı öküzün burnundaki halka da Mısır duvar resimlerinde dizginlerin takıldığı halkanın aynısı, kağnıyı süren zencinin üstündeki giysi de kölelik döneminde giyilen renkli basma entari; şekerkamışı sapları koloni döneminde de böyle taşınırdı değirmene; belki değirmen de aynıdır, ama ufukta yükselen birkaç baca modern rafinerilere işaret ediyor. Fakat makineleşmenin ve modern icatların Brezilya'nın ancak küçük bir bölümüne ulaştığını, büyük bir kısmında hâlâ eski âdetlerin, biçim ve yöntemlerin hüküm sürdüğünü görünce şaşırıyorsunuz; iktisadi açıdan bir dezavantaj olsa da, dünyanın tekdüzeleşmesinden yorulan gözler için ne büyük bir sevinç. Yanından geçip giderken eski hükümdarı, şekerkamışını saygıyla selamlıyorum, çünkü toprağın kutsal mirasını kimya sanatının ayartılarından korumaya devam ediyor, ülkeye ve dünyaya sunduğu o tatlı şerbetle birlikte, güneşin damıtılmış gücünden ve kutsanmış toprakların bitmek tükenmek bilmeyen bereketinden de bir şeyler veriyor.

Şekerkamışının esmer kardeşi tütün de düşündüğümden daha muhafazakâr çıkıyor. Ülkenin büyük ve meşhur tütün fabrikaları Cachoeira'da, bazı evlere bir zamanlar Indio'lardan korunmak amacıyla açılan mazgalların hâlâ görülebildiği bu tarihi şehirde bulunuyor. Aziz Nikotin'in kıdemli müritlerinden biri olarak enfes kokulu purolar için teşekkürlerimi sunmam şarttı; binlerce, milyonlarca yapraktan oluşan bu yeşil tarlaların tütün tiryakiliğim boyunca kaç tanesini tellendirip dumanını havaya savurduğumu suçluluk

duygusuyla içimden hesap etmeye çalışıyordum. Bir seçimde bulunmak zordur her zaman, ben de üç fabrikanın üçünü de gezdim. Ama bunlara "fabrika" demek abartılı bir ifade olur. Bu işletmelerde, bir ucuna yerleştirilen tütün yapraklarını yuttuktan sonra öbür ucundan, sarılmış, etiketlenmiş, hatta paketlenmiş purolar çıkaran kocaman çelik makinelerle karşılaşacağımı, gerçek bir dönüşüm sürecinden ziyade kocaman otomatlar izleyeceğimi sanmıştım. Ama hiç de öyle olmadı. Brezilya'da bu süreç de mekanik değil. Burada her puro elle sarılıyor; daha doğrusu, her biri yirmi ila kırk becerikli elden geçiyor. Ve tütün yapraklarının yavaş yavaş puroya dönüşmesini izlerken bir tiryaki olarak şaşkınlıktan şaşkınlığa sürükleniyor, incecik dış sargı yaprağının altında ne çabalar gizlendiğini fark ediyorsunuz. Koyu tenli yüzlerce kız bu salonlarda yan yana oturuyor, her grup başka bir işlemden sorumlu ve salonda ağır ağır ilerlerken puronun üretim aşamalarına adım adım tanık oluyorsunuz. Birinci salona tarladan geldiği haliyle istiflenen tütünün kurutulmuş iri yaprakları tuhaf derecede acı, kesif bir koku saçıyor. Yapraklar önce tasnif ediliyor –bu işlem esnasında dev tütün yığınlarının üstünde oturan kadınlar saman yığınları üzerindeki köylü kadınları andırıyor–, ardından damarları çıkarılıyor. Tütün ancak ondan sonra puro biçiminde yuvarlanıyor ve bir başka grup yuvarlanmış tütünü ölçü tahtasında bıçakla hepsi aynı boyda olacak şekilde kesiyor. Ama tütün henüz çıplak, zenci gibi siyah. Puroya biçimini ve tadını veren dış sargı yaprağıdır. Fakat –doğanın tuhaf bir huyzsuzluğudur bu– asırlardan beri dünyanın en zengin tütün ülkesi olan Brezilya'da her tütün yetişir de sadece bu yaprak, dış sargı yaprağı yetişmez. Bu nedenle dış sargı yaprağı –milyarlarca, milyarlarca yaprak– Sumatra'dan getirilmek zorundadır, yani fazla düşünmeden tellendirdiğiniz her puroda iki kıtanın, Asya ve Amerika'nın emeği vardır ve biz bu puroları genelde bir başka kıtada, Avrupa'da içeriz. Sargı yaprağı

gövdeye sarıldıktan sonra becerikli bir kadının sanatçı elleri puronun başını kıvırıp kapatır, başka siyah parmaklar kâğıt bandını takar, yine başka eller vergi etiketini yapıştırır (ki Brezilya'da bu etiket sadece yeni doğan bebeklere takılmaz). Sonra da gelsin selofan kılıf, ahşap kutu, kutunun üzerine de sıcak damga – ne büyük emeklerle üretildiğini bildiğimden beri ağzıma puro almaya neredeyse utanır oldum. Yüzlerce esmer kızın iki büklüm sırtını görünce, benim yüzümden de iki büklüm çalıştıklarını düşünerek suçluluk duydum. Ama bu tür kaygılar fazla sürmez. Misafirperver yetkililer bana mükemmel ürünlerinden birkaç kutu hediye ettiğinden, vicdanımı kemiren düşüncelerin bir kısmı daha Bahia yolundayken mavi duman olup havaya savruldu gitti.

Kuzey Brezilya'nın üçüncü hükümdarı kakaoyu rezidansında ziyaret etmem mümkün olmadı. Zira kakaonun en sevdiği ve en iyi yetiştiği yerler, vahşi ormanların onun tam istediği gibi –ama bizim hiç hazzetmediğimiz– buram buram sıcak ve nemli, bol sivrisinekli bölgeleridir. Neyse ki Bahia'da *Instituto do Cacau* adında zarif bir de konağı var kakaonun; çiçeğe durmuş ağaçlarını ve meyvelerini oradaki görsellerde rahat rahat inceleyebiliyorsunuz. Bu ağacın ilginçliği, aynı anda hem çiçek açıp hem de meyve vermesidir; küçük bir balkabağına benzeyen meyveleri toplanırken, bir yandan da yeni meyveler olgunlaşır, böylece hasat kesintisiz devam eder. O tatlı, lezzetli sıvının elde edildiği çekirdekleri –bunu da yeni öğrendim– acıdır ve çuvallara doldurulup konveyör bantlarla gemilere yüklenmeden önce çok zahmetli işlemlerden –temizleme, yağını çıkarma, sterilizasyon– geçirilir; modern yöntemlerin kullanıldığı *Instituto do Cacau* hem mağaza, hem ambar, hem müze, hem de üniversitedir, hepsi birdendir; nitekim kakao hakkında yüz kitap dahi okusanız, burada bir saatte öğrendiklerinizi öğrenemezsiniz.

Recife

İstemeye istemeye binersiniz –Bahia fazla güzel, fazla çekici!– sizi daha kuzeydeki şehre –bilmem ki ne demeli: Pernambuco mu, Recife mi, yoksa Olinda mı?– götürecek uçağa. Şehrin aslında üç adı var; tüccarlar buraya mal gönderirken irsaliyeye Pernambuco yazarlar. Ama çoktan iç içe geçmiş kardeş şehirlerin eski isimlerini, Recife ve Olinda'yı daha çok severim ben; Olinda'nın müzikal üç hecesinin yıllardan beri kulağımdan gitmeyen melodisi, şehrin dördüncü bir adının daha olduğu, Mauritsstaad olarak bilindiği geçmiş zamanların kitaplarını ve efsanelerini hatırlatır bana. Burada tertemiz caddelerle, güzel, tuğla bir sarayla küçük bir Amsterdam kurmak isteyen Maurits van Nassau şehre Mauritsstaad adını verecekti, ama prensini yere göğe sığdıramayan âlim Barleus'un şehrin planlarını ve resimlerini belgelediği görkemli kitabı, bölgedeki Hollanda hâkimiyetinden bize ulaşan tek anıttır. Maurits van Nassau'nun yurdunun anısına inşa ettirdiği o meşhur sarayı, muhteşem iç kaleleri, tepelere kurulan Hollanda evlerini ve değirmenlerini boşuna aradım – son taşına varıncaya kadar yok olup gitmiş hepsi! Olinda'nın eski Portekiz kiliselerinden ve koloni dönemine ait bir iki ıssız sokaktan başka bir şey kalmamış geçmişten bugüne, ama hepsi de huzur dolu, güzel bir manzarayla çevrili elbette. Olinda'da, yükseklere taht kurmuş Bahia'nın muhteşem manzarası, görkemi yok; asırlardır kendisiyle baş başa kalan, doğayla haşır neşir, sessiz sakin, romantik bir şehir olan Olinda'nın kıpır kıpır canlı genç kız kardeşi Recife'ye de pek dönüp baktığı yok. Oysa Recife ilerlemenin ve canlılığın ta kendisi: Amerika'daki her şehri gururlandırabilecek bir otel, küçük ama güzel bir havaalanı, modern caddeler – Recife, modern kurumlar bakımından Brezilya'nın önde gelen şehirlerinden. Vali, bizim romantik bulduğumuz *mocambo*'ların, zenci kulübelerinin kökünü kazıyor ve yerlerine –enteresan bir girişim– her meslek grubu için siteler

kuruyor. Sağlıksız kulübelerde yaşayan çamaşırcı kadınlar, terzi kadınlar, küçük memurlar ödenmesi kolay küçük taksitlerle aydınlık ve sevimli, elektrik ışığıyla ve modern dönemin teknolojik kolaylıklarıyla donanmış birer ev sahibi oluyorlar; birkaç yıl içinde buralarda örnek bir şehir gelişecek. Burada bir tezattan diğerine, eski bir şehirden yeni bir şehre gider, vahşi ormandan modern çağa bir adımda geçiverirsiniz işte, hiçbir şey tekdüze bir şablon içinde değildir burada, her yolculuğun her günü bir başka keşiftir.

Amazonlara Uçuş

Ve daha da kuzeye gidiyoruz. Recife'den Amazon Nehri'nin ağzındaki Belém'e gitmek için uçağa binmek zorundasınız, yoksa uçakla sadece bir iki saat süren yol günlerinizi alır; çok da rahat olmayan bu küçük deniz uçakları Belém'e nihayet ulaşana kadar hemen hemen saat başı kıyı şehirlerine iner, Cabedelo, Natal, Fortaleza, Camocin, Amarração, São Luiz'de yolcu indirir, yolcu alırlar. Ama bu sayede birbirinden farklı bir sürü küçük şehir görürsünüz ve de bol bol manzara! Belém'e mutlaka uçakla gitmeniz tavsiye edilir, çünkü gemiyle giderseniz tabiri caizse çekirdeği değil, sadece kabuğu, doğayı değil, sadece kıyıyı görürsünüz; trenle ve kara yoluyla ulaşım imkânı ise pek yoktur. Ancak havadan kuş bakışı görünce sezer gibi olursunuz bu ülkenin ne kadar büyük, ne kadar çeşitli olduğunu. Sürekli değişen görüntülerdeki en büyük sürprizler akarsulardır. Ne çok nehir vardır bu ülkede ve nehirlerin ağzı nasıl da kudretlidir, hiçbirinin adını bile duymadığım halde Avrupa'nın en büyük akarsuları kadar güçlüdürler. Ama ulaşılmaz olduklarını da görürsünüz –ki bu durum Brezilya'nın gelişimini epey engellemiştir–, öyle başına buyruk, öyle hainlerdir ki, hani neredeyse kötücüller diyesim geliyor. Birleşmek ya da hızla denize doğru akmak yerine, hiç durmadan kıvrılıp bükülür, sığ lagünlerde yavaşlayıp oyalanırlar. Haliyle bu topraklar ıssız-

dır hâlâ; bir köy ya da yol nadiren görülür, ama kimsenin haftalarca, aylarca adım atmadığı ormanlar göz alabildiğine uzanıp gider, kıyılarda ya da sayısız nehir ve gölde nadiren birkaç yelken parlar. İnsana aç ne çok toprak vardır hâlâ buralarda ve ne kadar güzeldir coğrafya, esintinin nefesinde serin, ışıkta pırıl pırıl, her yerde –küçük bir tuz çölünün taze yağmış kar gibi parıldadığı o küçük alan haricinde– nasıl da bereketlidir ve kim bilir daha nelere gebedir! Bunu da ancak zaman gösterecek.

Ve sonra nihayet Belém! Çocukluğunuzdan beri, küçücük kanosuyla Peru'dan yola çıkıp Amazon'u baştan sona kat eden ilk insan olan Orellana'nın maceralı yolculuğunu okuduğunuzdan beri, küçükken hayvanat bahçesinde renkleriyle kasım kasım kasılan papağanları, kafeslerinin önündeki tabelada "Amazonas" yazan çevik maymuncukları hayranlıkla seyrettiğinizden beri Amazon'u, dünyanın en büyük nehrini görmenin hayalini kurmuşsunuzdur! İşte şimdi nehrin ağzındasınız, daha doğrusu, her biri bizim Avrupa'daki nehirlerimizinkinden daha geniş olan ağızlarından birinde.

İlk başta Belém size düşündüğünüz kadar etkileyici gelmez, zira Amazon Nehri'nin kıyısında değildir, nehir manzarası da yoktur. Ama güzel, canlı, bayındır bir şehirdir; mağrur geçmişinin anıtlarını her yerde görürsünüz. Kauçuk üretiminin zirveye ulaştığı, *hevea brasiliensis*'in tekelini Brezilya'nın kuzeyinin elinde tuttuğu yirmi yıl boyunca Belém bir gecede modern ve lüks bir şehir olmanın hayalini kuruyordu; bereketli yıllarda gemi ve mavnalarla Amazon'dan aşağıya taşınan yuvarlak, siyah kauçuk topları inanılmaz bir hızla altına dönüşüyor, şehir altınla dolup taşıyordu. O dönemde Belém'e Manaus'taki gibi ihtişamlı, bugün büyük meydanda hiçbir işe yaramadan öylece duran bir opera binası da yapıldı, Caruso gibi sanatçıları ağırlamak hayaliyle bir sürü görkemli villa inşa edildi, sanki "sıvı altın" sayesinde

ekonominin terazisi yine Brezilya'nın kuzeyinden yana ağır basacak gibiydi. Sonra kauçuk üretimi bir anda düşerek giderek azaldı, uluslararası şirketler, ticarethaneler küçüldü ya da yok oldu. Sonrasında Belém yine eski haline döndü: Gösterişli ama sessiz bir şehir. Uçak sayesinde Kuzey Amerika, Güney Amerika ve Avrupa'ya hareket noktası olan Belém'in önünde yeni bir gelecek var şimdi: Amazonların henüz ulaşılamayan devasa bölgeleri de bir gün ulaşıma açıldığında Belém'in vaktinden evvel kurduğu zenginlik hayalleri belki de tüm beklentilerinin ötesinde gerçekleşecek.

Belém'in en görülmeye değer yerleri, Amazonların dünyasının tüm flora ve faunasını barındıran hayvanat bahçesi ile botanik bahçesidir. İki yakasındaki ormanlara muhteşem bir tekdüzelikle hiç kesintisiz uzanıp gittikleri için "yeşil çöl" de denen nehirden yukarılara çıkmaya fırsatı, zamanı ve cesareti olmayanlar bu bahçelerin çakıltaşlı patikalarında rahat rahat gezinerek balta girmemiş ormanları hissedebilir, soluyabilir, kucaklayabilir. Meşhur *hevea brasiliensis*, bu bölgeye zenginlik vaat eden, ama kendi yurdu haricinde tüm dünyayı zengin eden kauçuk ağacı orada işte; gövdesini çizmem teklif edilince açtığım minik kesikten hemen nasıl da oluk oluk aktı o beyaz, yapışkan sıvısı. Buradaki bir diğer mucize, kökleriyle aynı yerde durmayı reddederek gezinen, gerçekten gezinen ve bu eşsiz özelliğinden ötürü bir zamanlar yerlilerin kutsal addedip tapındığı ağaçtır. Bu ağaç o kadar çok dal budak sarar ki, sonunda yorulur ve toprağa doğru eğilir. Eğildiği yere kök salar, topraktan güç alınca tekrar doğrulup yükselir, eski gövdesi ise kuruyup gider. Birkaç adım yürümüş, başka bir gövdesi olmuştur, ama ağaç aynı ağaçtır ve böylece gövde değiştire değiştire gezindiği için vahşiler ona bilge bir canlı varlık olarak tapmıştır. Sonra başka mucizeler görürsünüz; iki üç kişinin kucaklayamayacağı kadar kalın, devasa gövdeler, girift sarmaşıklar, bin bir biçimde çalılar, aralarda da envai çeşit hayvan, rengârenk

kuşlar, otomobil gibi önde ve arkada uyarı ışıkları olan ince uzun, şeffaf balıklar – bonkör ve kaprisli bir doğanın bitmek bilmeyen mucizeleri. Ve bunların hiçbiri müzelerde olduğu gibi yan yana dizilmemiş, yapay olarak yetiştirilmemiştir, bu toprakta büyümüştür, bu toprağa aittir hepsi, onun bir parçasıdır; fakat vakit çok azdır, bildikleriniz de yetersiz gelir size. Değiştirmeli mi acaba yolculuk güzergâhını? Dev nehirden yukarılara, doğanın insanın karşısına tüm görkemiyle çıktığı gizemli bölgelere mi gitmeli? Ama nereye kadar? Nereye varır bunun sonu? İnsan ayağının değmediği yerlere doğru ilerledikçe daha da cazip, daha da baştan çıkarıcı olmayacak mı her şey? Brezilya'nın bir karışını bile görmemiş olacaksınız üstelik! Her tarafı henüz tümüyle keşfedilmemiş bir ülkeyi, bir dünyayı daha ilk seferde, sadece birkaç aylık bir gezide tanımaya çalışmak haddini bilmezlik değil mi? Brezilya'da her seyahat hem keşfetmek demektir hem de feragat etmek. Herkes ülkenin sadece bir kısmını görür, kimse tamamını bilemez. Ama aklı olan, zamanı geldiğinde minnettarlıkla "Şimdilik bu kadar yeter!" demeyi bilir.

Evet, tekrar havaalanındayız. Uçağımızın az ötesinde duran diğer uçak Amazonas'ın yukarılarındaki Manaus'a hareket edecek, bizimki ise ekvator üzerinden Birleşik Devletler'e uçacak. Yandaki uçak kanatlarını kaldırıp bilinmeyen diyarlara doğru havalanırken ister istemez özlemle bakarsınız peşinden. Ama sonra, sizi alıp götürecek uçağınızın motor takırtısını duyduğunuzda, bu unutulmaz haftaların ve ayların mutluluğu ve kazanımı için ne büyük bir teşekkür borçlu olduğunuzu kavrarsınız. Brezilya'yı gerçekten yaşamayı bilen, ömrünün yarısına yetecek kadar çok güzellik görmüştür.

Modern Klasikler Dizisi - 166

Zweig, ırkçı cinnete kapılmış felakete sürüklenen Avrupa'dan kaçıp sığındığı Brezilya'da ütopik bir cennet bulmuştu. Uçsuz bucaksız verimli toprakları, sonsuz kaynakları, muhteşem doğası ve barındırdığı potansiyelle; kaygısız ve dost canlısı halkıyla Brezilya onu büyülemişti. Farklı ırkların barış içinde bir arada yaşadığı ve geleceğe umutla bakabildiği bu çok renkli düş ülkesi, o sırada kaosa teslim olmuş Avrupa ile tam bir tezat içindeydi. Zweig'ın Brezilya'ya ilanıaşkı, farklı tepkiler aldı. Yabancı bir yazarın coşkulu övgüsü Brezilya halkını sevindirirken, kitap bir yandan da ülkenin gerçekleriyle bağdaşmadığı ve siyasi iklimini yansıtmadığı gerekçesiyle eleştirilere hedef oldu. Petrópolis'teki evinde eşiyle birlikte inzivaya çekilen Zweig, dostlarından ayrı düşmüş, sürgündeki diğer Avrupalı entelektüellerle mektuplaşması savaş nedeniyle sekteye uğrayınca daha da yalnızlaşmıştı. Onu asıl kahreden, sadece anayurdundan değil yapıtlarını verdiği anadilinden de sürgün edilmiş olmasıydı. Brezilya, 22 Şubat 1942'de yaşamlarına son veren Zweig çiftinin son durağı oldu.

STEFAN ZWEIG (1881-1942): Viyana'da varlıklı bir Yahudi ailenin çocuğu olarak dünyaya gelen Zweig, yaşamı boyunca Avrupa'nın hızlı değişimine tanıklık etti. 1934'te Nazilerin baskısı yüzünden Avusturya'dan ayrıldı. Önce İngiltere'ye, 1940'ta da Brezilya'ya göç etti. *Satranç*, *Amok Koşucusu*, *Bilinmeyen Bir Kadının Mektubu*, *Olağanüstü Bir Gece*, *Bir Kadının Yaşamından Yirmi Dört Saat* gibi unutulmaz novellaları ona büyük bir ün kazandırdı. Öykü, deneme, biyografi ve oyun gibi farklı türlerde çok sayıda yetkin ürün verdi. Önemli denemeleri arasında *Üç Büyük Usta* (1920); *Kendileriyle Savaşanlar* (1925) ve *Kendi Hayatının Şiirini Yazanlar* (1928) sayılabilir. Yazara büyük ün kazandıran bir başka yapıtı *İnsanlığın Yıldızının Yükseldiği Anlar*'dır (1928). Zweig ayrıca Joseph Fouché, Marie Antoinette ve Mary Stuart'ın nesnellikten çok sezgiye dayanan biyografilerini yaz

9 786254 052972

Bütün Eserleri - 25

19 TL